

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM PERSPEKTİFİNDEN

ALDATMA VE KANDIRMA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hamdullah DEMİR

ŞANLIURFA – 2016

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM PERSPEKTİFİNDEN

ALDATMA VE KANDIRMA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hamdullah DEMİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Vehbi ŞAHİNALP

ŞANLIURFA – 2016

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 125201003 numaralı Hamdullah DEMİR'in hazırladığı "Kur'an-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 28/09/ 2016 tarihinde, saat 10:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

28/09/ 2016

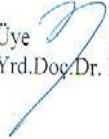
(Danışman)
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Vehbi ŞAHİNALP

Üye
Yrd.Doç.Dr. Maşallah TURAN

Üye
Yrd.Doç.Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

1.4.2016

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM

Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı Hamdullah DEMİR
Öğrenci Numarası 125201003
Enstitü Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri
Programı Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 306 sayfalık kısmına ilişkin, 15/08/2016 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 25'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15/08/2016
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 28/09/2016

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Vehbi ŞAHİNALP
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim'de: “*Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldaticı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın!*”¹ âyetiyle dikkat çekilen aldatma ve kandırma eylemi, İblis ile başlamış ve tarih boyunca tekerrür etmiştir. Şenaatinden dolayı bu eylem, bütün ilahî dinlerin, peygamberlerin ve sağduyulu beşerî sistemlerin mücadele alanı olmuş, bu kötü fiilden caydırmak için değişik müeyyideler uygulanmıştır; fakat buna rağmen yine de insanoğlu nefsanî arzularına yenilerek gerek bireysel, gerekse toplumsal olarak bu fitrat dışı davranışa bulaşmaktan kendini alıkoyamamıştır. Beşerî aklın ve sağduyunun tam anlamıyla aldatma ve kandırmanın detayını bilmemesi onunla mücadele etmekte kendisini yetersiz kılmaktadır. Zira haktan ve hukuktan uzak unsurların hak ve hukuk yerine ikame edilmesi kandırmadır. Buna yönelik her türlü çaba ve çalışma da aldatma ve kandırma girişimidir. Aynı şekilde küfür, şirk, nifak ve fasıklık gibi inanç saplantıları birer aldatma ve kandırmadır. Hatta inanca yönelik olması nedeniyle dünya ve ahiret saadetini hedef alan büyük bir aldatmadır. Bütün ilahî dinlerin geliş amacı ve asıl mücadelesi bunun içindir. Bunun Kur'ân'da en bariz örneklerinden birisi olarak gösterilen, Hz. Şuayb'ın kavmi olan Eyke halkının muâmelâtındaki aldatma ve kandırma eylemleridir. Hakka ve hukuka aykırılığı nedeniyle bu amelleri haram sayılmış ve azap sebebi olarak gösterilmiştir.² İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) de bu tür davranışlar için genel bir ifadede bulunarak: “*Bizi aldatan bizden değildir*”³ demiştir.

Bütün bu mücadelenin başlangıç noktası ve nedeni şöyledir: İblis'in yenilgisiyle sonuçlanan müsabakanın ardından insanı Rabbinden uzaklaştıracağına, bunun için her türlü hîle ve oyuna başvurarak aldatıp kandıracağına⁴ yemin ederek deklare etmesi üzerine Allah (c.c.) da bu konuda kullarını uyaracağını ve onlara doğru yolu göstereceği ahdini vermiştir.⁵ Bunun üzerine Allah (c.c.) ihtiyaca göre;

¹ Fâtır, 35/5.

² Bkz. Hûd, 11/84, 85.

³ Müslim, b. Haccâc, Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî, en-Nisaburî, *el-Cami 'u's-Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, ty. Beyrut, Dârü İhyai't-Turasi el-Arabî, İmân, 27/43, (164), no:101-102, I, 99.

⁴ Bkz. A'râf, 7/16, 17; Sâd, 38/82, 83.

⁵ Bkz. Sâd, 38/84, 85.

peygamberler, suhufar, kitaplar göndererek maddî, manevî, dünyevî ve uhrevî boyutuyla aldatma ve kandırmanın en ince detayına kadar insanoğlunu bilgilendirmiştir; fakat hesabına gelmeyen kimseler, bu uyarı ve bilgileri göz ardı etmiş, hatta tebliğcileriyle mücadele etmiş, çeşitli ataklar geliştirerek mücadeleyi derinleştirmişlerdir. Sözlü ve yazılı mücadelelerden silahlı savaşlara kadar işi götürmüşlerdir. Bunun neticesinde, çok sayıda peygamber ve inananlar baskı ve şiddete maruz bırakılmış; kimisi yurdundan sürgün edilmiş, kimisi de şehid edilmiştir.⁶ Buna karşı Allah'ın (c.c.) cevabı, suçları orantısında sert olmuş; bilerek batıl inançlarındaki ısrarları ve işledikleri amellerine karşılık dünya ve ahirette maddî ve manevî müeyyidelerle cezalandırılacaklarını ilk günden bildirmiştir.⁷ Buna binaen kimi suçlular daha dünyada iken alenî olarak cezalandırıldılar. Bunlardan kiminin üzerine taşlar savuran rüzgârlar gönderildi; kimini korkunç bir ses yakaladı, kimi yerin dibine geçirildi; kimi suda gark edilerek⁸ ağır cezalara çarptırıldı. Kimileri de yaptıklarından dönsünler diye uyarılma babından bir kısım eylemlerinin geri dönüşümü olarak daha hafif bir ceza şeklinde kendilerine tattırıldı.⁹

Günümüz dünyasında bu tarz ilahî cezalar son bulmuş değildir; ancak olayın iç yüzünü bildiren vahyin son bulmasıyla insanlar, başlarına gelen herbir afet, bela ve musibeti, maddî bir neden ve olağan bir doğa olayına bağlamaya çalışmışlardır.

Bu çalışmaya önem atfeden, İslâm kaynaklarında dağınık olarak ele alınan aldatma ve kandırma konusuyla alakalı bilgilerin bu çalışmada sistematik olarak bir araya getirilmiş olması ve bu vesileyle önemli bir ihtiyaca cevap vermesidir.

Bu çalışma, Kur'ân merkezli olduğundan çalışmanın temel ölçüsü Kur'ân âyetleri olmuştur. Bir Kur'ân araştırması olan bu çalışmada şeytan ve avanelerinin aldatma taktikleri ve aldatılanların aldatılma ve kandırılma nedenleri Kur'ân-ı Kerim çerçevesinde incelenmiştir.

Bu çalışma kapsamında Kur'ân-ı Kerim baştan sona birkaç defa taranıp ilgili âyetler tespit edildikten sonra ilgili başlıklar altında toplayarak konu bütünlüğü oluşturulmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması için hadis, tefsir, meal, siyer,

⁶ Bkz. Bakara, 2/214; Âl-i İmrân, 3/112; Enfâl, 8/30.

⁷ Bkz. A'râf, 7/18.

⁸ Bkz. Ankebût, 29/40.

⁹ Bkz. Rûm, 30/41.

ansiklopedi, lügat, sözlük, dergi, makale, vb. konuyla ilgili eserlerden de faydalanılarak gereken alıntı ve göndermeler yapılmak suretiyle bu çalışma yürütülmüştür. Ayrıca bu çalışma sırasında sanal kitaplar, web siteleri gibi çağın teknolojik imkânlarından azamî derecede faydalanılmış meal olarak ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu 'Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri' adlı eser tercih edilmiştir.

Üç bölümden oluşan bu yüksek lisans tezimizin birinci bölümü olan "Kur'ân-ı Kerim'de Aldatma ve Kandırma Anlamına Gelen Çeşitli Kavramlar" iki alt başlıktan oluşmaktadır: Birinci alt başlıkta Muhada'a, Hud'a, Keyd, Mekk, Gurur, Hîle, Fitne, Fesâd, İdlal, İzlâl ve Sudûd kavramları sözlük ve terim anlamları açıklandıktan sonra Kur'ân'daki kullanım sayısı ve şekli, insanlar üzerindeki etki ve sonuçları araştırılarak tahlili yapılmıştır. İkinci alt başlıkta ise aldatanların sınıflandırılması cin ve nas olarak yapılmış, bununla ilgili âyet ve hadisler delil olarak gösterilmiştir.

İkinci bölümde "Aldatma Araçları" olarak "Nefsanî Arzular, Maddî Servet Düşkünlüğü, Makam Mevki Hırsı, Çocuk ve Taraftar Sevgisi, Bencillik ve Korku Duygusu, Dinî ve Millî Hassasiyetlerin İstismar Edilmesi, Kin ve Garaz Damarının Harekete Geçirilmesi ve İnsanların Evhama Düşürülmesi" maddeleri altında konu incelenmiştir. İlgili âyet ve hadisler, alakalı maddeler altında zikredilerek Kur'ân perspektifinden konu detaylandırılmıştır.

Üçüncü bölümde "Aldatma ve Kandırmanın Hükümü Ve Müeyyideleri" olarak Hükümün Keyfiyeti ve Müeyyideler, Müeyyideler maddesi de Dünyevî ve Uhrevî Müeyyideler alt başlıkları altında konu incelenmiştir. İlgili âyet ve hadislerle konuya açıklık getirilerek tarih içinde suçların karşılığı olarak maddî, manevî müeyyidelere dayalı olarak cezaya çarptırılanlardan bahsedilmiş özellikle helâk edilmiş kavimlerden örnekler verilmiştir.

Bu çalışma için belirlenen ismin iki sözcükten oluşması, bu iki kavram arasındaki umum ve husus farkından kaynaklanmaktadır. Bu iki sözcükten "Aldatma" sözcüğü daha çok mutlak yanılmayı ifade ederken "Kandırma" sözcüğü

ise inandırıcı ve iknâ edici bir yanıltmayı ifade etmektedir.¹⁰ Dolayısıyla aldatanlar (şeytan ve avaneleri) aldatma araçlarını kullanmak suretiyle insanları ikna ederek yanıltma (kandırma)ya çalışırlar.¹¹ Bu nedenle aldananlar, çoğukez aldandıklarının farkına varamazlar.¹² Güneşe, aya, taşa ve tahtaya tapmak gibi akıl almaz alenî yanıltmalarda bile kişinin amelini güzel görüp sahiplenmesi ve yanıldığını kabullenmemesinin nedeni bundandır.¹³

Bu iki kavram çalışmamızda bazen bir arada kullanılırken, bazen de birbirlerinin yerine kullanılmak üzere ikisinden birinin kullanımı tercih edilmiştir. Gerektiği yerde de aradaki ince ayrıntı dikkate alınarak ikisi birlikte kullanılmıştır.

Çalışmama katkı sunan herkese teşekkür ederken, özellikle çalışmamda, bana rehber ve danışmanlık edip yol gösteren, bilgi, tecrübe ve birikimlerinden istifade ettiğim, hoşgörü ve sabırla bana yardımcı olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Vehbi ŞAHİNALP'a, çalışmam süresince bilgi, tecrübe ve birikimlerinden istifade ettiğim, ayrıca şahsıma hoşgörü ve sabır göstererek yardımda bulunan ders hocalarım Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN ve yakın ilgilerinden dolayı Prof. Dr. Musa Kâzım YILMAZ'a, ayrıca ve hasseten bu aşamaya gelmemi sağlayan saygı değer medrese hocam Prof. Dr. Seyyid Mehmet Halil ÇİÇEK ve ebeveynlerime saygılarımı sunar, teşekkür ederim.

Ayrıca başta “Diyamet İslâm Ansiklopedisi” ve “Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri” olmak üzere eserlerinden faydalandığım bütün saygıdeğer müellif ve yazarlara da saygılarımı sunar, değerli çalışmalarından dolayı teşekkür ederim. Verdiği muvaffakiyetten dolayı yüce Allah’a (c.c.) sonsuz hamd ve senalar olsun.

Hamdullah DEMİR

NİSAN-2016

¹⁰ Kanmak, Kandırmak ve Aldatmak sözcüklerinin anlamı ve karşılaştırılması için, bkz, “Kur’ân-ı Kerim’de Kullanılıp Aldatma ve Kandırma Anlamına Gelen Kavramlar,” md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 6-7.

¹¹ Bkz. Âl-î İmrân 3/14; Nisâ, 4/18-20; Enfâl, 8/48.

¹² Bkz. Zuhruf, 43/36-39.

¹³ Bkz. Tevbe, 9/37; Nahl, 16/63; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38; Fâtır, 35/8.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	6
KUR'ÂN-I KERİM'DE ALDATMA VE KANDIRMA ANLAMINA GELEN ÇEŞİTLİ KAVRAMLAR	6
1.1. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılıp Aldatma ve Kandırma Anlamına Gelen Kavramlar	6
1.1.1. مخادعة / Muhada'a (Kandırmak İçin Uğraşmak).....	8
1.1.2. خدعا / Hud'a (Oyuna Getirerek Kandırmak)	17
1.1.3. كيد / Keyd (Tuzak Kurarak Kandırmak)	19
1.1.4. مكر / Mekr (Kurnazlık ve Hilekârlıkla Kandırmak)	23
1.1.5. غرور / Gurûr (Yalanla Aklını Çelerek Aldatmak).....	25
1.1.6. حيلة / Hîle	27
1.1.7. فتنة / Fitne.....	32
1.1.8. فساد / Fesâd	34
1.1.9. اضلال / İdlâl	38
1.1.10. ازلال / İzlâl	44
1.1.11. صدود / Sudûd	49
1.2. Aldatanların Sınıflandırılması	52
1.2.1. Cin (şeytan).....	54
1.2.1.1. Tanım	54
1.2.1.2. Kapsam	69
1.2.1.3. Varlığı ve Mahiyeti.....	73
1.2.1.4. Şeytanın Yaratılış Hikmeti.....	81
1.2.1.5. Şeytanın İnsan Üzerindeki Etkinliği.....	85

1.2.2. Nas (insanlar)	89
1.2.2.1. İnkârcılar (kâfirler).....	95
1.2.2.2. Münâfiklar.....	105
1.2.2.3. Nemmamlar (Söz Gezdirenler).....	114
1.2.2.4. Müfsidler (Bozguncular).....	118
1.2.2.5. Gâviler (Azgınlar).....	123
1.2.3. Aldatmada İnsan-Şeytan İşbirliği.....	131
2. BÖLÜM	142
ALDATMA ARAÇLARI	142
2.1. Nefsanî Arzular	142
2.2. Maddî Servet Düşkünlüğü	153
2.3. Makam Mevki Hırsı (hubbu'l-câh)	172
2.4. Çocuk ve Taraftar Sevgisi	181
2.4.1. Çocuk Sevgisi	181
2.4.2. Taraftar Sevgisi	191
2.5. Bencillik Duygusu (enaniyet)	203
2.6. Korku Duygusu	210
2.7. Dinî Hassasiyetlerin İstismar Edilmesi	217
2.8. Millî Hassasiyetlerin istismar edilmesi	225
2.9. Kin ve Garaz Damarının Harekete Geçirilmesi	231
2.10. İnsanların Evhama Düşürülmesi	242
3. BÖLÜM	261
ALDATMA VE KANDIRMANIN HÜKMÜ VE MÜEYYİDELERİ	261
3.1. Hükmün Keyfiyeti	261
3.2. Müeyyideler	263
3.2.1. Dünyevî Müeyyideler	264
3.2.2. Uhrevî Müeyyideler	269
3.3 Aldatılmaya Karşı Korunma	273
SONUÇ	284
KAYNAKÇA	287

KISALTMALAR

- a. g. e. : Adı Geçen Eser
(a. s.) : Aleyhisselam
b. : Bin, İbn
Bkz. : Bakınız
(c. c.) : Celle Celâlühü
DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA. : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicri tarih
Hz. : Hazreti
krş. : Karşılaştırınız
md., : Maddesi
ty. : Tarih yok
s. : Sayfa
S. : Sayı
S. Bkz. : Sırasıyla bakınız
(s. a. v.) : Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme
thk: : Tahkik
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
Yay. : Yayınları
yy. : Yayın yeri yok

ÖZET

KUR'ÂN-I KERİM PERSPEKTİFİNDEN ALDATMA VE KANDIRMA

Bu çalışmada, aldatma ve kandırma kavramları Kur'ân-ı Kerim perspektifinden ele alınmaktadır. Kur'ân'da yer alan iblis, şeytan; hud'a, (oyuna getirerek kandırmak) keyd (tuzak kurarak kandırmak) gibi kavramlar ile nefis arzusu, çocuk ve makam sevgisi gibi konular ele alınarak aldatma ve kandırmanın aydınlatılması amaçlanmaktadır.

Çalışma, aldatma ve kandırmanın, Hz. Âdem ile başladığını ve insanlık var oldukça var olacağını göstermiştir. Bu eylemlerden korunmak için Allah'ın emir ve yasaklarına uymak gerektiği Kur'an'da yer alan kavramların incelemesinden tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kur'ân, İblis, Şeytan, Aldatma, Kandırma, Keyd, Hud'a.

ABSTRACT

DECEPTION AND CHEATING FROM THE PERSPECTIVE OF HOLY QUR'AN

This study examines the concepts of deception and cheating in the perspective of Qur'an. It aims to enlighten these in the light of the concepts like demon, devil, hud'a, (deceiving by tricks) kayd (deceiving by setting a trap) and issues like soul (nafs) desire and love for children and for position which are taking place in Qur'an.

The study has showed that cheating and deception started with Hz. Adem and will continue as long as the humanity exists. The examination of the concepts in the Qur'an has further revealed that the commands and the prohibitions of Allah should be obeyed in order to avoid from these actions.

Key words: Qur'an, Demon, Devil, Deception, Cheating, Kayd, Hud'a.

GİRİŞ

Bu tezin ana konusu olan aldatma ve kandırmanın şekli, başlangıç noktası, ilk faili ve mefulü araştırılacak olursa; insanoğlunun ilk örneği ve atası olan Hz. Âdem'in yaratılışını, meleklerle olan ilk karşılaşmasını ve müteâkiben cennette İblis ile olan ilk münasebetini konu eden âyetlerin incelenmesi, öncelikli olarak önem arzeder.¹⁴ Bu âyetlerin ve konuyla doğrudan veya dolaylı olarak alakalı diğer âyetlerin incelenmesi neticesinde varılan nokta şudur: Allah (c.c.) yeryüzünde bir halife yaratmayı murad etti; muradını nurdan yarattığı masum meleklerle bildirdi; melekler, şaşırdıkları bu karara karşılık, yeryüzünde bozgunculuk yapacak bir türün gereksiz olduğunu öne sürüp kendilerinin, gereken ibâdet, takdisat ve tesbihatı yapmakta olduklarını dile getirdiler; fakat yüce Yaradan, bildiklerini meleklerin bilmediğini söyler.¹⁵ Bu kararında ne kadar haklı olduğunu göstermek üzere nurdan yaratılmış meleklerin, nârdan yaratılmış cinlerin ve çamurdan yaratılmış insanların teşkil ettiği mükellef mahlûklar arasında bir müsabaka düzenler.¹⁶ Müsabaka neticesinde galibiyeti elde eden beşer türünün babası, melekler tarafından saygı görürken, cinler tarafından düşman ilan edilir.¹⁷ Böylece meleklerin masum bildikleri İblis, bilmedikleri asıl yüzüyle (habis İblis olarak) ortaya çıkar. Dolayısıyla İblis, aslına aldanarak kandığı için, hem aldatma ve kandırmanın hem de aldatılma ve kandırılmanın ilk faili ve aynı zamanda ilk mefulu bizzat kendisi olmuştur.¹⁸

Aldatma ve kandırma eylemini başlatan İblis, ceza olarak bulunduğu makamdan kovulur. Bunun üzerine İblis daha da azıtır; kendi fitnessi olduğu gibi tarihi seyir içinde kendi türünün ve beşer türünün de fitnessi olacağına, kulları Rablerinden uzaklaştırıp kendisi gibi dalâlete sokacağına, dünya ve ahiret zararına uğratmak için aldatıp kandıracağına yemin eder.¹⁹ Bu maksatla İblis Allah'tan

¹⁴ Bkz. Bakara, 2/30-39; A'râf, 7/11-25; Hicr, 15/28-44; İsrâ, 17/61-65; Sâd, 38/71-85.

¹⁵ Bkz. Bakara, 2/30.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/31-33.

¹⁷ Bkz. Bakara, 2/34; A'râf, 7/11-18, 22.

¹⁸ Bkz. A'râf, 7/12; Sâd, 38/76.

¹⁹ Bkz. A'râf, 7/16, 17; Hicr, 15/34-39; Sâd, 38/82, 83.

Kıyâmet gününe kadar izin ve süre ister. Allah'ın (c.c.) dilediği izin ve süreyi vermesiyle, İblis resmen bu işin baş görevlisi olarak işe koyulur.²⁰

Allah (c.c.) kullarını İblis'in bu azgınlığından korumak için ihtiyaca göre, zaman zaman onları uyarıp doğru yolu gösterdi. Buna rağmen kim Allah'ı (c.c.) bırakıp İbis'e uyarırsa, onunla beraber cehenneme atılacağı tehdidinde bulundu.²¹

İnsanoğlunun yaratılışından kısa bir süre sonra İblis tarafından başlatılmış olan ve devamı da üstlenilmiş olan aldatma ve kandırma eylemlerine karşı Hz. Âdem ve eşi uyarıldıysa da İblis ile olan ilk temaslarında zelleye²² uğramışlardır. İblis'in ustaca ve yemin ile kamufle ettiği aldatma planına, onların tecrübesizlikleri de eklenince kolayca kanıp sürçmüşlerdir.²³ Uyarılara rağmen aldatılan insan atası, içinde bulunduğu nimet diyarından ceza olarak külfet ve meşakkat diyarı olan yeryüzüne gönderilmiştir.²⁴

Zelle babından bile olsa aldatılmanın vebalini maddî ve manevî açıdan ağır bir şekilde ödeyen Hz. Âdem artık yeryüzünde yeni bir hayata başlamıştır. Onun nesli ise ya düşmanı olan İblis'e uyarak aldatılacağı veya dostu olan meleklerin Allah tarafından ilka ettikleri vahiy ve ilhama uyarak aldatılmaktan kurtulacağı, doğru yolda sebat göstereceği bir dünya hayatı yaşayacaktır.²⁵ Bilahere şeytan adıyla rezalet yönünde ünlenecek İblis, dünyada da insanoğlunu rahat bırakmamış, her fırsatı değerlendirip avaneleriyle beraber her türlü oyun ve desiseleri kullanarak insanoğlunu aldatıp kandırmaya çalışmıştır.²⁶ Kandırabilmek için Allah'ın (c.c.) dosdoğru yolunda pusu kuran İblis: Bazen açıktan açığa insanların önlerinden, bazen sinsice arkalarından, bazen Müslüman kimliğine bürünüp sağlarından; bazen şehvet

²⁰ Bkz. A'râf, 7/14-16; Hicr, 15/36, 37; Sâd, 38/79-82.

²¹ Bkz. Bakara, 2/38, 39; A'râf, 7/18; Hicr, 15/41-44; Sâd, 38/84, 85.

²² Bkz. "izlâl", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 44.

²³ Bkz. A'râf, 7/19-22. Ayrıca bkz. Bakara, 2/35, 36.

²⁴ Bkz. A'râf, 7/24, 25.

²⁵ Bkz. Müslim, *Fezailü's-sehabe*, 44/2, (23), no:2398, IV, 1864; Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevret b. Musa b. Ed-Dahhak et-Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünen et-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Fuad Abdülbâki, et-Tab'atü's-Saniye, Mısır, Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Babî el-Halabî Yay. 1395-1985, *Tefsîrül-Kurân*, 44/3, no.2988, V, 219; Görmez, Mehmet vd., *Hadislerle İslâm*, 5. Bsk. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yay. 2013, I, 268, 275.

²⁶ Bkz. Nisâ, 4/119; En'âm, 6/112; İsrâ, 17/64.

ve ihtiraslarını azdırarak sollarından insanların yanlarına sokularak dört bir yandan üzerlerine saldırır.²⁷ Ona karşı insanoğlunu yalnız bırakmayan Allah, akıl, peygamber, vahiy ile ayrıca doğrudan veya meleklerin aracılığıyla ilka ettiği ilhamlarla elini güçlendirip desteklemiştir;²⁸ fakat yine de insanlardan ve cinlerden bu mahlûka uyararak kendileri gibi hemcinslerini de aldatıp yenebilme konusunda ona hizmetkâr olan, hatta ondan daha çok acımasız davranan ve daha çok çaba sarf edenler olmuştur/olmaktadır.²⁹ Tarih içinde tekerrür edegelen bu çaba ve çalışmalara karşı Allah (c.c.) her defasında insanları uyarmak ve doğru yola ulaştırmak için peygamberler, kitaplar göndererek hak dini tesis ve tahkim etmiştir. Ayrıca sağduyuya sahip toplumların kurduğu beşerî sistemlerde işin uhrevî/manevî boyutu hariç kısmen de olsa dünyevî/maddî boyutuyla mücadele etmişlerdir. Zira aldatma ve kandırma akl-ı selim'e ve insanın tabiatına terstir.

Zamanın değişimiyle aslî hüviyetini hep muhafaza etmekle beraber, durum ve ortama göre şekil ve taktik değiştiren bu hareket hep kendini yenileyerek güncellemiştir. Bu açıdan da insanların mücadele etmeleri güçleşmektedir. Bu durumda insanların da Allah (c.c.) ile olan ilişkileri, inanç ve ibâdetleri güncellenmek zorundadır. Bu nedenle unutulurak, tahrif edilerek veya misyonunu tamamlayarak güncelliğini (geçerliliğini) yitiren herbir peygamber ve dinden sonra ihtiyaca göre Allah tarafından yeni bir peygamber, yeni bir kitap ve yeni bir din gönderilerek inanç, ibâdet ve muâmelât konusunda gereken güncelleme (değişiklik

²⁷ Bkz. A'râf, 7/16, 17.

²⁸ Bkz. Bakara, 2/256; Nahl, 16/36; Ahkâf, 46/26; Mülk, 67/23; İnsan, 76/2, 3; Şems, 91/8; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahih el-Buhârî/el-Cami'ül-Müsnedis-Sahihî'l-Muhtasari Min Umuri Resûlüllahi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Ve Sünenihi Ve Eyyamihi*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir en-Nasir, et-Tab'atü'l-Ula, yy. Daru Tevk'in-Necat, 1422 h. Fezailü ashâbi'n-nebî, 62/6, no:3689, V, 12; *Rikak*, 81/38, no:6502, VIII, 105; Müslim, Fezailü's-sehabe, 44/2, (23), no:2398, IV, 1864; Tirmizî, Tefsîrül-Kurân, 44/3, no.2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

²⁹ Bkz. İbrahim, 14/22; Haşr, 59/10; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasanî, en-Nesâî, *el-Mücteba Min'es-Süneni/es-Sünen'is-Sügra li'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh ebû Gudde, et-Tab'atü's-Saniye, Halep, Mektebü'l-Metbuati'l-İslâmiyy, 1406-1986, İstiaze, 50/48, no:5507, VIII, 275; İbn-i Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, thk. ve ihtisar, Muhammed Ali Es-Sâbunî, et-Taba'tü's-Sabie, Beyrut, Dârü'l-Kur'ân'il-Kerim, 1981-1402, I, 609-610; Nesâî, İstiaze, 50/48, no5507, VIII, 275.

ve düzenleme) yapılmıştır. İslâm öncesi bu maksatla gönderilen peygamber, kitap ve dinlerin son güncellemesi ise Hz. Muhammed, (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerim ve hanif olan İslâm dini ile yapılmıştır. Tekâmül sürecinin doruk noktası olan bu son güncelleme peygamberiyle, kitabıyla ve yaşayış tarzı olan diniyle evrensel olup,³⁰ ins ve cin türünden şeytanın aldatmalarından kurtulmak isteyenlerin her yönüyle bu dinin kaynağıyla (Kur'ân ve Sünnet) irtibatlarını güncel tutmak zorundadırlar.³¹ Bunun dışında şeytanın şerrinden idlâl ve iğvalarından kurtulmak için sakeleynden hiç kimsenin başka bir şansı yoktur.³²

Tarih boyunca İblis ve avanelerinin tekerrür eden başlıca yöntemlerinden: Hud'a, keyd, mekr, gurûr, hîle, fitne, fesâd, idlâl, izlâl, sudûd kavramlarıyla Kur'ân'da ifade edilen aldatma, kandırma çaba ve çalışmalarına sıkça dikkat çekilmektedir. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim, şeytan ve avaneleri olan cin ve ins türünden şeytanlaşmışların aldatmak için yoğun olarak kullandıkları bazı araçlara da önemle dikkat çekmiştir. Bunlar: “Nefsanî Arzular, Maddî Servet Düşkünlüğü, Makam Mevki Hırsı, Çocuk ve Taraftar Sevgisi, Bencillik ve Korku Duygusu, Dinî ve Millî Hassasiyetlerin İstismar Edilmesi, Kin ve Garaz Damarının Harekete Geçirilmesi ve İnsanların Evhama Düşürülmesi” gibi araçlardır. Şeytan Hz. Âdem ve eşini bu araçlardan bir kaçını³³ kullanarak nasıl aldatıp kandırıdıysa; o günden beri payına aldığı avaneleriyle beraber bu yöntem ve araçlardan uygun gördüklerini kullanarak kandırmaya devam etmektedir.³⁴ Bu durum, ruh bedende olduğu sürece³⁵

³⁰ Bkz. Âl-i İmrân, 3/85; A'râf, 7/158; Enbiyâ, 21/107; Sebe', 34/28.

³¹ Bkz. Hicr, 15/39, 42; Malik b. Enes, b. Malik b. Amir el-Asbahî, el-Medinî, *Muvatta el-İmam Malik*, tsh. Muhammed Fuad Abdalbâki, Beyrut/Lübnan, Dar-u İhya't-Türasi'l-Arabî, 1406-1985, Kader, 46/1, no:3, II, 899.

³² Bkz. Bakara, 2/256; Âl-i İmrân, 3/85; Mâide, 5/3; Nûr, 24/21; Hicr, 15/39-42; Fussilet, 41/33; Zuhruf, 43/36-39; Cin, 72/1-7, 11-15; Dâremî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behram b. Abdüssamed ed-Dârimî, et-Temimî, es-Semerkindî, *Müsned ed-Dâremî/Sünen ed-Dâremî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Daranî, et-Tab'atü'l-Ula, S.Arabistan, Dar-u'l-Muğni lin-Neşri vet-Tevziî, 1412-2000, Mukaddime, /23, no:208, I, 285; *Rikak*, 20/25, no:2776, III, 1798.

³³ Bkz. A'râf, 7/20.

³⁴ Bkz. A'râf, 7/27.

³⁵ Bkz. İbn-i Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Ebu Abdillâh Eş-Şeybanî, *Müsned*, (tashihli) et-Tab'atü's-Saniye, Beyrut/Lübnan, Dar-u İhya't-Türasi'l-Arabî, 1414-1993, (3/29), no:10851, III, 413.

ve kıyâmete kadarda devam edecektir.³⁶ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi buna karşılık Allah (c.c.) insanoğluna her türlü desteği sunmuştur. Nitekim bütün ilahî dinlerin, kitap ve peygamberlerin gönderilme maksadı insanoğlunun dinî ve dünyevî hayatının tahribatını amaçlayan bu durumun önüne geçerek dünya ve ahiret saadetini sağlamaktır. Tarih boyunca bununla mücadele etmiş, bunu anlatmaya çalışmışlardır. Kur'ân'ın insanlara anlatmak istediği de işte budur. Bu çalışmayla bu önemli konu etraflıca ele alınmış konuyla ilgili sorunlar, sorular ve merak edilen konular araştırılıp cevaplandırılmıştır.

³⁶ Bkz. Hicr, 15/36-40; İsrâ, 17/62-63.

1. BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE ALDATMA VE KANDIRMA ANLAMINA GELEN ÇEŞİTLİ KAVRAMLAR

1.1. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılıp Aldatma ve Kandırma Anlamına Gelen Kavramlar

Şeytan ve avanelerinin (ins ve cin şeytanları) aldatıp kandırmak, nurlu ilahî yoldan çıkarıp şeytanî dalâletin zulmetlerine koymak ³⁷ için kullandıkları “*Hutuvat 'iş-Şeyatîn*”³⁸ ile Kur'ân'da ifade edilen çok sayıda plan ve taktikleri vardır. Bu plan ve taktiklerin işleyişinde istedikleri sonuca ulaşmak için kişiye göre hareket ederler; ona göre pozisyon alıp uygun gördüğü planı devreye sokarak eyleme geçerler. Peygambere ayrı, müttaki (kâmil) bir mü'mine ayrı, müttaki olmayan (fasık) bir mü'mine ayrı,³⁹ münâfık, müşrik, kâfir vesaire inanmayanlara da herbirine ayrı yönlerden yaklaşıp ayağını kaydırmaya, aldatıp günaha ve isyana sevk etmeye, kandırıp dalâlette derinleştirerek kurtuluşunu zorlaştırmaya çalışırlar.⁴⁰ Yani kimisine ilişerek ayağını kaydırmaya, kimisini aldatarak hata ve günaha düşürmeye, kimisini de kandırarak şirk ve küfre düşünceye kadar saptırmaya çalışırlar. Dolayısıyla şeytan ve avaneleri aldatma araçlarını kullanmak suretiyle ikna ederek insanoğlunu yanıltmaya çalışırlar.⁴¹ Öyle ki aldananlar çoğunlukla aldandığının farkına bile varamazlar.⁴² Güneşe, aya, taşa ve tahtaya tapmak gibi akıl almaz alenî yanılmalarda bile kişinin kendi davranışını güzel görüp sahiplenmesi ve yanıldığını kabullenmemesinin nedeni budur.⁴³

³⁷ Bkz. Bakara, 2/257.

³⁸ Bakara, 2/208; Nûr, 24/21.

³⁹ Bkz. Buhârî, Tevhid, 97/33, no:7487, IX, 142; İlâhî emirler iman ve amel olmak üzere ikiye ayrılır ikisine de uyan kâmil Mü'mindir, amelî eksik olan ise fâsık Mü'mindir; fakat her fâsık Mü'min değildir. Bkz. Yavuz, Yûsuf Şevki, “fâsık” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XII, 202-205.

⁴⁰ Bkz. A'râf, 7/17; İsrâ, 17/64.

⁴¹ Bkz. Âl-î İmrân 3/14; Nisâ, 4/18-20; Enfâl, 8/48.

⁴² Bkz. Zuhruf, 43/36-39.

⁴³ Bkz. Tevbe, 9/37; Nahl, 16/63; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38; Fâtır, 35/8.

Peygamberler, her zaman ve doğrudan Allah'ın (c.c.) uyarılarıyla karşı karşıya buldukları için zelle türünden sürçmeler hariç, aldatılamazlar.⁴⁴ Müttaki bir mü'min aldatılabilir; fakat hatasını anladıktan sonra vazgeçmeyecek kadar kandırılmazlar.⁴⁵ Müttaki olmayan fasık bir mü'min hatasını anladıktan sonra bile değişik bahanelerle vazgeçmeyecek kadar (kandırılmaya varan) aldatmalara maruz kalabilirler;⁴⁶ fakat inanmayanlar küfürleri kendilerine güzel gösterilerek aldatılmanın ötesinde -fark etseler bile- ondan vazgeçmeyecek kadar⁴⁷ kandırılmışlardır.

Eş anlamlı olan bu iki sözcük arasında bulunan farktan (umum ve husus) hareketle varılan bu ayırımı göre her kandırılan aldatılmıştır; fakat her aldatılan kandırılmış değildir.⁴⁸ Zira birbirlerinin anlamını ihtiva ettiklerinden birbirlerinin yerine kullanılabilen bu iki sözcükten “aldatma” sözcüğü daha çok mutlak yanıltmayı ifade ederken “kandırma” sözcüğü sözcük anlamından da anlaşıldığı üzere inandırıcı ve ikana edici bir yanıltmayı ifade etmektedir.⁴⁹

Kur'ân-ı Kerim, şeytan ve avanelerinin bütün bu çalışma ve çabalarını, plan ve taktiklerini -yer yer ayrıntılarına ve sonuçlarına varıncaya kadar- insanoğluna bildirmiştir. Bu plan ve taktiklerin uygulanacağı eylem çeşitlerini ve bu eylem çeşitlerini gerçekleştirecek eylemci sınıf ve grupları deklare etmiştir. Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de aldatma ve kandırmada kullanılan bu eylemlerin çeşitliliğini ifade etmek ve dikkatleri celp etmek için bazı kavramlar kullanmıştır. Bunlar aşağıda detaylıca ele alınacak: Muhada'a, Hud'a, Keyd, Mekk, Gurûr, Hîle, Fitne, Fesâd, İdlâl, İzlâl ve Sudûd kavramlarıdır.

⁴⁴ Bkz. Hac, 22/52. Bkz. “izlâl”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 44.

⁴⁵ Bkz. Âl-i İmrân, 3/133-135.

⁴⁶ Bkz. Necm, 53/32. Buhârî, Tevhid, 97/33, no:7487, IX, 142.

⁴⁷ Bkz. A'râf, 7/28.

⁴⁸ Kanmak, Kandırmak ve Aldatmak sözcüklerinin anlamı ve karşılaştırılması için bkz. Türk Dil Kurumu Ana Sayfası, <http://www.tdk.gov.tr/> 7 Ocak 2015; Ayrıca bkz. Yavuz, Yûsuf Şevki, “fâsık” md., *DİA*, 1995, XII, 204.

⁴⁹ Tuğracı, Pars. “Aldatmak, Kandırmak” md., *Okyanus Ansiklopedik Türkçe sözlük*, 8. Bsk. İstanbul, ABC Kitapevi Yay. 1995, I, 66, III, 1368; Eren, Hasan vd., “Aldatmak, Kandırmak” md., *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türkçe Sözlük*, yeni bsk. Ankara, Milliyet Yay. 1992, I, 48, II, 779.

1.1.1. مخادعة / Muhada'a (Kandırmak İçin Uğraşmak)

Sözlükte: Muhada'a sözcüğünün kök sözcüğü olan “خدع / h-d-a” bir başkasını kandırmak, dolandırmak, yanıltmak, hîle ve tuzak kurarak oyuna getirmek, gizli tuttuğunun muhalifini açıklamak, haberi olmadan birini hoşlanmadığı bir duruma uğratmak, boyun tarafında gizli iki damar anlamlarına gelir. Saklamak ve gizlemek: Bir halden başka bir hale girmek, ahlâk, görüş değiştirmek, bir görüşte durmayan sürekli değiştiren, zaman, pazar, durum değişkenliği, mal ve yağmur azlığı, kertenkelenin inine girmesi ve elini yaklaştıranı sokmak için yuvasının bir girişine akrebi beklettirmesi, güneşin kaybolması, gözün gördüğü şeyde şüphe etmesi, uyuklaması anlamlarını ifade etmek için “خدع / Ehdæ”, bir görünüp bir kaybolan yol, hudat/aldatıcı, aldatmaya vesile olan şeyler için ise “hadiun” sözcüğü kullanıldığı görülmüştür. Özetle: Her türlü aldatıcı ve yanıltıcı şeyler için “hada'a” ve türevleri kullanılmıştır.⁵⁰ Hadiste “الحرب خدعة / el-harbu hud'atun”⁵¹ (Harb hîledir.) Aldatıcıdır, tarafları aldatır, aldatma sebeplerindedir vb. Başka bir hadiste “Kıyâmetten önce aldatıcısı seneler olacaktır”⁵² yani bir keresinde kıtlık bir keresinde ise bolluk yılları olacaktır. âyette münâfiklar “Allah'ı aldatmaya çalışırlar; hâlbuki Allah onları aldatmaktadır.”⁵³ Yani yaptıklarının cezasını verir; veya Allah'ın (c.c.) dostlarını aldatmaya çalışırlar. Allah (c.c.) da onları ihanetle cezalandırır, ya da “hîle yaptılar Allah da onların hîlelerine hîle ile cevap verdi”⁵⁴ anlamlarında⁵⁵ muşakele yoluyla kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵⁶

⁵⁰ Bkz. El-İsfahanî, Ragib, “h-d-a” md., *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Bsk. İstanbul, Çıra Yay. 2012, 332; Enis, İbrahim vd., “h-d-a” md., *El-Mucemi'l-Vesit*, et-Tab'atü's-Sanî, Kahire, Mektebu Neşri's-Sekafeti'l-İslâmi, 1392/1972; El-Yesûî, Luvîs Ma'lûf, “h-d-a” md., *el-Müncid fi'l-luga Ve'l-a'lâm*, et-Tab'atü's-Salisu ve's-Selasun, Beyrut/Lübnan, el-Mektebetü's-Şarkiyyeti (Darül Maşrik), 1994, 170.

⁵¹ Davutoğlu, Ahmet. *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, Işık Yay. 2013, III, 154, 157; Uşşak, Cemal, *Kütüb-i Sitteden Seçme Hadisler*, İstanbul, Nesil Yay. 2011, 501.

⁵² El-İsfahanî, “h-d-a” md., *Müfredat*, 332.

⁵³ Nisâ, 4/142,

⁵⁴ Âl-i İmrân, 2/54.

⁵⁵ El-İsfahanî, “h-d-a” md., *Müfredat*, 332.

⁵⁶ Güllüce, Veysel, “Kur'an-ı Kerim'de Allah'a Müşakele Yoluyla İsnad Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 57.

Kur'ân'da “حَدَعَ / hada'a” fiilinin “مُفَاعَلَةٌ / mufa'ale / işdeşlik” (muşareke) babından olan “مُخَادَعَةٌ / muhada'a” mastarından gelen “يُخَادِعُونَ / yuhadiune” sigasının kullanılmasıyla karşılıklı bir aldatmanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Bu sigayla bir taraftan münâfik ve inkârcıların Allah'ı, (c.c.) Hz. Peygamber'i ve mü'minleri aldatmaya yönelik çabaları ve oyuna getirme planları ifade edilirken; diğer taraftan bu plandan haberdar olan Allah'ın (c.c.) onlara fırsat ve mühlet vererek tedrici olarak dalâlete ve helaka götürmek, fark edemeyecekleri tarzda planlarını boşa çıkarıp başlarına çalmak suretiyle aldatıp oyuna getirmesini ifade etmektedir.⁵⁸

حَدَعَ / Hada'a ve türevleri Kur'ân'da Bakara Suresi'nin dokuzuncu âyetinde iki, Nisâ Suresi'nin yüz kırk ikinci âyetinde iki ve Enfâl Suresi'nin altmış ikinci âyetinde bir defa olmak üzere toplam beş defa geçmektedir.⁵⁹ Bu kullanımlarda sözcük üç yerde münâfiklara, bir yerde inkârcılara, bir yerde de Allah'a (c.c.) nisbet edildiği görülmüştür. Nisbet edildiği öznelerle göre farklı anlamlar ifade eden bu sözcük, münâfik ve inkârcılara nisbet edildiğinde Allah'ı, (c.c.) Hz. Peygamber'i ve iman edenleri oyuna getirerek aldatma ve bu maksatlarına yönelik uğraş ve çalışmalarını ifade ederken Allah'a (c.c.) nisbet edildiğinde ise; ilâhî cezalandırmayı ifade etmektedir. İlâhî cezanın bir çeşidi olarak aldatmaya yönelik kötü eylem ve hazırlıklarını peygambere bildirerek onu ve inananları haberdar etmek suretiyle hedef ve amacına ulaşmasını engellemeye yönelik her türlü karşı tedbirin alınmasını ve bunları hazırlayanların komplolarını aleyhlerine çevirmek suretiyle onların dünyada rezil ve rüsvay edilmesini, ahirette de büyük bir azab ile cezalandırılmasını ifade etmektedir.⁶⁰

Münâfik ve inkârcıların şanından olan aldatma eyleminden Allah (c.c.) münezzehtir; fakat “حَدَعَ / had'a” sözcüğünde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerinde -ilk bakışta- Allah'ın (c.c.) şanına yakışmayan “كَيْدٌ / keyd, مَكْرٌ / mekr, اسْتِهْزَاءٌ / istihza, سِحْرِيَّةٌ / suhriyye ve نِسْيَانٌ / nisyan” gibi bazı sözcüklerin isnad edilmesi, Belagatın

⁵⁷ Bkz. Bakara, 2/9; Nisâ, 4/142.

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. “had'a”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 17.

⁵⁹ Abdalbâki, Muhammed Fuad, “h-d-a” md., *el-Mu'cemu'l-Müfehres li el-Fazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Dârü'l-Hadis, 1422/2001, 332.

⁶⁰ El-İsfahanî, “h-d-a” md., *Müfredat*, 332.

Bedi sanatından olan Müşâkele söz sanatından olduğu ileri sürülmüştür.⁶¹ Belagat ilminin “Bedi” bölümünde kelâmı söz veya mana yönünden güzelleştiren “muhassinat-ı lafziyye ve maneviyye” adıyla bulunan cihetlerden manevî muhassinat cihetinde yer alan “müşakele” ifadelerin karşılıklı benzeşmesi esasına dayanmaktadır. Manaya dayalı bir sanat olan “müşakele” lafızda ittifak (sözde birlik) manada ihtilaf (manada ayrılık) bulunan bir söz sanatıdır. Herhangi bir şeyin “sohbetinde tahkiki veya takdiri olarak geçtiği için bir şeyin gayrın lafzıyla zikretmek”tir⁶² diyerek tarifi yapılan bu sanatta sonraki söz önceki söze bağlı olarak söylenmiş olup onunla birlikte doğru mana kazanır. Önceki kullanım olmazsa doğru bir ifadeye varılmaz.⁶³ Bu nedenle olacak ki bazıları “müşakele sanatı söz tekrarına dayalı bir edebî sanat olmaktan ziyade, karşılıklı konuşmada karşı tarafın dili ve ağzı ile konuşma olarak tanımlanabilecek bir sanattır.”⁶⁴ Demişlerdir.

Kur’ân’da mânaları ve Allah’a (c.c.) nisbetleri açısından “hud’a”⁶⁵ sözcüğüne benzeyen ve dolayısıyla “müşâkele” sanatı kapsamında değerlendirilen *مكر* / *keyd*,⁶⁶ *مكر* / *meqr*,⁶⁷ *استهزاء* / *istihza*,⁶⁸ *سحرية* / *suhriyye*⁶⁹ ve *نسيان* / *nisyan*⁷⁰ sözcükleri de vardır.⁷¹ Dil âlimleri ve müfessirler Kur’ân’da Allah’ın (c.c.) fiilleri hakkında geçen bu sözcüklerin sözlük anlamıyla Cenâb-ı Hakk’a izâfe edilemeyeceğini belirtmişlerdir.⁷²

Bu sebeple Kur’ân’da Allah’a (c.c.) nisbet edilen aldatma anlamına gelen hud’a sözcüğü Allah’ın (c.c.) hak dine, onun peygamberine ve diğer mensuplarına karşı kötülük planlayan inkârcıların, sırlarını öğrenip düşmanlarına sızdırmaya

⁶¹ Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 62.

⁶² Eliaçık, Muhittin, Editör, Şamil ÖÇAL, “Bazı Belâgat Kitaplarında Müşâkele sanatının tanım ve tasnifi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Temmuz, Sayı: 2, 2013, Cilt, 3, sayfa, 8.

⁶³ Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 42-43.

⁶⁴ Eliaçık, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Temmuz, Sayı: 2, 2013, Cilt, 3, sayfa, 14.

⁶⁵ Bkz. Nisâ, 4/142.

⁶⁶ Bkz. Târik, 86/16.

⁶⁷ Bkz. Neml, 27/50.

⁶⁸ Bkz. Bakara, 2/15.

⁶⁹ Tevbe, 9/79.

⁷⁰ Bkz. Tevbe, 9/67; Câsiye, 45/34; Haşr, 59/19.

⁷¹ Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 49-61.

⁷² Topaloğlu, Bekir. “meqr” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, T DV. Yay. 2003, XXVIII, 581.

çalışan münâfıkların girişimlerini sonuçsuz bırakması, dünya hayatında onlara mühlet vererek ahirette ise büyük azabı hazırlaması şeklinde anlaşılmalıdır. Kur'ân'ın ilgili âyetleri siyak ve sibakıyla bir bütün olarak ele alındığında bu anlam gayet açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Hud'a suçunun isnad edildiği münâfıklar kendi sanılarınca yaptıklarının birçoğunu Allah (c.c.) bilmemekte,⁷³ kendilerini kurnaz ve akıllı sanıp Allah'ı, (c.c.) Hz. Peygamber'i ve mü'minleri türlü entrikalarla kandırabileceklerini sanarak, inananların yanında başka, kendileriyle ve şeytanlarıyla baş başa kaldıklarındaysa bambaşka davranıyorlardı.⁷⁴ Hud'a'larına hud'a (cezası) ile karşılık veren Allah (c.c.) onların bu aldatma çabalarını ve altında yatan kötü niyetlerini, maksat ve gayelerini şöyle deşifre etmiştir: *"Kitap ehlinden bir grup, "Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler" dedi.*⁷⁵ Bu konudaki rivayetlerin ve açıklamaların büyük çoğunluğunun ortak noktası, "Ehl-i kitap'tan özellikle dinî konularda bilgili oldukları kabul edilen bir kesiminin kendi aralarında şöyle bir plan geliştirmiş olduklarıdır: İçlerinden bazıları Hz. Muhammed'in (s.a.v.) getirdiği mesaja sırf inatlarından ötürü karşı çıkmadıkları, aksine objektif bir yaklaşım içinde oldukları izlenimini vermek üzere zaman zaman onun bildirdiklerini onaylayan bir tavır takınıp kısa bir süre sonra da bunları inkâr yönüne gidecekler ya da onun bildirdiklerinin bir kısmını tasdik edip bir kısmını inkâr edecekler, böylece Kur'ân etrafında bir kuşku çemberi oluşturup hem kendi çevrelerinin bu mesaja iltifat etmesini önlemiş hem de inancı henüz çok kuvvetli olmayan mü'minlerin hak yoldan dönmelerini sağlamış olacaklardı."⁷⁶

Münâfıkların bu sinsî çabalarını Allah (c.c.) "مخادعة / muhada'a" masdarından gelen "مخادعون / yuhadiune" fiili ile tarif etmiş, onların o çelişkili ve çarpık psikolojilerini şöyle tarif etmiştir: *"İnsanlardan, mü'min oldukları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler de vardır. Bunlar Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir. Kalplerinde*

⁷³ Bkz. Fussilet, 41/ 22,23

⁷⁴ Bkz. Bakara, 2/14.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/72

⁷⁶ Karaman, Hayreddin vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, 3. Bsk. Diyanet İşleri Başkanlığı, Yay. Ankara, 2007, I, 604.

*münâfıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.”*⁷⁷

Bu âyetler incelediğinde Bakara Suresi'nin dokuzuncu âyetinde geçen “يُحَادِعُونَ / yuhadiune” ile “يُحَادِعُونَ / yahdeune” fiillerinin farklı kullanım şekillerinin (yukarıda ifade edildiği gibi) nasıl anlaşılması gerektiği müteakip (on dört, on beş ve on altıncı) âyetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca masterları olan “مُحَادِعَةٌ / muhada'a” ve “حُدَا'ا / hud'a” maddelerinde açıklanmaya çalışılan bu sözcüklerin seçimine ve kullanım şekline bakıldığında ince bir ayrıntının da var olduğu hemen anlaşılmaktadır.⁷⁸ Şöyle ki: Kandırmak için uğraş ve çaba ifade eden; fakat istenildiği gibi sonuçlanamadığı için “مُحَادِعَةٌ / muhada'a” masdarından gelen “يُحَادِعُونَ / yuhadiune”; oyuna getirerek kandırma ve istenilen sonuca ulaşmayı ifade ettiği için “حُدَا'ا / hud'a” masdarından gelen “يُحَادِعُونَ / yahdeune” sözcüğü kullanılmıştır. Bu farklı kullanım şekillerinden, mü'minleri dinlerinden döndürmeye yönelik gösterdikleri çabalarının sonuç vermediği, ancak kazdıkları kuyuya kendilerinin düştüğü anlaşılmaktadır. Aynı anlayış ve taktik, aynı anlam ve ince ayrıntı bu konuyu dile getiren Nisâ Suresi'nin ilgili âyetlerinde de görülmektedir.⁷⁹

Nisâ Suresi bu konuyu ele alırken münâfıkların o sinsî plan ve taktiklerini, ikiyüzlülük ve menfaata göre tavır değiştirdiklerini bütün bu uğraşlar neticesinde yine de aldandıklarını, ava giderken avlandıklarını ve av olarak düşündüklerinin kendilerinden daha avcı çıktığını belirtmektedir. Her şeye rağmen dünyada ruhî bunalım, ızdırap ve korku; ahirette ise çetin azaptan kurtulamamışlardır. Hatta bu acı sonlarını kendi elleriyle hazırlamışlardır. İşte aldatmaya çalışıp da kendilerinin aldandığı hakikat budur. Bu hakikati konu edinen, anlatan çok sayıda âyetin varlığıyla beraber bu hakikati -kolay yoldan- anlamaya yardımcı olan ve aynı zamanda konunun özeti mahiyetinde olan Nisâ Suresi'nin yüz kırktan yüz kırk altıncı âyetine kadar olan bölümü kısaca her şeyi şöyle açıklamaktadır: “...Şüphesiz Allah, münâfıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır. Onlar sizi gözetleyip duran kimselerdir. Eğer Allah tarafından size bir fetih (zafer) nasip olursa, "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlerin (zaferden) bir payı olursa,

⁷⁷ Bakara, 2/8-10.

⁷⁸ Bkz. “hud'a”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 17.

⁷⁹ Bkz. Nisâ, 4/145.

"Size üstünlük sağlayıp sizi mü'minlerden korumadık mı?" derler. Allah, Kıyâmet günü aranızda hükmünü verecektir. Allah, mü'minlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir. Münâfiklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar. Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın."⁸⁰

Onların gizli tuttuklarını da, açığa vurduklarını da bilen⁸¹ Yüce Allah'ın, münâfikların bu haince girişimlerini haber vermesi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'tan vahiy alan hak bir peygamber olduğunu açıkça ortaya koymanın yanında onunla beraber inananları da koruma altına aldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu âyetler İslâm'ın kurumsallaştığı o dönemde bir taraftan düşmanların bu tür girişimleri için caydırıcı olurken,⁸² diğer taraftan mü'minlerin arasında bulunup; fakat onlardan olmayan bu ikiyüzlülere karşı daha dikkatli ve bilinçli olmaları gerektiğini hatırlatmaktadır.

Müfessirlerin bu konudaki görüşlerine gelince: İlgili âyetlerle alakalı müfessirlerin görüşleri, ana hatlarıyla aşağıdaki üç müfessirin ilgili tefsirlerinde görülmektedir:

1- Zemahşerî (ö. 538/1144) *Keşşaf'ta*, muhtemel üç manayı öne çıkararak şöyle açıklar:

a- Münâfikların aldatması, kâfir oldukları halde iman ettiklerini söylemeleridir, Allah'ın (c.c.) aldatması, Müslümanlara uygulanan hükmü onlara uygulaması fakat; onları en şerli kâfirlerden sayması ve onlara cehennemin en alt tabakasını hazırlamasıdır. Bu durumda her iki tarafta da aldatma söz konusudur. Mü'minlerde aldanma durumu ise kendilerine (mü'minlere) uyguladıkları hükmü onlara da (münâfiklara) uygulamalarıdır.

⁸⁰ Nisâ, 4/140-146.

⁸¹ Bkz. Bakara, 2/77.

⁸² Bkz. Tevbe, 9/64.

b- Kendilerince Allah'ın (c.c.) kandırılabilir olduğunu zannettikleri için böyle zikredilmiştir; Çünkü imanı nifak olan birinin Allah'ın (c.c.) zatı ve sıfatları konusunda bilgisi yok demektir.

c- Allah zikredilmiş, Resûl kastedilmiştir.

Âyetin “kandırmaya çalışırlar; fakat ancak kendilerini kandırırlar” kısmına müellif şöyle bir açıklık getirmektedir: Münâfıkların aldatılma şekli, canlarını ve mallarını Müslümanlardan korumak, ganimet ve benzeri maddî menfaat konusunda Müslümanlardan faydalanmak, sırlarını öğrenip yaymaya çalışmaktır. Ancak bu işin zararı sonuçta kendilerine döndüğü için sadece kendilerini aldatıp kandırmış olurlar.⁸³

Muellif Nisâ Suresi yüz kırk ikinci âyet için ise şöyle demektedir: Onların aldatmaları küfürlerini saklayıp iman ettiklerini açıklamalarıdır. Allah'ın (c.c.) onları aldatması, onların canlarını ve mallarını dünyada koruması, ancak ahirette onlar için en çetin azabı hazırlamasıdır. Bununla beraber dünyada onları rezil, perişan edip, kendilerine sürekli bir korku vermesidir. Âyette: “Allah, onları kandırandır.” şeklinde ismi fail sığasıyla ifade edilmesinin anlamı ise: Aldatanı aldatmak ve ondan daha aldatıcı olmak demektir. Muellif bu tesbitlerle sırat üstünde (yürürlerken bir anda) sönen nur meselesindeki aldatma ihtimale de yer vermiştir.⁸⁴ Enfâl Suresi'nin altmış ikinci âyetinde geçen hud'a için ise şöyle demektedir: “Barışı gösterip hainliklerini gizleyerek aldatmaktır. Bu durum barışa engel olmasın sen barıştan yana ol.” Sebebi nüzûlü hakkında da Beni Kurayza Yahudileri olduğunu diyenlerin var olduğuna yer vermektedir.⁸⁵

2- Ebu Hayyan (ö. 745/1344) *Bahrü'l-Muhît'te*, Nisâ Suresi'nin yüz kırk ikinci âyetiyle ilgili şöyle der: “Ayette münâfıklar için kullandığı hud'a kelimesini Allah'ın (c.c.) kendisi için kullanması cezanın suçun adıyla anılmasından ibarettir. Bu da dünyada zillet ve korku, ahirette cehennem azabıdır. Hasan, Süddî, Cureyc ve diğer bazı mufessirlere göre bu kandırma şudur: Allah (c.c.) mü'min veya münâfık bu

⁸³ Zemahşerî, Carullah Ebil Kasım Mahmut b. Ömer, *El-Keşşaf an Hakaiku'l-Ğevamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, thk. Eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud vd, et-Taba'tu'l-Ula, Riyad: Mektebetu'l-Ubeykan, 1998-1418, I, 173-174.

⁸⁴ Zemahşerî, *El-Keşşaf*, II, 166.

⁸⁵ Zemahşerî, *El-Keşşaf*, II, 595.

ümmetin herbirine nur verir münâfiklar kurtulduklarını sanıp sevinirler; sırata geldiklerinde bütün münâfikların nuru söner mü'minler ise yollarına devam ederler.” Buna delil olarak da Hadîd Suresi'nin on üçüncü âyetini gösterirler. Zemahşerî ise “aldatmada yapılan neyse o yapılır. Şöyle ki; Allah (c.c.) dünyada münâfikların canlarını ve mallarını güvenceye alırken ahirette onlara cehennem en aşağı derecesini hazırlamıştır. Dünya hayatında da sürekli bir korku, alçaklık ve sıkıntıdan da uzaklaştırmış değildir.”⁸⁶ demiştir.

Enfâl Suresi'nin altmış ikinci âyetiyle ilgili ise, Ebu Hayyan şöyle der: “Aldatmak üzere barışı gösterip hainlik ve haksızlıklarını gizli tutuyorlarsa, onlara karşı Allah sana kâfidir. Gizli niyetlerinden sorumlu değilsin, sen yine de barıştan yana ol.”⁸⁷

3- Ebu's-Suud, (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selîm* eserinde der ki: “Bakara Suresi dokuzuncu âyette geçen “يُحَادِعُونَ / yuhadi'üne” (fiili) daha önce geçmiş olan “يَقُولُ / yakulu” fiilini açıklamak içindir veya insanın zihnine gelen sorunun cevabı olarak isti'nafi (mütakil, yeni) bir cümledir. Sanki şöyle denilir: Mü'min olmadıkları halde nasıl böyle derler”. Bazılarının ise “يُحَادِعُونَ / yuhadi'üne” sözcüğünü “يُحَادِعُونَ / yahde'üne” olarak ele aldıklarını ifade etmiş ve nitekim böyle okuyanlarında var olduğunu söylemiştir.⁸⁸

Muellif, mufa'ale (işdeşlik) sigasının seçilmesinin nedeni, aldatmaya devam ettiklerinden niteliğinin mübalağasını ifade etmek için olduğu tesbitinde bulunmuştur.

Ebu's-Su'ut حَدَعَا / hud'a- mastarında şöyle açıklamaktadır: “Kişinin arkadaşını bilmediği bir şekilde kötü bir duruma uğratmak ya da onu aldatıp kolaylıkla ondan kurtulmak için onun istediği yönde davrandığının vehmini vermesidir.” Keler için “حَادِعُ / hadi'un” denmesinin nedeni, onu avlamaya çalışan bekçinin bir deliğinde pusu

⁸⁶ Ebu Hayyan, Muhammed b. Yûsuf, El-Endülüsî, *Tefsiru Bahrû'l-Muhît*, thk. Eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud vd, et-Tab'atü'l-Ula, Beyrut/Lübnan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993-1413, III, 392-393.

⁸⁷ Ebu Hayyan, *Bahrû'l-Muhît*, IV, 510.

⁸⁸ Ebu's-Su'ud, b. Muhammed el-Îmadi el-Hanefî, *İrşâdü'l-Aklisselim ila Mezaya el-Kitab el-Kerim/Tefsiru Ebi es-Su'ud*, thk. Abdülkadir Ahmed Âta, Riyad, Mektebetü er-Riyad el-Hadis, ty., I, 71-72.

kurarken onun bekçiyi aldatıp diğer deliğinden kaçmasını sebep olarak göstermektedir. Böylece keler ile münâfikların durumu arasında benzerlik kurmaktadır; çünkü münâfiklar mü'min görünmekle mü'minlerin sırlarını öğrenip düşmanlarına sızdırırlar, mü'min görünmekle de diğer kâfirlerin başına gelenleri kendilerinden savarlar.

Âyetin “يُخَادِعُونَ اللَّهَ / *yuhadi'ûnallahe*”şekilde olmasının nedeni münâfikların yaptıklarının iğrençliğini ifade etmek için isti'ârî veya temsilidir. Ya da mecâz-ı akli olarak Allah (c.c.) Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kendi katındaki değerini ifade etmek için, aslında Hz. Peygamber'e nisbet edilmesi gereken aldatmayı bizzat kendisine nisbet etmiştir. Tıpkı “*Peygamber'e biat eden Allah'a biat etmiştir*”⁸⁹ ve “*Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiştir.*”⁹⁰ İfadelerinde olduğu gibi.⁹¹

Muellif, Nisâ Suresi'nin yüz kırk ikinci âyetinde yer alan “وهو خادعهم / *ve huve hadi'uhum*” cümlesiyle ilgili olarak da şunu söylemektedir: “Münâfiklar inandıklarını açıklar, küfürlerini ise gizlerler. Allah da buna karşılık benzer bir davranışla karşılık verir. Dünyada mallarını ve canlarını korur; fakat ahirette onlara cehennemden en alt tabakasını hazırlamıştır.” Ya da yukarıda zikri geçen, “sırat üstünde (yürürlerken bir anda) sönen nur meselesindeki aldatmadır.”⁹²

Muellif, Enfâl Suresi'nin altmış ikinci âyetiyle alakalı olarak da Keşşaf'ta geçenlerin aynısını ifade etmekte, sebep-i nüzülünün Kurayza Yahudileri olduğu; fakat hükmünün genel olduğunu söyleyenlerin de vardığı olduğunu belirtmiştir.⁹³

Seyyid Kutub'a (ö. 1966) göre ise: Bakara Suresi dokuzuncu âyette ve buna benzer diğer âyetlerde, Kur'ân'ın sık sık tekrarladığı ve te'kidle üzerinde durduğu bir gerçek vardır. “O da: Allah (c.c.) ile mü'minler arasında sıkı bir münasebetin, sarsılmaz bir bağlılığın var olduğu, saflarını kendi saffi, işlerini kendi işi ve maslahatlarını kendi maslahatı kabulettiği, onları himayesine alarak, onlara düşman olanı kendine düşman sayıp, onlara karşı tertiplenen kurnazca hîleleri bizzat kendine

⁸⁹ Fetih, 48/10.

⁹⁰ Nisâ, 4/80.

⁹¹ Ebu's-Suûd, *İrşadü-l Aklisselim*, I, 71-72.

⁹² Ebu's-Suûd, *İrşadü-l Aklisselim*, I, 801.

⁹³ Ebu's-Suûd, *İrşadü-l Aklisselim*, II, 504.

karşı tertiplenmiş olarak kabul etmesidir. Ve bundan mü'minlerin de münâfikların da alması gereken ibretler vardır.”⁹⁴ demektedir.

1.1.2. خدعا / Hud'a (Oyuna Getirerek Kandırmak)

Bir önceki maddede sözlük anlamının geçtiği “خدع / h-d-a” türevi olan “خدعا / hud'a”⁹⁵ münâfik ve inkârcıların görünürde Hz. Peygamber'i ve mü'minleri aldatmaya çalışırken, aslında kendi kendilerini oyuna getirmelerini, kurdukları aldatma planları ve bu plandan haberdar olan Allah'ın (c.c.) onların planlarını başlarına geçirmesini ve küfürde azmalarını sağlayan istidracı ifade eden bir Kur'ân terimidir. Bu terim Allah (c.c.) hakkında en çok aldananlar olarak cehennem en alt tabakasına uğrayacak olan (münâfik) kimselerin karakterini ifade etmektedir. Nitekim Allah (c.c.) konuyla alakalı şöyle buyurmaktadır: *“Bunlar Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”*⁹⁶ Veya *“Münâfiklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da (onları aldatıcıdır) onların bu çabalarını başlarına geçirir.”*⁹⁷

Bu âyetlerde özellikle Nisâ Suresi'nin yüz kırk ikinci âyetinde muşakele⁹⁸ yoluyla aynı türevden olan sözcüklerle cevap verilmesinden “مخادعة / muhada'a” ile “خدعا / hud'a” mastarından gelen bu sözcüklerin seçiminde ince bir ayrıntının olduğu hemen anlaşılmaktadır. “مخادعة / muhada'a” mastarından gelen “يخادعون / yuhadiune” sigasıyla sonuçsuz kalan bir aldatma çabası ifade edilirken; “خدعا / hud'a” mastarından gelen “خادع / hadiun” ile “يخادعون / yahdeune” sigalarıyla oyuna getirerek kandırılma eyleminin gerçekleştiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla aynı kökten gelen “مخادعة / muhada'a” ile “خدعا / hud'a” maddelerinin hulasası ve ayırım noktası şudur: Birinde (مخادعة / muhada'a) aldatmak için verilen çaba ve çalışmaya dikkat çekilirken; diğerinde (خدعا / hud'a) gelinen nokta ve sonuca dikkat çekilmiştir.⁹⁹

⁹⁴ Seyyid Kutub, *Fîzilâl-il-Kur'ân*, trc. M. Emin Saraç vd., 3. Bsk. İstanbul, Hikmet Yay. ty., I, 86.

⁹⁵ Bkz. “muhada'a”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 8.

⁹⁶ Bakara, 2/9

⁹⁷ Nisâ, 4/142

⁹⁸ Bkz. “muhada'a”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 9-10.

⁹⁹ Bkz. “muhada'a”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 12.

Ters tepmesi sonucu meydana gelen خدعا / hud'anın (aldanma) başlangıç noktası olan ve münâfikların aldatma girişimleri ifade eden مخادعة / muhada'a kavramının işaret ettiği nokta özetle şudur: Münâfiklar, oynadıkları kirli oyun ve tuzaklarla, hakkında bilgi sahibi olmadıkları Allah'ı, (c.c.) kendileri gibi beşer olan Hz. Peygamber'i ve inananları oyuna getirerek aldatmaya çalışmışlardır. Bu fa'aliyetleri yürütürken birbiriyle çelişir davranışlar ve beyanatlar sergilemişler; yalan ve iftiralar düzmüşlerdir. Ortaya çıktığında da vaziyeti kurtarmak için yeminlere başvurmuşlardır.¹⁰⁰ Bu durumu bildiren âyetler inince türlü yalanlarla aldatıp kandırdıklarını sandığı Hz. Peygamber ve inananların aslında her şeyden haberdar oldukları anlaşılınca uğraşlarının sonuçsuz kaldığını ve farkında olmadan kendi kendilerini aldatıp kandırdıklarını anlamışlardır;¹⁰¹ fakat yinede ikiyüzlülükten ve içine düştükleri bu gafletten bir türlü kurtulamamışlardır. İman edip gereğini yerine getirmekten (ölünceye kadar) oyalanıp geri durdukları için kendi kendilerini cehennemden en ağır cezasına uğratmışlardır.¹⁰² Allah'ın (c.c.) onlara verdiği bu mühlet ve fırsat onları daha çok aldatıp kandırarak tedrici bir şekilde farkına varmadan inkârcıların ve cehennemliklerin en kötülerini olmalarına kendi iradeleri doğrultusunda sebebiyet vermiştir.¹⁰³ Dolayısıyla kendilerinden başka hiç kimseyi aldatıp kandıramamışlardır. Bütün bu süreci ifade etme nedeniyle “خدعا / hud'a” türevi “مخادعة / muhada'a” türevinden farklı olarak Allah'a (c.c.) da nisbet edilmiştir.

Enfâl Suresi'nin altmış ikinci âyetinde yer alan “خدعا / hud'a” masdarından gelen “يخدعو / yehdeu” fiili ise barış görüşmelerinde inanmayanların peygambere yönelik bir aldatma girişimi olabileceğini ifade etmektedir. Bu âyette “خدع / h-d-a” türevlerinden olan “مخادعة/muhada'a” mastarından gelen “يخادعون / yuhadiune sigası değil; “خدعا / hud'a” mastarından gelen “يخادعون / yahdeune” sigasının kullanılması bir

¹⁰⁰ Bkz. Tevbe, 9/94-96.

¹⁰¹ Bkz. Bakar, 2/9.

¹⁰² Bkz. Nisâ, 4/145.

¹⁰³ Razî, Muhammed Fahrüddîn b. El-Allame Diyaüddin Ömer, er-Razî, *Tefsîrü'l-Fahrir-Razi/Mefâtîhu'l-gayb/et-Tefsîrü'l-kebîr*, et-Tab'atü'l-Ula, Lübnan/Beyrut, Darül fikir, 1401-1981, XV, 148; İbn-i Kesir, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'an el-Âzim*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd, et-Tab'atü'l-Ula, Kahire, Mektebetü Evlad eş-Şeyh lit-Türas, 1421-2000, VII, 45.

beşer olarak peygamberin böyle bir duruma uğrayabileceği işaretini verimektedir. Savaş ve barış gibi toplumsal görüşmelerde “Eğer seni aldatmak isterlerse bilmiş ol ki sana yetecek Allah'tır.”¹⁰⁴ Mealindeki bu âyet ve bireyler arası hukuk gibi düzenlemelerde “Şüphesiz ben de sizin gibi bir insanım. Zaman olur ki, bana sizden iki hasım gelir de, biri haksız olduğu hâlde diğerinden daha düzgün konuşmuş olabilir! Ben de o düzgün sözleri doğru sanarak onun lehine hükmedebilirim. Kimin lehine bir Müslüman'ın hakkına hükmettiysem, bilsin ki bu hak, ateşten bir parçadır; ister onu alsın, ister bıraksın.”¹⁰⁵ Hadiste ifade edildiği üzere -itikad, ibâdet ve ahlâk dışında kalan- muâmelât cephesinde beşer olarak bir peygamber insanlar tarafında aldatılabilirler. Nitekim Recî ve Birimaune olayları buna benzer bir aldatma neticesinde meydana gelmiştir.¹⁰⁶ Bu durumdan korkmadan toplumun selameti için gerekli olan ve mümkün oldukça savaşa tercih edilmesi istenen barıştan yana olması istenmiştir; fakat daha önce gereken tedbirlerin alınması ve Allah'a (c.c.) dayanılması istenmiştir. Barıştan yana olan samimiyetine rağmen peygambere yapılacak aldatmalara karşı onu koruma, gereken yardım ve destekleri sağlama güvencesini vermektedir.

Netice itibarı ile Kur'ân'da yer alan “خَدَع / h-d-a” ve türevleri (مُخَادَعَة / muhada'a ve خَدَعَا / hud'a mastarlarından gelen sigalar) görünürde inanmış olsalar bile aslında inanmayan münâfıkların ve inkârcıların inananları aldatıp kandırmak için yürüttükleri ikiyüzlü ve hain planlarını ifade etmek; bu suçun cezası olarak gördükleri ve daha görecekleri hak ve müstahaklarını ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

1.1.3. كَيْد / Keyd (Tuzak Kurarak Kandırmak)

Sözlükte: “Tuzak ve pusu kurma, hîle yapma, entrika çevirme; ceza verme, tedbir alma” anlamında masdar olan keyd “tuzak, hîle, plan, komplo, ceza” gibi mânalarda isim olarak da kullanılır.”¹⁰⁸ Râgıb el-İsfahânî كَيْد / keyd'i “bir tür hîle”

¹⁰⁴ Enfâl, 8/62.

¹⁰⁵ Buhârî, Mezâlim, 46/17, no:2458, III, 131; Müslim, Akziye, 30/3, (4), no:1713, III; 1337.

¹⁰⁶ Köksal, Mustafa Asım, *İslâm tarihi*, (tashihli ve ilaveli bsk.) İstanbul, Şamil Yay. 1981, IV, 14, 33.

¹⁰⁷ Muhad'a ve Hud'a maddelerinin beraber değerlendirilmesi daha faydalı olmaktadır.

¹⁰⁸ Çetin, Mustafa. “keyd” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, TDV. Yay. 2002, XXV, 346.

şeklinde tanımladıktan sonra bunun olumlu (memduh) veya olumsuz (mezzum) anlamda olabileceğini, ancak olumsuz anlamda kullanımının daha yaygın olduğunu belirtir.¹⁰⁹ Bir plan ve tedbir neticesinde gerçekleşen “كيد / keyd” ve “مكر / mekr” sözcüklerinin arasındaki en önemli fark مكر / mekr’in habersiz; كيد / keyd’in ise haberli (ashabi fil ve Firavn keydi gibi)¹¹⁰ ve habersiz yapılmasıdır. Buna karşın eş anlamlı diyenler de vardır. Ayrıca “كيد / keyd”in mef’ülünü harfi cersiz alması mefulünü harfi cerle alan “مكر / mekr”den daha kuvvetli olduğuda ileri sürülmüştür.¹¹¹

Ef’ali mukarebeden olan “كاد / kade” kökünden geldiğinde söylenen “كيد / keyd” sözcüğü¹¹² terim olarak inkârcıların ilâhî daveti engellemeye yönelik planları, Allah’ın (c.c.) bunları hazırlayanların komplolarını kendi aleyhlerine çevirmesi anlamlarını ifade etmek üzere Kur’ân tarafından kullanılmıştır.¹¹³

İsim şekli مكيد / mekîd olan كيد / keyd sözcüğünün cemî hali olarak Kur’ân’da kâfirler topluluğu kast edilerek “المكيدون / el-mekîdun” sözcüğü kullanılmıştır.¹¹⁴

Kur’ân’da Allah’a, (c.c.) insanlara ve şeytana isnat edilen كيد / keyd’in iyi ve kötü anlamda tuzak kurarak aldatıp kandırmanın en bariz örnekleri Hz. Yûsuf’un hayatını konu alan Yûsuf Suresi’nde görülmektedir. Örneğin: Hz. Yakup’un çocuklarının (tuzaklarını icra etmek üzere babalarını ve kardeşleri Yûsuf’u bazı sevecen ve masumane tavırlarla kandırıp babalarından uzaklaştırma girişiminde bulunma) keydi:¹¹⁵ Mısır azizinin eşi Zeliha’nın (kötü emellerine ulaşmak için Hz. Yûsuf’u kandırmak üzere kurduğu tuzaklarını ifade eden) keyd’i:¹¹⁶ Hz. Yûsuf’un (kardeşini yanında tutmak için üvey kardeşlerini kandırmak üzere kurduğu tuzağı ifade eden) keyd’i¹¹⁷ gibi. Söz konusu sözcüğün bu âyetlerdeki kullanım şekline

¹⁰⁹ El-İsfahanî, “k-y-d” md., *Müfredat*, 940.

¹¹⁰ Bkz. Fil, 105/2; Mü’min, 40/37.

¹¹¹ Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 54.

¹¹² El-Yesûî, “keyd” md., *el-Müncid*, 705; Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 54.

¹¹³ Çetin, “keyd” md., *DİA*. XXV, 346.

¹¹⁴ Bkz. Tûr, 52/42.

¹¹⁵ Bkz. Yûsuf, 12/5.

¹¹⁶ Bkz. Yûsuf, 12/28, 33-34, 50.

¹¹⁷ Bkz. Yûsuf, 12/76.

bakıldığında genellikle kütülüğe yönelik olmakla beraber, bazen iyiye yönelik gizli çare üretmek, kandırmaya yönelik kurulan plan ve tuzakları ifade etmek için de kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Allah'ın (c.c.) müşakele¹¹⁸ yoluyla kendine isnat ettiği keyd'ler işte bu kabildendir.¹¹⁹ Nitekim Hz. Yûsuf'un kurduğu keydi de Allah (c.c.) kendine nisbet etmiştir.¹²⁰

İsnat edildiği öznelerine göre değişik anlamlara gelen “كيد / keyd” sözcüğünün Kur'ân'da ifade ettiği anlamların başlıcaları: Azab etmek, insan öldürmek, tuzak kurmak, aldatmak, insanı ateşte yakmak, kin ve çare anlamlarıdır.¹²¹ Ayrıca müşriklerin, mü'minlere yaptıkları zulümler, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) öldürmek istemeleri, Kur'ân ve İslâm'ın nurunu söndürmek ve insanları dinden men etme planlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Aynı şekilde Firavun ve taifesinin İsrailoğullarının çocuklarını öldürmeleri, işkence ve zulüm yapmaları, Ebrehe ve ordusunun Kâ'be'ye saldırı planları için de kullanılmıştır. Mısır hazine bakanının eşi Zeliha'nın Yûsuf Peygamberle zina etmek istemesi, Yûsuf'un bunu kabul etmemesi üzerine ona zina isnadında bulunması, kardeşlerinin Yûsuf'a kötülük etme planları içinde kullanılmıştır. Ayrıca şeytanın insanları aldatmak, küfür ve isyâna, kötülük ve zulme sevk etmek için yaptığı vesveseler için de "keyd" sözcüğü kullanıldığı görülmüştür.¹²²

Keyd sözcüğü Kur'ân'da hem şeytana ve yandaşı olan inkârcılara hem de Allah'a (c.c.) nisbet edilerek¹²³ türevleriyle birlikte en çok Yûsuf Suresi'nde olmak üzere toplam yirmi dokuz âyette otuz beş defa tekrarlanmıştır.¹²⁴ Bu kullanımlarda keyd sözcüğü şeytana ve inkârcılara nisbet edildiğinde aldatıp kandırarak veya zor kullanarak ilâhî daveti engellemeye, kutsal değerleri tahrip etmeye yönelik gizli ve

¹¹⁸ Bkz. “muhada'a”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 9-10; Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 54-57.

¹¹⁹ Bkz. A'râf, 7/183, 195; Târik, 86/16.

¹²⁰ Bkz. Yûsuf, 12/76.

¹²¹ S. Bkz. A'râf, 7/183; Tûr, 52/42; Yûsuf, 12/52; Mürselât, 77/39; Sâffât, 37/98; Hac, 22/39; Yûsuf, 12/76.

¹²² S. Bkz. Enfâl, 8/18; Hac, 22/15; Târik, 86/15-16; Mü'min, 40/25, 37; Fil, 105/2; Yûsuf, 12/33-34; Yûsuf, 12/28, 50; Yûsuf, 12/5; Nisâ, 4/76.

¹²³ Bkz. Âl-i İmrân, 3/120; Nisâ, 4/76; A'râf, 7/183, 195; Târik, 86/15, 16.

¹²⁴ Abdalbâki, “keyd” md., *el-Mu'cemu'l-Müfhehes*, 742.

açık her türlü kötü, yıkıcı eylem ve faaliyetin plan ve çalışmalarını ifade etmektedir. Buna karşın aynı sözcük Allah'a (c.c.) nisbet edildiğinde ise, ilâhî cezalandırmanın bir çeşidi olarak kötü eylem ve hazırlıkların hedef ve amacına ulaşmasını engellemeyi ifade ettiğini, buna yönelik her türlü karşı tedbirin alınmasını ve bunları hazırlayanların komplolarını aleyhlerine çevirmek suretiyle cezalandırılmaları anlamına geldiği ifade edilmiştir. Buna örnek olarak da Fîl Suresi'nde geçen “كيد / keyd” kelimesi gösterildiği görülmüştür.¹²⁵ Âyetlerde geçen: “*Doğrusu benim keydim metindir*”¹²⁶ ifadesinde olduğu gibi keydin doğrudan Allah'a (c.c.) isnat edilmesi ise “Hîle ve tuzaklara karşı benim tedbirim güçlüdür, bunlara vereceğim ceza ağırdır; kimse onu bozamaz ve kaldıramaz” manalarında anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁷

Hud'a sözcüğünde olduğu gibi “كيد / keyd”, “مكر / mekr” vb. kavramların Allah'a (c.c.) isnat edildiğinde ilk etapta şanına yakışmıyor gibi görünse de aslında söz konusu kişilere Allah'ın (c.c.) fırsat tanınması, oyalayıp tedrici olarak helaka götürmesi, zamanı geldiğinde neye uğradığını şaşıracağı bir tarzda cezalandırması anlamını ifade etmektedir. Bu ifade tarzına daha önce değinildiği gibi Belagat'ın Bedi cihetlerinden manevî kısmında yer alan “müşakele” sanatıdır.¹²⁸ Sohbetinde tahkiki veya takdiri olarak geçtiği için bir şeyin gayrın lafzıyla zikredilmesi üzerine lafızda ittifak, manada ihtilaf teşkil eden bu söz sanatına göre “حَدَع / h-d-a” türevlerinde olduğu gibi Kur'ân'da geçen “كيد / keyd” ve türevlerinin de Allah'a (c.c.) isnat edildiğinde farklı bir mana ifade etmektedir. Buna göre, din düşmanlarına isnad edilirken ifade ettiği olumsuz mananın tersine olumlu bir mana ifade ederek “Allah'ın (c.c.) iyiliklere ve güzelliklere, hak dine, onun peygamberine ve diğer mensuplarına karşı kötülük planlayan şeytan ve yandaşlarının kazdıkları kuyuya kendilerinin düşmesini sağlaması, böylece onları kendi planlarıyla, kendi tuzaklarının benzeriyle yerine göre daha şiddetlisiyle cezalandırması” anlamına gelir.”¹²⁹ Nitekim Hz. Peygamber'in: “*Allah zalime belirli bir mühlet verir. Ancak daha sonra kendisini öyle bir yakalar ki artık bir daha kurtulmasına imkân*

¹²⁵ Çetin, “keyd” md., *DİA*. XXV, 346.

¹²⁶ A'râf, 7/183; Kalem, 68/45.

¹²⁷ Çetin, “keyd” md., *DİA*. XXV, 347.

¹²⁸ Bkz. “muhada'a”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 9-10.

¹²⁹ Çetin, “keyd” md., *DİA*. XXV, 347.

vermez”¹³⁰ dedikten sonra “İşte Rabbinin haksızlık eden beldelerin sakinlerini yakalayıp cezalandırması böyledir. O’nun cezası acı ve çetindir”¹³¹ âyetini okuması onunda “مكر / keyd” sözcüğünü bu anlamda kullandığı anlaşılmaktadır.

1.1.4. مكر / Mekr (Kurnazlık ve Hilekârlıkla Kandırmak)

Sözlükte: “Aldatmak, gerçeğe aykırı eylem ve söylemlerle birinin amacına ulaşmasını engellemek” anlamında masdar olarak kullanıldığı gibi “hîle, aldatma” mânasında isim olarak kullanılır.¹³² Haberli veya habersiz karşı tarafa düzenlenen bütün planları ifade eden “مكر / keyd” sözcüğünden farklı olarak sadece gizli planları ifade etmekle beraber mef’ulünü harfi cer aracılığıyla etki edebildiği için ondan daha zayıf kaldığı ifade edilmiştir.¹³³

Bu sözcük “mü’şakele”¹³⁴ yolu ile Allah’ın (c.c.) mekr yapanları mekrlere karşılık olarak cezalandırmasına da mekr denilmiştir.¹³⁵ Bu yolla Allah’a (c.c.) nisbet edildiğinde “kötüleri hilelerinden dolayı cezalandırmak, tuzak ve düzenlerini etkisiz hale getirmek” mânasına gelir. Dolayısıyla mekr memduh ve mezmum olarak iki çeşittir.¹³⁶ Bu iki çeşit mekr aynı âyette bir arada “onlar bir tuzak kurdular biz de bir tuzak kurduk”¹³⁷ ifadesiyle yer aldığı görülmüştür.

“Bir tasavvuf terimi olarak mekr: Allah’ın (c.c.) emirlerini dinlemeyen bir kuluna nimet üzerine nimet vermesi, kusurlarına rağmen durumunu olduğu gibi bırakması ve olağanüstü hususları başarmayı ona nasip etmesi gibi insanı azdırmaya yol açan ve helaka götüren istidracî durumlar olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı

¹³⁰ Müslim, Bir ve’s-Sile, 45/15, (61), no:2583, IV, 1997.

¹³¹ Hûd, 11/102.

¹³² Enis, İbrahim vd., “mkr” md., *El-Mucemilvesit*, et-Tab’atü’-a-Sani, Kahire, Mektebu Neşri’s-Sekafeti’l-İslâmî, 1392/1972, 881; El-İsfahânî, “m-k-r” md., *Müfredat*, 1007; El-Yesûî, “mkr” md., *el-Müncid*, 770; Topaloğlu, “mekr” md., *DİA*, XXVIII, 581; Karaman, Fikret vd., “mkr” md., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yay. 2006, 420; El-İsfahânî, “m-k-r” md., *Müfredat*, 1007; Enis, vd., “mkr” md., *El-Mucemilvesit*, 881; El-Yesûî, “mkr” md., *el-Müncid*, 770.

¹³³ Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 54.

¹³⁴ Bkz. “muhada’a”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 9-10.

¹³⁵ Güllüce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006, sayfa, 54.

¹³⁶ El-İsfahânî, “m-k-r” md., *Müfredat*, 1007.

¹³⁷ Naml, 27/50

sûfilerin kendilerinden zuhur eden kerametlerin mekr-i ilâhi olmasından endişe ettikleri nakledilmiştir.¹³⁸

Bu kelime ve türevleri, Kur'ân'da on dört surede, kırk üç defa geçmiş olup yedi âyette isim ve fiil sîgalarıyla Allah'a (c.c.) nisbet edilmiştir.¹³⁹ Bu durumlar da ilahî mekr cezalandırmanın yanında yanısıra iyi niyetli ve dürüst davranışlı olmayan bazı kimselere dünya nimetlerinin bolca verilmesi ve dolaylı bir şekilde uhrevî sorumluluklarının arttırılması anlamını da ifade ettiği ileri sürülmüştür.¹⁴⁰ Ayrıca mekr ve türevleri peygamberleri yalanlamak, şirk (Allah'a (c.c.) ortak koşmak) ve dedikodu yapmak, inkârcıların peygamberlere ve inananlara karşı düzenledikleri hîleleri de ifade ederek bu tür hîlelerin yalnız sahiplerine zarar vereceği, Allah'ın (c.c.) bunları tesirsiz hale getireceği ve sahiplerini cezalandıracağı bildirilmiştir.¹⁴¹ Kur'ân-ı Kerim'de Cenâb-ı Hakk'a izâfe edilen mekr sözcüğü inkârcıların Allah'a (c.c.) ve O'nun âyetlerine, Semûd kavminin Sâlih Peygambere, Yahudilerin Hz. Îsâ'ya ve müşriklerin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) karşı tertipledikleri hîle ve tuzakları takip etmekte olup hiçbir âyette mekr iptidâen Allah'a (c.c.) nisbet edilmediği görülmüştür.¹⁴² Böylece mekr eylemi Cenâb-ı Hak tarafından başlatılmadığı, inkârcı, zalim ve münâfikların hîle ve tuzaklarının bertaraf edilip aleyhlerine çevrilmesi için geliştirilen karşı atak ve tuzağa karşı kurulan tuzak anlamında kullanıldığının bir kanıtı olarak gösterilmiştir.¹⁴³

Taberî'nin Kur'ân'daki bu tür kavramlara verilebilecek dediği dört ayrı anlam şöyle sıralanmıştır:

a) Âhirette münâfiklara uygulanacak muamelede görüldüğü üzere bazılarının kurtuluşa ermiş kimselerin işlemi uygulanmaya başlandığı bir sırada durumları değiştirilerek cehenneme sürüklenmeleri (Hadîd, 57/13-15).

b) Hîle ve tuzaklarının sonuçta sahiplerinin aleyhine dönmesi.

¹³⁸ Karaman, F. vd., "mkr" md., *DKS.* 420.

¹³⁹ Abdülbâki, "mkr" md., *el-Mu'cemu'l-Müfrehes*, 768.

¹⁴⁰ El-İsfahanî, "m-k-r" md., *Müfredat*, 1007.

¹⁴¹ S. Bkz. En'âm, 6/123; Fâtır, 35/10; Yûsuf, 12/31; En'âm, 6/123-124; Nahl, 16/26, 45; Fâtır, 35/10, 43; Mü'min, 40/45.

¹⁴² S. Bkz. Yûnus, 10/21; Neml, 27/51; Âl-i İmrân, 3/54; Enfâl/30.

¹⁴³ Topaloğlu, "mekr" md., *DİA.* XXVIII, 581.

c) Hîle yapanların başvurdukları hîleli yol sebebiyle Allah tarafından cezalandırılması. Kur’ân’da bu ceza işlenen fiille ilgili olarak mekr tabiriyle anılmış, bu suretle ifadede âhenk sağlanmış. “Kötülüğün cezası kötülüktür” denildiği gibi, “Hîle yapana hîle ile karşılık verilir” de denilir. Bu örneklerde sözü edilen mukabil davranışlar kötülük, tecavüz ve hîle niteliğinde değildir.

d) Münâfik tipindeki münkirler dünyada mü’min görünmek suretiyle inananları aldatmış ve mü’min olmanın imkânlarından faydalanmış, âhirette de huzur içinde olacaklarını zannetmişlerdir. Hâlbuki Allah onların âhîret hayatını gerçek durumlarına göre belirlemiş ve onların ebedî olarak cehennemde kalmalarına hükmetmiştir.¹⁴⁴ Taberî’nin tercihi bunlardan dördüncü yorumdan yana olduğu, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî de (bu tür kavramlar için “aynıyla veya benzeriyle cezalandırma” mânası taşıdığını belirtip) Taberî gibi ceza yorumunu tercih ettiği, aynı şekilde Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî ve diğer müfessirlerin de benzer yorumlar yaptıkları nakledilmiştir.¹⁴⁵

1.1.5. غرور / Gurûr (Yalanla Aklını Çelerek Aldatmak)

Günlük hayatta halk arasında daha çok ahlâk terimi olarak kullanılan “غرور / gurûr” sözcüğü sözlükte: “Aldatma, kandırma, aldanma, kapılma, gaflet, bilgisizlik; atın alnındaki izi ifade eden beyazlık, elbisedeki kıvrımların bıraktığı iz; aldatıcı güzel huy, kılıcın ağzı ve umulmadık anda devenin sütünün kesilmesi” anlamlarını ifade ettiği nakledilmiştir.¹⁴⁶ Gurûr “bâtıl şey” mânasındaki “غر / gar” kelimesinin çoğulu olduğu ileri sürülmüşse de yaygın görüşe göre tekil bir sözcük olup “insanın, mânevî ve ahlâkî açıdan değersiz sayılan süflî şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması” anlamına geldiği ifade edilmiştir.¹⁴⁷ Aynı kökten türeyen garûr “aldatan, kandıran” anlamında başta şeytan olmak üzere malı, makamı, şehveti, dünyayı ve genel olarak insanı gaflete düşürüp yanıltan şeyleri ifade ettiği ileri sürülmüştür.

¹⁴⁴ Topaloğlu, “mekr” md., *DİA*, XXVIII, 581.

¹⁴⁵ Topaloğlu, a.g.e. “mekr” md., XXVIII, 581.

¹⁴⁶ Çağrıci, Mustafa, “gurur” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. XIV, 212; Karaman, F. vd., “gurur” md., *DKS*, 204; El-İsfahanî, “g-r-r” md., *Müfredat*, 750; El-Yesûî, “gr” md., *el-Müncid*, 546; Enis, vd., “gr” md., *El-Mucemilvesit*, 648.

¹⁴⁷ Çağrıci, “gurur” md., *DİA*, XIV, 212.

Hatta kişinin günah işleyip mağfireti temenni etmesi gibi aldatıcı durumlar bile bu kapsamda değerlendirildiği nakledilmiştir.¹⁴⁸

Kur'ân-ı Kerim'de gurûr ve türevleri on dört surede, yirmi bir âyette toplam yirmi yedi defa geçmektedir.¹⁴⁹ Bu âyetlerin çoğunda gurûrun “dünyaya kapılma ve aldanma” mânası ağır basar. Ağırlıklı olarak dünya ve şeytanın aldatmasına karşı uyarma, yanı sıra kişinin kendi emelleri, inanmayanların birbirini ve ehlî kitabın dinlerindeki uydurmaları kendilerini aldattığını¹⁵⁰ ifade etmektedir.

Gerek ins ve cin şeytanlarının asılsız yaldızlı laflarla birbirlerinin aklını çelerek aldatmaları olsun,¹⁵¹ gerekse İblis'in yalan yere yemin ederek gerçek olmayan bazı ifadelerde bulunup, Hz. Âdem ve eşinin aklını çelerek aldatması olsun¹⁵² “غر / gar” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Aynı şekilde münâfik ve kalbinde hastalık bulunanların, inançlarına olan bağlılıkları için dinleri tarafından inananların aldatıldığını ve hendek kazımı esnasında çıkan kaya kütesini parçalarken büyük fetihler müjdesinde bulunan Hz. Peygamber'in kendi zanlarınca bu vaatlerle akıllarını çelmeye çalıştıklarını ifade etmeleri de¹⁵³ âyetlerde “غر / gar” sözcüğüyle ifade edildiği görülmüştür. Doğru veya yanlış olsun bütün bu kullanımlarda “غر / gar” sözcüğünün asılsız, yalan veya öyle sanılan bazı vaatlerle muhatabın aklını çelerek aldatmayı ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Geçiciliği ve aldatıcılığı unutulur bir değeri varmış gibi kendisine bağlanan dünya insanların dinleri ve uhrevî hayatları için büyük bir tehlike arz ettiğini bildirmek üzere Kur'ân: “*Dünya hayatı aldatıcı bir metâdan ibarettir.*”¹⁵⁴ şeklinde uyarıda bulunmuştur. Ayrıca âyetlerde, insanların inkâra sapmaları ve sonuçta azaba çarptırılmalarında dünya hayatına kanıp onunla avunmalarının büyük etkisi olduğu,¹⁵⁵ insanlar gibi cinlerin de dünyaya kanarak kâfir olabileceği¹⁵⁶ bildirilmiş ve

¹⁴⁸ Karaman, F. vd., “gurur” md., *DKS.* 204.

¹⁴⁹ Abdülbâki, “gr” md., *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 609.

¹⁵⁰ S. Bkz. Lokmân, 31/33; Fâtır, 35/5; Hadîd, 57/14; En'âm, 6/112; Fâtır, 35/40; Âl-i İmrân, 3/24.

¹⁵¹ Bkz. En'âm, 6/112.

¹⁵² Bkz. A'râf, 7/22.

¹⁵³ Bkz. Ahzâb, 33/12.

¹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/185; Hadîd, 57/20.

¹⁵⁵ Bkz. A'râf, 7/51; Câsiye, 45/35.

¹⁵⁶ Bkz. En'âm, 6/130.

bu tehlikelere karşı şu şekilde uyarılmışlardır: “*Sakin dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakın aldatici (garûr “şeytan”), Allah’ın affına güvendirerek sizi kandırmasın!*”¹⁵⁷

İlk bakışta yanlış anlaşılabilir bu ve benzeri Kur’ân’î uyarıların maksadı mutlak dünya hayatına yönelik olumsuz tavrından olmayıp, insanın mutluluğuna ve kazanımlarına dünyalıklar tarafından verilecek zararlara dikkat çekmektir.

Gazzâlî’nin bir tür bilgisizlik olarak adettiği gurur İslâm düşünce ve ahlâk tarihinde ayrıntılı bir şekilde ilk defa Hâris el-Muhâsibî’nin *er-Ri’âye li-hukukillâh* adlı eserinde ele alındığı tesbit edilmiştir.¹⁵⁸ Bu kelime günümüzde Türkçe’de yaygın bir kullanıma sahip olmakla beraber netice itibarı ile kandırılmayı ifade etse de sözlük olarak anlam kaymasına uğrayıp “kendini beğenme, böbürlenme ve kibir” gibi farklı bir manaya bürünmüş olup bu zaafi olan kimseye de “mağrûr” denilir.¹⁵⁹

1.1.6. حيلة / Hîle

Sözlükte "Birini aldatmak ve yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise, entrika, çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma, çare, maharet, kurnazlık, düzenbazlık" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁰

Hîle bir şahsın akit veya tek taraflı bir hukukî işlem yapması için kasten yanlış bir kanaat uyandırarak veya mevcut bulunan hatalı fikrin devamını sağlayarak yanıltmayı ifade eden bir hukuk terimidir.¹⁶¹ Kök itibarı ile “حيلة / hîle” sözcüğü “و / vav” harfî “ي / ya” harfine dönüştürülmüş “حول / hevl” kökünden gelmektedir.¹⁶² Nitekim bazen aslı üzerinde kalarak “رجل حولة / raculün huveletün” denir ki, çok

¹⁵⁷ Lokmân, 31/33. Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 342; Celâleyn, Mahallî, Celâleddin, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî ve Celâleddin Âbdurrahman b. Ebibekir es-Suyuti, *Tefsirül İmameyn el-Celâleyn*, yy. Daru ibn-i Kesir, ty. 414.

¹⁵⁸ Çağrıcı, “gurur” md., *DİA*, XIV, 213.

¹⁵⁹ Çağrıcı, a.g.e. “gurur” md., *DİA*, XIV, 212-213.

¹⁶⁰ Köse, Saffet, “hîle” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1996, XVIII, 28; Karaman, F. vd., “hîle” md., *DKS*, 259; El-İsfahanî, “h-v-l” md., *Müfredat*, 319; El-Yesûî, “h-v-l” md., *el-Müncid*, 162; Enis, vd., “h-v-l” md., *El-Mucemilvesit*, 207.

¹⁶¹ Köse, “hîle” md., *DİA* XVIII, 28; Karaman, F. vd., “hîle” md., *DKS* 259; El-İsfahanî, “h-v-l” md., *Müfredat*, 319.

¹⁶² El-İsfahanî, “h-v-l” md., *Müfredat*, 319.

düzenbaz kişi demektir.¹⁶³ Hîle araya giren, ulaşımı engelleyen perde vb. şeyler anlamında da kullanılmıştır. Duruma göre “, / vav” harfinin “, / elif”¹⁶⁴ veya “, / ya”¹⁶⁵ harfine dönüşmesi ya da aslı¹⁶⁶ üzerine kalması fark etmez. Bu anlamda kişinin doğruya ulaşmasını engelleyen, gerçekle arasına perde gibi girerek yanıltmaya sebep olan alavere dalavere gibi girişimlere de hîle denilmesinin yakın benzerlik ve anlam ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Tıpkı Hz. Nûh ile oğlu arasına girerek birbirlerine ulaşmalarını engelleyen dalgalar gibi.¹⁶⁷ Bu temelde söz konusu sözcüğe bakıldığında dünyevî veya uhrevî olsun her iki alanda da bireyin doğru maksadına ulaşma yollarını sabote ederek zarara uğramasını sağlayacak her türlü girişimi ifade eder. Söz konusu kelimeyle ilgili Ragîp el-İsfahanî şöyle der: “Hîle ve huveylet herhangi bir duruma gizliden varmayı sağlayan şeydir; genelde yapılmasında kirli bir taraf bulunan şeyler için kullanılır; kimi zaman içinde bir hikmet barındıran şeyler için de kullanıldığına raslanmaktadır. Bu açıdan Yüce Allah’ın (c.c.) nitelendirilmesi bağlamında: (وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ) “Allah’ın tuzağı son derece sağlamdır.”¹⁶⁸ Yani: insanlardan gizli /habersiz olarak içinde bir hikmet bulunan şeye ulaşmada eşsizdir. Buna binaen, hîle ve tuzak ile de nitelendirilmiştir; bu yerilen hîle ve tuzak değildir. Zira Yüce Allah her türlü kötülükten münezzehtir.”¹⁶⁹

Farklı anlamlarda türevleri kullanılan “حيلة / hîle” sözcüğü Kur’ân’da aldatma ve kandırma anlamında kullanılmayıp yerine bu anlamı ifade eden başka (hud’a, keyd, mekr vb.) sözcükler kullanıldığı görülmüştür.¹⁷⁰

Klasik fıkıh kitaplarında, bir akit veya hukukî işlem yapmak isteyen kimsenin iradesine yönelik yapılan hîle, tağrîr, tedlîs veya aldatma anlamına gelen hud’a, hılâbe, gibi kelimelerle ifade edildiği görülmüş, bu manadaki hîlenin, gabn ve garar kavramlarıyla yakın ilişkili olduğu ileri sürülmüştür.¹⁷¹

¹⁶³ El-Yesûî, “h-v-l” md., *el-Müncid*, 162; El-İsfahanî, “h-v-l” md., *Müfredat*, 319.

¹⁶⁴ Bkz. Hûd, 11/43.

¹⁶⁵ Bkz. Sebe’, 34/54.

¹⁶⁶ Bkz. Enfâl, 8/24.

¹⁶⁷ Bkz. Hûd, 11/43.

¹⁶⁸ Ra’d, 13/13.

¹⁶⁹ El-İsfahanî, “h-v-l” md., *Müfredat*, 319.

¹⁷⁰ Köse, “hîle” md., XVIII, 28-29; Karaman, F. vd., “hîle” md., *DKS*, 259.

¹⁷¹ Köse, “hîle” md., *DİA*, XVIII, 28-29; Karaman, F. vd., “hîle” md., *DKS*, 259.

Ticarette taraflardan birisinin diğeri aldarak haksız kazanç elde etme manasına gelen “حيلة / hîle” lafzi olmasa bile mefhumuna Kur’ân doğrudan temas etmekte ve maddî, manevî yani dünyevî ve uhrevî cezasındanda söz etmektedir. Buna örnek ve ibret olarakta ölçü ve tartıda hîle etme konusunda azan Medyen halkının acı ve hazin öyküsünü zikretmiştir.¹⁷²

Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerim’de hîle konusunda insanları açık ve net ifadelerin yanında doğrudan ve dolaylı yollardan defalarca uyarmıştır. Yapacakları hîlekârlıklar konusunda özellikle herkesin hakkını koruyup gözetin âlemlerin Rabbi olan Allah’ın (c.c.) huzuruna çıkacakları güne dikkatleri çekerek hesabını, kitabını iyi yapmalarını ve ayaklarını denk atmalarını şu ifadelerle istemiştir: “Ölçüde ve tartıda hîle yapanların vay haline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler; fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”¹⁷³ âyette söz konusu kişilerin yaptıkları hîlelerinden dolayı dünyada kınanmakla bırakılmayıp ahirette uğrayacakları cezayıda hatırlatarak başta ticarete olmak üzere her türlü hîle ve haksızlıkların sahibine yüklediği vebali muhatapların dikkatine getirmektedir. Farklı âyetlerle bu uyarıları dikkate almayanların dünya ve ahirette görecekleri karşılığın ağır olacağını beyan ederek diğeri bazı suçlarla beraber özellikle bu suçuda işledikleri vurgulanan Medyen/Eyke’nin hîlekâr halkı yaptıklarının bedelini çok ağır ödediği dile getirilmiştir.

Medyen halkının baskı ve tehditle Allah’ın (c.c.) yolundan engelleyip, putperestliğe çevirmek, Hz. Şuayb’ı ve getirdiği vahy’i inkâr etmek, ölçü ve terazide hîle yapmak, yeryüzünde karışıklık ve bozgunculuk çıkarmak¹⁷⁴ gibi bir dizi suçları zikredilmektedir; fakat bu suçların içinde öne çıkanlardan birisi ve Kur’ân’ın özellikle vurguladığı ölçü ve tartıdaki hîlekârlıklarıdır. Belki de azabın öne alınmasında en etkili olanıdır. Zira putperest olan Medyen halkının inancı bozuk olduğu gibi sosyal ilişkiler ve ticaret gibi toplumsal ahlâkı da bozdu. Alışverişlerinde karşı tarafı zarara sokacak hîleli işler almış başını gitmişti. Hz.

¹⁷² Bkz. A’râf, 7/85-93; Hüd, 11/84-95; Ankebût, 29/36.

¹⁷³ Mutaffifîn, 83/1-6

¹⁷⁴ Bkz. A’râf, 7/86-88; Hüd, 11/84-85; Ankebût, 29/36.

Şuayb'ın nasihat çabaları ise sonuçsuz kalıyordu. Dahası onlar dünya hayatlarında sınırsız özgürlüklere ve keyfi davranışlara sahip olduklarını sanarak: *"Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın."*¹⁷⁵ Deyip, Hz. Şuayb'ın kendi işlerine karışmamasını istiyorlardı. Aksi takdirde şiddet kullanmakla tehdit ediyorlardı. Bütün bu olanları kısaca özetleyerek beşerin takdir ve beğenisine, îzet ve ibretine sunmak üzere Allah (c.c.) Şu'arâ Suresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"Eyke halkı¹⁷⁶ da peygamberleri yalanladı. Hani Şuayb onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmazmısınız?" "Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim." Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. "Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir." Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın." "Doğru terazi ile tartın." "İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." "Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının." Onlar şöyle dediler: "Sen ancak büyülenmişlersensin." Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz." "Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi gökten üzerimize bir parça düşür." Şuayb, "Rabbim yaptıklarınızı en iyi bilendir" dedi. Onlar Şuayb'ı yalanladılar. Derken gölge günününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi. Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir. Şüphesiz senin Rabbin mutlak güç sahibi ve çok merhametli olandır."¹⁷⁷*

Kur'ân'da farklı bağlamlarda değişik üslûpla anlatılan bu kıssalar, tarih boyunca insanoğlunun aynı yanlışları tekrar ettiği, birbirlerinin dünya ve ahiret hayatlarına, inanç ve anlayışlarına yönelik aldatıcı ve hîleli girişimlerinin hep var olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁵ Hûd, 11/87.

¹⁷⁶ Not: Eyke, "sık ağaçlı yer" anlamına gelir. Bazı müfessirlere göre Eyke ile Medyen aynı yerin adı, halkları da aynı halktır; bazılarına göre ise bunlar iki ayrı yerin adıdır, halkları da aynı ırkın iki koludur. Medyen halkı şehirde, Eyke halkı ise Medyen çevresinde bir vadide yaşıyorlardı. (Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, IV, 170)

¹⁷⁷ Şu'arâ, 26/176-191.

Doğruluk ve dürüstlüğü temel ilke olarak benimseyen İslâm'da müslüman'ın özüne ve sözüne güvenilir ve dosdoğru olması,¹⁷⁸ elinden ve dilinden herkesin emin olması istenmiştir.¹⁷⁹ Hîle ve aladatmanın revaçta olduğu ticarî ilişkilerde Allah (c.c.) karşılıklı rızâ ve gönül hoşnutluğunu temel ilke olarak koymuş;¹⁸⁰ böylece akitlerde hîle ve aldatmalardan uzak karşılıklı rızânın bulunması esas alınmış, bireyin hür iradesiyle karar vermesini engelleyen hîle ve ikrah gibi rızâyı sakatlayan her türlü girişim yasaklanmıştır.

Hîle konusunda hadisler âyetlerle aynı paralellikte olmakla beraber daha geniş malumat vermektedir. Maddî manevî mükâfat ve yaptırımlarını daha detaylı vermektedir. Örneğin: Hz. Peygamber, “*Bizi aldatan bizden değildir*”¹⁸¹ demiştir. Alışverişlerde doğru davranan ve güvenilir olan ticaret erbabının nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraber (haşr) olduğunu haber vermiştir.¹⁸² Öte yandan Resûl-i Ekrem hîleye başvuranın ateşte olduğunu söylemiş.¹⁸³ Bir başka hadiste de kusurlu bir malın bu durumunu gizleyerek satmanın helâl olmadığını ve bu şekilde hareket eden kişinin daima Allah'ın (c.c.) gazabı ve meleklerin lâneti altında bulunduğunu,¹⁸⁴ bu tutumun kazancın bereketini gidereceğini¹⁸⁵ ifade etmiştir. İslâm âlimleri özellikle de fıkıhçılar bu nasları öne sürerek hîlenin haram, kötü ve yanlış bir davranış olduğunu, dünyevî ve uhrevî bir sorumluluk doğurduğunu, hîlenin akitlere ve hukukî işlemlere olan etkisi hakkında da önemli bilgiler verdiğini savunmuşlardır.¹⁸⁶ Aynı zamanda bu sorumluluklarının yerine getirilmediği takdirde dünyevî ve uhrevî yani maddî ve manevî müeyyidelerinin uygulanacağını açık bir ifadesi olarak kabul etmişlerdir.

¹⁷⁸ Bkz. Hûd, 11/112; Ahzâb, 33/70.

¹⁷⁹ Bkz. Tirmizî, İman, 38/12, no:2627, V, 17; Nesâî, İman, 47/8, no:4995, VIII, 104.

¹⁸⁰ Bkz. Nisâ, 4/29.

¹⁸¹ Müslim, İmân, 1/43, (164), no:101, I, 99; Tirmizî, Büyû, 12/74, no:1315, III, 598.

¹⁸² Bkz. Tirmizî, Büyû, 12/4, no:1209, III, 507.

¹⁸³ Bkz. Buhârî, Büyû, 34/60, no:-, 2142, III, 69.

¹⁸⁴ İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen'i İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki, Kahire, Dar İhya Kutub el-Arabî, 1373-1953, Ticârât, 12/45, no:2247, II, 755.

¹⁸⁵ Bkz. Buhârî, Büyû, 34/19, no:2079, III, 58; Müslim, Büyû, 21/11, (47), no:1532, III, 1164.

¹⁸⁶ Köse, “hîle” md., *DİA*, XVIII, 28.

1.1.7. فتنة / Fitne

Sözlük anlamı geniş olup en eski anlamlarının başında derisini daha kolay yüzebilmek için kurbanı sıcak kuma gömme, altın ve gümüşü ateşte eritme işlemleri gelmektedir.¹⁸⁷ Ayrıca sınama, iyi veya kötü şeylerle deneme; maddî ve manevî sıkıntı, üzüntü, mânevî çöküntü; dinî, içtimaî ve siyasi kargaşa; dalâlet, sapıtmak, şaşırtmak, aldatmak; inanç uğruna mâruz kalınan ağır işkence, şiddet, ateşle azap etme, bela, musibet, kötülük ayrıca bir şeyden çok hoşlanmak ve nimet anlamlarında da kullanılmaktadır.¹⁸⁸ İnsanın içine aşk ateşi düşürdüğü veya gönlünü çelip mantıklı düşünmesini engellediği için kadına, kişinin aklını karıştırıp ahlâkını bozan ve ateşe düşmesine sebep olduğu için şeytana, zarar verme mânasından dolayı hırsıza, altın ve gümüşle uğraştığından kuyumcuya da fettân denilmiştir.¹⁸⁹ Ayrıca insanların hırsını kamçılıyıp günah işlemelerine dolayısıyla ateşe düşmelerine sebep oldukları için altın ve gümüşe,¹⁹⁰ insanları zor bir imtihandan geçirme görevlisi olan Münker ve Nekir'e de "iki fettân" adı verilmiştir.¹⁹¹ Bu sözcük asıl mana ve kök itibarı ile altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflığını anlamak, sağlamını çürüğünden ayırmak için ateşte eritmek mânasına gelen فتن / fetn (فتونا / fütûn) kökünden türetildiği nakledilmiştir.¹⁹² Çoğulu "فتنة / fiten" olan bu sözcük arapçada olduğu gibi türkçede de yaygın bir kullanıma sahiptir. Bunların başında azdırma, baştan çıkarma, fesat, ara bozma, afet, musibet, sıkıntı, delilik, dinsizlik, canilik gibi olumsuz manalara gelmektedir; fakat daha çok karışıklık ve kargaşa anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.¹⁹³

¹⁸⁷ Çağrıci, Mustafa, "fitne" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1996, XIII, 156; El-İsfahanî, f-t-n" md., *Müfredat*, "778.

¹⁸⁸ Çağrıci, "fitne" md., *DİA*, XIII, 156; Karaman, F. vd., "Fitne" md., *DKS*, 188; El-İsfahanî, "f-t-n" md., *Müfredat*, 778; El-Yesûî, "f-t-n" md., *el-Müncid*, 568; Enis, vd., "f-t-n" md., *El-Mucemilvesit*, 673.

¹⁸⁹ Çağrıci, "fitne" md., *DİA*, XIII, 156.

¹⁹⁰ Çağrıci, a.g.e. "fitne" md., XIII, 156.

¹⁹¹ Bkz. İbn-i Hanbel, *Müsned*, (3/346) no:14312. IV, 307.

¹⁹² El-Yesûî, "f-t-n" md., *el-Müncid*, 568; Çağrıci, "fitne" md., *DİA*, XIII, 156; El-İsfahanî, "f-t-n" md., *Müfredat*, 778.

¹⁹³ Karaman, F. vd., "fitne" md., *DKS*, 188.

Genellikle olumsuz manada kullanılan fitne sözcüğü her zaman kötü sonuçlar doğuran bir durumu ifade etmeyebilir. Nitekim İbn-i Manzûr fitnenin: “İnsanın isyankârlığını olduğu kadar sabır ve metanetini de ortaya koyup sonuçta Allah’ın (c.c.) mükâfatına nail olmasına fırsat veren imtihan” olduğu kanaatindedir.¹⁹⁴

Kur’ân-ı Kerim’de türevleriyle beraber “فتنة / fitne” sözcüğü otuz bir surede ve elli dokuz âyette toplam altmış defa kullanılmıştır.¹⁹⁵ Bu kullanımlara göre “fitne” ana hatlarıyla şu anlamlarda kullanılmıştır: Bunlar sına (الابتلاء / ibtilâ), deneme (اختبار / ihtibâr) ve imtihan, şirk, küfür, müşriklerin müslümanlara uyguladıkları ve şirke döndürmeyi amaçlayan baskılar; sapıklık, sapma, saptırma, azap, işkence, ateşe atma, düşman saldırısı; Allah’ın (c.c.) kullarına farklı imkânlar vererek birbirlerine karşı niyet ve tutumlarını ortaya çıkarmasıdır. Günah: Şeytanın hîle ve tuzağı, şeytanın zayıf ruhlu kişilere aşıldığı bâtil inanç ve kuruntu; nifak ve delilik¹⁹⁶ manalarıdır.

Birçok anlamı olan fitnenin asıl anlamı: “Deneme ve sına”, özellikle de “ateşe atarak deneme” olduğu, diğer kullanımlarında temelde bu mâna ile ilişkili oldukları ileri sürülmüştür.¹⁹⁷ Bu deneme ve sına âyetlerin ifadesiyle nimet ve bollukla olduğu gibi musibet ve sıkıntılarla da olabilmektedir.¹⁹⁸

Bu temel manaların yanında ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de şeytanın hîle ve tuzağı, şeytandan gelen bâtil inanç ve kuruntu, Firavun’un Mûsâ’nın dinine girmelerini önlemek için kavmine işkence etmesi, düşmanın müslümanlara saldırarak onları öldürmesi veya esir alması, Yahudilerin, Hz. Peygamber’i Allah’a (c.c.) kulluktan uzaklaştırıp kendi isteklerine boyun eğdirmeye kalkışmaları da¹⁹⁹ fitnedir. Aynı şekilde kalplerinde eğrilik bulunanların Kur’ân’daki müteşâbih âyetleri dillerine dolayarak inananların zihninde şüphe ve tereddütler meydana getirme girişimlerinin

¹⁹⁴ Çağrıci, “fitne” md., *DİA*, XIII, 156.

¹⁹⁵ Abdalbâki, “ftn” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 623.

¹⁹⁶ S. Bkz. Bakara, 2/102; Tâ-Hâ, 20/40, 85, 90, 131; Bakara, 2/191, 193, 217; Nisâ, 4/91; Mâide, 5/41, 49; Sâffât, 37/162; Ankebût, 29/10; Zâriyât, 51/13, 14; Burûc 85/10; Nisâ, 4/101; En’âm, 6/53, Furkân, 25/20; Tevbe, 9/49; A’râf, 7/27; Hac, 22/53; Hadîd, 57/14; Kalem, 68/6.

¹⁹⁷ Çağrıci, “fitne” md., *DİA*, XIII, 156.

¹⁹⁸ Bkz. Enbiyâ, 21/35; Hac, 22/11. Ayrıca bkz. Enfâl, 8/28; Tevbe, 9/126; Tâ-Hâ, 20/40, 131; Hac, 22/11; Furkân, 25/20; Zümer, 39/49; Hadîd, 57/14; Mümtehine, 60/5; Teğâbun, 64/15; Cin, 72/17.

¹⁹⁹ S. Bkz. A’râf, 7/27; Hac, 22/53; Yûnus, 10/83; Nisâ, 4/101; Mâide, 5/49.

maksadı ve “اصحاب الاحدود / ashâbü'l-uhdûd” diye anılan inkârcıların mü'minleri ateşe atmak suretiyle işkenceye tâbi tutmaları da fitneyle nitelendirildiği görülmektedir.²⁰⁰

Fitne sözcüğü Kur'ân'daki anlamlarıyla hadislerde de kullanılmıştır.²⁰¹ “Ayrıca Buhârî, zamanla insanlar arasında bilgi ve dindarlık farklarının kalkıp herkesin cehalette ve dinî konulardaki gevşeklikte birbirine benzemesi, amellerin azalması, fitnenin çoğalması, öldürme olaylarının artması, can güvenliğinin ortadan kalkması gibi olumsuz gelişmelerin vuku bulacağını haber veren hadisleri “Fitnelerin Zuhuru”²⁰² adını taşıyan babda toplamak suretiyle fitne kavramının kapsamını dinî, ahlâkî, ilmî ve içtimaî çöküşü içine alacak şekilde geniş” tuttuğu ifade edilmiştir.²⁰³

1.1.8. فساد / Fesâd

İster az ister çok olsun bir şeyin itidalden, istikametten çıkması anlamını ifade eden ve salah karşıtı²⁰⁴ olan “فساد / fesâd”ın sözlük anlamı: “Bozulmak, çürümek ve sağduyudan sapmak”tır. Mastar olarak ifade ettiği bu anlamın yanında isim olarak da: “Zulüm, çalkantı, düzensizlik, kuraklık ve kıtlık”²⁰⁵ anlamlarını ifade eder. Ayrıca “bir şey önceden düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu nitelikleri kaybedip değişmesi, tabii dengenin, sosyal düzenin ve ahlâkî yapının bozulması, karışıklık, bir kimsenin itidâl ve doğruluktan sapması” anlamlarına geldiği de söylenmiştir.²⁰⁶ Kur'ân'da bu sözcük genel olarak: “Fert ve toplumun yeryüzü ve çevrenin, barış ve huzur ortamının, mal, can ve namus güvenliğinin bozulmasını ve yok olmasını, îmân, ibâdet, ahlâk, hak ve istikâmetten sapılmasını, şirk, küfür, nifâk ve isyân olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade” ettiği ileri sürülmüştür.²⁰⁷

²⁰⁰ Bkz. Âl-i İmrân, 3/7, Burûc 85/10.

²⁰¹ Bkz. Buhârî, İlim, 3/24, no:85, 86, I, 28.

²⁰² Bkz. Buhârî, Fiten, 92/5, no:7061, IX, 48.

²⁰³ Çağrııcı, “fitne” md., *DİA*, XIII, 157.

²⁰⁴ El-İsfahanî, “f-s-d” md., *Müfredat*, 795.

²⁰⁵ Kutluer, İlhan, “fesâd” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XII, 421.

²⁰⁶ El-İsfahanî, “f-s-d” md., *Müfredat*, 795; Karaman, F. vd., “fesâd” md., *DKS*, 177; Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 421.

²⁰⁷ Karaman, F. vd., “fesâd” md., *DKS*, 177.

Müfessirler ise: “Fesâdı” genellikle sözlük anlamından hareketle “bir şeyin istikametinden saparak yararlı halinden çıkması” şeklinde tanımlamışlardır.²⁰⁸

Terim olarak: “فساد / Fesâd” ibâdet ve akitlerde (nikâh ve muâmelât) geçerlilik ve sıhhat karşıtı olarak kullanılan fikhî bir kavramdır.²⁰⁹

Fesâd kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de türevleriyle beraber yirmi üç surede ve kırk yedi âyette isim ve fiil olarak on dört, ifsad ve müfsid (matar ve ismi fail) kalıplarında da otuz altı olmak üzere toplam elli defa geçmektedir.²¹⁰ Söz konusu âyetlerde, var olan düzen “sistemli bir bütün olarak kavranan âlemin ve toplumun, dolayısıyla ferдин var oluşuna temel olan fitrî ve tabii denge ile aynı çerçevede ele alınmakta, fesâd da bu düzen ve dengenin bozulmasını yahut bu dengeden çıkmayı ifade etmekte” olduğu söylenmiştir.²¹¹ Tevhit ilkesine bağılı olan kozmolojik düzenin Allah’tan başka ilahlar olsaydı fesâd’a (kaos) uğrardı.²¹² Ayrıca karada ve denizde dolayısıyla kâinatta oluşan bozulmanın nedeni insanların fesâda yönelik davranışları olduğunu, vazgeçmeleri için amellerinin sebebiyet verdiği bozulmalarla cezalandırılacaklarının ifadesinde bulunan âyetler,²¹³ işte buna işaret etmektedir.

فساد / Fesâd (bozulmak) ve افساد / ifsad (bozmak) sözcükleri kevnî ve dinî düzen ile ilgili kullanıldığı gibi içtimaî, siyasî, hukukî ve batıl da olsa dinî düzenle ilgili kullanıldığında da yine belli bir düzen ve dengenin bozulmasını ifade ettiği Kur’ân âyetlerinde yer almaktadır. Bunun en bariz örneğı Sebe’ melikesinin endişeye kapılarak ülkesinin Hz. Süleyman tarafından istilâ edilmesi durumunda var olan düzenin altüst olacağını ifade ederken,²¹⁴ Firavun yönetiminin Hz. Mûsâ ve kavmini yerleşik dinî anlayış ve mevcut düzene karşı bir tehdit sayarken,²¹⁵ âyetlerin bu durumu “فساد / fesâd” ve “افساد / ifsad” terimleriyle ifade ettiği görülmektedir. Bu da fesâd sözcüğünün doğru veya yanlış olsun, yerleşik dinî, hukukî, ahlâkî, ictimaî ve

²⁰⁸ Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 421.

²⁰⁹ Apaydın, H. Yunus. “fesâd” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XII, 417.

²¹⁰ Abdalbâki, “fsd” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 629.

²¹¹ Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 421.

²¹² Bkz. Enbiyâ, 21/22.

²¹³ Bkz. Rûm, 30/41.

²¹⁴ Bkz. Neml, 27/34.

²¹⁵ Bkz. A’râf, 7/127. Ayrıca Yûsuf, 12/73.

siyasî kaideleri ihlâl eden her türlü girişimi ifade eden geniş kapsamlı bir sözcük olduğunu göstermektedir. “Şu halde fesâd ve ifsad, özellikle Sebe’ melikesi ve Firavun örneğinde görüldüğü gibi yalnızca ilâhî iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozuluşunu değil; genel olarak yerleşik düzeni bozucu bir tehdit unsurunu veya teşebbüsü ifade eden (Kur’ân-î) bir terimdir.”²¹⁶

Ancak İbn Cerîr et-Taberî’ye dayandırılan yoruma göre: “Fesâd başta küfür olmak üzere bütün isyan davranışlarından ibarettir. Allah’a (c.c.) isyan eden veya O’na isyanı emreden kimse yeryüzünde bozgunculuk yapmış olur.”²¹⁷

Fahreddin er-Râzî’ye isnat edilen fesâd çıkarmayla ilgili tesbit ettiği üç anlam ise şunlardır:

a- Allah’a (c.c.) karşı açıkça isyan. Burada fesâd çıkarma (ifsad) itaatin zıddı bir anlam taşır.

b- Münâfikların kâfirlerle gizlice iş birliği yaparak müslümanlar aleyhine tavır almaları.

c- Dinden yana görünerek dine karşı zihin bulandırıcı şüpheler yayma eylemi. Bunlar her ne kadar üç ayrı madde halinde sıralanmış ise de netice itibarı ile ona göre: Fesâd Allah’a (c.c.) isyan etmektir.²¹⁸

Ayrıca fesat çıkarmanın, kâfiri dost edinme, insanları Kur’ân ve Hz. Peygamber’e imandan ayırma, savaşı ve fitneleri kışkırtarak kan dökülmesine yol açma, geçim kaynaklarını telef ederek ekonomik buhrana sebep olma, nesillerin maddî ve manevî âkıbetlerini mahvetme, Resulü bırakıp mutlak taklitçilik ile birtakım liderlerin peşinden gitme anlamlarına da geldiğini söyleyen müfessirlerinde varolduğu nakledilmiştir.²¹⁹

Âyetler incelendiğinde fesâdın karşıtı salâh, ifsadin karşıtı ıslâh ve müfsidin karşıtı muslih²²⁰ olarak yer aldığı görülürken, fâsık ve münâfiklar için fesâd,²²¹

²¹⁶ Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 421.

²¹⁷ Kutluer, a.g.e “fesâd” md., XII, 421.

²¹⁸ Kutluer, a.g.e. “fesâd” md., XII, 421.

²¹⁹ Kutluer, a.g.e. “fesâd” md., XII, 421.

²²⁰ Bkz. Bakara, 2/11; A’râf, 7/56, 142; Naml, 27/48-49.

²²¹ Bkz. Bakara, 2/12.

mü'minler için ise, salâh²²² vasfı kullanıldığı tesbiti edilmiştir. Ancak iyi, faydalı ve yapıcı davranışlar “sâlihât” kelimesiyle ifade edildiği halde kötü, zararlı ve yıkıcı davranışlar “fâsidât” yerine “seyyiât”²²³ kelimesiyle ifade edilmiştir.”²²⁴

Hadislerde de fesâd: “Bozulma”, ifsad “bozma” anlamında kullanıldığı ve genellikle ahlâkî bozukluğu ifade ettikleri öne sürülmüştür.²²⁵ Örneğin: “*Dikkat edin! Bedende öyle bir et parçası vardır ki, o sağlıklı olduğu takdirde bütün beden sağlıklı olur; bozulduğu takdirde bütün beden bozulur; iyi biliniz ki, o et parçası kalptir*”,²²⁶ hadisi de bunu teyit etmektedir.²²⁷

Sonuç olarak fesat sözcüğü: Yukarıda ifade edildiği gibi doğru veya yanlış, ilahî veya beşerî fark etmez halk tarafından veya mevcut yönetim tarafından benimsenen her türlü düzen ve anlayışa karşı gelen kişi müfsid, amelî de fesattır. Ancak gerçek fesat âyetinde ifade buyurduğu gibi küfür ve nifakı; müfsid ise kalbinde bunları barındırıp ruhî hastalığa yakalanmış hakkı inkâr etme, ikiyüzlü ve aldatma karakterine sahip kimselerdir.²²⁸ Bu durumda anlaşılan fesâd sözcüğü göreceli bir sözcük olup Kur’ân’ın yerdiği, karşı çıkıp yasakladığı fesâd başka, inanmayanların peygamberlere yönelttikleri fesâd ve alelade kullanılan fesâd sözcüğü başka anlamlar ifade etmektedir.²²⁹ Kur’ân’a göre “fesat kavramı: Âlemlerin yegâne Rabbinin bedenî, ruhî, ahlâkî, itikadî, içtimaî, hukukî ve nihayet kevnî (kozmolojik) var oluş mertebelerinde belli bir denge ve ölçüye göre yaratıp öylece sürmesini dilediği fitrî ve evrensel düzenin herhangi bir şekilde bozulmasını, kargaşaya sürüklenmesini ifade etmektedir.”²³⁰

²²² Bkz. Âl-i İmrân, 3/114; Enbiyâ, 21/105; Münâfikûn, 63/10; Cin, 72/11.

²²³ Bkz. Tevbe, 9/9; Hûd, 11/78; Ankebût, 29/7; Fussilet, 41/46.

²²⁴ Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 421.

²²⁵ Bkz. İbn-i Mâce, Zühd, 37/20, no:4199, II, 1404; Tirmizî, Zühd, 34/43, no:2376, IV, 588.

²²⁶ Buhârî, İmân, 2/37, no:52, I, 20.

²²⁷ Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 422.

²²⁸ Bkz. Bakara, 2/8-12.

²²⁹ Ayrıca bkz. “müfsidler”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 118.

²³⁰ Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 422.

1.1.9. اضلال / İdlâl

İdlâl: Haktan yüz çevirip bâtila yönelme, ilâhî buyruklara aykırı davranma anlamına gelen dalâlet'e düşürmeye veya sevk etmeye sebebiyet veren her türlü eylem ve söylem hareketidir. Bu anlamda "ıdlâl"ı öğrenebilmek için asıl kaynağı ve kelime olarak da muştakı (türevi) ve masdarı olan "اضلالا / dalâl / ضلالة / dalâlet'in" öğrenilmesi gerekmektedir. اضلال / İdlâl sigası geçişli (mutaaddi) olmasını sağlamak için افعال / ifâ'l babına sokulmuş, mezid bir fiildir. Bazı âyetlerde²³¹ her iki siğa beraber zikredilmiş, aradaki farka dikkat çekilerek asıl suçluların kimler olduğu sorulmuştur.

Dinî literatürde hidayetın zıttı²³² olarak kullanılan "اضلالا / dalâl" veya "ضلالة / dalâlet" masdarları sözlükte: "Kaybolmak, telef olmak, şaşırarak ve yanılmak" gibi mânalara gelmekle beraber asıl anlamlarının "bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan az veya çok ayrılmak, azmak ve sapmak" olduğu, bu temel mânadan hareketle dalâlet mecâzî olarak: "Akla, duylara ve gerçeğe aykırı ilkeleri benimsemek" karşılığında da kullanıldığı nakledilmiştir. Daha çok ve ilk akla gelen "dinî yoldan sapmak" anlamında kullanılan dalâlet sözcüğü genellikle: "İstenen her türlü neticeye ulaştırıcı yoldan ayrılmak" şeklinde tarif edilmiştir.²³³

Dinî inanç ve düşünceler nezdinde dalâlet, toplum vicdanında genel geçer olarak kabul görmüş inanç ve düşüncelere ters düşen her türlü akîde ve düşüncüyü ifade etmektedir. Daha öz bir ifadeyle: "Dalâlet, mutlak hakikatin, gerçek kurtuluşun sadece kendilerinde olduğunu iddia eden herbir dinî inanç ve düşüncenin başka inanç ve düşünceler için kullandığı bir kavram" olarak tarif edilmiştir.²³⁴ herbir din hak (hidayet) ile bâtilı (dalâleti), doğru ile yanlış birbirinden ayırmak amacıyla kendine has ilke ve kurallar koymuştur. Bireylerin inanç ve davranışlarını koyduğu bu ilkelere göre değerlendirildiklerinden aykırı gelen tavır ve uygulamaları dalâlet olarak nitelendirmişlerdir. Bu konuda doğu veya batı, ilahî veya beşerî; aslımı korumuş veya tahrif edilmiş bütün dinler aynı hassasiyeti taşımaktadırlar.

²³¹ Bkz. Furkân, 25/17.

²³² Bkz. İsrâ, 17/ 15.

²³³ El-İsfahanî, "d-l-l" md., *Müfredat*, 622; Harman, Ömer Faruk, "dalâlet" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII, 427; Karaman, F. vd., "dalâlet" md., *DKS*, 111.

²³⁴ Harman, "dalâlet" md., *DİA*, VIII, 427.

Kendilerine ters düşen inançlar dalâlettir; o inanca hizmet eden her akım da idlâldır. Örneğin: Klasik Hindû din felsefesi, dinleri âstika (doğru inancı ihtiva eden) ve nâstika (bâtıl inancı temsil eden) olmak üzere ikiye ayırırken, Yahudilik'te dalâlet, Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya bildirdiği ilâhî kurallara uymama ve onlara karşı çıkmaktır. Onlara göre sünnî (Ortodoks-doğru inanç sahibi) olanlar dışındaki kimseler genelde “sapık, dalâlette” sayılırken, Hristiyanlık'ta dalâlete düşmek, teolojik konularda kabul görmeyen fikirleri savunmak demektir. Hristiyan olduğu halde resmî inanca aykırı görüşler benimseyen kimse dalâlete düşmüştür. Hristiyan olmayanlar ise kâfirdir.²³⁵

İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'e göre: “Dalâlet” hak din olan “İslâmiyet'ten sapmak, ondan mahrum kalmak yahut helâl kılınan sahayı aşarak haram kılınana tecavüz etmek” şeklinde tarif edilmiş;²³⁶ aralarında bazı farklılıklarla beraber inkâr, gayy ve tuğyan kelimeleri de âyet ve hadislerde dalâlet anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.²³⁷

Kur'ân-ı Kerim'de türevleriyle birlikte elli yedi surede, yüz altmış dokuz âyette, yüz doksan bir defa geçmektedir.²³⁸ Kur'ân-ı Kerim'de daha çok hidâyetin zıddı olarak kullanılan bu sözcük “küfür ve inkârı kapsayan sapıklık” anlamında kullanılır. Bunun yanında, “haktan uzaklaşmak veya ayrı düşmek” şeklinde ifade edilebilecek olan temel mânasının yanında uzaktan veya yakından ilgili olacak farklı anlamlarda da kullanıldığı görülmüştür. Bu anlamların başlıcaları şunlardır: Azgınlık yapmak, yanılmak, unutmak, bilgisiz olmak, hüsrana ve zillete uğramak, bedbaht olmak, helâk olmak gibi hakkın dışında kalan her şey dalâlet olarak zikredilmiş ve “uzak (derin)”, “açık”, “büyük” dalâlet çeşitlerinden söz edilmiştir.²³⁹ Konuyla ilgili âyetler incelendiğinde Allah'ı, (c.c.) meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve

²³⁵ Harman, a.g.e. “dalâlet” md., VIII, 427.

²³⁶ Tunç, Cihat. “dalâlet” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII, 428.

²³⁷ Dalâlet, gerçeğe ulaştırıcı yoldan yüz çevirmek veya bu yolun dışında kalmak mânasına gelirken, inkâr, gerçeğin bilinmesine rağmen tasdik edilmemesi anlamına gelir. Gay (gayâvet) ise daha çok rüşdün zıddı olup “şuursuz ve şaşkın bir şekilde yaşamak” anlamını ifade eder. Tuğyan da “gerçekten haberdar olduktan sonra meşrû sınırları aşip azmak” anlamında kullanıldığı nakledilmiştir. (Tunç, “dalâlet” md., *DİA*, VIII, 428)

²³⁸ Abdulbâki, “dll” md., *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 518; Karaman, F. vd., “dalâlet” md., *DKS*, 111.

²³⁹ Bkz. İbrahim, 14/3; Yûnus, 10/32; Âl-i İmrân, 3/164; Mülk, 67/9.

ahiret gününü inkâr etmek,²⁴⁰ şirk koşmak,²⁴¹ peygamberin çağrısına uymamak, onu alaya almak,²⁴² Kur'ân'ın ilâhî bir kitap olduğuna inanmamak,²⁴³ Kıyâmetin gerçekleşeceğine inanmamak,²⁴⁴ Âhiret hayatına inanmamak,²⁴⁵ Allah'ın (c.c.) ve peygamberlerinin emirlerine isyan etmek,²⁴⁶ Allah'ın (c.c.) helâl kıldığı rızıkları haram saymak, çocukları öldürmek,²⁴⁷ hüküm verirken arzulara ve duygulara uymak,²⁴⁸ aklı ve duyuları kullanmamak,²⁴⁹ Allah'ın (c.c.) rahmetinden ümit kesmek²⁵⁰ dalâlet olarak görülmüştür.²⁵¹

İnsanları bu noktaya sevk eden amile (etken) معضل / mudil (saptırıcı),²⁵² ameline (etkisi) de اضلال / idlâl (saptırma)²⁵³ denilmiştir. Bu çalışmaya konu olan idlâl işte budur, insanların hak yoldan, hidayetden ayrılmalarına sebep olan her söz, eylem ve söylem, vesvese ve desise, işaret ve emâre idlâl'dır, faili mudill'dir. Sonuç itibarıyla, bu oluşuma dalâlet denir. Nitekim "Dalâlet kavramının içeriğinde biri sapma diğeri saptırma olmak üzere iki anlam bulunmaktadır. Kur'ân'da, Allah'a, (c.c.) meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve ahiret gününe inanmamak, Allah'a (c.c.) şirk koşmak, zulüm yapmak²⁵⁴ gibi davranışlar sapma olarak ifâde edilmiştir. Saptırma terimine gelince, Kur'ân bunu da kişinin kendi kendisini saptırması²⁵⁵ ve Allah'ın (c.c.) kullarını saptırması olmak üzere iki şekilde vasıflandırmıştır. "...Verdiği misallerle Allah ancak fasıkları saptırır...";²⁵⁶ "Allah kimi hidâyete erdirmek isterse onun

²⁴⁰ Bkz. Nisâ, 4/136.

²⁴¹ Bkz. Nisâ, 4/116; Lokmân, 31/11.

²⁴² Bkz. Furkân, 25/42; Ahkâf, 46/32.

²⁴³ Bkz. Fussilet, 41/52; Cum'a, 62/2.

²⁴⁴ Bkz. Şûrâ, 42/18.

²⁴⁵ Bkz. Sebe', 34/8.

²⁴⁶ Bkz. Ahzâb, 33/36.

²⁴⁷ Bkz. En'âm, 6/140.

²⁴⁸ Bkz. En'âm, 6/56; Sâd, 38/26.

²⁴⁹ Bkz. A'râf, 7/179.

²⁵⁰ Bkz. Zümer, 39/53.

²⁵¹ Bkz. Tunç, "dalâlet" md., *DİA*, VIII, 428.

²⁵² Bkz. Kehf, 18/51; Kasas, 28/15; Zümer 39/37.

²⁵³ Bkz. A'râf, 7/37; İbrahim, 14/36; Furkân, 25/17.

²⁵⁴ Bkz. S. Bkz. Nisâ, 4/136; Nisâ, 4/116; Lokmân, 31/11.

²⁵⁵ Bakara, 2/108.

²⁵⁶ Bakara, 2/26.

*göğsünü İslâm'a açar ve her kimi de saptırmayı dilerse onun göğsünü daraltır."*²⁵⁷
Âyetleriyle bu ayrıntıya dikkat çekildiği ifade edilmiştir.²⁵⁸

İdlal (saptırmak) sözcüğü Kur'ân'da başta şeytan olmak üzere²⁵⁹ putlar'a, nefsanî arzular'a, Firavun'a, Samiri'ye, günahkarlara, Ehlül-kitab'a isnat edilmiştir. Ayrıca Reis ve önderler'e, arkadaş çevresine, insan ve cinler'e, isnat edilmenin²⁶⁰ yanında Allah'a (c.c.) ve peygambere, de isnat edilmiştir.²⁶¹ İlgili âyetlere bakıldığında isnat edilenler kabaca üçe ayrılır:

a- Allah ve peygambere isnat edilen âyetler dışında kalan âyetlerin dalâlete düşmüş olan şeytan ve şeytan taraftarlarının Allah'ın (c.c.) kullarını Allah'ın (c.c.) dininden ve kulluğundan saptırıp (saptırmaya sebep olup), uzaklaştırma çabalarını ifade ettiği görülür. Bu nedenle yaptıklarının bir geri dönüşümü olarak ancak kendi dalâletlerine dalâlet, günahlarına günah, ağırlıklarına ağırlık katmaktadırlar; fakat içine düştükleri o derin sapıklıktan dolayı farkında değillerdir.²⁶² Bunların verecekleri zarara (idlâl) karşı Allah (c.c.) inananların şahsında bütün mukellefleri uyarmıştır.²⁶³

b- Peygambere isnat edilen âyette²⁶⁴ ise: Kendi elleriyle bazı cisimleri yontup sonrada ilah diye tapacak kadar sapıtılmışları bu sapıklıklarından haberdar ederek, dalâletten hidayete, "mabud'i-bila hak'dan" "mabud'i bil-hakk'a" çağıran başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere bütün peygamberlere karşı inanmayanların (müşrik) sergilediği tutum ve davranışlarını ifade etmektedir. Bunlar o kadar sapıtılmışlar ki artık şirki doğru inanç, peygamberlerin tebliğ ettiği hak dini sapıklık (dalâlet), tebliğ

²⁵⁷ Bakara, 2/26; En'âm, 6/125. Allah'ın aldatmasıyla ilgili bkz. "keyd" ve "mekr", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 22, 24.

²⁵⁸ Karaman, F. vd., "dalâlet" md., *DKS*, 111.

²⁵⁹ Bkz. Nisâ, 4/60.

²⁶⁰ S. Bkz. İbrahim, 14/36; Sâd, 38/26; Tâ'hâ, 20/79; Tâ'hâ, 20/85; Âl-i İmrân, 3/69; Ahzâb, 33/67; Furkân, 25/28-29; Füssilet, 41/29; Şu'arâ, 26/99.

²⁶¹ Bkz. Rum, 30/29; Furkân, 25/42.

²⁶² Bkz. Âl-i İmrân, 3/69.

²⁶³ Bkz. Mâide, 5/77, 105.

²⁶⁴ Bkz. Furkân, 25/42.

hareketlerini de saptırmak (idlâl) olarak görüp suçlamışlar, öldürmeye varıncaya kadar her türlü baskı, şiddet ve sindirme yoluna başvurmuşlardır.²⁶⁵

c- Allah'a (c.c.) isnat edilen âyetlere gelince farklı yönere çekilen/çekilmek istenen ve üzerinde düşünüp kafa yorulması gereken âyetler bunlardır -ki bu âyetler ondan fazladır- bu noktada yapılması gereken her âyeti kendi içinde müstakil olarak, parça parça değil de bu âyetleri bir araya getirip bir bütünün parçaları olarak ele alıp değerlendirmektir. Ancak bu şekilde murad edilen sonuca ulaşılır. Aksi takdirde Kur'ân'ın ruhuna aykırı manalar çıkar ki, bu daha öncede çıkmış ve birçok farklı inanç mezheplerine yol açmıştır.²⁶⁶ Hâlbuki Allah'ın (c.c.) kulunu saptırıp sonrada onu sorumlu tutarak hesaba çekmesi ilahî adalete aykırıdır. Bu pencereden konuya bakıldığında ancak anlaşılır ve Kur'ân'ın ruhuna uygun düşen neticeye salimen varılır. Şöyle ki: "İman veya inkâr, hidayet veya sapma, hayır veya şerden birini seçen insandır, insanın seçtiğini yaratan ise tek yaratıcı olan Allah'tır. Doğru yolu bulma veya sapma, seçim ve tercih yönünden kula (insana), yaratma yönünden ise Allah'a (c.c.) aittir. Fiil fâile (özne) böyle bağlanır ve "... saptı, saptırdı, hidayete erdi, hidayete erdirdi" denir. Allah'ın (c.c.) hidayet ve yardımının, fitratı bozulmamış insanı doğru yola ileteceği, hidayete erdireceği; sapanların ise kendi iradeleriyle Allah emrine karşı geldikleri, irşadına sırt çevirdikleri, nefislerine uydukları için saptıklarını âyette açıkça anlatılmıştır."²⁶⁷ Belki de özellikle muhtemel karmaşalığın önlenmesi ve anlaşılması, gereken mananın belirtilmesi için -"... Onunla ancak fasık (emrine karşı gelen)ları saptırır."²⁶⁸ âyette "fasık" sözcüğü kullanılarak duruma açıklık getirilmiştir. Nitekim âyetin siyakına bakıldığında uğradıkları sonun kendi amellerinin mahsülü olduğu açıkça görülmektedir. Yani saptırma yönelik irade ve tercih, eğilim ve beyanında bulunan kulun kendisi, bu tercih ve beyanına razı olmadığı ve isterse engelleyebileceği halde; fakat iradesine ipotek koyup baskı uygulamayarak serbest seçim hakkı tanıyan, izin veren ve gereken yaratmayı yapan Allah'ın (c.c.) kendisidir. İşte bu manada dalâlet (sapma) kula idlâl (saptırma fırsat ve imkân tanıma) ise Allah'a (c.c.) isnad edilmiştir. Allah (c.c.) istemeseydi (izini

²⁶⁵ Bkz. Yâsîn, 36/13-18.

²⁶⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, "dalâlet" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII, 429-430; Yavuz, a.g.e."kader" md., 2001, XXIV, 58-63.

²⁶⁷ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, I, 93.

²⁶⁸ Bakara, 2/26.

olmasaydı) ne kulun kendi kendini, ne de başka birisinin kendisini aldatıp, saptırma imkânı olmayacaktı;²⁶⁹ fakat böyle olmasında Allah'ın (c.c.) vaadi vardır.²⁷⁰ İnsanın bilmesi gereken gerçek ise şudur: “*Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileyseydi hepinizi doğru yola iletirdi.*”²⁷¹

Kâinata var olan ve Kur'ân'da da dikkat edilmesi ve üzerinde düşünülmesi istenen delilleri iyi düşünüp değerlendiren bir insan, Allah'a (c.c.) giden doğru yolu bulmuş olur; fakat bunun dışında yolun eğrisi de vardır; yani insan hayatı seçeneksiz, tek çizgi değildir. İnsanlar kendi iradelerine göre Allah'ın (c.c.) doğru yol olarak bildirdiği yolu seçebilecekleri gibi yanlış bir yol da seçebilirler. Allah dileyseydi herkesi doğru yola iletirdi;²⁷² ama O, bu konuda insanları özgür bıraktı, tercihlerinin sonucundan da sorumlu tuttu. Şu halde insan bu sorumluluğunu asla unutmamalı; kendisinin, özgürlükten yoksun oldukları için sorumluluk da taşımayan diğer canlılardan farklı olduğunu, özgürlüğünün bir ayrıcalık olduğu kadar bir imtihan sebebi de olduğunu bilmeli; nasıl bir yol tuttuğunu, nasıl inandığını, nasıl yaşadığını çok iyi düşünüp değerlendirmelidir.²⁷³

Dalâlet ve idlâl hadislerde de Kur'ân'daki anlamları ile kullanıldığı görülmüştür. Rivayet edilen me'sur dualarda dalâlete düşmekten, düşürülmekten veya dalâlete düşürmeye sebep olmaktan Allah'a (c.c.) sığınıldığı²⁷⁴ ve dalâlete sevk etme konusunda en çok devlet reislerinden endişe edildiği²⁷⁵ görülmüştür. Dalâletten korunmak için Kur'ân ve Sünnet'e uyulması emredilmiş, aksi takdirde dalâletten kaçınılmaz olacağı haber verilmiştir.²⁷⁶

²⁶⁹ Bkz. Zümer, 39/36-37; İnsan, 76/30.

²⁷⁰ Bkz. Yûnus, 10/19.

²⁷¹ Nahl, 16/9.

²⁷² Bkz. Secde, 32/13.

²⁷³ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, III, 380; Ayrıca bkz. Yavuz, “kader” md., *DİA*, XXIV, 58-63; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, I, 76.

²⁷⁴ Bkz. İbn-i Mâce, Du'â, 34/18, no:3884, II, 1278; Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdî, es-Sicistanî, *Süne'i Ebi Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, Ty.. Ebvabün-Nevm, -/10, no:5094, IV, 325; Tirmizî, Deavat, 45/140, no:3586, V, 573; İbn-i Hanbel, *Müsned*, (1/302), no:2743, I, 496.

²⁷⁵ Bkz. Dârimî, Mukaddime, /23, no:215, 217, I, 293, 291.

²⁷⁶ Bkz. Malik b. Enes, Kader, 46/1, no:3, II, 899; Dârimî, Mukaddime, /23, 24, no:208, 225, I, 285, 297; Köksal, “Mekke devri”, *İslâm Tarihi*, 296-299.

Netice olarak dalâlet ile ilgili âyet ve hadislerle salim bir akılla bakıldığında tam bir paralellik ve uyum içinde konuyu ele aldıkları ve aynı neticeyi verdikleri görülecektir. Allah (c.c.) bütün insanlara doğru ile yanlış birbirinden ayıracak temyiz gücü vererek, “*Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*”²⁷⁷ diyerek doğru veya yanlış yoldan birini tercih etmeyi insana bırakmış ve kendisine verilen bu tercih hakkını kullanma şekline göre ceza²⁷⁸ veya mukafat²⁷⁹ alacak olan kişi de yine kendisi olacağını belirtmiştir. Zaten insan ne yaptıysa ona o vardır.²⁸⁰ Doğruyu bulup uyma noktasında insanın elini güçlendirmek, işini kolaylaştırmak ve temyiz gücünü artırmak için ilham ve akıl bahşında bulunmanın yanında çok sayıda peygamberler ve kitaplar göndererek, hidayeti, dalâleti, helâli, haramı, faydalıyı, zararlıyı, hayrı ve şerri açıklamıştır.²⁸¹

1.1.10. اِزْلَال / İzlâl

İzlâl sözlükte: “Ayağı kaymak, sürçmek; hata etmek, yanılmak” anlamındaki اِزْلَال / zelel (اِزْلَال / zülûl) kökünden türeyen, “sürçme, yanılma” anlamına gelen, mücerred (yalın) ve lazimi (geçişsiz) olan “اِزْلَال / zelle” fiilinin mutaaddi (geçişli) olmasını sağlamak için اِزْلَال / if’al kalıbına sokulmuş masdardır. Böylelikle İzlâl sözcüğüyle herhangi bir varlığın başka birinin kastı ve farkındalığı olmadan yanılmasını, hata etmesini, ayağının sürçmesini sağladığını ifade etmek için kullanılır. Nitekim “mezelle” kaygan yer demektir. Bundan dolayı kasıt olmadan işlenen günaha da – ayak sürçmesine benzetilerek- zelle denilmiştir.²⁸² “اِزْلَال / ezelle” ise: Başkası tarafından

²⁷⁷ Kehf, 18/29.

²⁷⁸ Bkz. Müddessir, 74/38; Nahl, 16/93.

²⁷⁹ Bkz. İnsan, 76/22; Mürselât, 77/43.

²⁸⁰ Bkz. Necm, 53/39.

²⁸¹ Bkz. Bakara, 2/256; En’âm, 6/130; Nahl, 16/36; Ahkâf, 46/26; Mülk, 67/23; İnsan, 76/2, 3; Şems, 91/8; Buhârî, Fezailü ashâbi’n-nebî, 62/6, no3689, V, 12; Rikak, 81/38, no6502, VIII, 105; Müslim, Fezailü’s-sehabe, 44/2, 23, no2398, IV, 1864; Tirmizî, Tefsîrü’l-Kurân, 44/3, no.2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

²⁸² El-İsfahanî, “z-l-l” md., *Müfredat*, 461; Enis, vd., “zll” md., *El-Mucemilvesit*, 398; El-Yesûî, “zll” md., *el-Müncid*, 303; Akçay, Mustafa, “zelle” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2013, XLIV, 223; md., Karaman, F. vd., “zelle” md., *DKS*, 711.

kaydırılmak, kaydırılmasına sebep olmak demektir.²⁸³ El-İsfahanî'ye göre: “تزلزل / Tezelzül” (sallanmak) aynı kökten olup sözcükteki titreme anlamının tekrarına işaret etmek için harflerin tekrarı ile oluşmuştur.²⁸⁴

İzlâl fiilinin mücerred/yalını ve temeli olan زلزل / zelel / زلزل / zülûl sözcüğü terim olarak: “Mükellefin bir kastı olmadan işlediği hata”yı ifade etmek için kullanılır.²⁸⁵ Türevleriyle beraber bu sözcüğün Kur’ân’da yer aldığı dört âyetin²⁸⁶ üçünde -biri peygamber (Hz.Adem) olmak üzere- mü’min kullardan sâdır olan zelle’nin şeytanın tahrikiyle gerçekleştiği belirtilmekte,²⁸⁷ birinde ise hîle ve fesat aracı yapılacak yeminin kişiyi hak yoldan saptıracağı uyarısında bulunmaktadır.²⁸⁸ Bu kullanım yerlerinden biri “افعال / if’al” diğeri “استفعال / istif’al” babından olmak üzere ikisi mutaaddi (geçişli), diğeri ikisi ise lazimi (geçişsiz)dir. Konunun esasını teşkil eden ve zelle kavramının özellikle peygamberlerin hatalarını ifade etmek için kullanmaya dayanak olan “*Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı*”²⁸⁹ âyeti görülür. Özellikle bu âyete dayanılarak ve zelle kavramının ifade ettiği anlamın etkisiyle de diğeri peygamberlerin hataları da aynı kapsamda görülmüş ve İslâm literatüründe peygamberlerin hatalarını ifade etmede kullanılan terime dönüşmüştür.

Kütüb-i Tis'a (Dokuz Hadis Kitabı) diye bilinen meşhur hadis kaynaklarından İmam Mâlik'in Muvatta'ı dışında kalan kaynaklardaki rivayetlerde zülûl kavramının yer aldığı ve bu rivayetlerin çoğunda mecâzî mânada hak-bâtil mücadelesini konu edinen bir içerik taşıdığı nakledilmiştir.²⁹⁰ Örneğin, her evden çıktığında “*Allahım! Doğru yoldan saptıktan veya saptırılmaktan, ayağımın hak yolundan kaymasından veya kaydırılmasından... sana sığınırım*”²⁹¹ diyen İslâm Peygamber'i (s.a.v.) ve

²⁸³ Sâbunî, Muhammed Ali, Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, et-Tab'atü'r-Rabia, Beyrut, Dârü'l-Kur'ân'il-Kerim, 1981-1402, I, 50-51; İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, I, 55.

²⁸⁴ El-İsfahanî, “z-l-l” md., *Müfredat*, 461.

²⁸⁵ Akçay, “zelle” md., *DİA*, XLIV, 223.

²⁸⁶ Abdalbâki, “zll” md., *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 407.

²⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/36, 209; Âl-i İmrân, 3/155.

²⁸⁸ Bkz. Nahl, 16/94.

²⁸⁹ Bakara, 2/36.

²⁹⁰ Akçay, “zelle” md., *DİA*, XLIV, 223.

²⁹¹ Ebû Dâvûd, Ebvabün-Nevm, -/10, no:5094, IV, 325.

“İslâm’ı âlimin zellesi, münafiğin Kur’ân’a dair tutarsız sözleri ve halkı yanlış yola sevkeden idarecilerin yönetimi zedeler”²⁹² diyen Hz. Ömer, dinde ve günlük hayatta yaşanan ince sapmalara dikat çekerken zelle sözcüğü kullandıkları görülmüştür.

İlgili âyet ve hadislerde kullanılan zelle sözcüğünün kullanım şekliinden anlaşılın, şeytan ve taraftarlarının hedefledikleri kimseleri Allah’ın (c.c.) emirlerini ihmal ve yasaklarını i’*mâl* ettirmek suretiyle O’ndan uzaklaştırıp dalâlete sokmak için her türlü yola başvurduklarının/vuracaklarının bilinmesi gereğidir. Eğer bunu başaramazlarsa en azından ayaklarını kaydırıp istek ve iradeleri, kasıt ve farkındalıkları olmadan (Hz. Âdem’in örneğinde olduğu gibi)²⁹³ sinsi bir şekilde (inananları) günaha²⁹⁴ ve (peygamberleri) hataya²⁹⁵ düşürmekle oluşabilecek yeni fırsatlar kollayarak bu sefer kasıtlı ve bilinçli bir şekilde günah ve isyandan sayılacak noktalara sürüklemektir. Bu da olmasa en azından ayaklarını sürçüp sallamak için sürekli pusuda yattıklarını ve hayat boyu –peygamberler dâhil herkes için-tehlikelerinin geçmeyip devam edeceği uyarısıdır.²⁹⁶ Dolayısıyla âyet ve hadislerde şeytan ve avanelerinden gelebilecek açık tehlikeler delal ve idlâl ile anlatılırken,²⁹⁷ en gizli ve masum görünen tehlikelerde zell (zülûl) ve İzlâl kavramıyla ifade edilmiştir.²⁹⁸ Böylece özelde inananlar, genelde sakaleyn toplumu en üst perdeden uyarılarak, ibâdet ve içtihatları dâhil her türlü eylem ve söylemlerinde onlara karşı adeta kırmızı alarında olmaları istenmiştir.

Kullanım ayrıntılarına ve şekline gelince: Kimisi zelle’yi yürüyen kimsenin çamurda kayması gibi herhangi bir kasıt olmadan ilâhî emre aykırı biçimde işlenen fiil, kimisi de mükellefin meşrû bir işi yaparken gayrimeşrû bir işe düşmesi veya kasıt olmaksızın yapılan küçük günah şeklinde tanımlandığı ifade edilmiştir.²⁹⁹ Ayrıca “Ebü’l-Müntehâ da zelle kavramının hata, sehiv, nisan gibi kasıtsız fiilleri kapsadığına, bunlarla zelle arasında umum-husus ilişkisi bulunduğuna dikkat

²⁹² Dârimî, Mukaddime, -/23, no:220, I, 295.

²⁹³ Bkz. A’râf, 7/20-22, 27.

²⁹⁴ Bkz. Âl-i İmrân, , 3/155.

²⁹⁵ Bkz. A’râf, 7, 7/27; Hac, 22/52.

²⁹⁶ Bkz. Hicr, 15/36-40; İsrâ, 17/62-63; İbn-i Hanbel, *Müsned*, (3/29), no:10851, III, 413.

²⁹⁷ Bkz. Nisâ, 4/119.

²⁹⁸ Bkz. Bakara, 2/36

²⁹⁹ Akçay, “zelle” md., *DİA*, XLIV, 224.

çekmiştir. Buna göre, her hata zelledir; fakat her zelle hata değildir; çünkü zelle bazen hata, bazen nisyan, bazen sehiv, bazen da evlâ ve efdal olanı terk etmektir ve bunların hepsi peygamberlere nisbet edilebilir” dediği nakledilmiştir.³⁰⁰

Kur’ân’da Hz. Âdem’e nisbet edilmesinden hareketle bazı Mâtürîdî âlimleri zelle “nübüvvet döneminde peygamberlerden yanılma veya unutma sebebiyle zuhur eden küçük günahları” ifade ettiğini söylemişlerdir.³⁰¹ İslâm dini literatüründe ise, zelle daha çok peygamberlerin hataları için kullanılmış olup, onların günahlardan korunmuşluğu bağlamında ele alınmıştır;³⁰² çünkü onlar nübüvvetten önce bile hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık, putlara tapma, ahlâk dışı ilişkiler ve benzeri şeylerden uzak tutulmuşlardır. Onların bu hali Allah (c.c.) ile insanlar arasında elçilik görevlerine, örnek olma konularına ve başkalarında bulunmayan (örn: İsmet gibi) bazı sıfatları taşımaları hikmetine dayandırılmıştır; çünkü peygamberlerin insanlar tarafından kabul görmeleri için akl’ı-selim sahibi (fetânet), güvenilir (emânet), doğru sözlü (sıdk), olmaları, risâlet görevine (tebliğ) zarar verecek ahlâkî, zihnî ve bedenî kusurlardan münezzeh (ismet) olmaları gerektiği, hatta nübüvvet makamı ile bağdaşmadığından onların kem gözlü ve hain bakışlı olmaları bile caiz olmadığı ileri sürülmüştür.³⁰³

“Peygamberlerin zelle işleyebileceğini kabul eden âlimler genelde Hz. Âdem, Hz. Mûsâ, Hz. Muhammed’in (a.s.) ve diğer bazı peygamberlerin günah işlediği izlenimini veren âyetlere dayanmış; âyetlerde günah, isyan, tövbe, istiğfar gibi kelimelerden hareketle peygamberlerin günah işlemiş olabileceğini söylemişlerdir; fakat işlenen günahın ne tür bir günah olduğu konusu kelamcılar tarafından tartışılmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür.”³⁰⁴ Örneğin: Mâtürîdîlere göre peygamberler, en faziletli olanı terk etme babından sayılacak çok küçük, hafif hatalar, zelle türünden suçmeler dışında çirkin, yasak, küçük ve büyük olan bütün günah ve davranışlardan, her türlü küfür ve şirkten uzak olup tebliğde kesin olarak

³⁰⁰ Akçay, a.g.e. “zelle” md., XLIV, 224.

³⁰¹ Akçay, a.g.e. “zelle” md., XLIV, 224.

³⁰² Karaman, F. vd., “zelle” md., DKS, 711.

³⁰³ Akçay, “zelle” md., DİA, XLIV, 224; Karaman, F. vd., “zelle” md., DKS, 711.

³⁰⁴ Akçay, “zelle” md., DİA, XLIV, 224; Ayrıca bkz. “gâviler”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 124-127.

günahsızdırlar.³⁰⁵ İnanç konularında Maturidi'yi benimseyen Hanefî ulemâsı arasında da zelle hakkında şu anlayış kabul görmüştür: Peygamberlerin zellesi, en faziletli den daha az faziletli ve en isabetli den daha az isabetli olan fiillere bir yöneliştir ve asla haktan bâtıla, taatten mâsiyete geçiş değildir. Onların efdali terketmeleri başka insanların vâcibi terketmeleri gibi anlaşılabilirliğinden konularından dolayı bu derecede bir hata sebebiyle bile uyarılmışlardır.³⁰⁶ “Eş‘arî ise, peygamberlerin nübüvvetten önce mâsiyet ve zelle kapsamına giren kusurları işlemiş olabileceğini, ancak nübüvvet döneminde böyle bir şeyin meydana geldiğine dair herhangi bir nas bulunmadığını söyler. Aynı zamanda Eş‘arîler’in çoğunluğu sehiv ve hatanın günah kapsamına girmediğini, dolayısıyla peygamberin zelle işleminin mümkün olduğunu kabul ederler.”³⁰⁷ Bazı kelimacılar (Teftâzânî, Mu‘tezile çoğunluğu) ise zelle anlamında kullandıkları sagairi nefret uyandıran ve uyandırmayan fiil şeklinde ikiye ayırmış, peygamberlerin nefret uyandıran sagairden korunduklarını, nefret uyandırmayan fiilleri ise işleyebileceklerini söylerken, Mutasavvıflar “Sâlihlerin iyilikleri Allah’a (c.c.) en yakın olanların kötülükleri gibidir” anlayışıyla meseleye baktıkları görülmüştür. Bazılarıysa Hz. Âdem ve yasaklanmış ağaç örneğini göstererek günahlarının bir ictihad ve değerlendirme hatası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira yasaklanan ağaç cinsi iken bizzat işaret edilen ağacın yasaklandığı düşünülmüş ve aynı cinsten farklı bir ağaçtan yenildiği ileri sürülmüştür.³⁰⁸ Mutezile ve Şia'ya göre ise; peygamberlerin ismeti tam ve mükemmel olup büyük ve küçük bütün günahlardan uzaktırlar.

Fakat genel kabul gören ve günlük yaşantılarında anlaşılabilen akla en yakın olan her peygamberin biri kulluk, diğeri de peygamberlik olmak üzere iki vasfı vardır. Peygamberlik vasfında hata etmezler; çünkü vahyin kontrolündedirler. Ancak kulluk vasfında kasıt ve isyandan uzak zelle türünden hata edebilirler.³⁰⁹ Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.v.) gündelik dünya işiyle ilgili: “*Ben ancak bir beşerim, size dininiz ile ilgili bir şey emredersem onu alın, kendi görüşüme göre bir*

³⁰⁵ Karaman, F. vd., “zelle” md., *DKS*, 711.

³⁰⁶ Akçay, “zelle” md., *DİA*, XLIV, 224-225.

³⁰⁷ Akçay, a.g.e. “zelle” md., XLIV, 224.

³⁰⁸ Akçay, a.g.e. “zelle” md., XLIV, 224-225.

³⁰⁹ Karaman, F. vd., “zelle” md., *DKS*, 711.

şey emredersem (unutmayınki) ben ancak bir beşerim” ve “Siz dünya işinizi daha iyi bilirsiniz”³¹⁰ ifadeleriyle bu ayrıntıya dikkt çekmişlerdir.³¹¹

1.1.11. صدود / Sudûd

صدودا / Sudûd ve صدا / sadde sözcükleri sözlükte: Sırt/yüz çevirmek, çevirtmek, mani olmak ve meyl etmek anlamlarında ve genellikle de olumsuz manalarda kullanılmaktadır. Engel teşkil ettiği için dağa “sadde ve sudde” denilmiştir. Bu kökten “صد / sadde, يصدُّ / yesuddu, صدودا / sudûden” formu geldiği gibi “صد / sadde, يصدُّ / yesiddu, صدا / saden” şeklindedeki geldiği nakledilmiştir.³¹²

Kur’ân’î bir terim olarak inkârcıların ilahî davete sırt çevirip uzak durmaları, yan çizmeleri ve engellemeye yönelik çalışmaları anlamlarında kullanılan “صدود / sudûd” kavramı ana hatlarıyla şöyledir: Kur’ân’dan sırt çevirmek, Allah yolundan sapmak, hidayetden alıkoymak, engel olmak, Allah’ın (c.c.) yolundan çıkartmak, mescidi-haramdan alıkoymak, Allah’ın (c.c.) âyetlerinden ve zikrinden yüz çevirmek/çevirtmek³¹³ gibi dinî inanç ve uygulamalara yönelik her türlü engelleme faaliyetlerini ifade etmektedir.

Bu sözcük Kur’ân’da bir yerde vurgu yapmak üzere “صدودا / sudûden”³¹⁴ başka bir yerde de et ve deri arasında oluşup birleşimi ve iyileşmeyi engelleyen irin absesi³¹⁵ ve cehennem içeceği ifade eden “صدید / sedid”³¹⁶ olmak üzere “صدود / sudûd” kavramı türevleriyle beraber yirmi üç surede, kırk bir âyette, toplam kırk iki defa geçmektedir.³¹⁷

³¹⁰ Müslim Fedail, 43/38, (140), 141, no:2362, 2363, IV, 1835, 1836. Ayrıca bkz. Müslim Fedail, 43/38, (139), no:2361, IV, 1835.

³¹¹ Ayrıca bkz. “hud’a” ve “insanların evhama düşürülmesi” md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 18-19, 248-253.

³¹² El-İsfahanî, “s-d-d” md., *Müfredat*, 580.

³¹³ S. Bkz. Nisâ, 4/55; Nahl, 16/94; Sebe’, 34/94; Neml, 27/43; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38, Nahl16/88; Nisâ, 4/167; İbrahim, 14/3; Mâide, 5/2; Fetih, 48/25; Kasas, 28/87; Mâide, 5/91.

³¹⁴ Bkz. Nisâ, 4/61.

³¹⁵ El-İsfahanî, “s-d-d” md., *Müfredat*, 580; Enis, vd., “s-d-d” md., *El-Mucemilvesit*, 509; El-Yesûî, “s-d-d” md., *el-Müncid*, 418.

³¹⁶ Bkz. İbrahim, 14/16.

³¹⁷ Abdalbâki, “s-d-d” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 495.

Sudûd, Kur'ân'da hem şeytana hem de yandaşı olan müşrik, münâfık ve ehl'i-kitaba nisbet edildiği gibi mü'minlere de nisbet edilmiştir. Ayrıca iki yerde de atalarının inançlarından alıkoyma suçlamasıyla dönemin putperestleri tarafından kendilerine gönderilen Resûllere nisbet edildiği de görülmüştür.³¹⁸

Kur'ân'da müşriklerin peygamberleri hakkında kullandıkları iki yer dışında bütün kullanımların ortak noktası insanların doğru yolu ve hidayet bulmayı engellemek, Allah'ın (c.c.) âyetlerinden ve Resûlünden yüz çevirme anlamında kullanılmıştır. Örneğin: Şeytanın eski kavimlerden Belkıs, Âd, Samud ve kavimlerinin kötü amellerini kendilerine güzel göstererek hak yoldan engellemesi,³¹⁹ Hz. Şuayp kavminin mü'minlere karşı sergiledikleri zorbalık ve tehditle engelleme çabaları³²⁰ “sadde” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Aynı şekilde müşriklerin müslümanları mescidi haramı tavaf ve ziyaret etmek suretiyle ibâdet yapmalarını engellemeleri,³²¹ kitap ehlinin müslümanları kışkandıkları için türlü hîle ve aldatmalarla aralarına sokmaya çalıştıkları fitne ve fesatla imandan alı koyma çabaları,³²² münâfıkların Allah'ı (c.c.) ve Resûlünün hakemliğinden ve Allah Resûlünün kendileri için yapacakları istiğfardan sırt çevirmeleri de³²³ “صد / sadde” sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Bu kullanımlarda “صد / sadde” sözcüğü şeytana ve inkârcılara nisbet edildiğinde: İlâhî daveti engellemeye, kutsal değerleri tahrip etmeye yönelik her türlü kötü ve engelleyici eylem, söylem ve faaliyetlerin çabasını ifade eder. İnanmayanlar tarafından peygamberlere nisbet edilen yerlerde ise, şeytanın kendilerine güzel gösterdikleri kötü amellerinin yanında atalarının sapıklığını devam etme/ettirmelerine karşı engelleyici, aynı zamanda tahribatını sağlayacak karşıt bir hareket, atalarının ibâdet ve inanç sistemini değiştirmeye yönelik tehdit gördükleri çabayı ifade eder.

³¹⁸ Bkz. İbrahim, 14/10; Sebe', 34/43.

³¹⁹ Bkz. Neml, 27/24; Ankebût, 29/38.

³²⁰ Bkz. A'râf, 7/86.

³²¹ Bkz. Mâide, 5/2; Fetih, 48/25.

³²² Bkz. Âl-i İmrân, 3/99.

³²³ Bkz. Nisâ, 4/61; Münâfikûn, 63/5.

İnananlara nisbet edildiği Nahl Suresi doksan dördüncü âyetinde ise: “Sadde” kelimesi, başta Zemahşerî olmak üzere birçok müfessire göre bu sözcüğü içinde bulunduran âyetin asıl gayesi, Hz. Peygamber’le biatleştikten sonra bu ahdini ve yeminini bozma temayülünde olanları uyarmaktır; çünkü onların biât yeminini bozup irtidat ederlerse, başkaları için bu yönde bir çığır açacaktır.³²⁴ Söz konusu kimselerin ahdini ve yeminini bozarak dürüstlükten sapması, bu konuda başkalarına kötü örnek olacağı için âyette bu tutum “insanları Allah yolundan saptırmak” olarak değerlendirilmiştir.³²⁵

Netice itibarı ile sadde terimiyle ilgili varılan nokta şudur: Şeytan ve taraftarları kimi insanları, kötü amellerini, sapkınlık ve dalâletlerini güzel ve daha doğru olduğunu gösterip kandırarak (ikna etmek suretiyle) aldatıp iman etmekten alıkoymuşlardır. Tıpkı âyetin ifade buyurduğu gibi: “*Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar. Sonunda bize geldiğinde, arkadaşına, "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!" der.*”³²⁶ Kimilerini de ikna edemedikleri ve aldatamadıkları yerde zor kullanıp tehdit ederek alıkoymuşlardır. Nitekim âyette bu despotluk şöyle dile getirilmiştir: “*Bir de, tehdit ederek Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmek, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de o sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu!*”³²⁷

Bunlar (şeytan ve avaneleri) aynı tavır ve taktikleri insanı hasara uğratacakları her şeyde -bütün dinî ve dünyevî konularda- sergilemişlerdir; fakat onların bu tehdit, baskı ve engellemelerin bir tepkisi olarak mü'minlerin tahrik ve provakasyonlara gelmemelerini, iyilik ve takvadan ayrılmamalarını isteyen Allah (c.c.): “*Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere*

³²⁴ Zemahşerî, *El-Keşşaf*, III, 471; Savi, Ahmed, el-Maliki, *Haşiyetu el-Allametu es-Savi Âlâ Tefsiri el-Celâleyn*, yy. ty.. II, 326.

³²⁵ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, III, 437.

³²⁶ Zuhruf, 43/36-38. Ayrıca bkz. Neml, 27/24; Ankebût, 29/38; Âl-i İmrân, 3/99; Tâ-hâ, 20/16.

³²⁷ A'râf, 7/86.

yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”³²⁸ ifadeleri ile uyarmıştır.

Hâsılı kelam: Gerek aldatıp ikna ederek, gerek zor kullanarak; gerek imana, gerekse ibâdete yönelik olsun hak veya batıl inanç olma ayrımı yapılmaksızın bütün engelleyici çalışma ve çabalar Kur'ân-ı Kerim'de “sadde” sözcüğü ile ifade edildiği görülmüştür.

1.2. Aldatanların Sınıflandırılması

Aslında insanı aldatan çok sayıda madde sayılabilir; fakat bu çalışmada kabaca bunlar aldatanlar ve aldatma araçları olarak ele alınacaktır.

Çeşitli aldatma araçlarını çeşitli eylemlerle icra eden aldatanlar aslî ve tâlî sebep olarak ikiye ayrılır: Cinnî şeytan aslî sebep, şeytanlaşmış insan unsuru (inkârcılar, münâfiklar, nemmamlar, müfsid ve gâviler gibi şeytan işbirlikçisi kimseler) ise tâlî sebeptir. Geri kalan unsurlar ise sebep görünümünde olup aslında insanoğlunu kandırmak için kullanılan aldatma araçlarıdır. Konuyla alakalı âyetler dikkate alındığında sebep görünen bu unsurlar aslında şeytan ve şeytanlaşmışların insanları aldatıp kandırmak için kullandıkları araçlar olduğu kolayca anlaşılır. Tıpkı âyette geçen: “Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi.”³²⁹ ifadesi gibi. Burada “züyyine” fîli edilgen olması nedeniyle “süslü” gösterenin kim olduğu müfessirlerce ihtilafli³³⁰ görünsede gizli fail “Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim”³³¹ diyen şeytandır. Zira “zinet” türevli fiiller Kur'ân'da Allah'a (c.c.) isnat edildiği gibi şeytana da isnat edilmiştir; fakat dikkat edildiğinde ikisi hariç³³² Allah'a (c.c.) isnat edilenlerin

³²⁸ Mâide, 5/2.

³²⁹ Âl-i İmrân, 3/14.

³³⁰ *Mefâtihi'l Gayb*, VII, 209-210; İbn-i Atıyye, Ebu muhammed Abdulhak b. Galip El-Endülüsî, *El-Muharrarü'l-Veciz fi Tefsiri el-Kitabi'l Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Lübnan/Beyrut, Darül kutubil ilmiyye 2001/1422, I, 408; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kâdir el-Câmi' Beyne'l-Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsir*, et-Taba'tü'r-Rabia, Beyrut/Lübnan, Dârü'l-Ma'rife, 2007/1428, 207; Zemahşerî, *El-Keşşaf*, I, 532-533; *Celâleyn*, 51.

³³¹ Hicr, 15/39.

³³² Bunlardan biri olumsuz (Neml, 27/4.), diğeriye hem olumlu hem olumsuz/geneldir. (En'âm, 6/108)

tamamı olumlu,³³³ şeytana isnat edilenlerin tamamı ise olumsuzdur.³³⁴ Buradaki “zinet” de olumsuz olduğuna göre gizli failin şeytan olması daha isabetli olmaktadır. Nitekim “zinet” fiili müşriklerin çocuklarını öldürmek gibi olumsuz manada ve etken olarak kullanıldığı bir âyette;³³⁵ koştukları ortaklarına, başka bir âyette³³⁶ de aldatılmışların yapmış oldukları ve yapmakta oldukları olumsuzlukları Allah’ın (c.c.) başlarına sardığı aldatıcı (ins ve cin şeytan) arkadaşlarına isnad edildiği görülmektedir.³³⁷ Ancak edilgen kullanımlarda ikisinden biri kastedilmiş olabileceği gibi her ikisi de kastedilmiş olabilir. Bu durumda da bağdaştırma yönü şöyledir: Herşeyin yaratıcısı ve müsaadecisi Allah olduğu bilinmektedir.³³⁸ Bununla beraber tüm olumsuzluklar şeytanın müdahalesiyle³³⁹ geliştiği için o aslî sebeptir ve mecâzî olarak ona isnat edilmiştir.³⁴⁰ Tıpkı dalâlet kavramında olduğu gibi.³⁴¹ Burdan hareketle benzer âyetler de³⁴² göz önünde bulundurulduğunda hakikatte yaratan, imkân sağlayan ve o güzelliği bahşeden Allah olduğu,³⁴³ bu güzelliği kullanarak insanı aldatmak ve kandırmak için olumsuz manada güzel görünmelerine sebep olup nefsanî arzuları harekete geçirenin ise şeytan olduğu³⁴⁴ anlaşılmaktadır.³⁴⁵ Şeytan zikri geçen nesnelere aracılığıyla insanı kandırdığı için de söz konusu nesnelere aldatmada kullanılan araçlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu gerçek dikkate alındığında yapılan aldatanlar ve aldatma araçları ayrımı daha iyi anlaşılacaktır.

Bu ana başlık altındaki alt başlıklarda aldatanlar (aslî ve tâlî sebep) delilleriyle beraber detaylı bir şekilde ele alındıktan sonra bunların dışında kalan (dünyalık)lar

³³³ Bkz. Kehf, 18/7; Hicr15/16; Sâffât, 37/6; Fussilet, 41/12; Hucurât, 49/7; Kâf, 50/6; Mülk, 67/5; A’râf, 7/32.

³³⁴ Bkz. En’âm, 6/43, 137; Enfâl, 8/48; Hicr, 15/39; Nahl, 16/63; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38; Fussilet, 41/25.

³³⁵ Bkz. En’âm, 6/137.

³³⁶ Bkz. Füssilet, 41/25.

³³⁷ Karaman, H. vd., *Kur’ân yolu*, IV, 702.

³³⁸ Bkz. Sâffât, 37/96; Zümer 39/62; İnsan76/30; Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 544.

³³⁹ Bkz. Bakara, 2/268; Nisâ, 4/118-120.

³⁴⁰ Bkz. Kehf, 18/63.

³⁴¹ Geniş bilgi için bkz. “idlal” md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 42.

³⁴² Bkz. Hicr, 15/39. krş. Kehf, 18/7, 46.

³⁴³ Bkz. Kehf, 18/7.

³⁴⁴ Bkz. Hicr, 15/39.

³⁴⁵ *Mefâtihi’l Gayb*, (bkz. Ebu Ali el-Cubbaî ve el-Kadî’nin görüşleri) VII, 210.

ikinci bölümde aldatma araçları olarak ele alınacak ve başlıcalarından bir kısım etraflıca incelenecektir.

1.2.1. Cin (şeytan)

Asıl itibarı ile bir şeyin duyu organlarından saklı kalması olan “cin” sözcüğü, hareketlerinin değişimiyle asıl manaya bağlı olarak farklı birçok anlama gelmektedir. Bu nedenle insanlar arasında çok farklı cin algıları oluşmuştur. Aşağıda yer alan alt başlıkların altında ele alınacak cinin –buna bağlı olarak İblis ve şeytanın- tanımı ve kapsamı yanında daha çok bu kavramlar hakkında uydurulan hurafe ve süpekülatif bilgilerle insanın zihninde oluşturulan gerçek dışı cin, İblis ve şeytan anlayışına Kur’ân perspektifinden bakarak hakkında doğru bir yargıya varılmaya çalışılacaktır.

1.2.1.1. Tanım

Cin: Sözlükte örtmek, örtünmek, gizli kalmak anlamındaki “cenn” kökünden türeyen bir isim olup tekili olan “cinni” “örtülü ve gizli şey” mânasına gelir. Kök itibarı ile bir şeyin duyu organlarından saklı kalması anlamına gelen bu kavram farklı türevleriyle -asıl manayı ihtiva etmekle beraber- farklı birçok manaya gelmektedir. Başlıcaları şöyledir: “Cenne” bir şeyin üzerinin örtülmesine, gece karanlığının çökmesine,³⁴⁶ “micenne/ cünnet” sahibini tehlike karşısında saklayıp koruyan kalkana, benzetme yönüyle oruç ve yemine,³⁴⁷ “cennet” yeri örttüğü için bahçeye,³⁴⁸ belki anlaşılması için dünyadaki bahçelerle benzerlik kurarak ya da nimetlerinin hâlihazırda gizli olduğu için³⁴⁹ inananların mukafat olarak ahirette girecekleri cennetlere,³⁵⁰ “cenan” kalbe, “ecinne, cenin” anne karnındaki çocuğa ve o sürece,³⁵¹ “cenin” ölünün gömüldüğü kabre, “can” yılanı,³⁵² “cinnet” akli yitirdiği için deliye,³⁵³ “cin” duyu organlarından gizli olduğu için cin,³⁵⁴ İblis/şeytan³⁵⁵ ve

³⁴⁶ Bkz. En’âm, 6/ 76.

³⁴⁷ Bkz. Mücadele, 58/ 16; Buhârî, *Savm*, 30/2, no:1894, III, 24; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, II, 411.

³⁴⁸ Bkz. Sebe’, 34/ 15, 16; Kehf, 18/ 39.

³⁴⁹ Bkz. Secde, 32/ 17.

³⁵⁰ Bkz. Kehf, 18/ 107.

³⁵¹ Bkz. Necm, 53/ 32.

³⁵² Bkz. Neml, 27/ 10.

³⁵³ Bkz. Sebe’, 34/ 46.

³⁵⁴ Bkz. Cin, 72/ 1.

meleklerle³⁵⁶ kullanılabilen geniş kapsamlı bir sözcüktür.³⁵⁷ Bu sözcük değişik anlam ve türevleriyle Kur'ân'da da yer almaktadır.

Terim olarak: “Duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilâhî emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mü'min ile kâfir gruplarından oluşan ateşten yaratılmış varlık türü” anlamına gelir.³⁵⁸

İnsan türünün karşıtı olan ve görünmeyen rûhânî varlıklar olarak bilinen cinleri, şeytanları ve melekleri kapsama açısından her melek aynı zamanda cin'dir; fakat her cin melek değildir. Rûhânîleri iyiler (melekler), kötüler (şeytanlar) ve ortada olanlar (içlerinde kötülerin de iyilerin de bulunduğu cinler) olarak üç kısma ayırıp cinler için rûhânîlerin sadece bir kısmı diyenler de olmuştur.³⁵⁹ “Cinlerin atalarına cân adı verilir. Gul, ifrit gibi çeşitli türlerden oluştuğu kabul edilen cinler eski Araplar'da bazen “hin” kelimesiyle ifade edilmiştir. Farsça'da cin karşılığında perî ve dîv kelimeleri kullanılır. Bazı şarkiyatçılar cinn kelimesinin Latince kökenli genie veya genius kelimelerinden Arapça'ya geçtiğini öne sürmüşlerse de İslâm âlimleri bu kelimenin Arapça asıllı olduğunda görüş birliği içindedir. Kök anlamı ve çeşitli türevleri dikkate alındığı takdirde bu görüşün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim müsteşriklerden de aynı görüşü benimseyenler vardır.”³⁶⁰

Bu bölümde: Cinlerin, İblis'in ve şeytanın varlığı, birbiriyle olan ilişkileri; melekler ile aralarındaki münasebetleri, umum ve hususu nedir? Sorularına Kur'ân perspektifinden bakarak bu alanda oluşan karışıklıkları ve zihin bulanıklıklarını en yalın, sade ve anlaşılır bir dil ve delillerle giderilip, cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Bu sorulara yanıt ararken gaybı bilmeyen herhangi birilerinin görüş ve ihtimallerinden ziyade, gaybî olan bu varlıkları yaratan ve onları en iyi bilen, insanları bu ruhanî varlıklardan mukaddes kitapları ve kutlu elçileri aracılığıyla haberdar eden, allâmul-guyûb olan Yüce Yaradanın bilgilendirmeleri esas

³⁵⁵ Bkz. Kehf, 18/ 50.

³⁵⁶ Bkz. Sâffât, 37/ 158.

³⁵⁷ El-İsfahanî, “c-n-n” md., *Müfredat*, 242; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 262; Şahin, M. Süreyya. “cin” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII, 5; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, V, 472.

³⁵⁸ Şahin, “cin” md., *DİA*, VIII, 5; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, V, 472.

³⁵⁹ El-İsfahanî, *Müfredat*, “c-n-n” md., 242; Şahin, “cin” md., *DİA*, VIII, 5.

³⁶⁰ Şahin, “cin” md., *DİA*, VIII, 5; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, V, 472.

alınacaktır; çünkü O, Tââla herhangi bir konuda doğru bilgiye ulaşmak için “*bilmiyorsanız bilene sorunuz*”³⁶¹ demektedir. Bu bilgilerden de insan ve cinlerin ilişmelerinden korunmuş, en güvenilir kaynak olan Kur’ân-ı Kerim’in âyetlerinden faydalanılacaktır. Doğru sonuca ulaşmak için de konuyla alakalı âyetleri parça parça değil de bir bütünü parçaları olarak ele alınıp ortaya çıkan resmin bütünü görmeye ve gösterilmeye çalışılacaktır.

Cinlerin varlığı: Cin kelimesi yukarıda zikri geçen değişik anlam ve kalıplarda çok sayıda türevi Kur’ân-ı Kerim’de, geçmektedir. Bunlardan otuz iki tanesi melek ve insan dışındaki üçüncü varlık türü karşılığında kullanılmıştır.³⁶² Ancak bu yerlerden üç tanesi,³⁶³ sözlük anlamında olup gaybî varlıklar manasında melekleri de ihtiva etmesi ihtimaline binaen tefsirlerde ihtilafli görüşlere sebebiyet verdiği görülmüştür.³⁶⁴

Kendi adlarıyla Kur’ân’da yer alan Cin Suresi’nde inançlarından, bazı hal ve hareketlerinden, dinî yaşayış ve tebliğlerinden detaylıca bilgi veren yüce Allah: “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”³⁶⁵ İfadesinde bulunarak insanları (halifelik dışında) ne amaçla yaratmışsa cinleri de o amaçla yaratmıştır. İnsanların varlığı nasıl bir gerçek ise, cinlerin de varlığı o kadar gerçektir; fakat onlar da melekler gibi gaybî varlıklar olduğundan bizce görünmezler.³⁶⁶ Eğer ki görünmemeleri yokluklarına yeterli delil ise; bu durum başta zati bari olmak üzere görünmeyen her gaybî varlığın inkârını icap eder. Üstelik bu görüşü öne sürüp iddia eden insanın görünmeyen bir ruhtan beslenip görünmeyen bir akılla söz konusu sonuca vardığını kabul eder. Yani elindeki tek delil görünmeyen bir şeyle görünmeyen başka bir şeyi yok sayma ve inkâr etme delilidir. Bu da kendi içinde tezat ve çelişki oluşturup akıl ilkelerine ve mantık kurallarına uygunluk göstermediğinden tutarsız ve hükümsüzdür.³⁶⁷

³⁶¹ Nahl, 16/ 43, Enbiyâ, 21/ 7; Ayrıca bkz. Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, III, 401, 667;

³⁶² Abdulbâki, “Can, el-cinne, cinnet” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 220.

³⁶³ Bkz. En’âm, 6/ 100; Sâffât, 37/158.

³⁶⁴ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, II, 446, 447; IV, 556.

³⁶⁵ Zâriyât, 51/56.

³⁶⁶ Bkz. A’râf, 7/27.

³⁶⁷ Özlem, Doğan, *Mantık klasik/sembolik mantık, mantık felsefesi*, 7. Bsk. İstanbul, İnkilâp Yay. 2004, 48-59.

Cin kelimesinin kullanımından hareketle: “Görünmeyen varlık anlamında her melek cindir; fakat her cin melek değildir”³⁶⁸ ifadesinde bulunanlar olmuşsa da İslâm âlimleri meleklerin cinlerden ayrı bir tür olduğunu belirterek cin kelimesinin insan ve melek dışındaki üçüncü bir varlık türünün adı olarak kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir.”³⁶⁹ Nitekim varlıklarındaki şek ve şüpheleri gidermek için yüce Allah yemin ederek yaratıldıkları maddeye kadar şöyle beyan etmiştir: “*Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık. Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık*”.³⁷⁰ Hadislerdeyse yaratılışla alakalı olarak: “*Melekler nurdan yaratıldı. Cinler ise öz ateşten yaratıldı. Âdem de (Kur’ân’da) size anlatılan şeyden (toprak) yaratıldı*”³⁷¹ ifadesinde bulunmak suretiyle üç ayrı mukellef cinsin varlığı açık bir şekilde vurgulanmıştır.

“Çağımızda cinlerin mahiyetlerinin, “ateşe karışan” (mâric) varlıklar olmaları³⁷² dikkate alınarak karbon asidinden, “dumansız ateş”ten yaratıldıkları göz önüne alınarak canlılığını ruhtan alan ve ezelde var edilen ışıklardan, ufolardan veya enerjiden yahut bazı hadislerde hastalıkların sebebi olarak gösterilmeleri nedeniyle mikroplardan ibaret olduğu tarzında birtakım görüşler ileri sürüldüğü görülmüştür; fakat bunlar bazı teoriler niteliğinde olup ilmî bakımdan temellendirileme”diği ifade edilmiştir.³⁷³ Nasların ifadesiyle gaybî varlıklardan olan cinlerin ateşten yaratılmış mukellef varlık olmaları düşünüldüğünde söz konusu görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için şuur, idrak ve irade gücüne sahip olmaları gerekir diye düşünen İslâm âlimlerine göre çağımızda ileri sürülen bu görüşler isabetli görülmemiştir.³⁷⁴

³⁶⁸ “Cin mutlaka duyuların hepsinden gizlenmiş olan rûhânîlere denilir ki, insan karşıtlığıdır. Bu şekilde melekler ve şeytanlar cinnin içine dâhil olur. Şu halde melekler ile cin arasında mutlak umum ve hususluk vardır. Her melek cindir, her cin melek değildir.” Elmalılı, III, 498, 499. Ayrıca bkz. El-İsfahanî, “c-n-n” md., *Müfredat*, 242.

³⁶⁹ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 255-265; Şahin, “cin” md., *DİA*, VIII, 5.

³⁷⁰ Hicr, 15/26, 27.

³⁷¹ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 231-241.

³⁷² Bkz. Rahmân, 55/15.

³⁷³ Kılavuz, Ahmet Saim, “cin” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII, 9.

³⁷⁴ Kılavuz, a.g.e. “cin” md., VIII, 9.

Cinlerin bir ferdi olan, hatta öncülerinden sayılan İblis'in kimliğine, nicelik ve niteliğine gelince şunlar söylenebilir: Kur'ân'ın bazı yerlerini cımbızlayarak bence sözleriyle başlayan kişisel isteklere göre olması ve anlaşılması gerekeni değil, konuyla alakalı âyetleri birleştirmek suretiyle Kur'ânca olanı ve olması gerekeni dikkate alarak ancak resmin bütününe ulaşmak mümkün olabilmektedir. Burada yapılacak olan da budur.

İblis'in varlığı: Âyet-i kerimede "*Hani biz meleklere; "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise, cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!*"³⁷⁵ Şeklinde buyurmak suretiyle açık bir ifadeyle onun cinlerden olduğunu ifade etmenin yanında ayrıca adının zikredilmesi, özellikle de ona raci olan eril ve tekil kişi zamirinin kullanılması ile de bir şahsiyetinin varlığını kuvvetle ortaya koymuştur. Ayrıca meleklerin tabiatından olmayan isyankârlık³⁷⁶ gibi bir eylemde bulunması,³⁷⁷ mecâz bile olsa meleklerle isnat edilmeyen zürriyetin ona isnat edilmesi onun meleklerden farklı bir yapıya sahip olmasının önemli delilleridir. Hakkında farklı görüşlerin olduğu,³⁷⁸ İblis/şeytan için İbn Teymiyye suret itibariyle meleklerden, asıl itibariyle cinlerden sayıldığı görüşündedir.³⁷⁹

Yaratılışıyla alakalı bütün âyetlerde olduğu gibi aynı konuya temas eden Sâd Suresi'nde de onun meleklerden olmadığını cinlerle aynı yaratılış maddesini paylaştığını öne sürerek hemcinsleri olduğunu iki farklı delille ortaya şöyle koymaktadır: "*Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: "Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. "Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin. Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler. Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah, "Ey İblis! "Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa*

³⁷⁵ Kehf, 18/50.

³⁷⁶ Bkz. Nahl, 16/50; Tahrîm, 66/6.

³⁷⁷ Harut ve Marut meselesi için bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 79-82.

³⁷⁸ Farklı görüşler için bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 46, 47.

³⁷⁹ Çelebi, İlyas. "şeytan" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2010, XXXIX, 100.

*üstünlerden mi oldun?" dedi. İblis, "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" dedi.*³⁸⁰

Birinci delil: Çoğul sigasıyla “bütün melekler secde etti” sözünden sonra benzer âyetlerden farklı olarak “*ecmeun*” (hepsi) sözüyle tekid edilmiştir. Böylece secde emrini alan hiçbir meleğin secdeden geri kalmadığı anlaşılırken, tekil isimle istisna edilen bir tek İblis’in secde etmediğidir.

İkinci delil: İblis’in yaratılış maddesini konu alan bütün âyetlerde olduğu gibi burada da Âdem’in topraktan kendisinin ise ateşten yaratıldığıdır.

Daha önce geçen âyet ve hadiste de cinlerin ateşten yaratıldığı ifadesi görülmüştü. Bu durumda da İblis’in cinlerin hemcinsi olduğu gayet açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kadar açık ve net delillere rağmen aksi beyanda bulunanların iki çürük delilden başka bir kanıtları bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Birinci delil: “*Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti*” cümlesidir. Bu cümleye dayanarak haklı yere tezlerini şöyle bir soruyla savunmuşlardır: İblis eğer melek değil ise bu emir kapsamına nasıl ve neden girmiştir?

Evet, verilen emre muhalefetten dolayı İblis’in uğradığı son, onun bu emrin kapsamına girdiğinin göstergesidir; fakat onun meleklerden olduğunu vehmeden bu zanna karşılık onun meleklerden olmadığınıda açık ifadeyle söyleyen âyetin kendisidir. Bilinen bir gerçektir ki: sarihin olduğu yerde vehmin, hakikatın olduğu yerdede zannın hiçbir bilimsel değeri yoktur. Bu durumda onun bu emir kapsamına girme nedeni araştırılmalıdır. Bunun da bir kaç ihtimali görülmektedir:

a- Bilindiği gibi melek güçlü kuvvetli seri vb. özelliklere sahip gaybî varlık demektir.³⁸¹ İblis’e bakıldığında onunda benzer güçlere sahip gaybî bir varlık olduğu görülür. Nitekim insanoğlunu aldatmak için Allah’tan istediği; kıyâmet gününe kadar sürenin tanınmasıdır.³⁸² Bu da onun hayatıyla ilgili bir durumdur. Bunun dışında herkese her zaman ve her yerde yetiştirip aldatmak için Allah’tan istediği herhangi bir olağanüstü gücün olmaması onun daha önceden bu güçlere -sahip olduğu-

³⁸⁰ Sâd, 38/71-76.

³⁸¹ Erbaş, Ali, “melek” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, TDV. Yay. 2004, XXIX, 37.

³⁸² Bkz. Hicr, 15/ 36.

kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. İşte o bu yönüyle yani yaratılışsal (cins olarak) değilde yeteneksel ve (meta) fiziksel olarak aynı kategoride sayılmış olabilme ihtimali vardır. Diğer bir ifadeyle: Çoğulun sahip olduğu niteliklere sahip olan bu tekil, aralarında bulunduğu nitelidâş çoğulun adıyla zikredilmiştir; fakat hakikatte onlardan olmadığı için ayrıca türünü belirtmek ve meleklerden farklı (züriyet, isyan vb.) bazı yönlerine dikkat çekmekle olması muhtemel yanlış anlaşılmanın önüne geçilmiştir. Öte yandan o gün Arap halkı zihninde meleklerle cinlerin kabaca aynı şeyler olduğu yönünde bilgiler nakledilmiştir.³⁸³ Bu durumda göz önünde bulundurulduğunda halk tarafından kabaca aynı bilinen bu iki ayrı tür, aynı emre muhatap oldukları için yine kabaca melek denilmiş olabilir.³⁸⁴ Tıpkı bir âyette³⁸⁵ kabaca iki türe hatta bütün görünmezlere cin denildiği gibi,³⁸⁶ fakat meleklerden olmadığı³⁸⁷ için (yukarıda değinildiği gibi) ayrıca belirtilmiştir. Bu bilgiler dikkate alındığında her iki tür arasında genel ve özel (umum ve husus) tanımların var olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki tür bazı yönleriyle aynı bazı yönleriyle de farklı olduklarından, bazı yerlerde melek bazı yerlerde cin kapsamında zikredilmişlerdir; fakat her yönüyle aynı olmadıklarını belirtmek için ayrıca farklı âyetlerde türleri zikredilmiş ve aradaki farka dikkat çekilmiştir.

b- O güne kadar İblis'in isyana bulaştığı herhangi bir bilgi ve belgenin olmaması onun melekler gibi ismetini koruduğunu, zaten aldatan birinin de olmaması onun masum kalmasına imkan sağlamıştır. Bu yönüyle de (mecâzî olarak) melek kapsamında değerlendirilmiş olabilir. Nitekim melek kavramını bilen ve kullanan her toplumun günlük konuşmalarında ve deyimlerinde çocuk ve zararsız kimseler için (mecâz yoluyla) bu kavram kullanılmaktadır. Mecâz'ın da Kur'an'da kullanıldığı bir gerçektir ve herkes tarafından da bilinmektedir.

³⁸³ Watt, W, Montgomery, *Kur'an'a Giriş* (Bell's Introduction to the Qur'an), Çeviren Süleyman Kalkan, 2. bsk. Ankara, Ankara okulu yay, 2000, 176.

³⁸⁴ Bkz. Bakara, 2/34; A'râf, 7/11...

³⁸⁵ Bkz. Sâffât, 37/158.

³⁸⁶ Ebu Hayyan, *Bahrü'l-Muhît*, VII, 361, 362; Karaman, H. vd., *Kur'an Yolu*, IV, 556; Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 1252.

³⁸⁷ Bkz. Kehf, 18/50.

c- “Tağlip”³⁸⁸ (bir kavramı herhangi bir nedenle başka bir kavrama tercih ederek ikisini aynı kavramla ifade etme) usulü. Yukarıda değinildiği gibi konuyla alakalı bütün âyetlerde melekler çoğul isim ve çoğul zamirlerle zikredilirken İblis tekil isim ve tekil zamirle zikredilmiştir. Bu da meleklerin çoğunlukta olduğunu gösterir. “Akel eksere (az olan çok olana) tabidir” dil kuralı gereği bu kapsamda değerlendirilmiş olabilir. Nitekim Kur’ân’da farklı nedenlerle tağlip yapılmaktadır. Örneğin: Cin Suresi’nden de anlaşıldığı gibi Resûlüssakaleyn olan Hz. Muhammet (s.a.v.) sakaleyne gönderilmesine rağmen Kur’ân-ı Kerim çok azı hariç insan cinsine hitap etmektedir, bu cinstende genellikle eril kavramlarını esas alır. Hâlbuki bu davete muhatap olan her iki (ins ve cin) cinsin her iki (erkek ve dişi) cinsiyetidir. Tıpkı her toplumun günlük yaşamında, deyim ve atasözlerinde, edebiyatta, hukuk ve adli zabıtlarında vesaire dilin kullanıldığı her alanda aynı kullanımlara sıklıkla rastlandığı gibi.

d- Aslî-arızî kuralı gereği; arızî olan İblis ayrıca kendi tür adı olan “cin” sözcüğüyle ifade edilmesi yerine aslî olanların tür adı olan “melaike” sözcüğüyle ifade edilme yöntemi tercih edilmiş olabilir. Bilindiği gibi burada asıl olan meleklerdir; çünkü İblis aralarına sonradan katılmıştır. Buldukları makam meleklik makamı, mukimleri de meleklerdir. Dolayısıyla onlardan olmayanın orada bulunması arizidir. Haliyle arızî olan asıl olana indimac edilir. Ve buna benzer daha birçok neden sıralanabilir.

İkinci delil: İstisna kuralıdır. İstisna’i munkati (ayrı cinsten olanlar arasında. Meselâ “Koyun sürüsü geldi ancak çoban gelmedi”) ile istisna’i muttasıl (aynı cinsten olanlar arasında) uygulaması Arap dilinde kullanılması yaygın olan ve bilinen bir gerçektir. Bu nedenle İblis’in türünü belirleme konusunda müfessirler arasında ihtilafli yorumlara sebep olmuştur. İblis’in türüyle ilgili Kur’ân’da geçen açık delillere dayanarak buradaki istisnanın istisna’i-munkati: Yani onun melek değil meleklerin arasında bulunan farklı bir varlık (cin) olduğu açıktır.³⁸⁹ Ancak onca açık delillere rağmen buradaki istisnanın muttasıl olduğunu savunarak veya ihtimalini düşünerek İblis’in melek cinsinden olduğunu söylemek Kur’ân ile çelişir, anlamsız

³⁸⁸ Ebu’s-Suûd, *İrşadü-l Aklisselim*, I, 153; Zemahşerî, *El-Keşşaf*, I, 254; IV, 113.

³⁸⁹ Zemahşerî, *El-Keşşaf*, I, 254; Şevkânî, *Fethul-Kâdir*, 864.

ve dayanaksız kalmaktadır.³⁹⁰ Zira onun cinlerden olduğunun beyanı ayrıca isyan ve zürriyettin ona isnad edilmesinin meleklikle bağdaşır bir tarafı yoktur.³⁹¹ Kur'ân'ın açık beyanına karşın böylesi zorlama ve zayıf delillerin İblis'in melek cinsinden olma ihtimalini ve imkânını vehm etmesi bile düşünülemez.

İblis'in bir cin olarak meleklerin arasında yer almasına gelince: İblis Allah'ın (c.c.) hikmeti gereğince o zaman orada bulunuyordu. Bu hikmet acaba mükellef olan meleklerin secdeyle emir olundukları gibi (bazılarına göre) ebül can³⁹² olarak da bilinen İblis'in mükellef olarak yaratılan cinleri temsilen oraya çağrılmış ve aynı emre muhatap olmuş olamaz mı? Nitekim ebül beşer olan Hz. Âdem de mükellef olarak yaratılan insanları temsilen orada bulunuyordu! Yani söz konusu müsabakanın üç mukelef varlık arasında gerçekleşmesi için orada bulunmuş olamaz mı? Böyle farklı bir bakış açısıyla farklı bir tevile³⁹³ gidilerek halife olmak üzere yaratılan insan türünün mukellef varlıklar arasındaki üstünlüğü daha şumüllü olduğu daha kolay anlaşılabilir mi? Zaten Kur'ân'da olsun, hadiste olsun, bu üç mukellef türden başka herhangi bir türden sözettiği görülmemektedir.³⁹⁴ Dolayısıyla müsabakanın bu üç türün arasında geçme ihtimali hem daha kuvvetli hem de daha adil ve türler arasında bağlayıcıdır. Aksi takdirde yenilgiyle sunuçlanmış, katılımlı bir müsabakaya rağmen İblis farklı bahanelerle sonuca itiraz edip üste çıkma çabaları veriyorken kendisinin katılmadığı bir müsabakayla bu sonuç elde edilseydi ne olurdu acaba? Hiç şüphesiz bu sefer -kendisi dâhil gaybı bilmeyen mahlûklarca- haklı bir sebebe dayanan ve daha kuvvetli itirazlarda bulunan biri olacaktır.

Bir tarafta fizikî varlığa sahip beşer temsilcisi Hz. Âdem diğer tarafta melaike kapsamında zikredilen metafiziki varlığa sahip meleklerle beraber cinlerin temsilcisi olan İblis vardır. Hz. Âdem üstün gelince üstünlüğünü kabul etme manasına gelen secde merasimi (Hz. Yûsuf örneğinde tekrarlandığı gibi) düzenlenmiştir. Bu merasimde Hicr Suresi otuzuncu âyette “ecmeun” sözcüğüyle tekid ederek

³⁹⁰ Farklı yorumlar için bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 46, 47.

³⁹¹ Bkz. Kehf, 18/50.

³⁹² Çelebi, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 100; Elmalılı, I, 214-215.

³⁹³ Tevil'in anlamı ve tefsir ile te'vil arasındaki fark için bkz. Sâbunî, Muhammed Ali, Es-Sâbunî, *et-Tibyan fi ulumi-l Kur'ân*, et-Tab'ati'l-Ula, Beyrut, Âlemi'l-Kutub, 1985, 66, 67.

³⁹⁴ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 247, 248, 259-265; Müslim, Zühd, 53/10, (60), no:2996, IV, 2294.

meleklerin cins olarak istisnasız hepsi secde etti ifadesi kullanılarak melek cinsinde problemin çıkmadığı belirtilirken, ebülcan³⁹⁵ olarak bilinen cin türünün temsilcisi olan İblis bundan kaçındığı ifade edilmiştir. Zahirin emrin meleklere yönelik olması ve istisna edatıyla İblis'in onlardan müstesna edilmesi birilerine onunda melek olma ihtimalini vehm etmesin diye özellikle onun cinlerden olduğu vurgulanmış ve meleklerde bulunmayan bazı özellikleri³⁹⁶ dile getirilerek bu belirsizlik ve farklı düşünme ihtimalleri giderilmiştir. Bu mahlûkun isyan öncesi özel (İblis) veya tür (Cin) olarak adının geçmemesinin nedeniyse yukarıda geçen ihtimaller özellikle de birinci delilin "a" bendinde geçen ihtimaller dikkate alınır anlaşılacaktır.

Bu son ihtimal (İblis'in özellikle Hz. Âdem'in sunumu için oraya çağrılmış) olmasa bile İblis'in bir cin olarak meleklerin arasında bulunmasında bir man'î görünmemektedir. Nitekim âyetin ifadesine göre: Kur'ân'ın nüzülüne kadar cinler meleklerin arasına karışıp vahy'î bilgileri dinleyebiliyorlardı.³⁹⁷ Tıpkı secde emri meleklere geldiğinde İblis'in orada hazır bulunduğu gibi. Kur'ân'ın nüzüle başlamasıyla daha önce İblis'in kovulduğu gibi onlarda oradan kovulmuş ve bir daha oraya varıp bilgi edinmeleri yasaklanmıştır. Bu durumu Allah (c.c.) Kur'ân'da Cinlerin ifadesiyle şöyle anlatmaktadır: *"Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk. Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk; fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen yakıcı bir ışık bulur. Hakikaten biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü istendi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?"*³⁹⁸ Surenin nüzûl sebebini anlatan İbn Abbas daha önce cinlerin, Allah'ın (c.c.) meleklerle evrenin yönetimiyle ilgili olarak gönderdiği vahyi dinlediklerini, öğrendikleri bir kısım gaybî bilgilere kendilerinden de bir şeyler katarak yeryüzündeki dostlarına aktardıkları, ancak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olarak gönderilmesiyle birlikte onların gökleri dinlemelerinin yasaklandığını, bunun sebebini araştırırlarken Nahle denilen yerde Hz. Muhammed (s.a.v.) ile karşılaştıklarını ve böylece göklerden haber almalarını engelleyen şeyin ne olduğunu

³⁹⁵ Çelebi, "şeytan" md., *DİA*, XXXIX, 100.

³⁹⁶ Bkz. Kehf, 18/50.

³⁹⁷ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, V, 475, 476.

³⁹⁸ Cin, 72/8, 9.

anladıklarını haber vermektedir.³⁹⁹ Netice itibari ile konuyla ilgili âyet ve hadislere objektif bir bakışla bakıldığında -zahirî olarak da batınî olarak da- bir cin olarak İblis'in melekler arasında bulunabileceği açık ve net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İblis'in meleklerle olan munasebeti, cinlerle olan bağı ve uyruğu böylece anlaşıldıktan sonra, konuyla ilgili âyetleri incelemeye devam ederek İblis'in bir diğer şahsiyeti olan şeytanın kimliğine ulaşmak icab eder. Bunun için aşağıda İblis ile şeytan arasındaki münasebetler araştırılacak, şeytan var mıdır? Var ise kimdir? vb. sorulara cevap bularak şeytanın kimliğine ulaşılmaya çalışılacaktır.

Şeytan sözlükte: “Uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek” anlamındaki şatn (şütûn) veya kelimenin sonundaki –nun- harfinin zaid olup, “öfkesinden yanıp tutuşmak” uzaklaşmak, batıl olmak, helak olmak mânasındaki “şeyt” kökünden türediği ileri sürülen “şeytân” kelimesi (çoğulu şeyâtîn) “hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke mâruz kalmış varlık” demektir⁴⁰⁰ “Kelimenin İbrânîce’deki karşılığı olan satanın: “düşmanlık etmek, suçlamak, karşı gelmek” mânasında stn veya “gezinmek, hareket etmek, rahatsız etmek, yoldan çıkmak; sadakatsiz/inançsız olmak” anlamlarında sut/sth kökünden türediği kabul edilmektedir. Bazı dilciler, şeytan kelimesinin Arapça kökenli olup teolojik anlamlarını Yahudi-Hristiyan geleneğinden aldığını iddia ederken bazıları İbrânîce’den Arapça’ya geçtiğini, kelimenin Yahudi geleneğinde “cin”, İslâm öncesi Araplar’ında “insanüstü varlık” mânasına geldiğini ve İslâm’da bu iki anlamın birleştirildiğini söyler. Şeytan karşılığında tâğut, cân, ifrît gibi kelimeler kullanıldığı gibi “mârid” (alabildiğine inatçı) ve “garûr” (aldatan) kelimeleriyle de nitelendirilir. Câhiliye Arapları’na göre yaratılmışların en çirkini olan şeytan ateşi mesken edinen habis bir ruhtur. Onun göklerden haber aşırana “mârid”, bu hususta fazlasıyla mâhir olanına “ifrit” denir.”⁴⁰¹

³⁹⁹ Işık, Emin, “Cin Suresi” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII, 11; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 259-260; ayrıca bkz. Hicr, 15/17-18, Sâffât, 37/7-10, Mülk, 67/5.

⁴⁰⁰ El-İsfahanî, “ş-t-n” md., *Müfredat*, 551; Şevkânî, *Fethu’l-Kâdir*, 32; Çelebi, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 99.

⁴⁰¹ Çelebi, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 99.

Terim olarak: “İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlık”⁴⁰² demektir.

Kur’ân-ı Kerim’de “şeytan” kelimesi on sekiz’i çoğul yetmiş’i tekil olmak üzere seksen sekiz,⁴⁰³ toplam genel bir şekilde ise yüz seksen defa yer almaktadır.⁴⁰⁴

İblis sözlükte: Ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği bir şey olmayıp şaşırıp kalmak, şiddetli zorluktan doğan üzüntü ve delillerin tükenişi neticesinde kendisini ilgilendiren şeyleri unutma hali” anlamındaki iblâs kökünden türemiştir.⁴⁰⁵ Nitekim kelime bazı âyetlerde bu anlamda geçmektedir.⁴⁰⁶ “Batılı dilciler arasındaki yaygın kabul, iblîs kelimesinin “en büyük şeytan” mânasındaki Grekçe diabolostan Arapça’ya geçtiği yönündedir. Kelime bir kısım dilcilere göre de İbrânîce’den Arapça’ya geçmiş olup Allah’a (c.c.) isyan etmeden önceki adı Azâzîl idi.”⁴⁰⁷ Kur’ân’da beş yerde türevleri, on bir yerde⁴⁰⁸ kendisi zıkr edilen “İblis” sözcüğü hep tekil olarak geçmiş, çoğul hali; ancak bazı Hadis, haber ve kitaplarda yer almıştır. Bu isim yaygınlık kazanmadan önce “Azazil” diye çağrılırdı diyenlerin var olduğu gibi “Haris” diyenlerde var. Ayrıca ad ve künye olarakta Recim, Nail; Ebu Kurduş, Ebu Murra, Ebu Lübeyne (Lübeyne kızının adı), Ebu Devcane ve Ebu Can diyenlerde olmuştur.⁴⁰⁹

İblis, şeytan ve melek gibi varlıkların gaybî olması ayrıca şeytan kavramının her türlü olumsuzluklara simge ve genel ad olması konuyu anlamayı zorlaştırıyorsa da bu parçada ilgili âyet ve hadislerden hareketle eşkâli çizilip kimliği teşhis, varlığı tesbit etmeye çalışılacaktır. Konuyla alakalı olarak Tâ’hâ Suresi’nde Allah (c.c.) şeytan ile İblis’in aynı kişi olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu âyetler şunlardır: “*Hani meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de, İblis'ten başka melekler hemen saygı ile eğilmişler; İblis bundan kaçınmıştı. Biz de şöyle dedik: "Ey Âdem!*

⁴⁰² Çelebi, a.g.e. “şeytan” md., XXXIX, 99.

⁴⁰³ Abdülbâki, “şeytan” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 469.

⁴⁰⁴ Hücetî, Muhammed Bakır, *İblis fil Kur’ân’i vel-Hadis*, Beyrut/Lübnan, Darül-Mücteba 1992/1413, 18.

⁴⁰⁵ El-İsfahanî, “b-l-s” md., *Müfredat*, 166.

⁴⁰⁶ En’âm, 6/44, Mü’minûn, 23/77, Rûm, 30/12, 49.

⁴⁰⁷ Çelebi, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 99.

⁴⁰⁸ Abdülbâki, “İblis” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 164.

⁴⁰⁹ Hücetî, *İblis fil Kur’ân’i vel-Hadis*, 8, 12-13.

*Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun." Şüphesiz senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur. Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın. Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: "Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi? Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırды."*⁴¹⁰

Bu âyetlerin tahlili yapılacak ise: Müfret muzekker olarak gelen -هَذَا- işaret zamirinin muşarun-ileyhi'si bir önceki âyette onunla uyumlu, müfret muzekker olarak geçen İblis'tir. Böylece İblis'i işaret ederek onlar için düşman olduğunu ve onları cennetten çıkarıp nimetlerinden mahrum bırakma girişimlerine karşı uyarmıştır; fakat İblis'in hîle ve tuzaklarına karşı tecrubesi olmayan Hz. Âdem ve eşi bu uyarılara rağmen yine de âyetin ifade ettiği şekilde yanılma sonucunda cennetten çıkarıldılar. Bu konuyu daha ayrıntılı ele alan A'râf Suresi'nin ilgili âyetleri büyük resmi tamamlama imkânını sunmaktadır. Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: "Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik. İblisten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı. Allah, "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın" dedi. Allah, "Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın" dedi. Şeytan dedi ki: " (Öyle ise) bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver." Allah da, "Sen süre verilenlerdensin" dedi. (İblis) dedi ki: " (Öyle ise) beni azdırmaya karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım." "Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın." Allah dedi ki: "Yerilmiş ve kovulmuş olarak çık oradan. Andolsun, onlardan sana kim uyarıya sızın, hepinizi cehenneme doldururum." "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz." Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: (Öyle ise, yasak ağacın

⁴¹⁰ Tâ-Hâ, 20/116-121.

meyvesinden yiyin ki melek olasınız yahut cennet'te ebediyyen kalasınız)" Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedi kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı." "Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim" diye de onlara yemin etti. Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri görüldü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi. Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." Allah dedi ki: "Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır." Allah dedi ki: "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (mahşere) çıkarılacaksınız." Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alâmetlerindendir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik). Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardı ğ ı gibi, şeytan sizi de saptırmazın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır." ⁴¹¹ Bu âyet gurubunda yukarıda nakledilen delillere ilave olarak üç farklı noktaya yoğunlaşp resmi tamamlamaktadır. Burada İblis'in itaatsizlik ve saygısızlığına karşılık Allah'ın (c.c.) onu azarlayıp kovması sonucunda talebinde bulunduğu isteği kabul olduktan sonra Hz.Adem, eşine ve cinslerine karşı düzenleyeceği düşmanlık ve aldatma taktiklerini dillendirirken "(Öyle ise) beni azdırmaya karşılık" diyerek söze başlaması, azan kişinin azdırılan İblis'in bizzat kendisi olduğu sonucu vermektedir. Ve onun bu tavrına binaen Tâ'hâ Suresi'nde herhangi bir ibham kalmasın diye; özellikle -هَذَا- işaret zamiriyle İblis'i işaret ederek Allah (c.c.): "Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun."⁴¹² diyerek uyarıda bulunmuştur; fakat buna rağmen yine de türlü oyunlarla ayaklarını kaydırarak buldukları yerden çıkartılmalarına neden olmuştur.⁴¹³ Bunun

⁴¹¹ A'râf, 7/11-27.

⁴¹² Tâ-Hâ, 20/117.

⁴¹³ Bkz. A'râf, 7/20-21; Tâ-Hâ, 20/120.

üzerine Allah (c.c.) “Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?”⁴¹⁴ diyerek aynı şahsiyete karşı uyarırken zelle (ayak kaydırma) girişiminden önce İblis adıyla andığı düşmanı zelle (ayak kaydırma) girişimi ve sonrası süreçte şeytan adıyla anmıştır.⁴¹⁵ Ayrıca: “Ey Âdemoğulları!... Ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de sapturmasın” âyetiyle aynı hatırlatmayı yaparak bu günün şeytanı ile o günün İblis’i ve şeytanı aynı kişi olduğu -ki zaten Kıyâmet gününe kadar süre istemesi üzerine ona belirli bir güne kadar süre tanınmıştı-⁴¹⁶ açıkça ifade etmekte ve o günden başlayarak kendine uyanlardan bir kitle oluşturup aynı düşmanlığı halen devam ettirdiğini beyan etmektedir.

Bu mahlûkun niteliğini ön planda tutmak maksadıyla adlaşmış sanlar olan İblis (ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği bir şey olmayıp şaşırıp kalmak)⁴¹⁷ ve şeytan (uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek, öfkesinden yanıp tutuşmak)⁴¹⁸ terimlerinin anlamlarından da anlaşıldığı üzere aslında onun hal ve hareketleriyle musemma olduğu açıktır. Onun iki ayrı isimle isimlenmesinin nedeninden hareketle bu mahlûkun insanoğluna karşı sergilediği düşmanlık süreci, Hz. Âdem’i aldatma girişiminden önce ve sonra olmak üzere iki merhaleye ayrıldığı görülmektedir. Bazı şarkiyatçılarında bu noktaya dikkat çekerek Kur’ân’ın görüşünde şeytan ile İblis’in aynı varlık olduğu, ibâdet (Hz. Âdem’e secde) etmeyi reddeden kişi olarak hep İblis sonraki dönemlerde ise sık sık şeytandan söz ettiğini yazmışlardır;⁴¹⁹ fakat yukarıda zikredilen inceliklere, Kur’ân’ın uslubuna ve Arap dil kuralına dikkat etmiyor olacaklar ki bu şarkiyatçılar İblis için “insana ibâdet etmeyi gururu yüzünden reddetmesi nedeniyle azledilen bir melek”⁴²⁰ diye söz etmişlerdir.

Birinci merhale: Meleklerin Hz. Âdem ile giriştikleri yetenek yarışmasında Hz. Âdem’in beklentilerinin üstünde çıkması onları şaşırtmış ve cevapsız bırakmıştır. Bunun üzerine onlardan istenen saygınlık secdesi İblis adıyla adlandırılacak olan cin’ni daha da şaşırtmış ve kendisinde adeta şok etkisi yapan bu beklenmedik

⁴¹⁴ A’râf, 7/22.

⁴¹⁵ Bkz. A’râf, 7/20-21; Tâ-Hâ, 20/120.

⁴¹⁶ Bkz. Hicir 15/36-38.

⁴¹⁷ Çelebi “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 99; El-Yesûî “bls” md., *el-Müncid*, 48.

⁴¹⁸ Çelebi, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 99; El-Yesûî “ştn” md., *el-Müncid*, 387.

⁴¹⁹ Watt, *Kur’ân’a Giriş*, 177.

⁴²⁰ Watt, *Kur’ân’a Giriş*, 177.

gelişme karşısında isyan etmiştir. Bunun neticesinde de Allah'ın (c.c.) rahmetinden ve bulunduğu yerden kovulunca tekrar Allah'ın (c.c.) rahmetini kazanıp, eski yerine dönme ümidini yitiren biri olması hasebiyle İblis yakıştırması yapılmış ve ondan “İblis” diye söz edilmiştir. Nitekim biri dünya hayatında inananların bir kısmı dışında kalanları aldatacağı kanısını doğru çıkarttığı,⁴²¹ diğeri de ona uyanların cehenneme atılacağı sözün yerini bulduğu⁴²² âyetlerin dışında “İblis” kavramının geçtiği bütün âyetler bu merhaleyle alakalı âyetlerdir.

İkinci merhale: Meleklerin üzerinde kaldığı doğru istikametten ayrılması üzerine uğradığı hezimet onu öfkelenmiştir, Hz. Âdem ve zürriyetini aldatmak, kendisiyle beraber haktan ve doğrudan ayırıp, uzaklaştırmak üzere Allah'tan süre istemiş, kendisine tanınan süre içinde birçok kişiyi istediği isyana sevk etmiştir. Dünyada insanoğluna duyduğu bu öfkeyle yanıp tutuştuğu gibi işlediği ve işlettirdiği suçlardan dolayı da ahirette yanıp tutuşacak biri olması hasebiyle “şatn” veya “şeyt” kökünden gelen “şeytan” yakıştırması yapılmış, zamanla kullanım çokluğundan adına galebe çaldığı için bu sözcük adlaşmış ve artık ondan “şeytan” diye söz edilmiştir. Nitekim mecâz ve kinâye olarak geçen⁴²³ âyetler dışında Hz. Âdem'e, eşine ve zürriyetine karşı iş'ar ettiği düşmanlıkla beraber başlayıp ona tanınan süreye kadar şeytan kavramının geçtiği bütün âyetler bu merhaleyle alakalıdır. Öyle anlaşılıyor ki onun şahsiyetini niteleyen, durumunu ve akibetini veciz bir şekilde muhataba bildiren bu iki kavram ona ad olmuşlardır.

1.2.1.2. Kapsam

Yukarıda sözlük anlamına ve kapsamına değinildiği üzere: Cin kelimesi ateşten yaratılmış, gözle görülmeyen, insanlar gibi iyileri ve kötülerini olan varlıkları ifade eder;⁴²⁴ ancak cin kavramını genelleyerek geniş tutan bazı âyetlerden⁴²⁵ hareketle tefsirlerde cin kelimesinin “örtülü, kapalı, duyularla algılanamayan” şeklindeki sözlük anlamı dikkate alınarak âyetteki cin kavramının, belirtilen terim anlamı

⁴²¹ Bkz. Sebe', 34/ 20.

⁴²² Bkz. Şu'arâ, 26/ 90.

⁴²³ Bkz. Bakara, 2/14; Sâffât, 37/65.

⁴²⁴ Karaman, H. vd., *Kur'an Yolu*, V, 472.

⁴²⁵ Bkz. Sâffât, 37/158.

yanında, melekleri ve şeytanları da kapsadığı yönünde açıklamalar yapılmıştır.⁴²⁶ Şeytan kavramı ise bazı cihetlerden cin kavramındanda daha geniş bir kapsama ve kullanıma sahiptir. Bu kavram özetle ifade edilecekse: Kulu Rabbinden uzaklaştıran, türlü entrikalarla aldatıp kandırarak dünya, ahiret veya herhangi birinde zarara uğratan/uğrutmaya çalışan her obje mecâzî veya hakiki manada şeytan kapsamına girmekte ve böyle değerlendirilmektedir. Bu nedenle her türlü olumsuzluklarda mesuliyet ve sorumluluk şeytan kavramına isnat edilmektedir. Örneğin: Kur'ân'da, *"işte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. O halde onları iftiralarıyla baş başa bırak."*⁴²⁷ Âyetiyle cin ve insan türünden şeytanın varlığına işaret edilirken, bir rivayette Ebû Zerr el-Gıfarî (r.a.) diyor ki: Rasûlullah'ın mescidde bulunduğu bir sırada mescide girdim ve varıp yanına oturdum. Hz. Peygamber:

- "Ey Ebû Zerr, cin ve insan şeytanlarının şerrinden Allah'a sığın!" buyurdu.

Ben:

- "İnsan şeytanları da mı var?" dedim.

- "Evet," buyurdu.⁴²⁸

Hadisin başka bir rivayetinde ise insan şeytanının daha şiddetli olduğu ifade edilmiştir.⁴²⁹

Âyet ve hadisten anlaşıldığı üzere cinlerden şeytanlar olduğu gibi, insanlardan da şeytanlar vardır. Hatta bu hadisi delil göstererek bazı (Ata, Mücahid, Hasen, Katade) müfessirler "cinden olan şeytan mü'mini aldatmaktan aciz kalınca inatçı bir insana, yani bir insan şeytanına gider ve mü'mini aldatmaya teşvik eder. İfadesinde bulunmuşlardır.⁴³⁰

⁴²⁶ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, II, 446, 447, IV, 556; Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 1252; Ebu Hayyan, *Bahrü'l-Muhît*, VII, 361-362.

⁴²⁷ En'âm, 6/112.

⁴²⁸ Nesâî, *İstiaze*, 50/48, no:5507, VIII, 275; İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/178, 265), no:21036, 21785, VI, 226, 355.

⁴²⁹ İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, I, 609-610.

⁴³⁰ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, Sadeleştirilen İsmail Karaçam vd., İstanbul, Zehra Yay. ty.. III, 499.

Bunlardan herbiri kendi hali (şeytan gaybî olduğu için gaybî, insan şuhudî olduğu için şuhudî) ile gizli plan ve sinsi niyetleriyle şeytanlıklarını icra etmektedirler. Hal ve hareketinden dolayı -Hz. Âdem'in ayağını kaydıran- cinnî mahlûkun adına (İblis) galebe çalarak ona özel ad olan şeytan sözcüğü teşbih⁴³¹ yoluyla da insî ve cinnî temsilci ve avanelerine de genel ad ve san olarak kullanılmıştır. Nitekim Bakara Suresi'nin on dördüncü âyetiyle ilgili Mevdudî: "Şeyatin, Arapçada kibirli, asi, zarar verici, melun kimse ve kötü cin anlamına gelen şeytan kelimesinin çoğuludur. Hem insanlar hem de cinler için kullanılır. Kur'ân'da genellikle kötü cinler için kullanılmış olmasına rağmen, bazı yerlerde kötü insanlarda kastedilir. Konunun gelişinden insanları mı, cinleri mi kastettiği kolayca anlaşılabilir" diyerek burada kastedilen şiddetle İslâm'a karşı çıkan Arap liderleri olduğunu öne sürmüştür.⁴³² Söz konusu âyetle ilgili Elmalılı şeytan sözcüğünün kapsamını daha geniş tutarak şöyle bir tesbitte bulunmuştur: "Şeytan herhangi bir azgın, yani azgınlıkta, şer ve kötülükte fevkalade bir yükselişle kendi sınıf ve benzerlerinin dışına çıkmış kötü, inatçı mânâsında bir cins isimdir ki, gerek insandan, hayvandan, yılan gibi görünen yaratıklardan ve gerekse diğer gizli mahlûklardan ruhî ilişkisi bulunan kötülere söylenir. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denilir..." Buna örnek ve delil olarak Hz. Ömer'in Şamda bindirildiği atın çalım atması üzerine: "Beni bir şeytana bindirdiniz" sözünü ve Kur'ân'da yer alan "insan şeytanları ve cin şeytanları" ifadelerini göstermiştir. Ayrıca bazı filozofların melek karşısı olan cin şeytanını yalnız mücerredât-ı maneviye (manevî soyutlar) olarak görüp maddî değerini inkâr etmelerini doğru bulmayan Elmalılı buna kötü olan maddî kuvvetleri de katmak gerektiğini belirtmiş ve "bu şekilde şeytan cins ismi, bilhassa görülmeyen ruhlar ve kötü kuvvetlere isim olmuştur ki, yaratılıştaki her cins bir tek ferd ile başlamış olduğundan, şeytan denilince bu cinsin babası olan o ilk fert, yani İblis akla gelir ve o zaman özel isim gibi olur" ifadesinde bulunmuştur.⁴³³

Ayrıca En'âm Suresi'nin yüz on ikinci âyetinde yer alan "İnsan ve cin şeytanları" tamlamasının, "beyaniyye" veya "lamiyye" olması hakkında iki görüşün var olduğunu: Beyaniyye olduğunda, "insandan olan şeytanlar ve cinden olan

⁴³¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 32.

⁴³² Ebü'l Al'â, Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'ân / Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, trc. Muhammet Han Kayani vd., 2. Bsk. İstanbul, İnsan Yay. 1991, I, 53.

⁴³³ Elmalılı, I, 214-215.

şeytanlar" anlamına gelir. Ve şeytanların bir kısmının insan cinsinden, bir kısmının da cin cinsinden olduğu anlaşılır. Lamiyye olduğunda ise "insanlara mahsus", yani insanlara musallat, insan aldatmaya mahsus şeytanlar; "cinne mahsus", cinnîleri aldatmaya mahsus şeytanlar anlamına gelir. Ve bu şekilde şeytanın, ne insan, ne cin değil, üçüncü bir cins olduğu; fakat bir kısmını insana, bir kısmı da cinne musallat olmak üzere iki çeşidi bulunduğu anlaşılır” diyen Elmalılı bu tesbitine ilave olarak Fîruzâbâdî'nin "Besâir" inde özetlediği şu bilgilerede yer vermiştir: Cin hakkında iki türlü görüş vardır:

Birincisi: Cin mutlaka duyuların hepsinden gizlenmiş olan rûhânîlere denilir ki, insan karşıtıdır. Bu şekilde melekler ve şeytanlar cinnin içine dâhil olur. Şu halde melekler ile cin arasında mutlak umum ve hususluk vardır. Her melek cindir, her cin melek değildir.

İkincisi: Cin, rûhânîlerin bir kısmına denilir; çünkü rûhânîler üç kısımdır:

1- Hayırlılardır ki, meleklerdir.

2- Şerlilerdir ki, şeytanlardır.

3- Hayırlıları da şerlileri de içine alan ortadakilerdir ki, özel mânâsıyla cin taifesidir.⁴³⁴

Netice itibarı ile İslâm inancında: Şeytan her türlü isyankârlığın, anarşinin, haksızlığın, huzursuzluğun, olumsuzluğun, düzenbaz ve üsülsüz yere işi kendi lehine çeviren kurnaz ve istenmeyen her türlü şeyin öncüsü, ilhamcısı, işleyicisi ve işlettiricisi olduğu için⁴³⁵ aynı zamanda bu ve benzeri her türlü olumsuzlukların simgesi haline gelmiştir. Dolayısıyla gerek Kur’ân’da, gerek hadiste,⁴³⁶ gerek toplumun günlük konuşmalarında olsun, bu nitelik ve etkinlikte olan kimseler bu kavramla nitelendirilmişlerdir. Allahu a’lem bissevab.

Semavî dinler olan Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde ise; genel olarak “şeytana sinayıcı, ayartıcı, yalancı, âsi, yeraltı dünyasının (cehennem) efendisi,

⁴³⁴ Elmalılı, III, 498, 499. Ayrıca bkz. El-İsfahanî, “c-n-n” md., *Müfredat*, 242; “cin”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 57.

⁴³⁵ Bkz. Bakara, 2/268; Mâide, 5/90, 91; A’râf, 7/20; Yûsuf, 12/42; İsrâ, 17/27; Şu’arâ 26/221; Kasas, 28/15; Fâtır, 35/5; Sâffât, 37/7; Haşır, 59/16; Nâs, 114/4. vb.

⁴³⁶ Bkz. Bakara, 2/14; En’âm, 6/112; Sâffât, 37/65; Nesâi, İstiaze, 50/48, no:5507, VIII, 275.

cezalandırıcı, Tanrı'nın ve insanlığın kadîm düşmanı, ruhu satın alan tefeci, düzeni, normu ve ahlâkı bozan, anarşiyi telkin eden unsur gibi olumsuz özellikler atfedilmiş; bazen kötülüğün kaynağı olan somut bir varlık, bazen kötülük ilkesi görülmüştür.⁴³⁷ “Sinoptik İnciller’de olduğu gibi Pavlus’un Mektupları’nda da şeytan engelleyici sıfatıyla öne çıkmış; rakip havârilere başta olmak üzere Pavlus’un misyoner faaliyetlerini engellemeye, Roma hristiyan cemaatini bölmeye ve yıkmaya çalışanların sembolik ifadesi olarak değerlendirilirmiş, kilisenin (İsâ’nın krallığı) dışına atılmayı da şeytanın alanına girilmeye denk görülmüştür.”⁴³⁸

1.2.1.3. Varlığı ve Mahiyeti

Her dinde ve dünyanın her yerinde; ilahî veya beşerî, doğu veya batı fark etmez ruhlar ve cinler veya eşdeğer olan başka rûhânî varlıklar konusu her zaman önemini koruduğu görülmektedir.⁴³⁹

İnsanlar tarih boyunca Tanrının varlığına inandığı gibi onun dışında görünmeyen başka varlıkların varlığına da hep inandıkları tesbit edilmiştir. Bu varlıklar değişik bölge ve zamanlarda farklı yorumlanmış, iyilik ve kötülük yapabilen olağanüstü güçler olup buna göre isimlendirilmişlerdir. Mahiyetleri ne şekilde göründükleri, barınakları, insanlarla münasebetleri, iyi veya kötü tesirleri, adlandırılmaları gibi cinlerle ilgili merak edilenler çeşitli ülkelerin dinî ve din dışı literatürlerinde geniş bir yer tutmuş olup kimi toplum ve inançlar tarafından bazen tanrılaştırılmış veya ikinci dereceden tanrısal güce sahip varlıklar olarak görülmüştür.⁴⁴⁰ Bazen de o olağanüstü güçlerden soyutlanarak insanî özellik ve nitelikler içinde düşünülmüştür. İslâm dininde ise böyle bir karışıklığa mahal vermeden Allah, melek, şeytan, cin ve peygamberin nitelikleri ve fonksiyonları tam olarak belirlenmiştir; fakat birer semavî din olan Yahudilik ve Hristiyanlık’ta ise bu çizgi korunamamış ve birbirine karıştırılmıştır.⁴⁴¹

⁴³⁷ Gürkan, Salime Leyla, “şeytan” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2010, XXXIX, 103.

⁴³⁸ Gürkan, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 102.

⁴³⁹ Şahin, “cin” md., *DİA*, VIII, 5-8.

⁴⁴⁰ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, II, 446, 447.

⁴⁴¹ Şahin, “cin” md., *DİA*, VIII, 5.

Doğu veya batı; semavî veya beşerî; tahrif edilmiş veya edilmemiş inanç, kültür ve topluluklarda cinlerin varlığı ve mahiyeti değişik görüş ve tartışmalar üzerinden gündemde kalarak önemini ve güncelliğini hep korumuştur. Eski Asurlular, Bâbilliler ve diğer Sâmi kökenli kavimlerde, Eski Mısırlılar'da, Eski Yunanlılar'da, Eski Slavlarda, Çinliler'de, Japonlar'da, Hint kutsal metinleri olan Vedalar'da, Zerdüş, Zırvanizm, Maniheizim vb. millet ve inançların hepsi iyi ve kötü ruhlara; insan dışı görünmez varlıklara inanmışlardır. İnsana etkileri olsun barındıkları meskenleri olsun zihnî, bedenî hastalıklar ve doğa afetlerindeki rolleri olsun onların verdiği veya verebilecekleri bu tür sıkıntılardan korunma yöntemleri olsun aradaki ufak tefek bazı farklılıklar hariç bütün inançların kesiştiği ortak nokta olduğu görülmüştür.⁴⁴²

İslâm öncesi Arap ve Türk toplumunun cin inancı da, yukarıda adları zikredilen inanç ve milletlerin cinler konusundaki inanaçlarıyla genel anlamda örtüşmektedir. Kur'ân'ın verdiği bilgilere göre o günün Arapları: "Cinleri yeryüzünde oturan ilâhlar olarak kabul ediyor, vuku bulan pekçok olayı onların yaptığına inanıyorlardı."⁴⁴³ "Zararlarından korunmak için tedbirler alır, hoşnutluklarını kazanmaya çalışır, bunun için cinler adına kurban keserlerdi."⁴⁴⁴ Onlara taparak Allah'a (c.c.) ortak koşuyor, onlarla Allah (c.c.) arasında soy/akrabalık bağı kuruyorlardı.⁴⁴⁵ –Ayrıca İbn Âşûr'un kaydettiğine göre Câhiliye Arapları'nın bir kısmı şeytanın şer tanrısı olduğuna inanır, melekleri Allah'ın (c.c.) askerleri, cinleri de şeytanın askerleri sayarlardı.-⁴⁴⁶ Kur'ân-ı Kerim'in de varlığını doğruladığı bu çarpık inanışların yanlışlığına dikkat çekerek söz konusu kimselerin uydurdukları⁴⁴⁷ yalanlarından dolayı cezalandırılacaklarını bildirmiştir.⁴⁴⁸

Eskiden beri insanların cinlere karşı varolan inanç, ilgi ve merakları onları farklı noktalara taşımış sihir, büyü, kâhinlik, falcılık, huddamcılık gibi bazı ilimlerin çıkmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Örneğin: Zamanla büyü yapma ve cinleri

⁴⁴² Şahin, a.g.e. "cin" md., VIII, 5-8; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, II, 446, 447; V, 472.

⁴⁴³ Şahin, "cin" md., *DİA*, VIII, 8.

⁴⁴⁴ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, II, 446, 447.

⁴⁴⁵ S. Bkz. Sebe', 34/41; En'âm, 6/100; Sâffât, 37/158.

⁴⁴⁶ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, II, 446, 447.

⁴⁴⁷ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, IV, 556; Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 45.

⁴⁴⁸ Bkz. Enbiyâ, 21/ 98.

kullanma uygulamalarının arttığı, XII. yüzyıldan itibaren cinler Hristiyan sanatında her çeşit talihsizlik, felâket, sel, zelzele, ferdî ıstıraplar ve ölümün sebebi olarak tasvir edilmeye başlandığı gözlemlenmiştir. XV ve XVI. yüzyıllarda ise; cinnî inançların zirveye çıktığı, ayrıca Avrupa’da ve daha sonra Amerika’da cadı ve büyücülük büyük bir ilgi gördüğü tesbiti yapılmıştır.⁴⁴⁹

İslâmiyette ise; diğer din ve kültürlerle göre çerçevesi daha net çizgilerle çizilmiş, dinin temel kaynakları olan Kur’ân ve sünnette varlıkları ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Hatta el-Cin adıyla müstakil bir sure de bulunmaktadır.

Maddenin girişinde değinilen bu sözcüğün değişik türevlerinden, sözlük ve terim anlamından dolayı sözcüğün geniş kapsamlı olup Kur’ân’da da farklı türevleriyle farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştü.⁴⁵⁰

İslâm dininin ana kaynakları olan Kur’ân ve hadise göre: Cinler de insanlar gibi Allah’a (c.c.) kulluk üzere yaratılmıştır.⁴⁵¹ Cinlerden olan İblis’e zürriyeti, cinlerden ve insanlardan askerleri ve teb’ası vardır.⁴⁵² Bazı cinler Hz. Süleyman’ın emrine girerek ordusunda hizmet görmüş, mâbed, heykel, büyük çanak, kazan gibi nesnelere yapımında insanlarla beraber çalışmışlardır.⁴⁵³ İnsanlara göre olağanüstü güçlere sahiptirler; ama gaybı bilmezler.⁴⁵⁴ Semaya çıkar; fakat artık gayb haberlerini alamazlar.⁴⁵⁵ Allah (c.c.) istemedikçe, hiçkimseye zarar veremezler.⁴⁵⁶ Onları azıtan insanların onlardan korkup onlara sığınmalarınıdır.⁴⁵⁷ Allah (c.c.) hakkında yalan, yanlış sözler söyleyenleri var olduğu gibi müslüman olup salih olanları da vardır. Aynı şekilde müslüman olmayıp şerlileri de vardır. Dolayısıyla farklı inanç ve amellere sahiptirler.⁴⁵⁸

⁴⁴⁹ Şahin, “cin” *DİA*, md., VIII, 5-8.

⁴⁵⁰ Bkz. “cin”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 54-55.

⁴⁵¹ Bkz. Zâriyât, 51/56.

⁴⁵² Bkz. Kehf, 18/50; Şu’arâ 26/95; A’râf, 7/18.

⁴⁵³ Bkz. Sebe’, 34/13.

⁴⁵⁴ Bkz. Sebe’, 34/14.

⁴⁵⁵ Bkz. Cin, 72/8, 9.

⁴⁵⁶ Bkz. Bakara, 2/102.

⁴⁵⁷ Bkz. Cin, 72/6.

⁴⁵⁸ Bkz. Cin, 72/ 4, 5, 11, 14.

Hadislerde de cinlerin varlığına yer verilmiş, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) onalrıla konuştuğuna, namazına zarar veren birini yakalayıp bir müddet bağlı tutmak istediğine, geceleyn bir grup cinle bir arada bulunup onlara Kur'an okuduğuna, sabah olunca da durumu ashabına anlatıp yaktıkları ateşin kalıntılarını kendilerine gösterdiğine dair bilgiler nakledilmiştir.⁴⁵⁹

*“Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler”*⁴⁶⁰ ifadesinden anlaşılacağı üzere gaybî varlıklar olan cinlerin varlığı; ancak vahiy yoluyla bilinip ispat edilebilir. Kur'an'la sabit olduğundan Kelam âlimleri cinlerin varlığını inkâr edenlerin varlığını bildiren âyetlerin inkârına vardığı için küfrüne hükmetmişlerdir; ancak cinlerin mahiyeti konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Gayri maddî cevherden oluşur diyenler (Gazzâlî) olduğu gibi, maddî cevherden oluşmuş diyenlerde (el-Eş'arî ve Bâkılânî) vardır. Hayat için bünyeyi şart koşarak cinlerin basit cisimlerden ibaret olduğunu söyleyenlerin (Mu'tezile âlimleri ile Ebû Ya'lâ el-Ferrâ) var olduğu gibi, duyularla algılanamadıklarından ve neye delâlet ettikleri bilinemediğinden Kur'an'da geçen melek, ruh, cin gibi kavramların müteşâbih kapsamında düşünülmesi gerekir diyenler de (İbn Haldûn) vardır.⁴⁶¹

Kur'an'da, faiz yiyenlerin Kıyâmet günü şeytanın çarptığı kimselerin kalkışı gibi kalkacakları,⁴⁶² hadiste de şeytanın insan bedeninde kanın dolaştığı gibi dolařtıđı⁴⁶³ bildiren nakillerden hareketle Ehl'i-Sünnet âlimleri insanlarla cinlerin birbirlerine tesir etmeleri mümkün görmüşlerdir. Ayrıca cinlerin insanlar üzerindeki etkilerinden kurtulmak ve onları tesirsiz hale getirmek için Felâk ve Nâs surelerinin, Âyet'el-Kürsî başta olmak üzere Bakara Suresi'nden bazı âyetlerin okunmasını

⁴⁵⁹ Bkz. Müslim, “Zühd” 53/10, (60), no:2996, IV, 2294, “Salât” 4/33, (149, 150), no:449, 450, I, 331, 332, “Zikr”, 48/18, (67), no: 2717, IV, 2086, “Mesâcid” 5/8, (39), no: 541, I, 384.

⁴⁶⁰ A'râf, 7/27.

⁴⁶¹ şahin, a.g.e. “cin” md., DİA, VIII, 9.

⁴⁶² Bkz. Bakara, 2 / 275.

⁴⁶³ Bkz. Buhârî, Ahkâm, 93/21, no:7171, IX, 70, Bed'ü'l-halk, 59/11, no:3281, IV, 124.

tavsiye eden hadislerden hareket ile de⁴⁶⁴ insanlar, cinlerin zararlarından kendilerini koruyabilecekleri şeklinde yorumlanmıştır. Verecekleri etkinin vesvese, sihir veya büyü olacağı düşünülmüştür. Hatta bu alanla ilgilenebilmek için insanlar “havas” ve “azâim” metinleri geliştirilmiştir. “Mânaları anlaşılmayan bu türden bazı metinlerin okunması yoluyla cinlerden faydalanma girişiminde bulunulmasına huddâmcılık, bu işte kullanıldığı söylenen cinlere de huddâm denilir. İslâm dininin ana kaynaklarında bulunmayan azâim ve havassa dair bilgiler daha çok Mısır, İran, Türk ve Hint bölgelerinde yaşayan eski kültürlerden müslümanlara intikal etmiş ve halk arasında yaygın bir şekilde benimsenen inançlar halini almıştır.”⁴⁶⁵

Ayrıca bazı âyet ve hadislerin cinler hakkında ifade ettiği bazı manaları çağımızda gelişmiş bazı yeni fenni bilgilerle bağdaştırarak yeni bir cin telakkisi geliştirenler de vardır. Örneğin: “Ateşe karışan” (mâric) varlıklar olmaları ve “dumansız ateş”ten⁴⁶⁶ yaratıldıkları yönündeki beyanat veren âyetleri delil göstererek “canlılığını ruhtan alan ve ezelde var edilen ışıklardan, ufolardan veya enerjiden yahut bazı hadislerde hastalıkların sebebi olarak gösterilmeleri dikkate alınarak mikroplardan ibaret olduğu” düşünülmüştür; fakat bu düşünce teorik bilginin ötesine geçemediği ilmi olarakta temellendirilemeyeceği ifade edilmiştir. Duyular ötesi olan bu varlıkların naslarda geçen “ateşten yaratıldıkları” bilgisi öne sürülerek mahiyetleri hakkında böyle bir sonuca varılmasının mümkün olmadığı öne sürülmüştür. Öte yandan mukellef olan bu varlıkların mükellefiyetlerini yerine getirebilmeleri için şuur, idrak ve irade gücüne sahip olmaları gerekir ki bunun da böyle bir görüşle bağdaştırılması mümkün görülmemiştir.⁴⁶⁷

Hız. Âdem'e yapılacak secde emrine isyan etmesinden dolayı bulunduğu makamdan kovulan, bu aşamada Allah (c.c.) ile aralarında geçen diyalogta İblis hitabıyla, dünya hayatındaki insanoğluna karşı başlayan düşmanlık sürecinde ise; şeytan hitabıyla anılan ve cinlerden olduğu vurgulanan bu gaybî-rûhânî varlığın mahiyeti hakkında da cinlerde olduğu gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir

⁴⁶⁴ Bkz. Buhârî, Vekâle, 40/10, no:2311, III, 101, Feza'ilü'l-Kur'ân, 66/10, no:5008, VI, 188; Tirmizî, Feza'ilü'l-Kur'ân, 42/2, 3, 4, no:2877, 2878, 2879, 2880, 2882, V, 157, 158, 159; D'avat, 45/105, no:3534, V, 544.

⁴⁶⁵ Kılavuz, “cin” md., *DİA*, VIII, 9-10.

⁴⁶⁶ Bkz. Rahmân, 55/15; Hicr, 15/27.

⁴⁶⁷ Kılavuz, “cin” md., *DİA*, VIII, 9.

bedene sahip olup olmama ve diğer yaşam fonksiyonları hakkında da aynı şekilde farklı görüşler ileri sürülmüştür; ancak araştırıldığında bu bilgilerin pek sağlam kaynaklara dayanmadığı gibi temelinde İslâm dışı kaynakların ve dış etkilerin tesiri hemen göze çarpmaktadır. Yalnız vahiy ile bilinecek bu gaybî varlıkların en ince ayrıntısına kadar haklarında ortalıkta gezen bilgilerin doğruluğu insanı elbette ki düşündürüyor. Bu tür bilgileri çürütmek veya kanıtlamak için de insanoğlunun elinde şuhudî hiçbir bilgi yoktur; çünkü Allah'ın (c.c.) izin verdiği peygamberler dışında hiçbir insanın cinlerin yaşamını gözlemlemesi veya bir cinni karşısına alıp varlığı ve mahiyeti hakkında onunla röportaj etme şansı yoktur. Bu durumda insanın elinde kalan onları yaratan Yaradanın onlar hakkında bilgilendirdiği peygamberlerinin tebliğ ettiği sınırlı bilgidен başka sağlam bilgi yoktur. Bu gerçeği dikkate alan kelâm ve tefsir âlimleri, cinler hakkında olduğu gibi cinlerden olan İblis, diğer adıyla şeytanın hakkında da kendisine has bir varlığının bulunduğunu ileri sürmüşlerdir; fakat mahiyeti ve keyfiyeti konusunda ihtilafli görüşler sergilenmiştir. Kimisi gerçek bir varlığı bulunduğunu, kimisi ise cisim veya cisme hulûl etmiş bir varlık olmayıp mücerret nefisten (ruhanî cevher) ibaret olduğunu söylemişlerdir. Gerçek varlığa sahip olduğunu düşünenler de şeytanın bedene sahip olup olmama konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bedensiz hayatın mümkün olmadığını, ayrıca kendisine nisbet edilen faaliyetleri gerçekleştirebilmesi için bir bedene sahip olmasını gerekli görenler şeytanın bir bedene sahip olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca şeytanın gerçek varlığının bulunduğunu kabul edenlerden bazıları onunla cinler arasında asıl-fer' ilişkisini kurdukları nakledilmiştir.⁴⁶⁸

Kur'ân'da şeytanın yandaşlarından, ordusundan, zürriyetinden, bazı hal ve hareketlerinden, vesvese ve desiselerinden söz edilmektedir.⁴⁶⁹ Bunlardan sözedilirken birinci, ikinci ve üçüncü tekil ve çoğul şahıslar olarak eril sığa ve zamirler kullanılmıştır. Ayrıca şeytanın Allah ve kandırdığı kimselerle arasında geçen diyalog ve konuşmalarına da yer verilmiştir.⁴⁷⁰ Ancak gerçek varlığa ve bedene sahip birine nisbet edilebilecek bu hususlar şeytanın gerçek varlığa ve bedene

⁴⁶⁸ Çelebi, "şeytan" md., *DİA*, XXXIX, 100.

⁴⁶⁹ Bkz. Bakara, 2/268; Âl-i İmrân, 3/175; Nisâ, 4/76, 119, 120; Mâide, 5/91; En'âm, 6/68; A'râf, 7/11-18, 27, 121, 200; İbrahim, 14/22; İsrâ, 17/64; Kehf, 18/50; Tâ-Hâ, 20/120; Hac, 22/4; Şuarâ 26/95.

⁴⁷⁰ Bkz. İbrahim, 14/22; A'râf, 7/11-18; Sâd, 38/75-83.

sahip biri olduğuna dair güçlü deliller olup bu görüşte olanların elini güçlendirmektedir.

İslâm âlimlerinden “Katâde b. Diâme gibi bazı âlimlere göre şeytana izâfe edilen zürriyetten maksat: İblîs’in soyundan gelen şeytanlar olup bunlar üremek suretiyle çoğalır.” Diğer “bazı âlimlere göre (ise) şeytanın zürriyetinden maksat: İnsanlardan ve cinlerden onun yolunu izleyenlerdir, aslında şeytanın gerçek anlamda zürriyeti yoktur.” Ayrıca “Ebü’l-Muîn en-Nesefî, İblîs’in evliliği ve zürriyeti hakkında ayrıntılı bilgiler” verdiği nakledilmiştir.⁴⁷¹

Gerçek varlığa ve bedene sahip olup olmama konusunda olduğu gibi şeytanın görülüp görülemeyeceği hususunda da ihtilafli görüşler sergilenmiştir. Şeytanın latif cisim olduğunu kabul eden Eh’i-Sünnet kelâmcıları, bazı âyet ve hadisleri delil göstererek onun çeşitli şekillere bürünüp (temessül) insanlara görünmesi için bir engelin bulunmadığını savunmuşlardır. Ancak Gazzâlî’ye nisbet edilen bir görüşte: Şeytanın ve meleklerin hem gerçek hem temessülî varlıklarının olduğu, gerçek şekillerinin ancak nübüvvet nuruyla görülebileceği, temessülün ise insanlar tarafından da müşahade edilebileceği belirtilmiştir.⁴⁷²

Şeytanın görünmemesiyle ilgili âyet⁴⁷³ olsun veya ona ait bazı maddî tasvirlerin yer aldığı diğer âyet ve hadisler olsun, hakikat mânasına alan âlimler bulunduğu gibi mecâz kabul edenler de vardır. “Ancak bütün âlimler şeytanı kendi suretiyle görmenin mümkün olmadığı kanaatindedir. Bir şekle bürünmüş halde görülmesi ise teorik olarak mümkünse de fiilen söz konusu değildir; çünkü bir peygamberin tasdiki bulunmadan görülenin şeytan olup olmadığı bilinemez. Şeytanın mahiyeti hakkında ileri sürülen telakkiler içinde Gazzâlî’ye nisbet edilen görüş isabetli görünmektedir. İslâm akaidinin -melek ve cin gibi- sem’î bahisleri içinde yer alan şeytan hakkında naslarda ve özellikle hadislerde yer alan beyanlar onun hem gerçek hem mecâzî-temsîlî varlığının bulunduğunu kanıtlar niteliktedir.”⁴⁷⁴

Yahudilik ve Hristiyanlık olan diğer iki semavî dinde geniş ve karmaşık bir yere sahip olan şeytan kelimesi kısaca şöyle özetlenmiştir: “Ahd-i Atîk’in erken

⁴⁷¹ Çelebi, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 100.

⁴⁷² Çelebi, a.g.e. “şeytan” md., XXXIX, 100.

⁴⁷³ Bkz. A’râf, 7/27.

⁴⁷⁴ Çelebi, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 100.

dönemlere ait bölümlerinde cins ismi olarak (satan) “düşman, muhalif, engel olan, dava eden, suçlayan ve amacını gizleyen kişi” anlamında kullanılır. Askerî, siyasî veya hukukî mânada muhalefet durumunda olan ya da zorluk çıkaran kişiler veya Peygamber Balam’ı engellemeye çalışan Tanrı’nın meleği hakkında “düşman, muhalif” mânasında şeytan nitelemesine yer verilmiştir. Daha geç dönemlere ait bölümlerde ise; şeytan kelimesi özel isim biçiminde (ha-Satan) Tanrı’nın hizmetinde çalışan düşük rütbeli semavî topluluğun bir üyesi sıfatıyla yeryüzünde dolaşıp Tanrı’nın izniyle Eyub’u sınavan, semavî mahkemede başkâhin Yeşu’yu suçlayan görevli, yargıç, bir ileri aşamada kendi başına İsrâil’e karşı duran ve Kral Dâvûd’u sayım yapmaya kışkırtarak Tanrı’yı kızdırmasına ve 70.000 İsrâilli’yi öldürmesine sebep olan semavî varlık biçiminde yer almıştır.”⁴⁷⁵

Ayrıca “Yahudi folklor geleneğinde değişik şekillere girebilen özellikle cinsel ayartıcı, kabalistik gelenekte ise, sinama yoluyla iyileri kötülerden ayırma özelliğe sahip görülmüştür. “Yahudi ve Hristiyan literatüründe şeytanla bağlantılı olarak satan, satanas, satanel kelimeleri dışında “beliar/belial” (ışiksız/değersiz), “beelzebub/beelzebul” (semavî evin sahibi), “şemyaza/şemihaza” (adı güçlü), “azazel” (engebeli ve dik yamaç veya eski İsrail’de kendisine günah keçisi kurban edilen tanrı), “mastima” (suçlayıcı), “sammael” (Tanrı’nın zehri), “diabolos” (iftiracı), “lusifer” (ışık taşıyıcı), “mefistofeles” (yok edici/yalancı) gibi isimler kullanıldığı nakledilmiştir.”⁴⁷⁶

Hristiyan dünyasındaki hâkim şeytan imajı, insanlığın ayartıcısı (İblîs, yılan), İsâ’nın baş düşmanı (deccâl), iyi-kötü savaşındaki kozmik düşman biçiminde ortaya konmuştur. Sinoptik İnciller diye isimlendirilen ilk üç İncil’de (Matta, Markos, Lukka) şeytandan fizikî ve ruhî hastalıklara sebep olan, dünyayı ele geçirmeye çalışan cinlerin veya kötü ruhlar krallığının başı olarak sıkça bahsedilir. Boynuzlu, kuyruklu, kırmızı renkli ejderha biçiminde düşünülen ve genellikle Roma ile ilişkilendirilen şeytan tasvirinden bahsedilir.⁴⁷⁷

İslâm coğrafyasında (Irak) ortaya çıkan ve birçok dinin karışımından oluşan, kökeni yeterince açık olmayan, Kitab-al Cilva (Kitab-i Celve) ve Mashâf-i Reş

⁴⁷⁵ Gürkan, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 101-102.

⁴⁷⁶ Gürkan, a.g.e. “şeytan” md., XXXIX, 103.

⁴⁷⁷ Gürkan, a.g.e. “şeytan” md., XXXIX, 102.

(Mushâf-i Reş- Kara Kitap) adında iki kitabı olan ve Şeyh Adiy Bin Musafir'in kurucusu ve peygamberi olarak kabul edilen Ezidilik/Yezîdîlik'te ise çok farklı bir şeytan anlayışı mevcuttur. Şeytana tapanlar şeklinde de adlandırılan Yezîdîler'in Melek Tâus (Kral Tâvus, Azâzîl) diye isimlendirdikleri şeytan, esasen günahkâr ve kovulmuş bir meleğe değil, Tanrı'nın (Hudâ) dünya ile kendisi arasında aracı olarak yarattığı yedi melek ya da tanrıdan ilkinde, dolayısıyla saygın bir varlığa karşılık gelmektedir. Onlara göre evreni, insanı ve ayak işlerini görecektört cinni yaratan Melek Tavus yaratıcının emrine rağmen kendi eliyle yarattığı insana eğilmeyerek asilliğini ispatlamıştır. Bu şekilde sınavını başarıyla geçerek tüm insanlığın ve dünya işlerinin başına geçme hakkını kazanmıştır. Ayrıca onlara göre: Tanrı özünde iyilikle doludur, ona ibâdet edip gönlünü kazanmaya gerek yoktur. Kötülüğünden korunmak için ibâdet edilmesi gereken iyilik ve kötülüğün kaynağı olan Melek Tavus'tur.⁴⁷⁸

1.2.1.4. Şeytanın Yaratılış Hikmeti

Kur'ân-ı Kerim'de Allah kendi zatı için “âlim” ve “hâkim” kavramlarını hem ayrı yerlerde hem bir arada olmak üzere onlarca kez sarfettiği görülmektedir. “Zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi, her hadiseyi hakkıyla bilen” Âlîm⁴⁷⁹ ve “bütün nesnelere, olayları en üstün ilimle bilen”, “bütün tabiat nesnelere âhenkli, sağlam ve sanatkârane yaratıp sürdüren” Hâkîm⁴⁸⁰ olan Allah (c.c.) her şeyde olduğu gibi şeytan ve şeytanlaşmışların (İblis ve avanelerinin) türü olan cin ve insanları da ilimle, hikmetle ve bir maksada binaen yaratmıştır. Bunuda zat-ı Bariye kulluk etme sözüyle özetlemiştir;⁴⁸¹ fakat cin türünden olan İblis maksadından saparak şeytanlaşmıştır. Kur'ân'da başlangıçta İblis adıyla yer alan daha sonra da şeytan adıyla zikredilmeye devam edilen bu mahlûkun yaratılış hikmeti nedir? Sorusundan çok isyan neticesinde ilahî rahmetten kovulup şeytanlaştıktan sonra, insanoğlunu doğru yoldan saptıracağına ahd ederek düşmanlığını açıkladıktan sonra hayatının idamesine ve istediği fırsata

⁴⁷⁸ Avrupa Orçul Birliği Resmi Sitesi, <http://avrobir.com/ezidilik.html> , 10 Ocak 2015; Gürkan, “şeytan” md., *DİA*, XXXIX, 103.

⁴⁷⁹ Yıldırım, Suat, “Âlim” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1989, II, 460.

⁴⁸⁰ Topaloğlu, Bekir. “Hâkim” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1997, XV, 181.

⁴⁸¹ Bkz. Zâriyât, 51/56.

kavuşturulmasına muvafakat veren ilahî hikmet nedir? Sorusu daha isabetli görünmektedir. Zira şeytan, şeytan olarak değil; Allah'a (c.c.) kullukta kusur etmemesi gereken cin türünden mükellef bir varlık olarak yaratıldı. Şeytanlık ise; bu mahlûkun kişisel tercihiyle oluşmuştur. İlk olarak İblis adıyla anılan bu cin müsabakada uğradığı yenilgi üzerine gelen secde emrine muhalefet etmesi sonucu kovulur ve Kıyâmete kadar lanetle cezalandırılır. Bunun üzerine Âdem ve zürriyetine karşı yürüteceği düşmanlıkta fırsat ister. Kendisine verilen bu fırsattan sonra şeytanlaşan İblis artık şeytan olarak anılmaya başlanmıştır.⁴⁸² Sonuç itibariyle şeytan niye yaratıldı ve yaratılışındaki hikmet nedir soruları da yanlış değildir. Hangi soru olursa olsun verilecek cevap "hiç şüphesiz çok sayıda hikmetleri vardır" cevabı olacaktır. Zira âlim ve hâkim olan Allah İblis'in/şeytanın ne olacağını, mahlûkları arasında ne gibi fitnelere, fesatlara, küfür ve isyanlara yol açacağını önceden bildiği, bu bilgi ve hikmet üzere yaratmış olup sonradan hesapta olmayan yeni bir gelişme, beklenmedik bir durum değildir elbet.⁴⁸³ İnsanoğlunu daha topraktan yaratırken ve annesinin karnında daha cenin iken en iyi bilen Allah, her halde İblis'inde türlerinden olduğu cinleride ateşten yaratırken onları en iyi bilendir.⁴⁸⁴ Belki de Allah'ın (c.c.) meleklerle: "*Ben sizin bilmediğinizi bilirim*"⁴⁸⁵ ve "*açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim*"⁴⁸⁶ sözlerinin hikmet ve esrarlarından birtanesi de Hz. Âdem ile melek gibi masum görünümlü İblis'in şeytanlığını ortaya çıkartmaktır. Aynı şekilde onunla da halife olarak yarattığı, atasına melekleri bile secde ettirerek üstün değere kavuşturduğu insan cinsinden şeytana uyan değer ve kıymetini korumayan nankörleri de ortaya çıkarıp cümle âleme göstermektir.⁴⁸⁷ Zira ilahî adalet, Yaradanını bırakıp nefs-i emmarenin ve aldatıcı şeytanın peşine düşerek Yaradanını bırakan ins ve cin türünden nankör kimseleri canı gönülden Yaradanına bağlı kalarak nimetin şükrünü eda etmeye çalışan mü'minlerden -mahlûkların tanıklığında- ayırıp herkesin hak ve müstahakkına kavuşturulmasını gerektirir.⁴⁸⁸

⁴⁸² Bkz. A'râf, 7/11-25; Ayrıca bkz. "cin", md., "Birinci ve ikinci merhaleler", bölümü *Kur'an-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 68-69.

⁴⁸³ Bkz. Mülk, 67/14.

⁴⁸⁴ Bkz. Necm, 53/32.

⁴⁸⁵ Bakara, 2/30.

⁴⁸⁶ Bakara, 2/33.

⁴⁸⁷ Bkz. Sebe', 34/21.

⁴⁸⁸ Bkz. İnsan, 76/2-5.

Nitekim Allah'ın (c.c.) bildirdiği kadar ancak bilebileceği şeytanın varlığı ve kavuşturulduğu olağanüstü güçlerin hikmeti Kur'ân'da şöyle bildirilmiştir: “...Ancak ahirete inananları, onun hakkında şüphe içinde bulunanlardan ayırt edelim diye (şeytana bu fırsatı verdik). Senin Rabbin her şey üzerinde hakiki bir koruyucudur.”⁴⁸⁹ Ayrıca “İnsanlar, “İnandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir.”⁴⁹⁰ İşte şeytanın yaratılışı ve kendisine verilen fırsatın hikmeti Kur'ân tarafından böyle açıklanmıştır. Âyetlerin ifadesine göre: Aynı şekilde ölüm ve hayat, hayır ve şer de bu maksada yönelik: Yani bu iki sınıfı birbirinden ayırmak için yaratılmışlardır.⁴⁹¹ İlgili âyetlerden anlaşılan olumlunun simgesi olan hayat ve hayır, olumsuzun simgesi olan memat ve şer gibi simgeledikleri bütün olumlu ve olumsuzlar da aynı hikmete binaen yaratılmışlardır. Örneğin: İman ve inkâr, şükür ve küfür, salih ve talih, sıdk ve kizb gibi davranışlardan melek ve şeytanın insana olan lemme ve dürtüklerine⁴⁹² varana kadar her türlü olumlu ve olumsuz bu maksada yöneliktirler. Yaratılan bu olumlu ve olumsuzluklar insanoğluna tanıtılıp akibeti bildirildikten⁴⁹³ sonra beğenisine sunulmuş ve tercihine bırakılmıştır. Ya iman edip şakir olmakla olumluyu ya da inkâr edip nankör olmakla olumsuzu tercih edecektir.⁴⁹⁴ Serbest iradesiyle tercih ettiği neyse onun için o vardır.⁴⁹⁵ “Ahirette hiç kimseye zulüm edilmeyecek, herkes dünyada tercih ettiği olumlu veya olumsuz ameliyle cezalandırılacak veya mükâfatlandırılacaktır.”⁴⁹⁶ Âyet ve hadislerde yer alan emir ve nehiylerden anlaşılan zorunluluk (gereklilik) ise; şer’î bir zorunluluk olup kevnî bir zorlama değildir.⁴⁹⁷ Emredilen ibâdet nasıl kulun derecesini artırıyorsa; nehyedilen günahı kaçınmak

⁴⁸⁹ Sebe’, 34/21.

⁴⁹⁰ Ankebût, 29/2, 3.

⁴⁹¹ Bkz. Enbiyâ, 21/35; Mülk, 67/2.

⁴⁹² Bkz. Tirmizî, Zühd, 44/3, no:2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

⁴⁹³ Bkz. Nahl, 16/36; İnsan, 76/2-5; Şems, 91/8.

⁴⁹⁴ Bkz. İnsan, 76/2-5.

⁴⁹⁵ Bkz. Necm, 53/39.

⁴⁹⁶ Bkz. Yâsîn, 36/54. Ayrıca bkz. Câsiye, 45/22, Zilzâl, 99/7, 8.

⁴⁹⁷ Bkz. Allah'ın İrade sıfat'ı: Kılavuz, Ahmet Saim vd., *İlmihal I. İman ve İbadetler*, 7. Bsk. İstanbul, Divantaş. Yay. 2000, I, 90,91.

da kulun derecesini öylece artırır ve bunun için vardılar.⁴⁹⁸ Nitekim bir hadiste: “Çok ibâdet etmeyi alışkanlık hâline getiren kişiyi geçmek isteyenler, günah işlemekten uzak dursun!”⁴⁹⁹ İfadesinde bulunulmuştur. İbadetin (kulluğun) göstergesi olan Allah’a (c.c.) itaatin anlamı ilahî emirleri yerine gertirmekle beraber aynı zamanda nehiyelerinden de kaçınmaktır. Nehyedilenlerden kaçınmakla elde edilen sevaplar emredilenleri yerine getirmekle elde edilen sevaplardan farklı olup sevabın tamamına ulaşmak ve itaatin bütünlüğünü sağlamak için ikisi de gereklidir. Nitekim Hz. Aişe (r.a) peygamberimizin “*Haram şeylerden sakın ki, insanların en çok ibâdet edeni olasın!*”⁵⁰⁰ İfadesinde bulunduğu rivayetinde bulunmuştur. Dolayısıyla hadd-i zatında ikisinin de varlığı bir nimettir. Kişinin doğru veya yanlış tercihi sonucunda ya nimet kalmaya devam eder veya nikmete dönüşür. Her alet ve edevatta, araç ve gereçlerde olduğu gibi doğru kullanıldıkları takdirde birer nimet, yanlış kullandıklarındaysa mezara kesilen birer bilettirler. Şeytanın varlığı ve kendisine verilen fırsatlar da bundan farksızdırlar; uyulmadığı takdirde kişiye Rıza’î-Barî ve muciblerini kazandırır; verilen her türlü bilgi ve uyarılara rağmen uyulduğunda ise, Rahmanın gazabını ve muciplerini celbeder.⁵⁰¹ O zaman şeytanın yaratılması, her türlü desise ve fırsatlarıyla varlığının devamı bakımından insanlar için kötü değildir. Kötü olan insanların ona uyup Yaradanın emir ve yasaklarını ihmal etmeleridir. Bu gerçekler neticesinde varılan sonuç şudur: İmtihan yeri olan bu dünyada mahlûkların tanıklığında⁵⁰² şakir ile kâfiri birbirinden ayırmak için şeytan ve beraberindeki olumsuzlukların varlığı⁵⁰³ ilahî hikmet ve merhmete münafi değildir. Hatta bir gerekliliktir.

Konuyu tetkik eden, örnek ve misaller vererek veciz bir şekilde açıklayan İslâm âlimi Bediüzzaman Said-î Nursî: “Halk-ı şer, şer değil; belki kesb-i şer, şerdir.” diyerek açıklamalarına şöyle devam etmektedir: “Çünkü halk ve icad, bütün

⁴⁹⁸ Bkz. Enbiyâ, 21/35.

⁴⁹⁹ Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsned Ebi Ya’lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, et-Tab’atü’l-Ula, Dimeşk, Darül Mü’min lit-Türas, 1404-1984, *Müsned Aişe* /112, no:4950, VIII, 361.

⁵⁰⁰ Tirmizî, Zühd, 34/2, no:2305, IV, 551; İbn-i Mâce, Zühd, 37/24, no:4217, II, 1410.

⁵⁰¹ Bkz. Bakara, 2/38, 39; A’râf, 7/18; İsrâ, 17/63-65; Sâd, 38/49-64, 85.

⁵⁰² Bkz. Hûd, 11/18. Ayrıca Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/64, 81; Nisâ, 4/41, 165, 166; A’râf, 7/172; Yûnus, 10/61; Nahl, 16/84, 89; Hac, 22/78; Nûr, 24/24; Füssilet 41/20-22; Kâf, 50/21.

⁵⁰³ Bkz. Sebe’, 34/21; Ankebût, 29/2, 3; Enbiyâ, 21/35; Mülk, 67/2.

netâice bakar; kesb, hususî bir mübâşeret olduğu için hususî netâice bakar. Meselâ yağmurun gelmesinin binlerle neticeleri var, bütünü de güzeldir. Sû-i ihtiyârıyla bazıları yağmurdan zarar görse, “yağmurun îcadı rahmet değildir” diyemez.. “yağmurun halkı şerdir” diye hükmedemez. Belki sû-i ihtiyârıyla ve kesbiyle onun hakkında şer oldu. Hem ateşin halkında çok faydalar var, bütünü de hayırdır; fakat bazıları sû-i kesbiyle, sû-i istimâliyle ateşten zarar görse “ateşin halkı şerdir” diyemez; çünkü ateş, yalnız onu yakmak için yaratılmamış; belki o, kendi sû-i ihtiyârıyla yemeğini pişiren ateşe elini soktu.. ve o hizmetkârını kendine düşman etti.”...”Demek şeyâtîn ve şerlerin yaratılması, büyük ve küllî neticeye baktığı için îcadları şer değil, çirkin değil; belki sû-i istimâlâtan ve kesb denilen mübâşeret-i hususiyeden gelen şerler, çirkinlikler, kesb-i insana aittir; îcad-ı ilâhîye ait değildir.”⁵⁰⁴

1.2.1.5. Şeytanın İnsan Üzerindeki Etkinliği

Şeytanın (İblis) insan üzerindeki etki ve yetkisine gelince; İslâm dini, Seneviyye de (Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezhepler)⁵⁰⁵ olduğu gibi şeytanın insanlar üzerinde mutlak mânada hâkimiyeti bulunduğu ve onlara istediğini yaptırdığı şeklindeki bir anlayışı reddeder. İslâm dininin ana kaynağı olan Kur’ân’da açık ve net ifadelerle şeytanın gücünün sınırlı, hîle ve tuzaklarının zayıf olduğu haber verilmiştir.⁵⁰⁶ Şeytanın yaptığı fizikî zorlama ve baskı olmayıp vesvese, desise ve lemmeleriyle insanları aldatıp tahrik ederek kendi yoluna çağırmaktır.⁵⁰⁷ Ona uyup uymamak ise, kişinin elinde olan bir irade tercihidir.⁵⁰⁸ Hatta bu konuda kınanacak biri varsa şeytanın kendisi olmayıp aldatıcı vaatlerine kanan kimselerdir. Nitekim hesap gününde şeytan ve kandırdığı kimseler yüzleştirilince aralarında geçecek münakaşayı haber veren âyet bütün bu gerçekleri tüm çıplaklığıyla göz önüne sermektedir. Fazla söze gerek bırakmayan bu âyet mealen şöyledir: “İş bitirilince şeytan da diyecek ki: “Şüphesiz Allah size gerçek

⁵⁰⁴ Bediüzzaman, Saîd Nursî, *Mektubat*, İstanbul, Şahdamar Yay. 2007, 42,43.

⁵⁰⁵ Sinanoğlu, Mustafa, “seneviyye” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2009, XXXVI, 521.

⁵⁰⁶ Bkz. Nisâ, 4/76.

⁵⁰⁷ Bkz. En’âm, 6/112, 113, 121; A’râf, 7/200, 201; Füssilet 41/36; Nâs, 114/4-6; Tirmizî, Tefsîrül-Kurân, 44/3, no:2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

⁵⁰⁸ Bkz. Kehf, 18/29; İnsan, 76/3.

olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır.”⁵⁰⁹

Ayrıca salih kullar hariç⁵¹⁰ genel itibarı ile insanların hepsini aldatacağını söyleyen İblis'e⁵¹¹ Allah (c.c.), kendi istek ve arzularıyla⁵¹² “Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur”⁵¹³ demesi de aynı manayı ifade etmektedir. Aynı zamanda Allah'ı (c.c.) unutup korumasından kendilerini müstağni gören bu kimselere⁵¹⁴ yani iman noktasında problemi olanlara vesvese ve desiseleriyle musallat olarak içlerindeki dalâlet ve şenaet eğilimlerini ibraz etmektedir.⁵¹⁵ Zaten kendisine verilen bu fırsatın nedeni inanan ile inanmayanı birbirinden ayırtıp ortaya koymaktır. Nitekim âyette: “Şeytan onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı. İnananlardan bir grup dışında hepsi ona uydular. Oysa şeytanın onlar üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktu. Ancak ahirete inananları, onun hakkında şüphe içinde bulunanlardan ayırt edelim diye (ona bu fırsatı verdik). Senin Rabbin her şey üzerinde hakiki bir koruyucudur,”⁵¹⁶ ifadeleriyle bunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla insanların yaptıkları kötülükler için şeytanı bahane etmelerinin mantıklı ve geçerli bir yanı olmadığı gibi Allah katında da mazeret olarak kabul görmeyecektir.⁵¹⁷ Zira “Şeytan hakkında, "Her kim onu dost edinirse mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler" diye yazılmıştır.”⁵¹⁸ Bunun bir neticesi olarak: “Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar

⁵⁰⁹ İbrahim, 14/22. Ayrıca bkz. Tirmizî, Tefsîrül-Kurân, 44/3, no:2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

⁵¹⁰ Bkz. Hicr, 15/40.

⁵¹¹ Bkz. Hicr, 15/39, 42.

⁵¹² Bkz. Kehf, 18/29.

⁵¹³ Hicr, 15/42; İsrâ, 17/65.

⁵¹⁴ Bkz. Nûr, 24/21; Haşr, 59/19.

⁵¹⁵ Bkz. Zuhruf, 43/36-39.

⁵¹⁶ Sebe', 34/20, 21. Ayrıca bkz. En'âm, 6/113.

⁵¹⁷ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 267-279.

⁵¹⁸ Hac, 22/4.

onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar. Sonunda bize geldiğinde, arkadaşına: "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!" der. Onlara, "(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız" denir."⁵¹⁹

Ayrıca konuyla alakalı âyet ve hadislerin mefhumlarından hareketle İslâm âlimleri arasında şeytan ve cinlerin insan üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin: Kur'ân'da, faiz yiyenlerin Kıyâmet günü şeytanın çarptığı kimselerin kalkışı gibi kalkacaklarını bildiren âyetten,⁵²⁰ şeytanın insan bedeninde kanın dolaştığı gibi dolaştığını bildiren hadisten⁵²¹ ve tesirlerinden korunmak için de Bakara suresi ve içinden Âyet'el-Kürsî başta olmak üzere bazı âyetlerin okunmasını tavsiye eden⁵²² hadislerden hareketle Eh'i-Sünnet âlimleri insanlarla cinlerin birbirlerine tesir etmelerini mümkün görmüşlerdir.

İslâm âlimlerinden İbn-i Teymiyye ve onun gibi düşünenler, bazı âyet ve hadisleri⁵²³ "delil göstererek cinlerin insanın bedenine girerek onu etkileyebileceği görüşünde olup sara vb. hastalıkları şeytana nisbet etmişlerdir. Buna karşın Ebû Ali el-Cübbâî, Cessâs ve Muhammed b. Ali el-Kaffâl gibi âlimler, şeytanın Kur'ân'da geçen: "Benim size karşı etkili bir gücüm yoktur" sözünü⁵²⁴ delil göstererek bu görüşe karşı çıkmış, cin ve şeytanın insanın fiziksel yapısı üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını söylemişlerdir."⁵²⁵

Âyetlerde olduğu gibi birçok hadiste de insandan sâdır olan/olabilecek her türlü kötü davranışta şeytanın etkisine işaret edilmiştir. Onun özendirici ve aldatıcı oyunlarına dikkat çekilerek, insanı kötülük işlemeye teşvik etmekle yetinmeyip onu Allah'a (c.c.) yaklaştıracak fiilleri gerçekleştirmesine engel olmaya, yapmakta olduğu ibâdetlerini de ifsad etmeye çalıştığı bildirilmiştir. Örneğin: Kur'ân'da

⁵¹⁹ Zuhruf, 43/36-39. Ayrıca bkz. Mücâdele, 58/19.

⁵²⁰ Bkz. Bakara, 2 / 275.

⁵²¹ Bkz. Buhârî, Ahkâm, 93/21, no:7171, IX, 70, Bed'ü'l-halk, 59/11, no:3281, IV, 124.

⁵²² Bkz. Buhârî, Vekâle, 40/10, no:2311, III, 101, Feza'ilü'l-Kur'ân, 66/10, no:5008, VI, 188; Tirmizî, Feza'ilü'l-Kur'ân, 42/2, 3, 4, no:2877, 2878, 2879, 2880, 2882, V, 157, 158, 159.

⁵²³ Bkz. Bakara, 2/275; Buhârî, Ahkâm, 93/21, no:7171, IX, 70, Bed'ü'l-halk, 59/11, no:3281, IV, 124.

⁵²⁴ İbrahim, 14/22.

⁵²⁵ Çelebi, "şeytan" md., DİA, XXXIX, 99-101

namaz, zekât ve malî infak⁵²⁶ emr edilip, mağfiret ve bol nimet vaad edildiği halde engellemek için şeytan fakirlikle korkutup hayâsızlığı emretmektedir.⁵²⁷ Allah'ın (c.c.) zikrinden hoşlanmayıp zikir ortamından, ezan ve kametten kaçan şeytan ilk fırsatta geri dönüp zikir ve ibâdette bulunan kimseye vesvese vererek ibâdetine halel getirmeye çalışmaktadır.⁵²⁸ Eğer fizikî müdahale gerekiyorsa, doğrudan bizzat kendisi değil de daha önce kandırıp hâkimiyeti altına aldığı kimseyi ya da kimseleri (aldatmada tâlî sebep olan insî şetanları)⁵²⁹ devreye sokarak onların eliyle yapar.⁵³⁰ Nitekim âyette: “Şüphesiz şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.”⁵³¹ Dolayısıyla şeytan bizatihi fiziksel baskı ve zorlamalara gitmeden kişiye göre plan ve taktik geliştirir. Bu sayede aldatıp kandırmak, azdırıp saptırmak için uğraşmadığı hiç kimse yoktur,⁵³² hatta Hz. Muhammed (s.a.v.) dâhil bütün nebî ve Resûller bile.⁵³³ Allah tarafından giderilmiş olsalar bile en azından peygamberlerin temennilerine vesveseler karıştırarak ilişmeye çalışmıştır.⁵³⁴ Bu nedenle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) kelamı olan Kur'ân'ı okumada bile şeytandan Allah'a (c.c.) sığınması istendiği görülmüştür.⁵³⁵ Allah'ın (c.c.) lütfu ve merhameti olmasa kimsenin temiz kalamayacağı⁵³⁶ uyarısında bulunulmuş şeytanın kandırmalarından ancak ilahî uyarı ve bildirileri dikkate alarak ihlâs ve samimiyetle hareket edenlerin kurtulabileceği açıklanmıştır.⁵³⁷

⁵²⁶ Bkz. Bakara, 2/110.

⁵²⁷ Bkz. Bakara, 2/268.

⁵²⁸ Bkz. Buhârî, Ezân, 10/4, no:608, I, 125; Müslim, Salât, 4/8, (15-19), no:388-389, I, 290-291.

⁵²⁹ Elmalılı, III, 499. Ayrıca bkz. “aldatanların Sınıflandırılması”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 52-53.

⁵³⁰ Bkz. Nesâî, İstiaze, 50/48, no:5507, VIII, 275; İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, I, 609-610.

⁵³¹ En'âm, 6/121. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/76; En'âm, 6/112,

⁵³² Bkz. Nûr, 24/21.

⁵³³ Bkz. En'âm, 6/112.

⁵³⁴ Bkz. Hac, 22/52.

⁵³⁵ Bkz. Nahl, 16/98.

⁵³⁶ Bkz. Nûr, 24/21.

⁵³⁷ Bkz. Hicr, 15/39, 40.

Şeytanın aldatıcı plan ve taktikleri, kötü telkin ve vesveseleri Kur’ân’da uyulmaması emredilen “*hutuvâtü’ş-şeyâtîn*” (şeytanın adımları/çizgileri)⁵³⁸ adıyla yer almıştır. Bu adımlardan bazıları günaha teşvik etmek, aldatıcı vaatlerde bulunmak, işlenen günahları hoş göstermek ve sâlih amelden uzaklaştırıp isyana sürüklemek olarak açıklanmıştır.⁵³⁹

Ayrıca şeytanın bu plan ve tuzaklarından, vesvese ve iğvâlarından korunmak için maddî tedbirlerin yanında manevî tedbirlerin de alınmasını istenmiştir.⁵⁴⁰ Manevî tedbir ve destek kapsamında Hz. Muhammed (s.a.v.) bizzat kendisi şeytanın şerrinden Allah’a (c.c.) sığınmış, her müslümanın da ondan Allah’a (c.c.) sığınmasını emretmiştir. Bunun için kelime-i tevhidi söylemeyi, başta Bakara Suresi ve içinde bulunan Âyet’el-Kürsî, son iki âyet ve Haşr Suresi’nin son üç âyeti olmak üzere Kur’ân okumayı tavsiye etmiş⁵⁴¹ ve âyette: “*De ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından ve yanımda bulunmalarından sana sığınırım.*”⁵⁴² Şeklinde duada bulunma önerisinde bulunmuştur.

1.2.2. Nas (insanlar)

Arapça “ins” kelimesinden türetilen, “beşer, insan topluluğu” anlamına gelen ins, daha ziyade -cin ve melek olmayan- insan türünü ifade etmektedir. Çoğulu “enasî”⁵⁴³ olan “ins” sözcüğü tür ismi olup insan cinsinin erkek veya dişi her ferdine şamil gelen insî/enesî yahut insân şeklinde telaffuz edilmektedir. Cin kelimesinin zıt anlamlısı, olan “ins” sözcüğünün türevi olan “üns”(evcil/kendisiyle yakınlık/arkadaşlık kurulan) mastarından hareketle aynı zamanda nefret/vahşetin (evcil olmayan/kendisiyle yakınlık/arkadaşlık kurulamayan) zıttı bir anlam ifade ettiği de söylenmiştir. Teennüs: “İnsan olmak” mânasına gelirken isti’nâs “cana yakın olma, vahşi hayvanın evcilleşmesi” anlamlarında kullanılmıştır. Tıpkı enes’in vahşet karşıtı olduğu gibi. Kelime bu yönüyle Türkçe’de ünsiyet olarak

⁵³⁸ Nûr, 24/21.

⁵³⁹ S. Bkz. Mâide, 5/91; Nisâ, 4/120; En’âm, 6/43; Ankebût, 29/38; Bakara, 2/268, 269.

⁵⁴⁰ Bkz. A’râf, 7/200.

⁵⁴¹ Bkz. Buhârî, Bed’ü’l-halk, 59/11, no:3281, IV, 124, Vekâle, 40/10, no:2311, III, 101, Feza’ilü’l-Kur’ân, 66/10, no:5008, VI, 188; Müslim, Salatü el-Müsâfirîn, 6/29, (212), no:780, I, 539; Tirmizî, Fezail’il-Kur’ân, 42/22, no:2922, V, 182, Daavat, 45/105, no:3534, V, 544.

⁵⁴² Mü’minûn, 23/97-98.

⁵⁴³ Bkz. Furkân, 25/49.

kullanılmaktadır. Kelimenin aslının “unutmak” mânasındaki nesiden “infi’al” kalıbında “insiyân” olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun nedeni İbn Abbas’a nisbet edilen, “İnsan ahdini unutması sebebiyle bu ismi almıştır” rivayetine dayandırılmıştır. Ayrıca insânü’l-ayn tabiri “göz bebeği” anlamında kullanılan bu kavram türevleri olarak Kur’ân’da görme/farketme anlamlarında da kullanılmıştır.⁵⁴⁴ Elmalılı Hamdi Yazır ise: Birçok ihtimalli manaları zikretmekle beraber ayrıca Arap dilinde “ins” insana yakın/tanıdık olan “cin” insana yakın/tanıdık olmayan anlamında da kullanılabildiğine işaret ederek Nâs Suresi’nde geçen “*minel cinneti vennas*” kavramlarının farklı bir manaya gelebileceğine de yer vermiştir.⁵⁴⁵

Kendi adıyla bir surenin de bulunduğu insan sözcüğü türevleriyle beraber Kur’ân-ı Kerim’de iki yüz kırk bir yerde nas, altmış beş yerde insan, on sekiz yerde ins, beş yerde anese, beş yerde unas, iki yerde isti’nas, bir yerde enasiye, bir yerde de insiyya olmak üzere toplam üç yüz otuz sekiz defa geçmektedir.⁵⁴⁶

Kur’ân, insanoğlunun dünyayla başlayıp ahiretle devam eden hayat yolculuğunu, bu yolculuk esnasında yaşanan ve yaşanabilecek bütün olumlu ve olumsuzluklar gibi maddî ve ruhî evreleri (sülâle, nutfe, alaka, mudga) hakkında da yer yer detaya varan açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁴⁷ Kur’ân, insan cinsinin oluşumunu böyle detaylı ele aldığı gibi yaşantısıyla ilgili bütün yönlerini de ele almıştır. Konuyla ilgili âyetler incelendiğinde, ilk noktadan başlayıp bütün aşamalara kadar onun yaratılışını, mükemmel bir organizmaya nasıl dönüştüğünü, mahiyetini ve gayesini, dünya ve ahiret hayatına ilişkin beklentilerini ve kendisinden beklenileni, olan ve olması gereken hal ve hareketlerini, zan, düşünce ve vesveselerine kadar her halini bir bütünlük içinde ele aldığı açıkça görülür.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ El-İsfahanî, *Müfredat*, “i-n-s” md., 104; Kutluer, İlhan, “insan” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2000, XXII, 320-121.

⁵⁴⁵ Bkz. Elmalılı, X, 192.

⁵⁴⁶ Abdulbâki, *el-Mu’cemu’l-Müfrehes*, “nas; anese; ins; insan” md., 115.

⁵⁴⁷ Kutluer, “insan” md., *DİA*, XXII, 322.

⁵⁴⁸ Bkz. Bakara, 2/200-201; Nisâ, 4/1; A’râf, 7/11; İsrâ, 17/18, 18; Hac, 22/5; Mü’minûn, 23/12-16; Ahzâb, 33/72; Fâtır, 35/11; Zümer, 39/6; Mü’min, 40/67; Kâf, 50/16; Zâriyât, 51/56-58; Kıyâme, 75/20-21, 37; İnsân 76/1-3; Mürselât, 77/20-23; Târik, 86/5; A’lâ, 87/16, 17; Alak, 96/1-2, ...

Kur'ân'a göre insan türünün ilk örneği ve babası olan Hz. Âdem'i Allah "iki eliyle" yaratmış,⁵⁴⁹ "ruhum" dediği varlık ilkesinden ona üfleyerek canlandırmıştır.⁵⁵⁰ Aslı topraktan olan, yeryüzünün bu müsakbel halifesine Allah, "isimlerin tamamını" öğretmiş ve bu alanda meleklerle yetenek yarışmasına almıştır.⁵⁵¹ Üstün geldiği bu müsabakanın neticesinde düzenlenen merasimde, takdir edilmek üzere meleklerin kendisine saygı ve üstünlük babından secde etmeleri istenmiştir.⁵⁵² Melek cinsi secde ederek bu üstünlüğü kabul ederken melek kapsamında zikredilen cinnî varlık olan İblis, bu üstünlüğü kabul etmeyerek yaratılış maddesine rücat etmek suretiyle yenilgiyle biten müsabaka sonucunu baypas etmeye çalışmıştır;⁵⁵³ fakat bu hususu dikkate almayan Allah (c.c.) müsabakanın sonucuna uyulmasını istemiştir. Allah'ın (c.c.) emrine ısrarla muhalefet etmesi üzerine lanetlenip bulunduğu yerden kovulan İblis, Âdem ve cinsine savaş açmayı vâd etmiştir.⁵⁵⁴ Âdem ve eşini cennete koyan Allah onları İblis'in bu düşmanlığından haberdar etmiş; ancak insan bazı zaaflarından dolayı İblis'in oyunlarına yenik düşmesi üzerine halife olacağı yere sürgün edilmiştir.⁵⁵⁵ Bununla beraber Rabbine karşı sorumlulukları ve bu sorumlulukların sorulacağı ahiret bilincinde olması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁵⁶ Sorumluluklarını ve ahiret bilincini kendisine öğretmek üzere çok sayıda peygamber, kitap ve suhuf gönderilmiştir.⁵⁵⁷

Başta diğer mahlûklara olan üstünlük ve ayrıcalıklar olmak üzere yer ve gökyüzündekilerin emrine musahhar kılınması gibi insanoğluna pekçok nimet verilmiştir.⁵⁵⁸ Hatta bu konuda Kur'ân, insana verilen bazı nimetleri örnek olarak saydıktan sonra bunların pekçok olmasının da ötesinde sayılamayacak kadar çok

⁵⁴⁹ Bkz. Sâd, 38/75.

⁵⁵⁰ Bkz. Sâd, 38/72; Hicr, 15/29.

⁵⁵¹ Bkz. Bakara, 2/30-33; Hicr, 15/26, 28; Mü'minûn, 23/12; Secde, 32/7.

⁵⁵² Bkz. Bakara, 2/34; A'râf, 7/11; Hicr, 15/29; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Sâd, 38/72.

⁵⁵³ Bkz. Bakara, 2/34; A'râf, 7/11-12; Hicr, 15/30-31; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Sâd, 38/72-76.

⁵⁵⁴ Bkz. A'râf, 7/13-18; Hicr, 15/32-39; İsrâ, 17/62; Sâd, 38/77-83.

⁵⁵⁵ Bkz. Bakara, 2/35-36; A'râf, 7/19-25.

⁵⁵⁶ Bkz. Bakara, 2/38-39.

⁵⁵⁷ Bkz. Bakara, 2/30-39; En'âm, 6/130; A'râf, 7/11-27, 35-36; Nahl, 16/2, 36; İsrâ, 17/15; Kehf, 18/50; Ahzâb, 33/38-39; Sâd, 38/71-73; Mü'min, 40/78...

⁵⁵⁸ Bkz. İsrâ, 17/70; Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/12-13.

olduklarından sözetmektedir;⁵⁵⁹ fakat bunların en önemlisi -diğer mahlûklardan farklı olarak- insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesidir.⁵⁶⁰ Halifelik ile ilgili yapılan farklı yorumlar arasından ağırlık kazanan yorum: “Hilâfet, esas itibariyle yeryüzünü imar ve ıslah görevi olup insanın bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmış olmasıdır;”⁵⁶¹ fakat halife kelimesinin sözlük anlamı olan “bir kimsenin diğerinin yerini alması, onu temsil etmesi, onun salâhiyetlerini kullanması” gerçeğinden hareketle “-Allah’ın (c.c.) yeryüzünde yaratacağım- dediği halife ya Allah’ın (c.c.) halifesidir ya da daha önce yeryüzünde yaşamış şuurlu varlıkların halifesidir”⁵⁶² veya birbiri ardına gelen ardı sıra nesiller⁵⁶³ şeklinde farklı sonuçlara varılmıştır. Kimisi Âdem’e verilen bilgi ve kabiliyetin buradaki hilâfetin Allah (c.c.) ile ilgili olduğunu, dolayısıyla Âdem’in ve insanoğlunun yeryüzünde Allah’ın (c.c.) halifesi olacağı açıklamasında bulunmuştur; ancak insanoğlunun bu mânadaki halifeliği, kendi mahiyeti ve sıfatlarına uygun olarak kısıtlı ve sınırlı olduğu ilavesinde de bulunarak insan dâhil hiçbir varlığın Allah Teâlâ’yı temsil etmesi, O’nun yerini alarak tasarrufta bulunması mümkün olmadığını söylemişlerdir. Yani onlara göre: Âdem’in ve neslinin halifeliği, Allah’ın (c.c.) mülkü bulunan yeryüzünde O’nun iradesine uygun yaşamak ve tâlimatı doğrultusunda tasarrufta bulunmaktan ibarettir.⁵⁶⁴ Kimisi ise: Sözcüğün “ard arda gelen” anlamından da anlaşıldığı gibi daha önce yeryüzünde yaşamış şuurlu varlıkların yerine geldikleri ve onların yerini aldıkları için onların halifesidir⁵⁶⁵ demiştir. Bunlardan hangisi olursa olsun bu kavram insanoğluna verilen değerlerin yanında yüklenen bir görev ve sorumluluğu, bu görev ve sorumluluğun nesiller boyunca taşıma sürekliliğini de ifade etmektedir. Söz konusu hilâfet, yalnızca Âdem’e mahsus olmayıp zürriyeti için de geçerlidir. Nitekim birçok âyetin⁵⁶⁶ bu kabiliyet ve salâhiyetin bütün insanlar için söz konusu olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu sebeple insana iyilik ve kötülüğü

⁵⁵⁹ Bkz. İbrahim, 14/32-34; Nahl, 16/1-18.

⁵⁶⁰ Bkz. Sâd, 38/26.

⁵⁶¹ Kutluer, “insan” md., *DİA*, XXII, 321.

⁵⁶² Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, I, 101; Es-Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, I, 48.

⁵⁶³ Es-Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, I, 48.

⁵⁶⁴ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, I, 101.

⁵⁶⁵ Karaman, H. vd., a.g.s. I, 101.

⁵⁶⁶ Bkz. A’râf, 7/69; Yûnus, 10 /14; Neml, 27/62.

kavrayıp bunlardan birini seçme yeteneği ve ihtiyarı verilmiştir.⁵⁶⁷ Olayları gözlemlemesi ve değerlendirmesi için ona göz, kulak ve kalp (akıl) verilmiştir.⁵⁶⁸ İnsanın böyle bir görevle yükümlü olması, bu önemli emaneti yüklenmiş bulunması,⁵⁶⁹ onun yeryüzündeki varlığının temel anlamını ifade eder.⁵⁷⁰ Bu görevi yerine getirme sürecinde aşması gereken en önemli engel yine insanın kendi nefsi, benliği ve yersiz arzularıdır.⁵⁷¹ Bunlar şeytanın insanoğlunu aldatıp kandırarak kendine yardımcı kılmak için en çok kullandığı kanallardır. Bu kanallarla hedefine ulaşip maksadını hâsıl etmektedir.⁵⁷² Bu konuda şeytanın işini kolaylaştıracak, elini güçlendirecek insanoğlunun bazı zaafı vardır. Bunların başında nankörlük, geçici hazlara düşkünlük, cimrilik, umutsuzluk, unutkanlık, böbürlenme, acelecilik, gerçeğe karşı direnme, inkârcılık vb. zaafı gelmektedir.⁵⁷³ İşte ilahî dinlerin maksadı, gönderilen elçilerin ve vahyin amacı şeytanın hedefine ulaşmasını kolaylaştıran bu kanalları kapatması, mücadelesinde üstünlük sağlayacak bu zaafı tanıması ve yenmesi konusunda insanoğluna rehber ve yardımcı olmaktır.⁵⁷⁴ Özünde en güzel şekilde yaratılan,⁵⁷⁵ Allah'ın (c.c.) halifelik unvanını verdiği, atasına meleklerin secde ederek üstünlüğünü takdir ettiği,⁵⁷⁶ yer ve gökyüzündekilerin kendisine musahhar kılındığı,⁵⁷⁷ akıl ve irade donanımına sahip kılınan⁵⁷⁸ insanoğlunun üstünlüğünü koruması için daha önce atasının meleklerle girdiği sınavı kazandığı gibi;⁵⁷⁹ kendisinden de beklenen şeytanla olan bu mücadeleyi başarması, samimiyet

⁵⁶⁷ Bkz. Kehf, 18/29; İnsan, 76/3; Beled, 90/10; Şems, 91/8.

⁵⁶⁸ Bkz. İnsan, 76/2.

⁵⁶⁹ Bkz. Ahzâb, 33/72; Haşir, 59/21.

⁵⁷⁰ Bkz. Zâriyât, 51/56.

⁵⁷¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/14; Mâide, 5/105; Hûd, 11/9-11; Yûsuf, 12/53; Nahl, 16/4; İsrâ, 17/83, 100; Kehf, 18/29; Enbiyâ, 21/37; Hac, 22/11; Mü'minûn, 23/78; Furkân, 25/43; Ahzâb, 33/72; Haşir, 59/9; Tagabun 64/16; Mülk, 67/23; Kıyâme, 75/20-21; İnsan, 76/2, 3; Şems, 91/7-10; Fecr, 89/15-16; Leyl, 92/4.

⁵⁷² Bkz. Bakara, 2/168, 169; Nahl, 16/23; Nûr, 24/21...

⁵⁷³ Bkz. İbrahim, 14/34; İsrâ, 17/18, 19, 100; Fussilet, 41/49-51...

⁵⁷⁴ Bkz. En'âm, 6/130.

⁵⁷⁵ Bkz. Tîn, 95/4; İnfitâr, 82/7, 8.

⁵⁷⁶ Bkz. Bakara, 2/30-34.

⁵⁷⁷ Bkz. İsrâ, 17/70; Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/12-13.

⁵⁷⁸ Bkz. İnsan, 76/2.

⁵⁷⁹ Bkz. Bakara, 2/33, 34.

ve doğruluk testini kazanmasıdır.⁵⁸⁰ Aksi takdirde aşağıların aşağısına düşmeye mahkûmdur.⁵⁸¹ Bu konuda kendisini motive edecek, gayretini artırıp teşvik edecek husus da, dünya hayatının geçici, ahiretin ise kalıcı olduğunu ve emeller bitmeden ecelin geleceğini bilmesidir.⁵⁸²

Hadislerde insanoğlunun yaratılışı, amacı ve hedefi konusunda Kur'ân'la paralellik arzemektedir. Her şeyden önce Hz. Âdem'in beşer türünün ilk ve müşterek atası olduğu vurgulanmış,⁵⁸³ Her insanın fitrat üzere doğduğunu,⁵⁸⁴ daha sonra ebeveyni tarafından aslî fitrattan çıkartılıp günaha sürüklendiğini ifade etmek suretiyle Hristiyanlığın iddia ettiği: Babadan çocuğa geçen genetik hastalık gibi aslî günah diye bir şeyin olmadığını açıklamış olmaktadır.⁵⁸⁵ İnsanın aceleci ve tartışmaya eğilimli olduğuna ve açgözlülüğüne atıfta bulunan hadisler,⁵⁸⁶ cins olarak mizacı hakkında bilgilendirmektedir.⁵⁸⁷ Ayrıca Kur'ân'ın şeytan ile ilgili dile getirdiği endişeler, uyarı ve hassasiyetler hadisler tarafından da dile getirilerek daha iyi anlaşılması noktasında katkı sunulmuştur.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.): *“Sımsıkı sarıldığınız takdirde aldanmayacağınız Allah'ın kitabını ve Nebiy'inin sünnetini bırakıyorum”*⁵⁸⁸ diyerek uyardığı insanoğlu bu iki kaynağın çatısı altında ve dairesi içinde olduğu sürece şeytanın veya şeytanlaşmışların yani aslî veya tâlî musebbiplerden ve bunların kullanacağı aldatma araçların te'sirinden korunacakları ifadesinde bulunulmuştur. Hiç şüphesiz insanoğlunun da buna ihtiyacı vardır. Zira daha önce de değinildiği gibi insan cinsi şeytanın aldatmak istediği hedef kitledir.⁵⁸⁹ Bunun farkında olmayanlar veya işi

⁵⁸⁰ Bkz. A'râf, 7/26, 27; Ankebût, 29/2-3.

⁵⁸¹ Bkz. Nisâ, 4/145, Tîn, 95/6.

⁵⁸² Bkz. A'lâ, 87/16-17; Buhârî, Rikak, 81/4, no:6417, VIII, 89.

⁵⁸³ Bkz. Ebû Dâvûd, Ebvabün-Nevm, -/19, no:5116, IV, 331.

⁵⁸⁴ Bkz. Müslim, Kader, 46/6, (22), no:2658, IV, 2047.

⁵⁸⁵ Bkz. Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu, III, 657.*

⁵⁸⁶ Bkz. Buhârî, Tevhîd, 97/31, no:7465, IX, 137; Müslim, Zekât, 12/39, (116), no:1048, II, 725.

⁵⁸⁷ Kutluer, “İnsan” md., *DİA, XXII, 321.*

⁵⁸⁸ Malik b. Enes, Kader, 46/1, no:3, II, 899; Uşşak, *Kütüb-i Sitteden Seçme Hadisler, 137.*

⁵⁸⁹ Bkz. Bakara, 2/208-209; A'râf, 7/16-17, 27; Hicr, 15/39; Fâtır, 35/6; Yâsîn, 36/60.

ciyeye almayanlar az veya çok, ağır veya hafif, kalıcı veya geçici darbeleri isabet alırlar.⁵⁹⁰

Aldatmada aslî sebep olan şeytanın yanında tâlî sebep olan insanoğlu aldatma konusunda daha etkili ve daha acımasızca çalışmaktadır.⁵⁹¹ Zira insanoğlu Allah'ı (c.c.) inkâr edip şirk koşarken, bunun asıl sebebi şeytan olmasına rağmen kendisi bundan uzak durmuştur.⁵⁹² Şeytanın aldatmada başarılı olamadığı noktalarda daha önce aldattığı -tâlî sebep olan- insanı devreye sokarak aldatır.⁵⁹³ Daha önce “Kapsam”⁵⁹⁴ başlığı altında değinildiği ve ileride “Aldatmada İnsan-Şeytan işbirliği”⁵⁹⁵ başlığı altında tekrar değinileceği üzere insanlardan –şeytanlık ve aldatma konusunda- şeytanın ortağı ve dava arkadaşı olanlar vardır. Bunlar “aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fışıldarlar,”⁵⁹⁶ farkında olmadan⁵⁹⁷ şeytannın tuzağına düşmüş bu kimseler onunla kendi aralarında entegrasyonu sağlayarak şeytanın çalışma mekanizması haline gelmişlerdir.⁵⁹⁸ Bunlar şeytanın onların üzerinden hemcinslerine (insanlara) ulaşım kolayca kandırarak maksadına varması noktasında ona yardımcı olan kimselerdir. Bunların başlıcaları da şunlardır:

1.2.2.1. İnkârcılar (kâfirler)

Bilmemek, yadırgamak, yadsımak, kurnazlık yapmak anlamına gelen “nükür” kökünden türeyen ve kabul etmemek, redetmek, hoş görmemek anlamına gelen “inkâr” sözcüğü: Boynuna haklı veya haksız yere atılan suç, anlaşma vb. sorumluluk gerektiren iddiaları kabullenmeme, bilmediği veya tanımadığı herhangi bir şeyi garipseme halini ifade eder, öznesine de münkir denilir;⁵⁹⁹ fakat bu sözcük daha çok

⁵⁹⁰ Bkz. Nisâ, 4/18-20; Nûr, 24/21; Zuhruf, 43/36-39.

⁵⁹¹ Bkz. Haşr, 59/11-16.

⁵⁹² Bkz. İbrahim, 14/22.

⁵⁹³ Bkz. Nesâi, İstiaze, 50/48, no:5507, VIII, 275; İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/178, 265), no:21036, 21785, VI, 226, 355; İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, I, 609-610; Elmalılı, III, 499.

⁵⁹⁴ Bkz. “cin” md., “kapsam”, bölümü, *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 69.

⁵⁹⁵ Bkz. “aldatmada insan-şeytan işbirliği” md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 131.

⁵⁹⁶ En’âm, 6/112.

⁵⁹⁷ Bkz. Zuhruf, 43/36, 37.

⁵⁹⁸ Bkz. Mâide, 5/51; En’âm, 6/112, 113; Enfâl, 8/73; Tevbe, 9/67.

⁵⁹⁹ El-İsfahânî, “n-k-r” md., *Müfredat*, 1084; Enis, vd., “n-k-r” md., *El-Mucemilvesit*, 951; El-Yesûî, “n-k-r” md., *el-Müncid*, 836; Karaman, F. vd., “küfür” md., *DKS*, 390; Sinanoğlu, Mustafa, “küfür”

kasıtlı olarak gerçekte var olan herhangi bir hakkı ve gerçeği kabullenmeyip üstünü örtmeyi ifade eder. Bu nedenle “küfür” sözcüğüyle aynı anlamda da sık sık kullanılmaktadır.⁶⁰⁰

Farklı anlamlara gelebilen “inkâr” sözcüğünün bu çalışmada ele alınmasının nedeni konuyla ilgili küfür anlamında kullanılan boyutudur. Bu boyutuyla “inkâr” dinden olan ve inkârıyla küfrü gerektiren herhangi bir şeyin fiilî veya sözlü tasarrufunda bulunmaktır. Bu açıdan “inkâr” sözcüğü: “Küfür, şirk ve itikadî nifak” için de kullanılabilen geniş kapsamlı bir sözcüktür. Örneğin: “Sizin ilahınız tek bir ilahdır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar.”⁶⁰¹ Âyetin şumullu ifadesine göre dinî gerçekleri kabullenmeyerek inkâr edip üstünü örttüğü için kâfirlere, zat, sıfat veya fiillerinde başkalarını eş veya denk görmekle Allah’ın (c.c.) ilgili sıfatını inkâr ettiği için müşriklere, inandığını dil ile söylese de gerçekte ve kalben inkâr ettiği için itikadî münâfiklara aynı zamanda inkârcı da denilebilmektedir. Dolayısıyla burada konuyla alakalı olan, farklı anlamlara sahip inkârın hak dini kabullenmemek için kurnazlıkla yalan söyleme yönüdür.⁶⁰²

İnkâr ile birbirlerinin yan anlamı olan ve bu çalışmada inkârın kastedilen yönünü ifade eden sözcük “küfür”dür. Bu manadaki inkârın anlaşılması bu anlamda daha çok kullanılan küfrü anlamaya bağlıdır. Bu nedenle küfrün sözlük ve terim anlamının bilinmesi ve dindeki yerinin öğrenilmesi önemlidir.

Küfür, sözlükte: Bir şeyi “örtmek, gizlemek, inkâr etmek; nankörlük etmek, uzak durmak” gibi mânalara gelen “k-f-r” kökünden türetilmiş olup başlıca bu anlamları ifade etmektedir.⁶⁰³

md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, Yay. 2002, XXVI, 533-534.

⁶⁰⁰ Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 534.

⁶⁰¹ Nahl, 16/22.

⁶⁰² Bkz. Nahl, 16/83; Enbiyâ, 21/62-66; Mü’minûn, 23/69, 78-92; Neml, 27/60-64; Kasas, 28/70-73; Mü’min, 40/81; Rahmân, 55/1-78.

⁶⁰³ El-İsfahanî, “k-f-r” md., *Müfredat*, 918; Enis, vd., “k-f-r” md., *El-Mucemilvesit*, 791; El-Yesûî, “k-f-r” md., *el-Müncid*, 691; Karaman, F. vd., “küfür” md., *DKS*, 390; Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 533-534.

Terim olarak: Hz.Muhammed'i ve onun Allah'tan getirdiği kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlamak, tevatür yoluyla bize ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da bir kaçını, hatta bir âyette yer alan bir hükmü, bir helalı, bir haramı, bir emri veya bir yasağı inkâr etmek, yalanlamak, beğenmemek, küçümsemek veya alay konusu etmektir. Daha öz bir ifade ile: “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” anlamında kullanılan dinsel bir terimdir. Adı küfür olan bu eylemin öznesi için, bir şeyi örten, gizleyen, inkâr eden; nimete, iyiliğe nankörlük eden kişi anlamına gelen “kâfir” kelimesi kullanılmıştır.⁶⁰⁴ Bu kelimenin sözlük anlamından hareketle: Tohumu toprağa gömdüğü için çiftçiye,⁶⁰⁵ verilen nimetin ve yapılan iyiliğin üstünü örterek inkâr ve nankörlük etmeye,⁶⁰⁶ inkâr ve nankörlüğü inanç haline getiren kimseye,⁶⁰⁷ gereği yerine getirilmeyen yeminin bedeline ve günahı affettirmek amacıyla yapılan iyiliğe,⁶⁰⁸ yapılan kötülüklerin ve ondan hâsıl olan günahın örtülmesine,⁶⁰⁹ kokusuyla etrafı saran cennetin aromalı içeceğine,⁶¹⁰ kılıcı örttüğü için kınına, meyvenin üstünü örten kabuğa, ağacı örten çiçeğe, yıldızları örttüğü için Güneş'e, Güneş'i örttüğü için buluta, gündüzü örtüp gizlediği için geceye, kâfir (küffar, kefare, kâfur vb.) denilmiştir.⁶¹¹ Aynı şekilde küfrü benimseyen kimse fitrî yeteneğini köreltip örttüğü için -kelimenin sözlük manasına binaen- kendisine kâfir denildiği, “Arapça kâfir veya Farsça gebrden (ateşe tapan) alınıp Türkçe'de kullanılan gâvur kelimesi de inanmayı ifade” ettiği nakledilmiştir.⁶¹²

Beşerî veya ilahî olsun bütün dinlerde inkâr ve küfür anlamında terimler muhalifler için kullanılmıştır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi üç semavî dinde küfrün ve kâfirin/münkir veya inkârcının dinî anlayıştaki yeri ve bakış açısı sırasıyla şöyle nakledilmiştir:

⁶⁰⁴ Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 533-536.

⁶⁰⁵ Bkz. Hadîd, 57/20.

⁶⁰⁶ Bkz. Neml, 27/40; Şu'arâ 26/19.

⁶⁰⁷ Bkz. Kâfirûn, 119/1.

⁶⁰⁸ Bkz. Mâide, 5/89.

⁶⁰⁹ Bkz. Nisâ, 4/31.

⁶¹⁰ Bkz. İnsan, 76/5.

⁶¹¹ El-İsfahanî, “k-f-r” md., *Müfredat*, 918; Enis, vd., “k-f-r” md., *El-Mucemilvesit*, 791; El-Yesûî, “k-f-r” md., *el-Müncid*, 691; Karaman, F. vd., “küfür” md., *DKS*, 390.

⁶¹² Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 534.

Yahudilik'te Küfür

“Yahudi geleneğinde Ortodoks inancı terkeden sapıklar için yer alan en yaygın terim, “Nâsıralı İâ’ya inanan” anlamındaki ma’amin Yeşu notseri ifadesinden türetildiği ileri sürülen minim’dir. Tanrı’nın birliğini reddeden, kötülüğün Tanrı’dan bağımsız ilâhî bir başka güce dayandığına inanan, Tanrı’yı zalim olarak niteleyen, cismanî dirilmeyi, Mesîh’in geleceğini ve İsrail’in seçilmişliği fikrini reddedenler yanında Sadûkiler, Sâmirîler ve Yahudi-Hristiyanlar gibi heretik mezhepler de bu kelime ile anlatılmıştır. Kofer (inkâr eden), gereksiz yere sorgulayan ve kutsal metinlerde çelişki bulmaya gayret edenler için kullanılırken, kofere bekkar terkihiyle dine ait temel bir inancı veya dogmayı (ikkar) reddeden kişi kastedilmiştir. “Değişen, başka dine geçen” mânasındaki mumar kelimesiyle Tevrat’ın hükümlerinden birini reddeden kimse nitelendirilmiştir.”⁶¹³

Kısacası: Hz. Mûsâ’nın Rab Yahova’dan getirdiği emirlere uymamak, başka tanrılara ve putlara tapınmaya kadar varan ahde aykırı tercih ve tavırlar küfür kapsamına girer. Yahudi şeriatına göre küfre giren bir Yahudinin pişmanlık gösterip tekrar dine dönmesi için imkân tanınır; aksi halde Yahudilerin sahip oldukları bazı ayrıcalıklardan mahrum bırakılır.

Hristiyanlık'ta Küfür

“Hristiyanlığın temel öğretisini kurtuluşa erbilmek için İâ’ya, öğretilerine ve yeryüzünde onun bedenini temsil eden kiliseye intisap etmenin zorunluluğu oluşturur. Kilise babaları bu inancı, “Kilise dışında kurtuluş yoktur” hükmüyle bir dogma haline getirmişlerdir. Dolayısıyla bu dindeki küfür anlayışını “Hz. İâ’nın ve kilisenin öğretilerini kabul etmemek” şeklinde tanımlamak mümkündür.”⁶¹⁴

Katı kurallarından vazgeçip bir yenilik ve esnekliğe gitmediği takdirde gelişen ve değişen dünya şartlarının bir sonucu olarak yalnızlaşacağını fark eden kilise, yeni kayıpların önüne geçmek, kaybettiği cemaat ve taraftarlarını geri kazanmak, sempati ve yeni üyeler elde etmek için bazı değişikliklere gitmiştir. Böylece küfür ve inkâra olan kilise bakışı değişerek daha önceleri sert ve afedilemez görüşlerin yerini, geri dönüş için tevbe kapılarının açıldığı ve yeni fırsatların tanındığı bir dizi yeni

⁶¹³ Sinanoğlu, a.g.e. “küfür” md., XXVI, 534.

⁶¹⁴ Sinanoğlu, a.g.e. “küfür” md., XXVI, 534.

görüşlerin aldığı görülmüştür. Örneğin: “Kilise babalarından Hermas’ın, vaftiz edildikten sonra kişinin inancını terketmesinin affedilemeyeceği şeklindeki görüşü ilk dönemde kilisenin müeyyidesini teşkil ederken İznik Konsili’nden sonra İsa’nın öğretilerinden ve kiliseden uzaklaşanların tövbe ederek kutsal birliğe (komünyon) girmelerine izin verilmiştir. Reform hareketlerinin ardından Katolik kilisesi, Ortodoks ve Protestan kiliselerine rağmen kendini kurtuluşun yegâne yolu olarak görmeye devam etmiştir. II. Vatikan Konsili’nden (1962-1965) sonra kilise yine kurtuluşun evrensel aracı olarak görülmekle birlikte diğer din ve mezheplerin de olumlu değerler taşıdıkları ve insanların kurtuluşuna yardımcı olacakları ifade edilmiştir. Hz. İsa’nın öğretilerini ve kiliseyi terkedenden pişmanlık duyarak tövbe etmeleri halinde tekrar kilisenin kutsal birliğine dâhil olmaları mümkün görülmüştür.”⁶¹⁵

İslâm’da Küfür

Kur’ân-ı Kerim’de küfür kavramı; gerek kök halinde gerekse aynı kökten türemiş fiil ve isimler olsun beş yüz yirmi iki defa geçtiği görülmüştür. Küfr ile birbirlerinin yan anlamı olan inkâr ise, türevleriyle beraber otuz yedi defa geçmiştir.⁶¹⁶ Kur’ân’da inkâr kelimesi dışında ayrıca “cahd” (bilerek inkâr etmek), şirk (ortak koşmak), tekzîb (yalanlamak), tuğyân (haddi aşmak, azmak), zulm (haksızlık etmek, yersiz hareket etmek), ism (günah işlemek) ve fisk (belli bir sınırı aşmak, hak yoldan ayrılmak) kavramları da dinden çıkmayı ifade eden küfür ve ve kâfir (inanmayan)ler hakkında kullanıldığı görülmüştür.⁶¹⁷

Kur’ân’da inkâr ve küfrün nedenleri sayılırken bu kavramlarla nitelenen kimselerin, Allah’ı (c.c.) inkâr etmek; O’na çocuk isnat etmek; yolundan yüz çevirmek; zat, sıfat veya fiillerinde başkasını O’na ortak veya denk görerek şirke düşmek; âyetlerini ve peygamberlerini inkâr etmek; son peygamber Hz. Muhammed’in (s.a.v.) tebliğ ettiklerini, Kur’ân’ı, melekleri, öldükten sonra dirilmeyi ve âhireti redetmek⁶¹⁸ gibi suçlar da zikredilmiştir.

⁶¹⁵ Sinanoğlu, a.g.e. “küfür” md., XXVI, 534.

⁶¹⁶ Abdalbâki, “kfr”, “nkr” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 811, 709.

⁶¹⁷ Sinanoğlu, “küfür” md., DİA, XXVI, 534.

⁶¹⁸ S. Bkz. Nisâ, 4/136, 150; Tevbe, 9/54; Nahl, 16/106; Mâide, 5/72-73; Tevbe, 9/30; Nisâ, 4/167; Âl-i İmrân, 3/151; Mâide, 5/17; Beyyine, 98/1, 6; En’âm, 6/39; Enfâl, 8/31; Nisâ, 4/42; Yûnus, 10/2;

Kur'ân-ı Kerim'de inanmanın veya inkâr etmenin tercihi insanın iradesinde olduğu belirtilmiştir,⁶¹⁹ ancak inanç ve amel tercihinde serbest bırakılan insanın tercihi inkâr ve münker olduğu takdirde Allah'ın (c.c.) rızâ göstermeyeceğine⁶²⁰ dikkat çekilerek istediği takdirde müdahale edebileceğini⁶²¹ belirtmenin yanında ilahî hikmet gereği,⁶²² kendilerine belirli bir süreye kadar⁶²³ mühlet⁶²⁴ verdiğini, bunun neticesinde tercih ettiği inanç ve işlediği amelin bir karşılığı mutlaka olacağını belirtmiştir.⁶²⁵

Âyetlerde olduğu gibi inkâr ve küfür ile alakalı çok sayıda hadis de varid olmuştur. Bunlar Kur'ân ile aynı perspektifte meseleye yaklaşmakta ve nisbeten daha geniş bir şekilde ele almaktadır. Özellikle iman bölümlerinde çeşitli başlıklar altında kaydedilen birçok rivayet bu konuyu ele almaktadır. Hadislerde imanın en üstün itaat olduğunu ifade buyururken;⁶²⁶ küfrün bir diğer versyonu olan şirk ise, en büyük günah olarak tanımlanmıştır.⁶²⁷ Kur'ân-ı Kerim'de ağır azapla cezalandırılacağı ifade edilen⁶²⁸ kamufle edilmiş pokalemonik küfür olan nifakın da,⁶²⁹ bizzat küfür olduğu vurgulanmış, birbirinin zıttı olan imanla küfrün kişinin kalbinde aynı anda bir arada bulunamayacağına⁶³⁰ dikkat çekilmiştir.

İslâmî kaynaklara göre, icmalî olarak iman ile küfrün tarifi yapılacaksa: Kelime'i-Şehadet'i söyleyip muhtevasına inanmanın iman; bu ilkeyi tamamen veya kısmen inkâr etmenin ise küfür olduğu söylenmiştir; ancak Kur'ân ve hadislerden derlenerek İslâmî kaynaklarda temel esaslar olarak yer alan; fakat kimi kaynakların

Ra'd, 13/42-43; İsrâ, 17/41, 46; Meryem, 19/73, 77; Enbiyâ, 21/2-3; Nisâ, 4/136; Yâsîn, 36/78-79; A'râf, 7/45; Hûd, 11/7, 19.

⁶¹⁹ Bkz. Kehf, 18/29.

⁶²⁰ Bkz. Zümer, 39/7.

⁶²¹ Bkz. Secde, 32/13.

⁶²² Bkz. Âl-i İmrân, 3/176.

⁶²³ Bkz. Fâtır, 35/45.

⁶²⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/178; A'râf, 7/182, 183.

⁶²⁵ Bkz. Yâsîn, 36/54; İnsan, 76/22; Mürselât, 77/41-50.

⁶²⁶ Bkz. Müslim, İmân, 1/36, (135), no:83, I, 88.

⁶²⁷ Bkz. Müslim, İmân, 1/37, (141), no:86, I, 90.

⁶²⁸ Bkz. Bakara, 2/8-16; Nisâ, 4/145; Tevbe, 9/66.

⁶²⁹ Bkz. Nisâ, 4/141-143; Mücâdele, 58/14, 16; Tevbe, 9/68, 74, 80, 84-85; Münâfikûn, 63/1-3.

⁶³⁰ Bkz. İbn-i Hanbel, *Müsned*, (2/349), no:8387, III, 26.

özet bilgilerinin etkisiyle toplum tarafından imanın şartları olarak şöhret kazanan ve ezberlenen altı madde vardır. Oysa bu maddeler imanın bütün şartları olmadığından bunlara temel esaslar veya temel şartlar demek doğru anlaşılması açısından daha isabetli olur. Zira imanın şartları sadece altı maddeden ibaret değildir. Hatta maddeler halinde sıralayıp bir çerçeve çizmek de olumsuzdur. Doğru olan bütün maddeleri ihtiva edecek kapsamlı bir tanım yapmaktır. Ancak böyle bir tanımla kişinin iman dairesinde kalıp kalmadığı veya olup olmadığı anlaşılır. Örneğin: Dinden olduğu âyet veya sahih hadislerle kesin biçimde kanıtlanan itikadî, amelî ve ahlâkî hükümlerin dinî oluşuna şüphesiz ve naslarda belirtildiği gibi inanmak, hafife veya alaya almamak, bunların statüsü neyse (farz, helâl veya haram) o statüde bulunduğunu kabul etmek gibi bu ve buna benzer tanımlarla kapsamlı bir şekilde imanın şartı ortaya konabilir.⁶³¹

İslâm dininde iman ve küfür gibi itikadî alana giren hükümleri konu alan kelam ilmi geliştirilmiştir. Bu ilimde en çok üzerinde durulan konulardan birisi ise, küfürdür. Ancak İslâm âlimleri, iman olgusunun niteliği hakkında ileri sürdükleri farklı görüşlerine bağlı olarak küfrün mahiyetine dair çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır.

Örneğin: İmanı kalbin tasdikine bağlayan bazı âyet ve hadislerden⁶³² hareketle, “Ehl’i-Sünnet kelâmcıları imanı kalbin tasdikinden ibaret görmüşlerdir. Bu nedenle dinin aslından (zarûrât-ı dîniyye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemeyi küfür sayarken, imanın tasdik değil, mârifetten ibaret olduğunu ileri süren Cehmiyye ve Neccâriyye Allah’ı (c.c.) ve Hz. Peygamber’in haber verdiği hususları bilmemeyi küfür saymıştır. Oysa mârifetin karşıtı cehalet, imanın karşıtı inkârdır. Dolayısıyla tek başına bilgi iman edilecek hususların mahiyetini kapsamaya yeterli görülmemiştir. Zira dini ve zarurat’ı-dîniyye’ye dair hususları bildiği halde küfrü gerektiren herhangi bir inancı, fiili veya sözü benimseyen, işleyen ve söyleyen kimsenin iman dairesinden çıkmış olacağı” ileri sürülmüştür.⁶³³

⁶³¹ Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 536.

⁶³² Bkz. Nahl, 16/22, 106; Hucurât, 49/14; Müslim, İmân, 1/10, (52), no:31, I, 59.

⁶³³ Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 535.

İmanı sadece dilin ikrarından ibaret kabul eden Mürcie ve Kerrâmiyye'ye göre ise, küfür dille ikrar etmemektir; fakat bir taraftan münâfıkların mü'min olduğunu bu şekilde öne süren Kerramiler başka taraftan da münâfıkların kalben değil de görünüşte iman etikleri için ebediyen cehennemde olacakları, cennete girecek kimselerin dıştan olduğu kadar içten de, iman eden kimseler olduğunu sözlerine ekledikleri nakledilmiştir.⁶³⁴ Eh'i-Sünnet kelâmcıları bu görüşü, gerçekte iman etmedikleri halde Allah'a (c.c.) ve âhiret gününe inandıklarını söyleyen münâfıkların mü'min olmadığını açıklayan âyetlere⁶³⁵ aykırı bularak eleştirmişlerdir. Bu görüşün dünyada mü'minler gibi görünmenin, aynı haklardan faydalanmanın ötesinde başka bir değeri olmadığı, ahiretteki durumlarında da fayda sağlamayacağı görüşü ileri sürülmüştür.⁶³⁶

“Ebû Hanîfe, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Beyâzîzâde Ahmed Efendi'ye ait, imanı kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak kabul eden meşhur kavle göre küfür imanın söz konusu iki rüknünden birinin mazeretsiz olarak terk edilmesidir. Hâlbuki imanı kalbin tasdikinden ibaret sayan Hanefî geleneğine mensup kelâmcılara göre: İkrar onun rüknü değil dünyada ferde mü'min muamelesi yapılabilmesi için şarttır. İmanı “kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve dinî görevleri yerine getirme” şeklinde tanımlayan Hâricî, Mu'tezilî ve Şîî kelâmcılarına göre, küfür bu üç rükünden birinin terkedilmesiyle gerçekleşir. Amelî imanın bir cüzü kabul eden söz konusu mezhepler hangi görevin (tâat) imandan sayıldığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerse de genel olarak Hâricîler, büyük günah işleyen ve ilâhî emirlerden birini terkedenin kâfir olduğunu, Mu'tezile ile Şîa, büyük günah işleyen imandan çıkmakla birlikte küfre girmeyip ikisi arasında bir yerde (el-menzile beyne'l-menzileteyn) bulunduğunu, işlediği günahtan dolayı tövbe etmeden öldüğü takdirde ebedî olarak cehennemde kalacağını ifade ederler.”⁶³⁷ İmanla amel arasında sıkı bir ilişkinin var olmasını kabul etmekle beraber aynı naslardan hareket eden Sünnî kelâmcılar amel olmadan da imanın olabileceği sonucuna varmışlardır.⁶³⁸

⁶³⁴ İzutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. trc. Salahattin Ayaz, 1. Bsk. İstanbul, Pınar Yay. 1984, 188; Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 535.

⁶³⁵ Bkz. Bakara, 2/8-9.

⁶³⁶ Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 535.

⁶³⁷ Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 535.

⁶³⁸ Kılavuz, vd., *İlmihal I. İman ve İbadetler*, I, 72,73.

İslâm âlimleri tarafından etraflıca incelenen küfr meydana geliş şekline ve nedenlerine göre taksime tabi tutulmuş ve şu dört başlık altında toplanmıştır:

1. Küfr'i-İnkârî: Allah'ı, (c.c.) peygamberleri ve onların Allah'tan alıp getirdikleri dinî esasları kişinin diliyle inkâr etmesidir.

2. Küfr'i-Cühûd: Kişinin bildiği halde iman etmemesi, inkârı tercih etmesidir.

3. Küfr'i-İnâdî: Kişinin kalben Allah'ı (c.c.) bilip bazen diliyle de ikrar ettiği halde haset, şöhret ve makam düşkünlüğü, kavmiyetçilik gibi sebeplerle İslâm'ı bir din olarak kabullenmemesidir.

4. Küfr'i-Nifâk: Kişinin inanılması gereken hususları diliyle ikrar ettiği halde kalben tasdik etmemesidir.⁶³⁹

Ayrıca (Allah'ın (c.c.) ulûhiyyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğu anlamına gelen) “şirk”⁶⁴⁰ ve Müslüman iken başka bir dini veya inanç sistemini kabullenerek İslâm'ın terk edilmesi anlamında kullanılan “irtidad”⁶⁴¹ da küfür çeşitlerindedir. Küfrün hangi çeşidi olursa olsun İslâm nazarında küfür tek millettir.⁶⁴² Cinnî olsun insî olsun kâfirin her çeşidi de şeytanla beraber organizeli çalışan kimseler olup, peygamber ve davasının düşmanlarıdır. “*Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.*”⁶⁴³ İnananları inançlarından çevirip kendileri gibi aynı seviyeye getirmek için uğraşırlar.⁶⁴⁴ Kimini değişik vaatlerle kandırıp (ikna ederek) aldatırlar.⁶⁴⁵ Kimini tehdit ve zor kullanarak haktan çevirmeye çalışırlar; ⁶⁴⁶ fakat her halukârda dinlenilmemeleri ve onlara uyulmamaları istenmiştir.⁶⁴⁷ Uyuldukları takdirde kişiyi büyük zarara uğratacakları,⁶⁴⁸ dinden

⁶³⁹ Sinanoğlu, “küfür” md., *DİA*, XXVI, 535-536.

⁶⁴⁰ Bkz. Nisâ, 4/48.

⁶⁴¹ Bkz. Bakara, 2/217.

⁶⁴² Bkz. Bakara, 2/120; Enfâl, 8/73; *Kurtubi*, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî Şemsiddin el-Kurtubi, *El-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân/ Tefsirü'l-Kurtubî*, thk. Ahmed el-Berdunî ve İbraim Etfiş, et-Tab'at's-Saniye, Kahire, Daru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1964/1384, II, 94; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, I, 659-661.

⁶⁴³ Bkz. En'âm, 6/112, 113.

⁶⁴⁴ Bkz. Nisâ, 4/89.

⁶⁴⁵ Bkz. A'râf, 7/113, 114.

⁶⁴⁶ Bkz. A'râf, 7/123, 124, 127.

⁶⁴⁷ Bkz. En'âm, 6/121.

çıkartacakları haberi verilmiştir.⁶⁴⁹ Dış görünüş ve sözlerinin aksine içlerinde inananlara karşı büyük kin beslerler. Öyle ki hınçlarından parmaklarını ısırırlar;⁶⁵⁰ ama aldatıp dinden çıkarmak, imandan ve Allah'tan uzaklaştırmak için hınçlarını ve gerçek yüzlerini çağın icaplarına göre nefsin hoşuna giden bazı yaldızlı laflarla saklarlar.⁶⁵¹ Gerek cinnî şeytan olsun gerekse insî şeytan olsun hüküm günü kandırdıkları kimselerle yüzleştirildiklerinde aralarında geçen diyalog aldatmaya dair her şeyi ortaya koymaktadır. Bu gerçeği ortaya koyan diyalogların yer aldığı âyetlerin bazıları şöyledir:

“İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: “Şüphesiz bizler size uymuştuk, şimdi siz az bir şey olsun Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?” Onlar da, “Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur” derler. İş bitirilince şeytan da diyecek ki: “Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim; ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır.”⁶⁵², “İnkâr edenler, “Biz bu Kur’ân'a da ondan önceki kitaplara da asla inanmayız” dediler. Zalimler Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman hallerini bir görsen! Birbirlerine laf çevirip dururlar. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, “Siz olmasaydınız biz mutlaka iman eden kimseler olurduk” derler. Büyüklük taslayanlar zayıf ve güçsüz görülenlere, “Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan alıkoyduk? Hayır, suçlu olanlar sizlerdiniz” derler. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, “Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır; çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz” derler. Azabı görünce de içten içe pişmanlık duyarlar.

⁶⁴⁸ Bkz. Âl-i İmran 3/149.

⁶⁴⁹ Bkz. En'âm, 6/116.

⁶⁵⁰ Bkz. Âl-i İmran 3/118-120.

⁶⁵¹ Bkz. En'âm, 6/112.

⁶⁵² İbrahim, 14/21, 22.

Biz de inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar geçiririz. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir."⁶⁵³

O gün dünya hayatında kandırılıp küfre girmiş kimselere Allah şöyle diyecektir: *"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"* Buna cevap olacak mahiyette olan bir âyette bu kimseler itirafta bulunmak üzere: *"Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.*"⁶⁵⁴

Allah'ın (c.c.) çağrılarına uyup kandırılmaktan kurtulanlar ise, o gün *"Birbirlerine yönelip sorarlar. İçlerinden biri der ki: "Benim bir arkadaşım vardı." "Sen de tekrar dirilmeyi tasdik edenlerden misin?" derdi. "Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı, biz mi hesaba çekileceğiz?" Konuşan o kimse yanındakilere, "Bakar mısınız, hali ne oldu?" der. Kendisi de bakar ve onu cehennemde ortasında görür. Ona şöyle der: "Allah'a andolsun, neredeyse beni de helak edecektin." "Rabbimin nimeti olmasaydı, mutlaka ben de cehenneme konulanlardan olmuştum. "Nasıl, ilk ölümümüzden başka ölmeyecek miymişiz? Bize azap edilmeyecek miymiş?" Şüphesiz bu (cennetteki nimetlere ulaşmak) büyük bir başarıdır. Çalışanlar böylesi için çalışsınlar!"⁶⁵⁵ Diyerek dünya hayatında ne kadar kritik bir aşamadan geçildiğini, bunu başarmanın ancak Allah'ın (c.c.) bahsettiği iman ve İslâm nimeti⁶⁵⁶ ile mümkün olabileceğini, bunun dışında kalan o yaldızlı lafların aldatıp kandırmaktan başka bir şey olmadığını söyleyerek herkesi kazandıkları o büyük başarıya davet ederler.*

1.2.2.2. Münâfıklar

Sözlükte: Nefeka herhangi bir şeyin bir şekilde tükenmesi, satmakla, ölümle veya bitmekle yok olması; bir yeri yarıp geçen yol, tünel veya ırmak; tarla faresinin deliğine girmesi, çıkması ve ak tavşanın hareketleri anlamında kullanılır. Bu benzerlikten hareketle bir kimsenin olduğundan başka türlü görünmesi anlamındaki

⁶⁵³ Sebe', 34/31-33.

⁶⁵⁴ En'âm, 6/130.

⁶⁵⁵ Sâffât, 37/50-61.

⁶⁵⁶ Es-Sâbu'nî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 180; Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 1241.

“nifâk” masdarından türemiş bir sıfat olan “münâfik” kelimesi de: “İnanmadığı halde kendisini mü’min gösteren” kimse demektir. Ayrıca kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök mânâsından hareketle münâfik, “dinin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimse” olarak da tanımlanmıştır.⁶⁵⁷ Bu anlamıyla Medine döneminde kullanıldığı bilinen münâfik kelimesi câhiliye döneminde mevcut olmakla birlikte terim mânâsında kullanıldığı bilinmemektedir.⁶⁵⁸ Aynı kökten gelen infak kelimesi ise, özellikle Allah rızası gözetilerek yapılan malî harcama ve o harcamanın adı anlamında da âyet⁶⁵⁹ ve hadislerde⁶⁶⁰ kullanıldığı görülmüştür.

Terim olarak münâfik: Kalbi ile inanmadığı halde inkârını saklayıp, dili ile inandığını söyleyerek mü’min görünen/görünmeye çalışan veya imanla küfür arasında bocalayan kimse olup, nifak da bu kimsenin bu yöndeki davranışıdır.⁶⁶¹

Nifak sözcüğü türevleriyle beraber Kur’ân’da yüz on bir defa geçmektedir. Bunlardan otuz yedisi gizli küfür anlamına gelen inancı, bir tanesi yer kabuğunda açılacak delik/tüneli,⁶⁶² yetmiş üç tanesi değişik maksatlarla yapılan malî harcamaları ifade etmek için kullanılmıştır.⁶⁶³

Kur’ân, inanç guruplarını sıralarken mü’minler ve kâfirlerden başka aslında kâfir; fakat mü’min görünen bir ara guruptan da bahsetmektedir.⁶⁶⁴ Münâfiklar işte bu grubu teşkil etmektedir. Âyet ve hadislerde zikirleri çokça geçen bu gurubun itikadî ve amelî durumu, psikolojik yapısı ve ahlâkî bozukluğu, toplumsal hayattaki yerleri ve inananlara karşı tutumları, dünya görüşleri ve âhiretteki konumları ayrıntılı

⁶⁵⁷ El-İsfahan, “n-f-k” md. *Müfredat*, ; Enis, vd., “n-f-k” md., *El-Mucemilvesit*, 942; El-Yesûî, “n-f-k” md., *el-Müncid*, 828; Karaman, F. vd., “münâfik” md., *DKS*, 495; Alper, Hülya, “münâfik” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXI, 565.

⁶⁵⁸ Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

⁶⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/270, Tevbe, 9/121.

⁶⁶⁰ Bkz. Buhârî, Nefekat, 69/1, no5351, 5352, VII, 62.

⁶⁶¹ Karaman, F. vd., “münâfik” md. *DKS*, 495; Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

⁶⁶² Bkz. En’âm, 6/35.

⁶⁶³ Abdalbâki, “nfk” md., *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 808.

⁶⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/1-20; Nisâ, 4/141-145.

biçimde anlatılmıştır. Özellikle onları konu alan ve adlarıyla anılan “Münâfikün” adlı surede bu durumlarına dikkat çekilmiştir.⁶⁶⁵

Aynı şekilde muhtelif âyetlerde de müteferrik olarak münâfikların haleti ruhiyeleri, hayatın gerçeklerine karşı tavır ve duruşları, yaşadıkları kişilik ve psikolojik sorunlar ele alınmıştır. Meselâ: Göründükleri gibi olmayıp korkak, tedirgin, cimri, yalancı, kibirli, gösterişçi, menfaatçı, ibâdetlerde isteksiz, dinî inanç ve iyi niyet istismarcısı, bozguncu, münkerin faili, marufun maniî, Allah’ı (c.c.) ve mü’minleri alaya alan, müslümanlara yardım edilmesini engellemeye çalışan, mü’minlere ve Peygamber’e karşı kindar, düşman ve sinsi oldukları⁶⁶⁶ bildirilerek onlara dair çok sayıda bilgi sıralanmıştır.

Konunun devamında daha detaylı değinileceği üzere, ilgili âyetlerin mefhumundan anlaşılan nifak: Kendisiyle özdeşleştirilen aldatmaya yönelik yalan söyleme ve olduğu gibi görünmeme veya görüldüğü gibi olmama sanatıdır.⁶⁶⁷ Bu sanatın erbabına münâfik, sanatına da münâfiklik denilmiştir. Kur’ân’ın ifadesine göre: Bu sanatı en iyi icra eden Allah’ı (c.c.) bile kandırmayı düşünen, kâfirlerin azılları olan münâfiklardır. Aldatma ve kandırmanın en etkili yolu olan bu sanatın piri ise gerçekleri bildiği halde ince bir ustalıkla muhalifini söyleyerek Hz. Âdem ve eşini aldatarak cennetten çıkartılmalarına neden olan İblis’in kendisidir. Nitekim bir âyette⁶⁶⁸ şeytan ile münâfikların buluştukları bu paydaya dikkat çekilmiştir.

Kur’ân terminolojisinde münâfik kelimesi, mutlak manada zahirî mü’min batınî kâfir anlamında değil de iki farklı tipteki kimseler için kullanıldığını ifade edenler olduğu nakledilmiştir. Bu kimselere göre: Biri “*İnanmadıkları halde Allah’a ve âhiret gününe inandık*”⁶⁶⁹ diyen “halis münâfiklardır”. Diğeri zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı yüzünden imanla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan,⁶⁷⁰ imandan çok küfre yakın olan⁶⁷¹ kimselerdir. Buna delil olarak

⁶⁶⁵ Bkz. Münâfikûn, 63/1-11.

⁶⁶⁶ S. Bkz. Tevbe, 9/56-57; Muhammed, 47/20-21; Haşr, 59/11-13; Münâfikûn, 63/4; Tevbe, 9/67; Münâfikûn, 63/1, 5; Nisâ, 4/142; Bakara, 2/205; Tevbe, 9/67; Tevbe, 9/65, 79; Münâfikûn, 63/7; Âl-i İmrân, 3/119; Ahzâb, 33/57-60; Mücâdile, 58/8.

⁶⁶⁷ Bkz. Nisâ, 4/141-143.

⁶⁶⁸ Bkz. Haşr, 59/16.

⁶⁶⁹ Bakara, 2/8.

⁶⁷⁰ Bkz. Nisâ, 4/137, 143; krş. Tevbe, 9/44-45.

da bazı âyetlerde “münâfıklar” ve “kalplerinde hastalık bulunanlar”⁶⁷² diye kullanılan ikili ifade tarzını göstermişlerdir.⁶⁷³ Onlara göre âyetin ifade ettiği halis münâfıklar, mü’minlerle karşılaştıklarında inandıklarını söyleyen; ancak asıl taraftarlarıyla baş başa kaldıkları zaman da mü’minlerle alay ettiklerini söyleyenlerdir.⁶⁷⁴ Diğerleri ise inandıklarını sanmakla birlikte önemli işlerde din dışı otoritelere gitmeyi tercih eden; ancak başlarına bir felâket gelince de Hz. Peygamber’e başvuranlardır.⁶⁷⁵ Yani hak dine olan bağlılıkları dünyevî menfaatlerine göre değişen⁶⁷⁶ kimselerdir.⁶⁷⁷

Aynı şekilde rivayetlerde de geçen her nifakın sadece itikadî bozukluğu değil; amelî eksiklikleri de ifade etmek için kullanılmış olabileceği anlayışıyla ihtilafî görüşler öne sürülmüştür: Bazı İslâm âlimleri nifakı itikadî ve amelî olarak sınıflandırıp ikiye ayırdığı, bazıları da büyük ve küçük nifak olarak sınıflandırdığı nakledilmiştir. Zira yalan söylemek, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek, anlaşmazlığa düştüğünde haksızlığa sapmak, ayrıca çirkin söz söylemek ve gereğinden fazla konuşmak gibi münâfıklar için sayılan başlıca alâmetlerin⁶⁷⁸ bir Müslümanda da görülebilmektedir.⁶⁷⁹

Nitekim İbni Teymiye’ye isnat edilen bir görüşte: Kur’ân’da sözü edilen münâfıkları kalbinde küfrü gizlediği halde zâhirde mü’min olduğunu söyleyen ve kalbinde hem iman hem nifak unsurlarını bulunduran kimse olmak üzere iki kısma ayrılmıştır: Birincisi halis münâfik olduğu hususunda İslâm âlimleri ittifak ettiği, ikincisi ise kalbinde hem iman hem nifak unsurlarını bulunduran kimse olduğu, “*O gün onlar imandan çok küfre yakındılar*”⁶⁸⁰ âyetiyle nifak alâmetlerinden bahseden hadisler bunun delili olarak gösterilmiştir. Bunlara, “cennet vaad edilen mü’min” denilemeyeceklerle beraber cehennemde ebedî kalmayıp kurtulacakları umulan

⁶⁷¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/167.

⁶⁷² Bkz. Enfâl, 8/49; Ahzâb, 33/12.

⁶⁷³ Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

⁶⁷⁴ Bkz. Bakara, 2/14.

⁶⁷⁵ Bkz. Nisâ, 4/60-62.

⁶⁷⁶ Bkz. Hac, 22/11.

⁶⁷⁷ Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

⁶⁷⁸ Bkz. Buhârî, İmân, 2/23, no:33, 34, I, 16; İmân, 2/2, no:9, I, 11; Müslim, İmân, 1/25, (107-109), no:59, I, 78; Tirmizî, el-Birru ves-Sile, 25/80, no:2027, IV, 375.

⁶⁷⁹ Davutoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 102-110; Hülya, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

⁶⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/167.

kimseler olduğu düşünölmüştür. Ve bu görüş: “Kalbinde hardal tanesi kadar iman olanı cehennemden çıkarın”⁶⁸¹ hadisiyle desteklenmiştir.⁶⁸²

Kur’ân-ı Kerim’in özellikle Medine döneminde nâzil olan âyetlerinde nifak hareketine ve münâfiklara fazlaca temas edildiği bilinmektedir; ancak yukarıda zikri geöen âyetlerin nifak hakkındaki farklı ifadelerle “aslında nifak hareketinin medineden önce başladığı sonucu vermenin yanında, nifak hareketinin medineyle başladığı yolundaki yaygın kanaatin ise, halis münâfik tipiyle ilgili olduğu ortaya öıkartılmıştır. Bu durumda “şüphe içinde bocalama” mânasındaki nifakın Mekke döneminde de bulunduğu ve Mekki âyetlerde münâfiklardan bahsedilmesinin sebebi açıklığa kavuşmuş olur”⁶⁸³

Münâfiklarla (halis münâfiklar) ilgili âyetlerde varılan sonuç iman ettikleri; fakat tekrar küfre döndükleri ve hatta kendi rızalarıyla defalarca bunu yaptıkları⁶⁸⁴ ve bu sebeplede iradeleri doğrultusunda kalpleri mühürlendiđi⁶⁸⁵ belirlenmiştir. Yukarıda bir ara grup olarak ifade edilen münâfiklar Kur’ân’da imanla küfür yanında üçüncü bir kavram olarak dile getirilmesi sadece dünyadaki toplumsal statüleriyle ilgili bir niteleme olduğu, âhirette ise nifak üzere ölenlerin kâfirlerle birlikte kötü bir âkıbete mâruz kalacakları⁶⁸⁶ ifade edilmiştir. Kur’ân’nın açık ifadelerinden hareketle: “İslâm mezheplerinin münâfiklar hakkındaki hükümlerinin -imanı dille ikrardan ibaret sayan Kerrâmiyye⁶⁸⁷ hariö- birbiriyle uyuştuğu görölür. Mezhepler, iman-amel ilişkisine bakışlarından dolayı adlandırmada mü’min ve fâsık kelimelerini kullanmışlarsa da kalben iman etmediği halde, zâhiren mü’min görünen kişinin münâfik olduğu ve kendisine dünyada müslüman muamelesi yapılmakla birlikte âhirette ebediyen cehennemde kalacağı hükmünde birleşmişlerdir.”⁶⁸⁸

⁶⁸¹ Buhârî, İman, 2/13, no:22, I, 13.

⁶⁸² Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

⁶⁸³ Alper, a.g.e. “münâfik” md., XXXI, 565; bkz. Ankebût, 29/10-11; Müddessir, 74/31.

⁶⁸⁴ Bkz. Tevbe, 9/66, 74; Münâfikûn, 63/3.

⁶⁸⁵ Bkz. Tevbe, 9/87; Münâfikûn 63/3.

⁶⁸⁶ Bkz. Nisâ, 4/140; Tevbe, 9/68.

⁶⁸⁷ Bkz. “inkârcılar”, md., Kerramiyenin iman görüşüne, *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 102.

⁶⁸⁸ Alper, Hülya, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, Rağbet Yay. 2002, 55; Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

Kur’ân’da münâfiklardan her ne kadar üçüncü bir sınıf gibi söz ediliyorsa da⁶⁸⁹ uygulamada onlar çin ayrı bir statü belirlenmemiştir. Bunun nedeni: Hz. Muhammed’in, (s.a.v.) toplumsal birliği sağlamak ve İslâm’a sempati duyanları incitmemek olduğu, nehiy edilinceye kadar da münâfikların cenaze namazını kılmak, kabirleri başında durup onlar için dua etmek istemesi de⁶⁹⁰ onun peygamberî müsamaha ve sabrın enginliğinden olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹¹

Sınıflandırmayla ilgili Mâtürîdî, Allah’ın (c.c.) mü’min, kâfir ve münâfik olmak üzere üç inanç mensubu belirlediğini söylemekte ve münâfikların mü’minlerle kâfirler arasında bocalayan kimseler olduğunu kaydederek bu sınıflandırma dışında yeni bir taksimat yapılamayacağına dikkat çekmiştir.⁶⁹² “Bu açıklamaları ile Mâtürîdî ilk bakışta münâfiklara küfrün dışında farklı bir statü tanımış gibi görünmektedir; ancak Kur’ân’da mü’minlerin iman edip şüpheye düşmeyenler,⁶⁹³ münâfikların ise; tereddüt içinde bulunanlar⁶⁹⁴ şeklinde nitelendirildiği ve imanın şüphe karışmamış bir tasdik olarak kabul edildiği dikkate alındığında her ne kadar üçüncü bir grup olarak görüyorsa da netice itibariyle onun da münâfikları kâfir konumunda gördüğü” sonucuna varılmıştır.⁶⁹⁵

Münâfiklar, Hz. Peygamber tarafından tesis edilen uhuvveti bozup ensar ve muhacirler içinde kavga çıkartarak İslâm toplumunu birbirine düşürmek, gelen vahyi türlü oyunlarla zedeleyip henüz inananlar ve inanmak üzere olanların içine tereddütler oluşturmak, Hz. Peygamber ve ehl-i beytine sözlü ve fiili saldırılarda bulunarak itibarsızlaştırmak, savaş zamanında inananların aleyhine inanmayanların lehine olacak faaliyetlerde bulunmak gibi açık düşmanlıkları ve küfürleri⁶⁹⁶ vahiy yoluyla kısmen de olsa bildirilmiş,⁶⁹⁷ onlara karşı mücadele verilip tedbirli

⁶⁸⁹ Bkz. Bakara, 2/1-20; Nisâ, 4/141-145; Hadîd, 57/10.

⁶⁹⁰ Bkz. Tevbe, 9/84.

⁶⁹¹ *Hdislere İslâm*, I, 625; Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 566.

⁶⁹² Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî es-Semarkandî, *Kitabü't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Arutşi, 2. Bsk. Ankara, İSAM. Yay. 2005, 566.

⁶⁹³ Bkz. Hucurât, 49/15.

⁶⁹⁴ Bkz. Nisâ, 4/143.

⁶⁹⁵ Alper, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

⁶⁹⁶ Sezikli, H. Ahmet, “münâfik” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXI, 568-569.

⁶⁹⁷ Bkz. Tevbe, 9/101, Muhammed, 47/29-30.

davranılması istenmiştir.⁶⁹⁸ Bunun üzerine gereken tedbirler alınmış; fakat Hz. Peygamber şahsî olarak münâfikları yine de deşifre etmemiş, ayrı bir statüye veya kâfirlerle aynı muameleye tabi tutmamıştır. Münâfikları şahsî olarak tanıdığı halde onları tanımlarken şahsen değil de davranış ve ahlâkî yapı olarak tanımlamıştır. Meselâ: Yalan söylemek, sözünde durmamak ve emanete hıyanet etmek ayrıca bunlara ilave olarak anlaşmazlığa düştüğünde haksızlığa sapmak ayrıca çirkin söz söylemek ve gereğinden fazla konuşmak gibi başlıca alâmetleri saymıştır.⁶⁹⁹ Böylece münâfikların kimler olabileceği konusunda ipucu vermekle beraber mü'minlerin bu nitelikleri taşıyanlardan ve taşımaktan uzak durmalarını da tenbihlemiştir.

Gizli kâfirler olarak inananların arasında yer almaları ve inananlar olarak bilinmeleri, onların hîle ve planları, gayz ve aldaticılık gibi kötü niyet ve emellerini kamufle ederek oluşturdukları tehlike, küfrünü açığa vuranlarından çok daha ötededir.⁷⁰⁰ Onların cehennemdeki yerlerinin en alçak yer⁷⁰¹ olması dünya hayatında İslâm ve Müslümanlar için ne kadar tehlikeli oldukları hakkında fikir vermektedir. Kandırma konusunda tıpkı şeytan gibi Münâfiklar da arkadaşlarını kandırıp çıkmaza soktuktan sonra yardımsız ve desteksiz bırakırlar.⁷⁰² Tıpkı şeytanın Hz. Âdem'i ve eşini kandırmak için yalan yere yemin ettiği gibi,⁷⁰³ dönemin münâfikları da Hz. Peygamber'i ve inananları kandırmak için yalan yere yemin etmişlerdir.⁷⁰⁴ Bu tesbit şeytan ile münâfikların uyguladıkları taktik ve yöntemler konusunda benzeştiklerini ve aynı paydada buluştuklarını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu husus nifak hareketinin geçmişi, ilk fâîli ve başlangıç noktası hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre rahatlıkla denilebilir ki ilk münâfik şeytan, nifak hareketinin başlangıç noktası da insanlık tarihi kadar eskidir.

⁶⁹⁸ Bkz. Tevbe, 9/73, 74, Münâfikûn, 63/4.

⁶⁹⁹ Bkz. Buhârî, İmân, 2/23, no:33, 34, I, 16, İmân, 2/2, no:9, I, 11; Müslim, İmân, 1/25, (107-109), no:59, I, 78; Tirmizî, el-Birru ves-Sile, 25/80, no:2027, IV, 375.

⁷⁰⁰ Bkz. Bakara, 2/8-16; Nisâ, 4/141-145; Mücâdele, 58/14-18; Tevbe, 9/68, 74, 80, 84-85; Münâfikûn, 63/1-3.

⁷⁰¹ Bkz. Nisâ, 4/145.

⁷⁰² Bkz. Haşir, 59/11, 16.

⁷⁰³ Bkz. A'râf, 7/21.

⁷⁰⁴ Bkz. Nisâ, 4/62; Tevbe, 9/74, 107.

Ayrıca kendilerince Allah'ı (c.c.) ve insanları kandırmak için riyaen namaz kılarak⁷⁰⁵ hatta mescit inşa ederek vermeye çalıştıkları güven ve masumiyet görünümü altında inananları tuzağa düşürmek, düşmanlarına üs ve casusluk yapmak gibi türlü türlü oyun ve düzenbazlıklara girişmeleri,⁷⁰⁶ duracakları hiçbir sınırlarının, takılacakları hiçbir kutsî değerlerinin olmadığını göstermektedir. Allah'ı (c.c.) ve inananları alaya alıp kandırdıklarını sandıkları gibi⁷⁰⁷ başta Yahudi ve müşrikler olmak üzere inanmayanlardan da nemalanmak için her fırsatta onlarla beraber olduklarını dile getirerek onları aldatmaktan geri durmamışlardır.⁷⁰⁸ Hâlbuki ne onlardan ne de bunlardandırlar. Hangi taraftan koparabilecek bir dünyalık varsa, hangi taraf üstün gelirse hemen onlardan oluverirler. Bunlar çıkarlarından başka kimseye taraf değildirler. Dolayısıyla çıkarlarının değişmesiyle taraftarlıklarında değişmektedir.

Allah (c.c.) onların bu taraftarlık anlayışlarını ve ona dair karakteristik özelliklerini açıklarken Zat'ı-Bari'i dâhil⁷⁰⁹ her iki tarafı da nasıl aldatmaya çalıştıklarını, bunun için verdikleri çaba ve uyguladıkları taktikleri özetle şöyle ifade etmektedir: *"Onlar sizi gözetleyip duran kimselerdir. Eğer Allah tarafından size bir fetih (zafer) nasip olursa, "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlerin (zaferden) bir payı olursa, "Size üstünlük sağlayıp sizi mü'minlerden korumadık mı?" derler. Allah, Kıyâmet günü aranızda hükmünü verecektir. Allah, mü'minlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir. Münâfıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar. Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın. Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah'a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Şüphesiz ki münâfıklar, cehennem*

⁷⁰⁵ Bkz. Nisâ, 4/145.

⁷⁰⁶ Bkz. Tevbe, 9/107.

⁷⁰⁷ Bkz. Bakara, 2/8-14.

⁷⁰⁸ Bkz. Bakara, 2/14.

⁷⁰⁹ Farklı görüşler için bkz. "muhada'a", "hud'a", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 8, 17.

ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın."⁷¹⁰ İşte nifakın değişmeyen gerçeği budur. Dolayısıyla hangi çağ ve asırda olursa olsun kimliği ve uyruğu ne olursa olsun fark etmez bütün münâfıklar aynı huy ve karakterdedirler. Allah'ın (c.c.) buyurduğu gibi nifak (münâfıklık) inkâr ile iman arasında gidip gelen batını inkârcı zahîrî çıkarına göre değişen bir inanç sistemidir. Münâfık kimse de bu inanç sistemine sahip kimsedir. Bu inanç sistemi onların böyle olmalarını gerektiriyor. Yukarıda ifade edildiği gibi bunların takılacakları bir değerleri, duracakları bir kutsalları olmadığı için sınırsız helâla sahiptirler. Onlar için karşı tarafın inancı ve kimliği hiç önemli değildir; kim olursa olsun kutsalını kötü emellerine alet etmekte bir sakınca görmezler. Pirleri olan İblis gibi kandırma konusunda çok ustadırlar;⁷¹¹ fakat yine de açık vermektense kurtulamıyorlar. Feraseti açık olan hemen bunun farkına varır.⁷¹² Dost görünür; fakat düşmandırlar, onlardan şiddetle korunmak Allah'ın (c.c.) emridir.⁷¹³ Korunma nedeninin açıklandığı bir dizi âyette Allah, münâfıkların inananlara olan bakışlarını, dilek ve temennilerini, kin ve ikiyüzlülüklerini açıklayarak mü'minlerin onlara karşı uyanık ve tedbirli olmalarını şöyle ifade etmiştir: *"Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık. İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz halde sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir. Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız onların hîleleri size hiçbir zarar vermez; çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.*"⁷¹⁴

Netice itibarı ile ister itikadî nifak olsun ister amelî nifak olsun sözlük veya terim anlamından da farkedileceği gibi münâfık kimse, karşı tarafı yanıltmak için

⁷¹⁰ Nisâ, 4/141-145.

⁷¹¹ Bkz. A'râf, 7/20-22; Tevbe, 9/74; Mücâdele, 58/18, 19.

⁷¹² Bkz. Muhammed, 47/30.

⁷¹³ Bkz. Münâfıkûn, 63/4.

⁷¹⁴ Âl-i İmrân, 3/118-120; Karaman, H. vd., *Kur'an Yolu*, I, 659-661.

sahip olduğu iki şahsiyetinden birini gösterip, diğerini saklı tuttuğu için aldatıcıdır; fakat itikadî nifak doğrudan inancı hedef aldığı için amelî nifaktan daha tehlikelidir. Dolayısıyla aldatması da daha ağır olur. Kur’ân’da küfürle nitelenen nifak da budur. Amelî nifak ise, mü’min olup nifak alâmetini taşımaktır.⁷¹⁵ Doğrudan amelî hedef alıp dolaylı ve bilahare imanı da etkileyeceği için tehlikeli olmakla beraber imana engel değildir; ama imanın güven veren mefhumuna,⁷¹⁶ özü sözü bir gerçeğine⁷¹⁷ aykırı olduğu için İslâm dininde nifakın her çeşidi yasaklanmıştır.⁷¹⁸

1.2.2.3. Nemmalar (Söz Gezdirenler)

Nemmar: Sözlükte bozgunculuk amacıyla insanlar arasında söz taşıma, dedikodu yapma ve ikiyüzlü davranma anlamına gelen “nemime” ile aynı kökten gelip ism’i-fail mübalağası (bu fiili çokça yapanı ifade etmek için kullanılmakta)dır. Geldiği kök ise: “Çekiştirmek, karalamak, iftira atmak; bir haberin ortaya çıkması, bir şeyin kokusunun yayılması; insanlar arasında fitne çıkartmak için haber yaymak, sözü yalanla süslemek, fısıltı halinde konuşmak ve birinin sözünü yalan katarak nakletmek” anlamındaki “nemm” kökünden türemiş olup bu karaktere sahip: Yani söz taşıyıp bozgunculuk yapmayı huy edinen kimselere “nemmâm” denilir. Kur’ân’da ve hadislerde geçen “nemim” de aynı şekilde açıklanmıştır.⁷¹⁹ Mâverdî’nin nemîmeyi, “gıybet sayılan kötü sözlere çirkin unsurlar katarak bunları, insanları birbirine düşman edecek tarzda anlatma” diye tanımladığı, ayrıca rivayetlerde zü’l-vecheyn (ikiyüzlü) tabiri de nemmâma yakın bir mânada geçtiği nakledilmiştir.⁷²⁰

⁷¹⁵ Bkz. Buhârî, *Îmân*, 2/23, no:33, 34, I, 16; Müslim, *Îmân*, 1/25, (107-109), no:59, I, 78.

⁷¹⁶ Bkz. Buhârî, *Îmân*, 2/3, no:10, I, 11; Müslim, *Îmân*, 1/14, (64), no:40, I, 65; Tirmizî, *Îmân*, 38/12, no:2627, V, 17; Nesâî, *İstiaze*, 47/8, no:4995, VIII, 104.

⁷¹⁷ Bkz. Hûd, 11/112; Saf 61/2, 3; Tirmizî, *Zühd*, 34/61, no:2410, IV, 607; İbn-i Mâce, *Fiten*, 36/12, no:3972, II, 1314; Çakan, İsmail Lütfi, “İman+İstikâmet = İslâmiyet”, *Altınoluk dergisi*, Mayıs, Sayı: 243, 2006, Sayfa, 026.

⁷¹⁸ Davutoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, I,102-110.

⁷¹⁹ El-İsfahanî, “n-m-m” md., *Müfredat*, 1087; Enis, vd., “nemm” md., *El-Mucemilvesit*, 956; El-Yesûî, “nemm” md., *el-Müncid*, 838; Karaman, F. vd., “nemime” md., *DKS*, 526; Es-Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 534.

⁷²⁰ Çağrııcı, Mustafa, “nemime” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXII, 553.

Türkçe de karşılığı koğuculuk olana nemime insanların arasının açılmasına, toplumda fitne ve fesâdın çıkmasına ve kardeşlik bağlarının kopmasına sebebiyet verdiği için, İslâm'da haram kılınmıştır. Koğucu (Nemmam) kimse Kur'ân'da yerilirken hadislerde cennete girmeyeceği bildirilmiştir.⁷²¹

Kur'ân-ı Kerim'de: “*Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme*”⁷²² şeklinde azılı müşriklerin karakteristik özellikleri sayılırken nemim sözcüğüne de yer verilmiştir. Bunun dışında herhangi bir âyette yer almayan bu sözcük yerine,⁷²³ onu da ifade eden daha kapsamlı ve genel sözcükler kullanılmıştır.⁷²⁴ Âyetlerde nemim ile beraber geçen nitelemelerin muhatabı konusunda çeşitli ifadeler olmakla beraber müfessirlerin çoğu bu sıfatları taşıyan herkese ve her zamana yönelik genel ve kapsamlı bir hitap olduğu, özellikle de yönetimi ve komutayı elinde tutanlar olduğu görüşündedirler.⁷²⁵

Bozgunculuk maksadıyla koğuculuk yapan kimse için bir hadiste: “*Koğucu (cezasını çekmeden) cennete giremez.*”⁷²⁶ ifadesinde bulunulmuştur. Bu ve benzeri rivayetlerden hareketle bazı hadis mecmualarında nemîme konusu ayrı başlıklar altında ele alınırken, ahlâk kitaplarında genellikle gıybetle birlikte ele alınmıştır.

Şeklen gıybet ve nemime olsa da niyet ve sonuç itibarı ile arabuluculuk ve barışı sağlamak gibi ıslaha yönelik yapılan söz taşıma ve ilave sözler kullanma bu kapsamın dışında tutulmuş olup dinen yasaklanmamıştır. Nitekim bir hadiste: “*Halkın arasını düzelden ve bunun için hayır niyetiyle söz ulaştıran veya hayır maksadıyla yalan söyleyen, yalancı sayılmaz.*”⁷²⁷ ifadesi kullanılmıştır. Buna göre bir kişinin nemmam, söz ve davranışının nemim sayılması için taşıdığı sözün keyfiyetinden ziyade, taşınan sözün taraflar arasında nasıl bir etki oluşturduğu ve taşıyıcının ilgili konuda ıslah mı yoksa ifsad mı amaçladığı önem arz eder. Bu

⁷²¹ Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 534.

⁷²² Kalem, 68/11.

⁷²³ Abdülbâki, “nemim” md., *el-Mu'cemu'l-Müfrehes*, 812.

⁷²⁴ Bkz. Şu'arâ, 42/42.

⁷²⁵ İbn-i Atıyye, *El-Muharrarü'l-Veciz*, V, 347.

⁷²⁶ Buhârî, Edeb, 78/50, no:6056, VIII, 17; Müslim, Âmân, 1/45, (168), no:105, I, 101.

⁷²⁷ Buhârî, Sulh, 53/2, no:2692, III, 183; Müslim, Birr, 45/27, (101), no:2605, IV, 2011.

durumda kişinin niyeti islah ise taşıdığı söz yalan bile olsa o bir muslihtir; niyeti bozgunculuk ise taşıdığı söz doğru bile olsa yine de o bir müfsid/nemmamdır. Nitekim Mâverdî'nin İslâm ahlâkına dair yazdığı “Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn” adlı meşhur eserinde: “Bir sözün içeriği doğru olsa bile anlatılması halinde kırgınlığa sebep olacaksa onu yaymanın yalan söylemek gibi haram olduğunu belirterek, gıybet, nemîme ve siâye (şer ve fesâd için koşturma) denilen söz ve davranışları da buna örnek olarak göster”diği nakledilmiştir.⁷²⁸ Gazzâlî'nin ise: “Dilin âfetleri”nden bahsederken gıybetten sonra nemîmeye yer vererek bir söz veya davranışın başkasına nakledilmesi halinde anlatılan şey gıyabında konuşulanı, olayın anlatıldığı kişiyi veya başka birini huzursuz ediyorsa bunları başkalarına açıklamayı da nemîme kapsamında gördüğü nakl edilmiştir.⁷²⁹

İnsanlara kötülük edip toplumda bozgunculuk çıkarma peşinde koşanları yeren “*Ceza yolu ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır.*”⁷³⁰ meâlindeki âyet ve “*İnsanların en kötüsü insanlara zarar vermesinden korkulandır*”⁷³¹ hadisin kapsamına nemmâmlar da alınmıştır.⁷³² Ayrıca bazı rivayetlerde: “*En şerlileriniz söz taşıyan, sevenlerin arasını bozan ve ayıp araştıranınızdır*”⁷³³ ve kabir azabının sebeplerinden birinin nemime olduğu da rivayetlerde yer aldığı görülmüştür.⁷³⁴ Bu hadisler özellikle nemimeyi konu alıp kötülüğüne dikkat çekmişlerdir; fakat bu iki hadiste özellikle “sizin şerlileriniz” ve çektikleri azabın sebebi “büyük günah olmadığı” ibaresi buradaki koğuculuk yapanın kâfir veya itikadî münâfıkların dışında inanan birinin yapmış olduğu anlamını vermektedir. Bu durumda anlaşılan daha önce belirtildiği üzere,⁷³⁵ nemime de amelî nifak gibi imana ve salih amele zarar verir; ama onları tamamen ortadan kaldırmak veya engelleri olmak gibi bir sonuç vermemektedir. Nemimenin amelî nifakla aynı olup itikadî nifaka benzeme yönü ve

⁷²⁸ Çağrııcı, “nemime” md., *DİA*, XXXII, 553.

⁷²⁹ Çağrııcı, a.g.e. “nemime” md., 2006, XXXII, 553.

⁷³⁰ Şûrâ, 42/42.

⁷³¹ Malik b. Enes, Hüsni'l-huluk, 47/1, no:4, II, 903.

⁷³² Çağrııcı, “nemime” md., *DİA*, XXXII, 553.

⁷³³ İbn-i Hanbel, *Müsned*, (6/459), no:27059, VII, 613; Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 534.

⁷³⁴ Bkz. Buhârî, *Vudu*, 4/56, no:216, 218, I, 53, Müslim, *Taharet*, 2/34, 111, no:292, I, 240.

⁷³⁵ Bkz. “münâfıklar”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 107-119.

nedeni şudur: Sözcük anlamına ayrıca Mâverdî'nin nemime için yaptığı tanıma ve münâfıkların özelliğinden olan zü'l-vecheyn (ikiyüzlülük) ile yakın anlamlı olduklarına bakılırsa, nemamların münâfıklık alâmetini taşıdığı, yaptıklarının da nifak olduğu kolayca anlaşılacaktır. Bu durum, söz konusu iki hadis mefhumuyla ele alındığında nemimeyi yapan kişi eğer gerçekten inanmış biriye yaptığı nemimenin amelî nifak, kalben inanmamış biri ise itikadî nifak olduğunu ortaya koymaktadır.

Yalan ve aldatmalarla sevenlerin arasını bozmak, insanları birbirne karşı tahrik ederek aralarına fitne, fesat sokmak, can kayıplarına ve büyük günahlara düşmeye varabilecek kadar birçok haksızlıkların ve yargısız infazların sebebi olabileceği için - inananlar için amelî nifak olan- nemime amel ve işleyiş bakımından itikadî nifaktan ve münâfıkların yaptığı nemimeden pek farkı görülmemektedir. Zira münâfıkların mühacirlerle ensarı birbirine düşürmek için yaptıkları çalışma ve yürüttükleri faaliyetler bundan farklı değildir.⁷³⁶ Arada görülebilecek tek fark itikadî nifakın inançsızlığı ve sınır tanımazlığı nedeniyle aynı nemime'nin daha şiddetli bir şekilde yapılmasıdır. Bu durumda daha önce⁷³⁷ münâfıklar için yapılan uyarı ve önerilerin nemamlar içinde geçerli olduğu anlaşılmalıdır. Kur'an'ın fasıklar için belirlediği hükmün⁷³⁸ fasıklıkla⁷³⁹ tanımlanan böylesi kimseleri de kapsadığı bilinmeli, getirdikleri habere hemen inanılmamalı, araştırmadan hüküm verilmemeli ve onlara karşı ihtiyat elden bırakılmamalıdır. Netice itibarı ile anlaşılacak aldatma ve kandırma yollarından biri olan nemime, birey ve toplumlar arası güven, huzur, saygı, sevgi ve birlikte yaşamayı hedef alan; sevapları silen, samimi imanı sorgulamaya açan ve kabir azabına sebep olan bir ahlâkî zemime ve ef'âli seyyiedir. Ahlâkî zemime ve ef'âli seyyie cümlesinden sayılan zan, casusluk ve gıybet gibi gayri ahlâkî davranışlar için Allah (c.c.): *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının; çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir."*⁷⁴⁰ Diyerek uyarıda bulunurken,

⁷³⁶ Karaman, H. vd., *Kur'an Yolu*, V, 357-365.

⁷³⁷ Bkz. "münâfıklar", md., *Kur'an-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 105.

⁷³⁸ Bkz. Hucurât, 49/6.

⁷³⁹ El-İsfahânî, "f-s-k" md., *Müfredat*, 796.

⁷⁴⁰ Hucurât, 49/12.

bunun çok daha kötüsü olan; Maverdi'nin deyimiyle gıybet sayılan kötü sözlere çirkin unsurları katarak bunları insanları birbirine düşman edecek tarzda anlatılan sözler olan nemime herhalde daha şiddetli bir uyarı icabeder. Bunu anlamak zor olmasa gerek; çünkü bu kelime Kur'ân'da bir defa geçmiştir, o da -genel kanaate göre- İslâm düşmanı müşriklerin karakterleri anlatılırken geçmektedir.⁷⁴¹

Daha şiddetli bir uyarı icap eder; çünkü bu ahlâkı zemime ve ef'âli seyyie insanların bir arada ve birlikte Allah'ın (c.c.) kulları olarak kardeşçe yaşamaya yönelik tehdit ve kaos girişimidir; çünkü bu mezzum şey yeryüzünde kurulmuş rabbânî mizana ve kurulmak istenen ilahî nizama yönelik nehyedilmiş bozgunculuk ve fesat hareketidir.⁷⁴² Bu mezzum şey dinen haram kılınmıştır; çünkü işlendiği takdirde günah'a, kişilik haklarına tecavüz olduğu için de kul hakkı olup ilgili kişilerin vebaline girmektir. Dahası neden ve nasıllara ihtiyaç bırakmayan, her yönüyle fitneye açılan bir kapıdır.

1.2.2.4. Müfsidler (Bozguncular)

Bir şey az veya çok itidal hâlden, kendisine lâıyk olan durumdan, faydalanılır olmaktan çıkmak, fâsit olmak, bozulmak, çürümek, kuraklık, kıtlık; bir kimsenin itidal ve doğru yoldan ayrılması, başkasının malına haksız yere el koymak, zulüm, karışıklık, yaramaz olmak ve mahvolmak anlamındaki “fesâd”⁷⁴³ kökünden gelen “müfsid” sözlükte: İfsat eden, bozan, mahveden, terim olarak da: Tabii dengeyi, sosyal düzeni ve ahlâki yapıyı bozan/bozmaya çalışan kimse demektir.⁷⁴⁴

Fesâd kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de yirmi üç surede ve kırk yedi âyette isim ve fiil olarak on dört, ifsat ve müfsid (masdar ve ismi-fail) kalıplarında da otuz altı olmak üzere toplam elli defa geçmektedir.⁷⁴⁵

Kâfirlere, münâfıklara, Firavun ve taifesine, Lût kavmine, Karun'a, Semud kavmine, Medyen halkına, Yahudîlere, Hristiyanlara, imân edip dinî görevlerini

⁷⁴¹ İbn-i Atıyye, *El-Muharrarü'l-Veciz*, V, 347.

⁷⁴² Bkz. A'râf, 7/56, Rahmân, 55/5-9.

⁷⁴³ Bkz. “fesâd”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 34.

⁷⁴⁴ El-İsfahanî, “f-s-d” md., *Müfredat*, 795; Enis, vd., “f-s-d” md., *El-Mucemilvesit*, 688; El-Yesûf, “f-s-d” md., *el-Müncid*, 583; Karaman, F. vd., “fesâd” md., *DKS*, 177; Kutluer, İlhan, “fesâd” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XII, 421.

⁷⁴⁵ Abdalbâki, “fsd” md., *el-Mu'cemu'l-Müfrehes*, 629; Karaman, F. vd., “fesâd” md., *DKS*, 177.

yapmak isteyenlere mâni olan fert ve toplumlara müfsidler diyen⁷⁴⁶ Kur'ân-ı Kerim aynı zamanda müfsidleri imân edip sâlih amel işleyenlerin, yani muslih (ıslah eden, düzelten) olan insanların zıddı olarak zikretmiştir.⁷⁴⁷ Daha önce görüldüğü⁷⁴⁸ ve ayrıca ileride de görüleceği üzere herkesin kendine göre değerlendirdiği ve Kur'ân'ın da buna işaret ettiği:⁷⁴⁹ “Müfsid” kelimesinin mevsufu, -hak veya batıl fark etmeksizin- mevcut düzen ve nizamı bozan veya bozduğu/bozacağı zannedilen kimsedir; fakat gerçek müfsid: İçinde yer aldığı âyetlerden de anlaşıldığı üzere inkâr ve isyan edenler, Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarına uymayanlar, Allah ve insan haklarını ihlâl ederek ilahî mizan ve nizamı bozan veya bozmaya çalışan kimselerdir. Bu noktadan hareketle fesâd kavramının fitne, israf, bağıy, isyan ve zulüm kavramlarıyla anlam ilişkisinin varlığı anlaşılmaktadır.⁷⁵⁰ Nitekim Kur'ân'a göre: Yeryüzünde fesat çıkarmak; inkâr edip isyan etmek, din ve vicdan özgürlüğünü ve insan haklarını ihlâl etmek, çevreyi kirletmek, ilâhî iradeye uygun olan nizamı bozmak, helal-harama uymamak, ahlâk dışı davranışlarda bulunmak, zulmetmek ve günah işlemek gibi İslâmî kanun ve kurallara aykırı davranışların tamamı olup âyetlerde fesâd ve türevleriyle ifade edildiği görülmüştür.⁷⁵¹ Bu davranışlarda bulunan kimse için “müfsid” kelimesi kullanılmış ve bu davranışta bulunulmaması istenmiştir.⁷⁵² Söz konusu âyetlerden anlaşılan: Kişiyi müfsid yapan fesâda yönelik işlediği ve İslâm literatüründe fesâd olarak nitelenen amelidir. Öyleyse müfsidin tanınması onu bu noktaya taşıyan fesâdın ne olduğu bilinmesine bağlıdır.

-Peki, fesat nedir?

-Fesâd maddesinde⁷⁵³ de değinildiği üzere: “Fesâd kavramı; Kur'ân'da genel olarak, fert ve toplumun, yeryüzü ve çevrenin, barış ve huzur ortamının, mal, can ve

⁷⁴⁶ S. Bkz. Yûnus, 10/40; Bakara, 2/11-12; A'râf, 7/103; Ankebût, 29/30; Kasas, 28/77; A'râf, 7/73-74; A'râf, 7/85-86; Mâide, 5/64; A'râf, 7/142; Bakara, 2/60; Nahl, 16/88.

⁷⁴⁷ S. Bkz. Sâd, 38/28; Şuarâ, 26/151-152.

⁷⁴⁸ Bkz. “fesâd”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 34.

⁷⁴⁹ Bkz. Bakara, 2/11, 12.

⁷⁵⁰ Bkz. Yûnus, 10/91; Hûd, 11/85; Şuarâ 26/151-152; Kasas, 28/76-77.

⁷⁵¹ S. Bkz. Mâide, 5/33; Yûnus, 10/91; A'râf, 7/85, 86; Bakara, 2/205, Rûm, 30/41; Hûd, 11/85; Ankebût, 29/30; Kasas, 28/4; A'râf, 7/85.

⁷⁵² Bkz. A'râf, 7/56, 85

⁷⁵³ Ayrıca konu bütünlüğü ve daha iyi anlaşılması için bkz. “fesâd”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 34.

namus güvenliğinin bozulmasını ve yok olmasını, îmân, ibâdet, ahlâk, hak ve istikâmetten sapılmasını, şirk, küfür, nifâk ve isyân olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade eder.⁷⁵⁴

Kur'ân'da Allah'ın (c.c.) fesâdı ve müfsidlerini sevmediği,⁷⁵⁵ onu önlemek için de insanların bir kısmıyla diğerlerini savdığı⁷⁵⁶ belirtilerek, eğer hak insanların arzularına uysaydı⁷⁵⁷ veya birilerinin sandığı gibi ilâhlıkta tevhid olmasaydı yeryüzü, gökler ve diğer varlıkların fesâda uğrayacağı ifade edilmiştir.⁷⁵⁸ Ayrıca denizde ve karada çıkan fesâdın nedeni insanın sorumsuz, ölçsüz, tamahkâr ve inançsız davranışları gösterilerek⁷⁵⁹ uyarıda bulunulmuştur.

Söz konusu âyetlerden anlaşılıyor ki fesâd kavramı: Hem kâinattaki ilâhî iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozulmasını, hem de fert ve toplumda Allah'ın (c.c.) istediği nizamın, düzenin, ahlâkın ve ilkelerin bozulmasını ifade eder. Dolayısıyla ilâhî irâdeye uymayan her türlü inanç, söz, fiil, davranış, kural ve yaşama biçimi fesâddır. Kur'ân'ın ifade buyurduğu gibi: Mesela ekini ve nesli helâk etmek,⁷⁶⁰ azgınlık, düşmanlık, kindarlık ve savaş kışkırtıcılığı yapmak⁷⁶¹ birer fesâddır. Hadisin ifadesine göre amelde beliren bu fesâd: İnsanın niyet, tasarısı ve karar organı olan kalbin fesâda uğramasından kaynaklanmaktadır.⁷⁶²

Zikri geçen âyetlerle: *"İşte âhiret yurdu, onu yeryüzünde böbürlenme ve fesâd istemeyenlere veririz."*⁷⁶³ Mealindeki âyetler selahın zıttı olan fesâdın, Allah katında ne kadar ciddi bir suç olduğunu göstermesi bakımından yeterlidirler.⁷⁶⁴ Ayrıca

⁷⁵⁴ Karaman, F. vd., "fesâd" md., *DKS*, 177.

⁷⁵⁵ Bkz. Bakara, 2/205; Kasas, 28/77.

⁷⁵⁶ Bkz. Bakara, 2/251.

⁷⁵⁷ Bkz. Mü'minûn, 23 23/71

⁷⁵⁸ Bkz. Enbiyâ, 21/22.

⁷⁵⁹ Bkz. Rum, 30/41.

⁷⁶⁰ Bkz. Bakara, 2/205.

⁷⁶¹ Bkz. Mâide, 5/64.

⁷⁶² Bkz. Buhârî 2/37, no52, I, 20.

⁷⁶³ Kasas, 28/83.

⁷⁶⁴ Karaman, F. vd., "fesâd" md., *DKS*, 177.

Kur'ân bu suça bulaşan kimseye -vaziyetine yakışır bir nitelemede bulunmak üzere- “müfsid” deyip suçuyla adlandırarak⁷⁶⁵ suçun vehametini dikkat-î beşere sunmuştur.

Müfsid'in kök kelimesi olan fesâd, ifsad ve türevleri kullanım itibarı ile geniş bir yelpazeye sahip olup herkesin kendi fikir ve doğru bildiklerine, doğru veya yanlış olsun savunduklarına ters düşen her türlü hareket ve icraatlardır. Kısacası kişinin aleyhine olacak her türlü davranış ona göre fesat, faili de müfsidtir. Bundan dolayı ilahî din ve savunucularına göre küfür; kâfirlere göre de dinî hareket fesattır. Dolayısıyla her kim tarafından kime kullanılmış olursa olsun farketmez; içtimaî, siyasî, hukukî ve dinî düzenle ilgili bir konumda kullanıldığında belli bir düzen veya dengenin bozuluşunu ifade eder. Nitekim Kur'ân'da bu yönde kullanımlar görülmüştür. Örneğin: “Hz. Süleyman'ın güçlü hükümdarlığı karşısında Sebe' melikesinin endişeye kapılarak ülkesinin Süleyman tarafından istilâ edilmesi durumunda içtimaî ve siyasî düzenin altüst olacağını düşünmesi;⁷⁶⁶ aynı şekilde Firavun yönetiminin Hz. Mûsâ ve kavmini yerleşik dinî anlayış ve ona dayalı düzene karşı bir tehdit sayması ve onları potansiyel bozguncu olarak nitelemesi;⁷⁶⁷ bizzat Firavun'un aynı endişeden dolayı Hz. Mûsâ'yı öldürmeyi tasarlaması⁷⁶⁸ fesâd ve ifsad terimleriyle ifade edilmektedir.”⁷⁶⁹ Aynı şekilde ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra Mısır'dan dönmek üzere yola çıkan Hz. Yûsuf'un kardeşleri hırsızlıkla itham edilince suçsuzluklarını ifade ederken hırsızlık kelimesiyle beraber fesâd kelimesinide kullanmışlardır.⁷⁷⁰“Burada fesâd çıkarmak, “yerleşik hukukî ve ahlâkî kaideleri ihlâl etmek” anlamında kullanılmıştır. Şu halde fesâd ve ifsad, özellikle Sebe' melikesi ve Firavun örneğinde görüldüğü gibi yalnızca ilâhî iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozuluşunu değil; genel olarak yerleşik düzeni bozucu bir tehdit unsurunu veya teşebbüsü ifade eden bir terim”⁷⁷¹ olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁶⁵ Bkz. Kasas, 28/77.

⁷⁶⁶ Bkz. Neml, 27/34.

⁷⁶⁷ Bkz. A'râf, 7/127.

⁷⁶⁸ Bkz. Gafir 40/26.

⁷⁶⁹ Kutluer, “fesâd” md., *DİA*, XII, 421.

⁷⁷⁰ Bkz. Yûsuf, 12/73.

⁷⁷¹ Kutluer, a.g.e. “fesâd” md., XII, 421.

Bu durumda anlaşılan Her birey ve toplumun kendine göre bazı doğru ve değerleri vardır. Onlara göre bu değerlere yönelik her türlü girişim fesat, faili de müfsidir; fakat hakikat itibarı ile fesat ilahî yasanın, selim aklın doğru gördüğünü bozmaktır. Nitekim Hz. Süleyman'ın yapacaklarını fesat ve kendi mevcut düzenlerini salah gören Belkıs, Hz. Süleyman'la buluşup gerçekleri öğrendikten sonra yaptıklarına pişman olmuş ve Hz. Süleyman'ın dinî düzenini kabul ederek kendisinin hatalı olduğunu itiraf etmiştir.⁷⁷² Aynı şekilde Firavun'un bozguncu gördüğü Hz. Mûsâ ile düelloya giren sihirbazları da gerçekleri gürdükten sonra görüşleri değişmiş ve asıl bozguncu, müfsid Firavun olduğunu anlamışlardır. Bunun üzerine sihirbazlar az önce müfsid gördükleri Hz. Mûsâ'nın müfsid olmadığını anlayıp tarafına geçmişlerdir. Ölümle tehdit edilmelerine rağmen yine de bu yeni görüşlerinden vazgeçmemişlerdir.⁷⁷³ Bu yenilgiyi hazmedemeyip erkek çocukların ölüm fermanını vererek yeryüzünde icra ettiği vahşeti düzen (salah) gören Firavun, Hz. Mûsâ'nın önerilerini (ilahî daveti) fesat, onuda müfsid (bozguncu) olarak görmeye devam etmiştir.⁷⁷⁴ Neticede kendisi de kimin müfsid ve hangi düzenin fesâd olduğunu anlamış; fakat sihirbazları kadar şanslı olamamış, son pişmanlığı fayda vermemiştir.⁷⁷⁵ Hz. Cafer b. Ebitalib'in Habeş kralına arzettiği gibi, taş, tahta vb. cansız varlıklara tapmayı, öz evladını diri diri gömmeyi, leş eti yemeyi vb. ahlâk ve insaf dışı muamelelerini din ve düzen olarak gürüp, yaptıklarıyla övünen Mekke'li müşrikler, bu kötü uygulamalara karşı çıkıp yerine ilahî düzeni getirmeye çalışan Hz. Muhammed' (s.a.v.) ise düzenlerini bozan, baba ile oğul arasını açan bozguncu biri olarak görmüşlerdir.⁷⁷⁶ Kendilerini muslih, fesat hareketlerini de islah gören bütün müfsidlere Allah Tââla kendilerini muslih sanan münâfikların şahsında hepsine cevap ve sanılarına reddiye olsun diye asıl müfsidlerin ta kendileri⁷⁷⁷ olduğunu belirtmiştir. Böylece fesâd kavramı, sözlük ve terim olarak ifade ettiği anlamlarla Kur'ân'da yer almakla beraber ona göre asıl fesâdın yüce yaradanın bedenî, ruhî, ahlâkî, itikadî, içtimaî, hukukî ve nihayet kevnî (kozmojik) varoluş mertebelerinde

⁷⁷² Bkz. Neml, 27/44.

⁷⁷³ Bkz. A'râf, 7/113-126.

⁷⁷⁴ Bkz. A'râf, 7/127.

⁷⁷⁵ Bkz. Yûnus, 10/91.

⁷⁷⁶ Köksal, "Mekke devri", *İslâm Tarihi*, 242, 296-299.

⁷⁷⁷ Bkz. Bakara, 2/11-12.

belli bir denge ve ölçüye göre yaratıp öylece sürmesini dilediği fitrî ve evrensel düzenin herhangi bir şekilde bozulmasına, kargaşaya sürüklenmesine neden olan eylemlerdir.

Kişinin müfsidlikle suçlanmasına neden olan “fesâd” ve türevlerinin (ifsad, müfsid) karşıtı Kur’ân’da ıslah ve türevleri (ıslah, muslih) olarak yer almaktadır.⁷⁷⁸ Kur’ân’da Fesâd ve türevleri fâsik, münâfık ve inanmayanlar için kullanılıp onların vasfı olarak yer alırken,⁷⁷⁹ salâh ve türevleri mü’minler için kullanılıp onların vasfı olarak yer almıştır.⁷⁸⁰ “Ancak iyi, faydalı ve yapıcı davranışlar “sâlihât” kelimesiyle ifade edildiği halde kötü, zararlı ve yıkıcı davranışlar “fâsidât” yerine “seyyiât”⁷⁸¹ kelimesiyle ifade” edildiği görülmüştür.⁷⁸²

1.2.2.5. Gâviler (Azgınlık)

Sözlükte: “Şaşırmak, hedefe ulaştıracak yoldan ayrılmak” mânasındaki “gayy” kökünden türemiş olduğu ve “şaşırtan, azdırıp doğru yoldan uzaklaştıran” kimseleri ifade etme anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁷⁸³ Bozuk inançtan kaynaklanan cehalettir diyen Râgıb el-İsfahânî: Cehalettin kimi zaman bozuk veya sahih inançtan gelmediği gibi kimi zaman da bozuk inançtan geldiğini ve işte bu ikinci kısma “ğayy” denildiğini söylemektedir. Ayrıca batıl inanç, azgınlık, yolunu şaşırtma ve helak olmak gibi manalara geldiğini, azaba sebebiyet vermesinden dolayı da azaba ad olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁴

Terim olarak: Kur’ân’da “Şaşırtıp doğru yoldan çıkararak, haddi aşarak azgınlık”⁷⁸⁵ anlamında kullanılan “ğavun”un (gâviler) ve “rüş” (iman ve hidayet) karşıtı⁷⁸⁶ olarak kullanılan kök kelimesi olan “ğayy” sözcükleri genellikle küfür ve

⁷⁷⁸ Bkz. Bakara, 2/11-12; A’râf, 7/56, 142; Naml, 27/48.

⁷⁷⁹ Bkz. Bakara, 2/12; Mâide, 5/64; A’râf, 7/86, 103; Yûnus, 10/91; Naml, 27/14; Sâd, 38/28.

⁷⁸⁰ Bkz. Âl-i İmrân, 3/ 114; Enbiyâ, 21/105; Münâfıkûn, 63/10; Cin, 72/11.

⁷⁸¹ Bkz. Tevbe, 9/9, 102; Hûd, 11/78; Ankebût, 29/7; Fussilet, 41/46; Câsiye, 45/15.

⁷⁸² Kutluer, “fesâd” md., XII, 421.

⁷⁸³ Biçer, Ramazan. “iğva” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2000, XXI, 525.

⁷⁸⁴ El-İsfahânî, “g-v-y” md., *Müfredat*, 772.

⁷⁸⁵ Biçer, “iğva” md., *DİA*, XXI, 525.

⁷⁸⁶ Bkz. Bakara, 2/256.

dalâlet anlamında kullanıldığı görülmüştür.⁷⁸⁷ “ğavin” sözcüğü müşrikleri/kâfirleri, ğavun sözcüğü ise şeytanı ifade ettiğini öne sürenler olmuştur.⁷⁸⁸

Türevleriyle beraber “ğayy” sözcüğü Kur’ân’da on bir surenin on sekiz âyetinde toplam yirmi iki defa geçmiştir.⁷⁸⁹ Kur’ân’da iğva terimi ağırlıklı olarak şeytana⁷⁹⁰ ve ilâhî hidayete alternatif ve rakip görülen, Allah’tan başka otorite ve yol gösterici diye sanılıp kabul edilen, yanlış inanç ve değerleri dayatan din ve düşünce önderlerine, putlara ve bunlara uyanlara⁷⁹¹ nisbet edilmenin yanında ayrıca yasaklı ağaçtan yiyen Hz. Âdem’e,⁷⁹² İsrâ olayını anlatan âyette Hz. Muhammed’e (s.a.v.)⁷⁹³ ve hak yoldan ayrılanlara fırsat veren, şaşırtıp saptıran, helâk eden anlamında Allah’a da (c.c.) nisbet edildiği görülmüştür.⁷⁹⁴

İğvâ sözcüğünün gerek şeytana ve putlara isnat edilen âyetlerde olsun, gerekse onlara uyan kimselere izâfe edilen âyetlerde olsun kelime “bâtılı süsleyip hak gibi gösterme” ve öyle algılama manasına gelmektedir. Allah’a (c.c.) isnat edildiğinde ise; (idlâl, mekr, istihza, huda, keyd vb. kavramlarda olduğu gibi)⁷⁹⁵ hak ve batılı açıklayıp beşer beğenisine sunduktan sonra⁷⁹⁶ helak oluncaya kadar söz konusu kişinin kendi iradesiyle batılda derinleşerek hayat sürme ve batıl amel işleme fırsatının tanınması anlamına gelmektedir.⁷⁹⁷

Biri Hz. Âdem (a.s.) diğeri Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere peygamberlere isnat edildiği iki yerde ise; temel manayı ifade etmekle beraber şeytan ve taraftarlarının iğvasından farklı bir emel ve amel neticesinde gerçekleştiği, sonuç bakımından da farklı olduğu görülmüştür. Hz. Muhammed’e (s.a.v.) nisbet edilen

⁷⁸⁷ Şevkânî, *Fethu ’l-Kâdir*, 177, 512, 1069,1238; İbn-i Atıyye, *El-Muharrarü ’l-Veciz*, I, 344, IV, 236.

⁷⁸⁸ İbn-i Atıyye, *El-Muharrarü ’l-Veciz*, IV, 236, 246.

⁷⁸⁹ Abdalbâki, “g-v-y” md., *el-Mu’cemu ’l-Müfehres*, 618.

⁷⁹⁰ Bkz. A’râf, 7/16; Hicr, 15/39; Sâd, 38/82.

⁷⁹¹ Bkz. Kasas, 28/63; Sâffât, 37/32.

⁷⁹² Bkz. Tâ-Hâ, 20/121.

⁷⁹³ Bkz. Necm, 53/2.

⁷⁹⁴ Bkz. A’râf, 7/16; Hûd, 11/34.

⁷⁹⁵ Bkz. Bakara, 2/256; Şems, 91/8.

⁷⁹⁶ Bkz. Kehf, 18/29; İnsan, 76/3.

⁷⁹⁷ Bkz. “muhada’a”, “keyd”, “mekr” ve “idlâl”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 8, 19, 23, 38.

yerde⁷⁹⁸ gerçek anlamında kullanılarak zaten böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu üslupla onun (s.a.v) İsrâ olayı olarak bilinen olağanüstü durumlarla ilgili verdiği bilgilerin doğru olduğunu, gerçek dışı bir davranışın ya da birilerini kandırıp kendine uydurmak için -tıpkı gâvilerin (şeytan ve taraftarları) batılı süsleyerek hak gibi gösterme cambazlığını- yapmadığını, böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ve olamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca bu konuda özellikle “dalle” ve “ğava” sözcüklerinin kullanılmasıyla inandırma konusunda muhataplar rahatlatılmaya çalışılmıştır. Bu bir üslup meselesidir ve ayrıca bu üslupla ifade edilmek istenen şudur: Hz. Peygamber’in doğruluğunda şüphe edenlerin sandığı gibi olsa peygamber idlâl ve iğva suçuna girmiş olacak ki bu da bir peygamber için en ağır yaptırımları gerektiren suçları işlemiş olacağı anlamını ifade eder. Belki de bu anlamı ifade etmek için özellikle seçilmişlerdir. Bu suçların cezası da aşağıda zikri geçecek olan Hâkka Suresi’nin ilgili âyetlerinde açık bir şekilde anlatılmıştır. Bu ceza öyle bir ceza ki duyanların dona kaldığı, beyinlerin ürperip duraksadığı, nefis ve bedenlerin titreyip dehşetlere düştüğü, şüphe duyanların hayretler içinde kalıp mahcup olduğu bir ceza! O cezayı Allah (c.c) şöyle anlatıyor: *“Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim ki, o (Kur’ân), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin (Allah’dan alıp tebliğ ettiği) sözüdür. O, bir şâirin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir. Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı. Şüphesiz Kur’ân Allah’a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüttür. Şüphesiz biz, içinizden yalanlayanların olduğunu elbette biliyoruz. Şüphesiz Kur’ân, kâfirler için mutlaka bir pişmanlık sebebidir. Şüphesiz Kur’ân gerçek kesin bilgidir. O halde sen, yüce Rabbinin adıyla tespih et.”*⁷⁹⁹

Hz. Âdem ile ilgili kullanıldığı âyette⁸⁰⁰ ise; “asa” ve “ğava” ifadeleri yer aldığı görülür. Bu kavramların kullanımı Hz. Âdem’in bir suça ve yapılmaması istenen bir fiile bulaştığını ifade etmektedir; fakat buna dayanılarak onun “asi” ve “ğavi” olduğu

⁷⁹⁸ Bkz. Necm, 53/2.

⁷⁹⁹ Hâkka, 69/38-52.

⁸⁰⁰ Bkz. Tâ-Hâ, 20/121.

söylenemez; çünkü işlediği suç bir unutmama, tercihte hata ve zelle⁸⁰¹ sonucu meydana geldiği aşikârdır. Onun işlediği suç bilinç, kararlılık ve ısrarla değil de Allah'ın (c.c.) adıyla yemin edilerek yapılan şeytanî komplo⁸⁰² neticesinde bir anlık hata ile işlenmiş bir suçtur. Bunun kanıtı da farkına vardıklarında hemen pişmanlıklarını dile getirmeleridir. Aynı kelimeler kullanılmamış olsa bile aynı durumun Hz. Mûsâ⁸⁰³ ve Hz. Yûnus'un⁸⁰⁴ başından da geçtiği görülmektedir; fakat her üçü de bu olaylarından sonra Allah tarafından tevbeleri kabul edilmiş ve seçilerek peygamber olmuşlardır.⁸⁰⁵ Hz. Mûsâ henüz peygamber olmadan önce, Hz. Âdem ihtilâflı, Hz. Yûnus ise peygamber iken bu suçu işlemişlerdir. Buna rağmen peygamber olmayan peygamber olmuş, peygamber olan da peygamberliğinin devamı⁸⁰⁶ sağlanmıştır. Hiç şüphesiz bu durum işledikleri suçun keyfiyeti risalet liyakatını etkileyen tonda olmadığı hakkında yeterli bir delildir. Dolayısıyla işledikleri suçun zelle (ayak sürçmesi) terimi ile açıklanan hatadan başka bir şey değildir.

Daha önce zelle⁸⁰⁷ kapsamında bu tarz hatalara değinildi; fakat burada Hz.Âdem' hakkında kullanılan "iğva" sözcüğünün anlaşılması maksadıyla konu dışına çıkılarak İzlâl kavramına kısa bir dönüş yapılmasında fayda vardır.

İslâm âlimleri peygamberlerin işlediği suçları zelle kapsamında değerlendirmiş olup konuyla alakalı genel görüşleri ise şöyledir: Onların günahları bir ictihad ve değerlendirme hatasıdır. Örneğin: "Allah (c.c.), Âdem ile Havvâ'ya ağaçtan yemelerini yasaklarken ağaç cinsinden yemeyi murat ettiği halde onlar ise, bizzat işaret edilen ağaçtan yemelerinin yasaklandığını zannetmiş ve aynı cinsten; fakat başka bir ağaçtan yemişler, böylece ağaçtan yeme yasağının yorumunda hata etmişlerdir."

"Onların bilgi ve sezisleri en üst mertebededir ve son derece titiz davranmaları gerekir; bu sebeple nisyân ve sehivden dolayı Allah tarafından kınanırlar."

⁸⁰¹ Bkz. Tâ-Hâ, 20/15; Bakara, 2/36.

⁸⁰² Bkz. A'râf, 7/20, 21.

⁸⁰³ Bkz. Şu'arâ 26/19, 20; Kasas, 28/16.

⁸⁰⁴ Bkz. Sâffât, 37/139, 140.

⁸⁰⁵ Bkz. Hz. Âdem için A'râf, 7/23; Tâ-Hâ, 20/122. Hz. Mûsâ için Kasas, 28/15; Şu'arâ 26/21. Hz. Yûnus için Enbiyâ, 21/87, 88; Sâffât, 37/143; Kalem, 68/50.

⁸⁰⁶ Bkz. Sâffât, 37/147, 148.

⁸⁰⁷ Bkz. "izlâl", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 44.

“Peygamberlerin zelleleri helâl dairesinde yer alan en faziletli olanı terk etmeleridir.”

“Ebü’l-Müntehâ da zelle kavramının hata, sehiv, nisyan gibi kasıtsız fiilleri kapsadığına, bunlarla zelle arasında umum-husus ilişkisi bulunduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre her hata zelledir; fakat her zelle hata değildir; çünkü zelle bazen hata, bazen nisyan, bazen sehiv, bazen da evlâ ve efdal olanı terk etmektir ve bunların hepsi peygamberlere nisbet edilebilir.”

“Peygamberlerin işlediği bu tür fiillerin mâsiyet olduğu kabul edilirse bunların ya vahiyden önce meydana geldiği veya faziletli olanı terkedip daha az faziletli olan bir helâli işleme anlamında olduğu yahut bunun sehiv, hata, unutma sonunda gerçekleştiği belirtilmiştir.”⁸⁰⁸

Allah (c.c.) “asa/عصى” ve “ğava/غوى” fiillerinin şeytanî vesvese, unutma ve ayak kaydırma neticesinde gerçekleştiğini, isyan ve doğru yoldan ayrılma bilinci ve niyetiyle olmadığını belirttiğine göre takdire şay bir sonuca varılır: “Feale fiile men asa ve ğava” yani “isyan ve iğva fiilini işleyenlerin fiilini işledi.” Ne var ki diğey insanlar için sıradan görünen basit bir hatanın bile konumları gereği peygamberlere faturası çok ağır olmuştur. Tıpkı Hz. Âdem’in işlediği böyle bir hata sonucu bulunduğu bol ikramlı yerden çıkartıldığı gibi. Konuyla alakalı âyetler parça parça değil de bir bütünlük içinde ele alındığı takdirde bu sonuca ulaşma kanaati kendiliğinden hâsıl olmaktadır. Allahu a’lem bissevap.

Kur’ân’da rüşün karştı olarak gösterilen ve El-İsfahanî’nin bozuk inanç menşe’li cehaletten geliyor dediği “ğayy” sözcüğü aldanıp sapılarak doğru yoldan uzaklaştırma hareketini ifade etmektedir.⁸⁰⁹ Bu hareketin sahibine de “Ğavi”⁸¹⁰ denilir. Ğavi’nin İblis/şeytan (aslî sebep) olduğu gibi,⁸¹¹ onun yoluna uymuş insanları aldatıp azıtan cin veya insan türünden (tâlî sebep) kimseler de olabilir;⁸¹² fakat onları organize eden, etkin bir şekilde çalışmalarını sağlayan aslî sebep olan şeyatnın kendisidir. Aldatmada fizikî baskı uygulatabilmek veya ikna edip ilgi

⁸⁰⁸ Akçay, “zelle” md., *DİA*, XLIV, 224.

⁸⁰⁹ Bkz. Bakara, 2/256; A’râf, 7/146, 202.

⁸¹⁰ Bkz. A’râf, 7/175; Hicr, 15/42; Sâffât, 37/32; Kasas, 28/18.

⁸¹¹ Bkz. Hicr, 15/39; Sâd, 38/82.

⁸¹² Bkz. Kasas, 28/63; Hicr, 15/42; Nâs, 114/6.

çekebilmek için aslî ve tâlî sebepler kendi aralarında yaldızlı laflarla birbirlerine fikrî yardım ve katkı sunmaktadırlar.⁸¹³ Hâlbuki şeytana uyup amacına hizmet eden insanoğlunun apaçık düşmanı şeytandan başkası değildir.⁸¹⁴

İblis, Hz. Âdem'e secde etmemesi sebebiyle ilâhî rahmetten kovulduğu için hasım gördüğü insan türünü Allah'a (c.c.) ulaştırın yoldan saptıracağını ve meşrû sınırların dışına çıkartıp azdıracağını şöyle ahdetmiştir: *"İblis, "Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracağım" dedi.*"⁸¹⁵ Şeytanın, kötülükleri güzel göstererek kandırıp azdırdığı kimseler için Allah: *"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracam. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.*"⁸¹⁶ Diyerek sebebiyle beraber sapkınlıklarını anlatırken layık olamadıkları âyetlerinden de uzaklaştıracığını açıklamıştır. Ayrıca durumlarını daha da anlaşılır kılmak, insanın gözünde canlandırmak ve beyninde yer edinmek için çok çarpıcı bir örnekle açıklıyor: *Özelde yalan vaadlerle kandırılıp azdırıldığı için tercihini Allah'ın (c.c.) âyetlerinden yana değil de heva ve heveslerinden yana koyarak şeytanın peşine düştüğü kimselere ibretlik bir hikâyeye, genelde de bütün insanlara bir hatırlatma ve nasihat olsun diye Allah, söz konusu örneği bildirmek üzere Peygamberine şunu emrediyor: "Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz halde onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat. Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik; fakat o dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu. Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte bu, âyetlerimizi yalanlayan toplumun durumudur. Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.*"⁸¹⁷ Hz. Muhammed (s.a.v.) de sözlerinde defalarca iğvaya yer vermiş, onunla ilgili bir sözlerinde özelde ömmetine genelde bütün insanlara hitaben:

⁸¹³ Bkz. En'âm, 6/112; Elmalılı, III, 499.

⁸¹⁴ Bkz. Fâtır, 35/6.

⁸¹⁵ Hicr, 15/39-40. Ayrıca bkz. Sâd, 38/82-83.

⁸¹⁶ A'râf, 7/146.

⁸¹⁷ A'râf, 7/175, 176.

“Hakkınızda endişe ettiğim hususlardan biri, yeme içme ve cinsî arzularınızı tatmin etmede azgınlık göstermenizdir; bir diğeri de beşerî duygularınızın meşrû sınırları aşmasıdır.”⁸¹⁸ Uyarısında bulunarak azgınlık ve sapkınlığın tehlikesine dikkat çekmiş ve endişelerini dile getirmişlerdir. Ayrıca âyetlerde olduğu gibi⁸¹⁹ rivayetlerde de İblis’in, Âdemoğlunun ruhu bedeninde olduğu sürece onu iğva’ya (saptırma) devam edeceğine yemin etmiştir.⁸²⁰

İğva ve ğaviler ile ilgili âyet ve hadislerde ifade edilen bir diğeri tehlike ve endişe ise; “şeytanın dostları”⁸²¹ diye niteledirilen bu azgın kişilerin azgınlıklarıyla yetinmeyip çevrelerinde bulunan eş, dost, akraba, arkadaş ve ellerinin ulaşabildikleri, sözlerini dinletebildikleri herkesi aldatıp aynı azgınlık ve sapkınlığa düşürmek için uğraşmalarıdır. Bunu sağlamak için de kendilerini kurtarıcı bir rehber, temsil ettikleri sapık fikir ve ideolojilerini de hak ve yararlı bir hayat tarzı diye sunmalarıdır. Tıpkı âyette yer alan, hem kendilerini hem de nüfuzları altında bulunan insanları aldatıp doğru yoldan saptırdıklarına dair itiraflarında yer alan şu ifadeleri gibi: “Haklarında azap hükmü gerçekleener: “Ey Rabbimiz! İşte şunlar bizim azdırdıklarımızdır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Şimdi de onlardan uzaklaşıp sana döndük. Zaten (gerçekte) onlar bize tapmıyorlardı”⁸²² diyerek kendilerinin ğavi amellerinin de iğva olduğunun itirafında bulunmanın yanında kandırıp azdırdıkları kimselerede sahiplenmezler. Zaten sapkın oldukları ifade edilerek suçlarını boyunlarına atıp kendilerinin değil; bilakis onların akıl ve irade shibi bireyler olarak tercihlerinin surumlusunu olduklarını öne sürerler. Başka bir Kur’ân’i ifadeyle azanlar ve azdırılanlar doğruyla yanlışın birbirinden ayrıldığı hesap gününde yüzleştirildikleri zaman “Birbirlerine yönelip sorarlar (çekişirler). Şöyle derler: Siz bize sağdan gelirdiniz. Bize haktan yana görünürdünüz. Diğerleri de onlara şöyle derler: Hayır, siz zaten mü’min kimseler değildiniz. Bizim, sizin üzerinizde hiçbir hâkimiyetimiz yoktu. Hatta siz azgın bir kavimdiniz. Artık Rabbimizin sözü (azap) bizim hakkımızda gerçekleşti. Biz onu mutlaka tadacağız. Evet, biz sizi saptırdık;

⁸¹⁸ İbn-i Hanbel, *Müsned*, (4/420), no:19273, 19274, V, 578.

⁸¹⁹ Bkz. Hicr, 15/39; Sâd, 38/82.

⁸²⁰ Bkz. İbn-i Hanbel, *Müsned*, (3/29), no:10851, III, 413; Görmez, vd., Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 272.

⁸²¹ Nisâ, 4/76; A’raf, 7/27.

⁸²² Kasas, 28/63.

Çünkü biz de sapkın kimselerdik.” ⁸²³ Diyerek aralarındaki suçlamalara ve tartışmalara gerek kalmadığını, işin gerçeği bu olduğunu, sonucunda hak etikleri azabı hep beraber göreceklarını söylerler. Şeytana kanmalarının ve başkasını da kandırmalarının bir neticesi olarak *“Artık onlar ve o azgınlar ile İblis'in askerleri hepsi birden tepetakla oraya (cehenneme) atılırlar.”* ⁸²⁴ Artık karşılıklı suçlamaları ve yarıda kalmış tartışmaları cehennemde içinde devam eder. Kandırılanlar dünyadaki geri zekâlılıklarına, nasıl da düşünmediklerine ve kaçırdıkları fırsatları nasıl değerlendiremediklerine hayret ederler. Şimdi de onların nasıl yalnız, kimsesiz ve çaresiz bir şekilde mevcut duruma düşmelerine sebep olan kimselerle beraber cehennemde bulunmanın üzüntüsünü çekerler. Bunların hepsini ve kendilerine verilecek bir fırsatın olması dileğini nasıl da sayıklayıp durduklarını Kur’ân şöyle anlatır: *“Orada onlar taptıklarıyla çekişerek şöyle derler: "Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz." Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk." Bizi ancak (önderlerimiz olan) suçlular saptırdı." İşte bu yüzden bizim şefaathçilerimiz yok." "Candan bir dostumuz da yok." Keşke (dünyaya) bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak.”* ⁸²⁵

Netice itibarı ile insanoğlunun baş düşmanı olan İblis/şeytanın insanı şaşırtıp doğru yoldan ayırmanın çok sayıda plan ve taktikleri vardır. Kişiye göre plan ve taktik geliştirir. Böylece aldatıp kandırmak, azdırıp saptırmak için şeytanın uğraşmadığı hiç kimse yoktur, hatta Hz. Muhammed (s.a.v.) dâhil bütün nebî ve Resûller bile. Allah tarafından giderilmiş olsa bile, en azında onların temennilerine vesveseler karıştırarak ilişmeye çalışmıştır. ⁸²⁶ Söz konusu kişi Hz. Muhammed, (s.a.v.) yaptığı iş Allah’ın (c.c.) kelamı olan Kur’ân okumak bile olsa yine de onun şeytanı-racimden Allah’a (c.c.) sığınması istenmiştir. ⁸²⁷ Allah’ın (c.c.) lütfu ve merhameti olmasa kimsenin temiz kalamayacağı uyarısında bulunulmuş; şeytanın aldatıcı plan ve taktikleri, kötü telkin ve vesveseleri Kur’ân’da uyulmaması emredilen *“hutuvâtü’ş-şeyâtîn”* (şeytanların adımları/çizgileri) ⁸²⁸ adıyla yer almıştır.

⁸²³ Sâffât, 37/27-32.

⁸²⁴ Şu’arâ 26/94-95.

⁸²⁵ Şu’arâ 26/96-102.

⁸²⁶ Bkz. Hac, 22/52.

⁸²⁷ Bkz. Nahl, 16/98.

⁸²⁸ Bkz. Nûr, 24/21.

Bu adımlardan bazıları günaha teşvik etmek, aldatıcı vaadlerde bulunmak, işlenen günahları hoş göstermek ve sâlih amelden uzaklaştırıp isyana sürüklemektirler.⁸²⁹ Sapıklık ve azgınlığa sevketmeleri nedeniyle bu adımların tamamı iğvadır. Kur'ân'da pekçok kimseyi aldattığı vurgulanan⁸³⁰ şeytanın iğvasından ancak ilahî uyarı ve bildirileri dikkate alarak ihlâs ve samimiyetle hareket edenlerin kurtulabileceği açıklanmıştır.⁸³¹ Ayrıca şeytanın plan ve tuzaklarından, vesvese ve iğvâlarından korunmak için manevî yönden de Allah'a (c.c.) sığınmanın gerekliliği bildirilmiş⁸³² ve “*Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından ve yanımda bulunmalarından sana sığınırım.*”⁸³³ Şeklinde duada bulunma önerisinde bulunulmuştur. Aynı tehlikeden dolayı aynı öneri ve dua örnekleri rivayetlerde de bu mefhumla mevcuttur.⁸³⁴

1.2.3. Aldatmada İnsan-Şeytan İşbirliği

Cin'nin tanımı ve kapsamı başlığı altında cinden ve insanlardan oluşan şeytanların varlığı, mahiyeti ve aralarındaki irtibatları ele alınmıştır.⁸³⁵ Konunun daha iyi anlaşılması ve daha geniş bilgiye ulaşılması maksadıyla zikredilen konuyla beraber ele alındığı takdirde daha faydalı olacaktır. Aynı şeylerin tekrarından kaçınmak maksadıyla burada yapılacak olan daha çok, iki tür arasında var olan diyalogları, iş ve amaç birliktelikleri âyet ve hadisler ışığında incelenerek dünya ve ahiret boyutuyla ele alınması olacaktır.

İnsanoğlunun ve özellikle de inananların apaçık düşmanı olan⁸³⁶ şeytanın cinlerden olduğu⁸³⁷ Kur'ân'ın beyanıyla sabit bir gerçektir. İblis, soyu ve kabilesi eşliğinde düşman gördüğü⁸³⁸ insanlardan ve cinlerden bir pay⁸³⁹ kapıp kendine bir

⁸²⁹ S. Bkz. Mâide, 5/91; Nisâ, 4/120; En'âm, 6/43; Ankebût, 29/38; Bakara, 2/268, 269.

⁸³⁰ Bkz. Ysin 36/62.

⁸³¹ Bkz. Hicr, 15/39, 40.

⁸³² Bkz. A'râf, 7/200.

⁸³³ Mü'minûn, 23/97-98.

⁸³⁴ Bkz. Tirmizî, *Da'avât* 45/101, no:3528, V, 541.

⁸³⁵ Bkz. “cin”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 54, 69.

⁸³⁶ Bkz. Bakara, 2/168, 208.

⁸³⁷ Bkz. Kehf, 18/50.

⁸³⁸ Bkz. Kehf, 18/50; A'râf, 7/27.

⁸³⁹ Bkz. Nisâ, 4/118.

ordu⁸⁴⁰ ve hizip⁸⁴¹ edinme peşinde olduğu, bu hizip ve ordusuyla imana, hidayete ve bu alanda hizmet veren peygamberlere kadar herkese karşı sinsi bir savaş yürütmektedirler.⁸⁴² “Şeyâtîne’l-insi ve’l-cinn”⁸⁴³ tanımıyla ifade edilen bu şer koalisyonu, emel ve maksatlarına ulaşmak için gösterdikleri çaba ve çalışma yöntemleri⁸⁴⁴ Kur’ân tarafından açıklanmış ve onlar için hutuvatişşeyatin tabirini kullanmıştır.⁸⁴⁵ Bu şer koalisyonun üye ve tarafları, çalışma biçimi ve işleyişi hakkında bilgi veren âyet ve hadislere bakıldığında şeytana kanmış, yardımcı ve dava arkadaşı olmuş insan şeytanları ve insanları kandırıp hizbine katarak Allah’tan uzaklaştırmaya çalışan cin şeytanları olmak üzere iki sınıf olarak ele aldıkları anlaşılır.⁸⁴⁶

Bediüzzaman Said’i Nursi’nin konuyla alakalı şöyle bir tesbiti ve açıklaması vardır: “İblis’in en mühim bir desisesi, kendini, kendine tâbi olanlara inkâr ettirmektir. Şu zamanda, hususan maddîyyunların felsefeleriyle zihni bulanalar bu bedihî meselede tereddüt gösterdikleri için, şeytanın bu desisesine karşı bir iki söz söyleyeceğiz. Şöyle ki: “İnsanlarda şeytan vazifesini gören cesetli ervâh-ı habise (kötü ruhlar) bilmüşahede bulunduğu gibi, cinnîden cesetsiz ervâh-ı habise dahi bulunduğu, o katiyettir. Eğer onlar maddî ceset giyseydiler, bu şerîr insanların aynı olacaktılar. Hem eğer bu insan suretindeki insî şeytanlar cesetlerini çıkarabilseydiler, o cinnî İblisler olacaktılar. Hattâ bu şiddetli münasebete binaendir ki bir mezheb-i bâtil hükmetmiş ki, ‘insan suretindeki gayet şerîr ervâh-ı habise, öldükten sonra şeytan olur. Malûmdur ki, âlâ bir şey bozulsa, ednâ bir şeyin bozulmasından daha ziyade bozuk olur. Meselâ, nasıl ki süt ve yoğurt bozulsalar yine yenilebilir. Yağ bozulsa yenilmez; bazen zehir gibi olur. Öyle de, mahlûkatın en mükerremi, belki en âlâsı olan insan, eğer bozulsa, bozuk hayvandan daha ziyade bozuk olur. Müteaffin maddelerin kokusuyla telezzüz eden haşarât gibi ve ısırma ile zehirlendirmekten lezzet alan yılanlar gibi, dalâlet bataklığındaki şerler ve habis ahlâklarla telezzüz ve

⁸⁴⁰ Bkz. Şu’arâ 26/95.

⁸⁴¹ Bkz. Mücâdele, 58/19.

⁸⁴² Bkz. Nisâ, 4/76.

⁸⁴³ En’âm, 6/112.

⁸⁴⁴ Bkz. Nisâ, 4/119; En’âm, 6/112, 113; A’râf, 7/16, 17.

⁸⁴⁵ Bkz. Bakara, 2/208; Nûr, 24/21.

⁸⁴⁶ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, II, 457.

iftihar eder ve zulmün zulümatındaki zararlardan ve cinayetlerden lezzet alırlar, adeta şeytanın mahiyetine girerler. Evet, cinnî şeytanın vücuduna kat'î bir delili, insî şeytanın vücududur.”⁸⁴⁷

Aldatma konusunda insan-şeytani işbirliğinin tesbiti için âyet ve hadislerle bakıldığında gerçekler hemen göze çarpmakta, işin ciddiyeti ve vehameti hemen anlaşılmaktadır. Allah (c.c.) bu sinsi vesvesecilerin çeşitliliğini ve onların şerrinden Allah'a (c.c.) sığınmayı ifade etmek, aynı zamanda işin ciddiyet ve vahametini de belirtmek üzere üç isim tamlamasını art arda sıralayarak, Nâs Suresi'nde mealen şöyle buyurmuştur: “*De ki: “Cinlerden ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım.*”⁸⁴⁸ Yukarıda değinildiği gibi bu surenin muhtevasından da, özellikle de son âyet-i kerimeden ve benzer âyet-i kerimelerden⁸⁴⁹ hareketle, insanları aldatmaya ve doğru yoldan saptırmaya çalışan iki tür şeytanın varlığı müfessirlerce öne sürülmüştür:⁸⁵⁰ Birincisi cin şeytanlarıdır ki, bunlar insanların içine vesvese düşürerek onları yanlış yola sürüklemek isterler. Muhlisler hariç Her kese yetişip aldatmaya, kötülöklere sürüklemeye, kötü işleri onların gözünde güzel göstermeye çalışan cinnî şeytandır.⁸⁵¹ Nitekim konuyla alakalı bir hadiste her insanın kendine ait bir cinnî (şeytanı) bulunduğunu bildirilmiştir.⁸⁵² Başka bir hadiste de “*Şeytan âdemoğlunun kan damarlarında dolaşır*” buyrulur.⁸⁵³ İkincisi insî şeytanlarıdır ki, bunlar insanları doğru yoldan saptırmaya çalışan gerçeklik ve değer ölçülerini kaybetmiş; kendilerini nefsanî haz ve arzuların akıntısına kaptırmış, bu mânada şeytanın esiri olmuş insanlar⁸⁵⁴ olarak görülmüştür. Bunlar insana çoğu zaman sureti haktan görünerek yaklaşır ve insanı sonu hüsrarla biten davranışlara yöneltirler.⁸⁵⁵ Rivayetler de bu görüşü açıkça desteklemektedir. Nitekim Ebû Zerr el-

⁸⁴⁷ Bediüzzaman, Saîd Nursî, *Lem'alar*, İstanbul, Şahdamar Yay. 2004, 121-122.

⁸⁴⁸ Nâs 124/1-6.

⁸⁴⁹ Bkz. En'âm, 6/112, 121, 128.

⁸⁵⁰ Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 626; Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 1672; İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, I, 609-610; Elmalılı, III, 499; Karaman, H. vd., *Kur'an Yolu*, II, 457, V, 725.

⁸⁵¹ Bkz. Hicir 15/39

⁸⁵² Bkz. Dârimî, Rikak, 20/25, no:2776, III,1798.

⁸⁵³ Buhârî, Ahkâm, 93/21, no:7171, IX, 70; Edep, 78/121, no:6219, VIII, 48.

⁸⁵⁴ Bkz. Zuhuf, 43/36, 37.

⁸⁵⁵ Karaman, H. vd., *Kur'an Yolu*, V, 725.

Gıfarî (r.a.) diyor ki: Rasûlullah'ın mescidde bulunduğu bir sırada mescide girdim ve varıp yanına oturdum. Hz. Peygamber:

- "*Ey Ebû Zerr, cin ve insan şeytanlarının şerrinden Allah'a sığın!*" Buyurdu.

Ben:

- "*İnsan şeytanları da mı var?*" Dedim.

- "*Evet,*" ⁸⁵⁶ buyurdu. Hadisin başka bir rivayetinde insan şeytanın daha şiddetli olduğuda ifade edilmiştir. ⁸⁵⁷ Hatta bu hadisi delil göstererek bazı (Ata, Mücahid, Hasen, Katade) müfessirler: "Cinden olan şeytan mü'mini aldatmaktan aciz kalınca inatçı bir insana, yani bir insan şeytanına gider ve mü'mini aldatmaya teşvik eder. İfadesinde bulunmuşlardır. ⁸⁵⁸

Bir dizi âyette her iki cinsten de şeytanların varlığını ve aralarındaki irtibat ve diyalog şeklini ifade etmek üzere Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: "*İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar. Rabbin dileyseydi bunu yapamazlardı. O halde onları iftiralarıyla baş başa bırak. Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin, onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar).*" ⁸⁵⁹ Nitekim az önce geçen hadisin başka bir rivayetinde Hz. Peygamber, Ebû Zerr'in sualine bu âyeti okuyarak cevap verdiği nakledilmiştir. ⁸⁶⁰

Ayetteki "şeyatine'l-ins" (İnsan şeytanlar) gerçeğini ve bunların cin şeytanlarıyla el birliği yaparak insanları doğru yoldan saptırmak için taktik alışverişinde bulduklarını ortaya koymaktadır. Aynı gerçek Nâs Suresi'nde de dile getirilerek her iki şeytanın şerinden de Allah'a (c.c.) sığınmanın gereği vurgulanmıştır. "Ayrıca birçok âyette de şeytanların yapmak istediklerini yapmaya çalışan, şeytanın görevini devralan, mü'minleri inançları konusunda şüpheyeye düşürüp doğru yoldan saptıran, Allah'a (c.c.) giden yoldan insanları alıkoymayı amaçlayan,

⁸⁵⁶ Nesâî, İstiaze, 50/48, no:5507, VIII, 275; İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/178, 265), no:21036, 21785, VI, 226, 355.

⁸⁵⁷ İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, I, 609-610.

⁸⁵⁸ Elmalılı, III, 499.

⁸⁵⁹ En'âm, 6/112, 113

⁸⁶⁰ Bkz. İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/265), no:21780, VI, 355

bu konuda olmadık yollara başvuran kâfir ve münâfıklar için "şeytan" denildiği müşahede etmekteyiz” diyen Çakan,⁸⁶¹ tesbitlerinin kanıtı olarakta: "*Mü'minlere rastladıkları zaman, "inandık" derler; fakat şeytanlarıyla (reisleriyle) yalnız kaldıkları zaman, "biz, sizinle beraberiz, biz sadece müslümanlarla alay ediyoruz" derler*"⁸⁶² âyeti açık bir delil olarak göstermiştir.⁸⁶³

Başka bir âyette ise: "*Şunları görüyor musun? Kendilerinin, sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını sanıyorlar da hakem olarak tağuta (o azgın şeytana) başvurmak istiyorlar. Oysa kendilerine onu inkâr etmeleri emredilmişti. Şeytan da onları iyice saptırmak istiyor.*"⁸⁶⁴ İfadeleriyle yahudî Ka'b b. el-Eşref 'i veya kâhin Ebû Bürde el-Eslemî'yi kastedtiği ifade edilmiştir.⁸⁶⁵ Burada sözü edilen kişiler için kullanılan Tâgut terimi, hakkı tanımayıp azan ve sapan her kişiye ve her güce veya Allah'tan başka tanrı edinilen şeylere verilen bir ad olduğu gibi, azgın ve sapkın olması sebebiyle şeytana da tâgut denildiği nakledilmiştir.⁸⁶⁶ Böylece şeytanlaşmış insan ve cin türlerinin isyan ve küfürlerindeki ortaklık ve birliktelikleri şeytan, cibt ve tağut gibi kendilerini niteleyen ve adlandıran kavramlara da yansiyarak insan-şeytan ikilisinin aldatma konusundaki var olan ortaklık ve sıkı birlikteliklerine dikkat çekilmiştir. Bunun bir neticesi olarak: İblis'e haktan uzaklığı ve temerrüdü sebebiyle şeytan denildiği gibi aynı şekilde azdırma ve saptırma fonksiyonuna sahip olan insanlara da "insî şeytanlar" denilmesi pek tabii görülmüştür.⁸⁶⁷ Dünyada bu görevi üstlenen insanlar ile şeytanlar arasında cereyan eden bu iletişim ve etkileşimin hesabı sorulduğu hesap gününde bizzat insan tarafı bu ilişki ve irtibatı itiraf edip, bütün suçlamaları kabul edecektir. Kur'ân mahkeme'-i kübrada görülen bu yargılamayı şöyle anlatır: Allah, "*Onların hepsini bir araya*

⁸⁶¹ Çakan, İsmail Lütfi, "İnsan Şeytanlar ya da Şeytanlaşmış İnsanlar", *Altınoluk dergisi*, Ocak, Sayı: 011, 1987, sayfa, 009.

⁸⁶² Bakara, 2/14.

⁸⁶³ Ayrıca bkz. "cin", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 69.

⁸⁶⁴ Nisâ, 4/60.

⁸⁶⁵ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, II, 89.

⁸⁶⁶ Yurdagür, Metin, "tâgüt" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2010, XXXIX, 372; Yurdagür, a.g.e. "cibt" md., 1993, VII, 520; El-İsfahanî, "t-ğ-y", "c-b-t", md., *Müfredat*, "635, 217.

⁸⁶⁷ Çakan, İsmail Lütfi, "İnsan Şeytanlar ya da Şeytanlaşmış İnsanlar", *Altınoluk dergisi*, Ocak, Sayı: 011, 1987, sayfa, 009.

toplayacağı gün şöyle diyecektir: "Ey cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp arınıza kattınız." Onların insanlardan olan dostları: "Ey Rabbimiz! Bizler birbirimizden yararlandık ve bize belirlediğin süremizin sonuna ulaştık" diyecekler. Allah da diyecek ki: "Allah'ın diledikleri (affettikleri) hariç, içinde ebedi kalmak üzere duracağınız yer ateştir. Ey Muhammed! Şüphesiz senin Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir. İşte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına böyle musallat ederiz. (O gün Allah şöyle diyecektir:) "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler."⁸⁶⁸ Kendilerinden gelen bu itirafla da insan şeytanların ya da şeytanlaşmış insanların varlığı ve aldatma konusunda cinnî şeytanlarla elbirliğiyle çalıştıkları açık ve net bir şekilde görülmektedir. Aralarında var olan bu iletişimin gayesi ise: "Şeytanlar, (insan) dostlarına sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar."⁸⁶⁹ Âyetiyle anlaşılmaktadır. Âyet ve hadislerle tesbit edilen bu gerçek Huzeyfe b. el-Yeman (r.a.)'ın rivayet ettiği: "Benden sonra, benim doğru yolumdan gitmeyen ve benim sünnetimle amel etmeyen hükümdarlar olacak. İçlerinde, insan görünümünde şeytan kalbli bir takım insanlar türeyecek."⁸⁷⁰ Hadis'i ile fikir, gönül ve iç dünyası itibarıyla şeytanlaşmış insanların mevcudiyeti⁸⁷¹ açık bir şekilde vurgulanmıştır.

Şeytanın insanlara olan telkinini anlatan başka bir rivayette ise; ilhamın şeytandan olup olmadığını anlayabilmek için işin pratiğine dikkat çekerek şöyle buyrulmuştur: "Âdemoğlunda bir şeytanın lemmesi vardır, bir de meleğin lemmesi vardır. Şeytanın lemmesi, şerre (küfür, günah ve zülme) teşvik etmek ve hakkı yalanlamaktır; meleğin lemmesi ise iyiliği ilham etmek ve hakkı tasdik etmektir. Bunu her kim vicdanında hissederse Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Öbürünü hisseden de şeytandan Allah'a sığınsın. Daha sonra Resulullah (a.s.v.) şu

⁸⁶⁸ En'âm, 6/128-130.

⁸⁶⁹ En'âm, 6/121.

⁸⁷⁰ Müslim, İmâre, 33/13, (52), no:1847, III, 1476.

⁸⁷¹ Çakan, İsmail Lütfi, "İnsan Şeytanlar ya da Şeytanlaşmış İnsanlar", *Altınoluk dergisi*, Ocak, Sayı: 011, 1987, sayfa, 009.

*âyeti okudu: 'Şeytan sizi fakir düşmekle korkutur da, cimriliğe ve kötülüğe teşvik eder. Allah ise Kendi hazinesinden size mağfiret ve bolluk vaad ediyor...'*⁸⁷²

“Bilinen bir gerçektir ki, insanı en çok etkileyen yine insandır. Dava ve doktrinlerin en güçlü telkin aracı, onlara inanmış insanlardır. Hiçbir propaganda vasıtası insan kadar etkili olamaz. Bu sebeple insan şeytanların veya şeytanlaşmış insanların etkisi de cin şeytanlarındakinden daha fazladır.” Diyen Çakan, her iki şeytan türlerinin varlığına ve aradaki farka dikkat çekmek üzere müfessirlerinde ilgi gösterdikleri ve hemen hemen ittifakla yer verdikleri Malik b. Dinarın o meşhur sözünü şöyle nakletmiştir: “İnsan şeytanlar bana cin şeytanlardan daha müessir ve benim için kendilerinden korunması daha güç varlıklardır. Zira eûzu besmele çekerek, Allah’a (c.c.) sığındığım zaman, cin şeytanlar benden uzaklaşmaktadırlar. Hâlbuki insan şeytanlar bana musallat olur ve beni göz göre göre günah işlemeye sevk ederler.” Çakan, sözlerinin devamında ise: “Serkeş, mütekebbir, anûd, kaypak, fitneci her hayırlı işe burnunu sokan, engellemeye çalışan, dinden, dindarlıktan ve dindarlardan hoşlanmayan, onları daima horlayan, dinî duygu ve uygulamalardan rahatsızlık duyan, tedirgin olan ve bu huzursuzluğunu "çağdaşlık", "modernlik", "medenîlik", "aydınlık" gibi toplumda değer verilen kavramların arkasına sığınarak haklı ve makul göstermeye çalışan ve temel amacı insanları dinî yaşayıştan uzaklaştırmak olan herkese insî-şeytan denebileceği gibi, bu hedeflere yönelik her teşebbüs ve plana da İblis planı denebilir. İfadelerinde bulunmuştur. Ona göre: “Ayette yer alan "zuhufe'l-kavl", yaldızlı sözler, çarpıcı beyanlar, sloganlar demektir. "Aldatmak" için bu yaldızlı sözleri, aklî gerekçelere ve bilimsel verilere dayalı gibi gösteren sloganlar atanlar da hangi düzeyde olursa olsun, hep şeytanların metodlarıyla çalışan insan şeytanlardır.”⁸⁷³

İnsan şeytanlarının en masum, yardımsever ve dostane görünümlü; fakat en tehlikeli, aldatıcı ve düşmancıl silahı: “Bize uyun günah ise benim boynuma” veya “doğru değilsem Allah belamı versin” vb. söz ve söylemleridir. Bu söz ve söylemler, şeytanın Hz. Âdem’in ayağını kaydırarak cennetten çıkartılmasına yol açtığı yalan ve uyduruk; fakat yeminlerle ustaca kamufle edilmiş ikna edici sözlerden farksızdırlar.

⁸⁷² Tirmizî, *Tefsîrî'l-Kurân*, 44/3, no.2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

⁸⁷³ Çakan, İsmail Lütfî, “İnsan Şeytanlar ya da Şeytanlaşmış İnsanlar”, *Altınoluk dergisi*, Ocak, Sayı: 011, 1987, sayfa, 009.

Bu şekilde arkadaş çevrelerinin birbirlerini ikna etme yoluyla kandırarak Allah'ın (c.c.) rızasından uzaklaştırıp günaha sürükleme çabalarında İblis'in çabalarıyla aynıdır. Cinnî şeytan olan İblis'in o günkü eylem ve söylemleriyle verdiği çabayı Kur'ân şöyle anlatır: *“Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: (Öyle ise, yasak ağacın meyvesinden yiye ki melek olasınız yahut cennet'te ebediyyen kalasınız)” Rabbimiz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedi kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim” diye de onlara yemin etti. Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi.*⁸⁷⁴ İnsi şeytanların eylem ve söylemleriyle verdikleri çabayı da benzer tarzda şöyle anlatmaktadır: *“İnkâr edenler iman edenlere: "Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim" derler. Hâlbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Şüphesiz onlar kesinlikle yalancılardır.”*⁸⁷⁵ İddialarında doğru değil iseler Allah'tan bela istemek suretiyle muhataplarına, yanlış olsalar bunu nasıl istesinler! İntibahını uyandırma taktiğiyle adeta şeytanın yalan yere yemin ederek sağladığı güveni sağlamak isterler. Onların bu çabaları da Kur'ânda şöyle anlatılmıştır: *“Hani onlar, "Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir" demişlerdi.”*⁸⁷⁶

Görüldüğü üzere zikri geçen âyetler her iki türün çalışma sistemlerinin aynı olduğunu, dolayısıyla birbirlerinden ilham aldıklarını ve beraber çalıştıklarını göstermektedir. Bunlar dünyada beraber oldukları gibi ahirette de beraber olacaklar, aldatmak için kurdukları tuzaklarda beraber ve ortak oldukları gibi vebalini çekmek için de cehennemde beraber ve azapta da ortak olacaklardır.⁸⁷⁷ Bu ayrılmaz birlikteliklerinden dolayı olacak ki İblis/şeytan ve kabilesi olan cinnî şeytanlar birde dostları olan insî şeytanlar⁸⁷⁸ aynı âyette zikredilerek onların aldatıcı girişim ve telkinlerine karşı uyanık olunması için şöyle bir çağrıda bulunulmuştur: *“Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana*

⁸⁷⁴ A'râf, 7/20-22.

⁸⁷⁵ Ankebût, 29/12.

⁸⁷⁶ Enfâl, 8/32.

⁸⁷⁷ Bkz. İbrahim, 14/ 21-22; Furkân, 25/28, 29; Ankebût, 29/12, 13; Sâffât, 37/27-39; Zuhruf, 43/36-39; Haşir, 59/17.

⁸⁷⁸ Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, I, 441.

babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın; çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır."⁸⁷⁹

İnsanları aldatıp kandırmak için yukarıda zikri geçen sözlerle telkinde bulunanlar, şeytana uymakla zaten Allah (c.c.) belalarını vermiş, hemde azılı bir bela!⁸⁸⁰ Âyetin ifadesiyle bunlar yalan söylüyorlar. Hiç kimsenin günahını yüklenmezler belki, kendi günahlarıyla beraber aldattıkları kimselerin günahı kadar günah yüklenirler; fakat aldananlar da işlediklerinin vebalinden kurtulamayacak, suçsuz ve masum sayılmayacaklardır.⁸⁸¹

Benzerlik gösteren diğer bir yönleri ise; her iki tür şeytanın aynı şekilde insanları aldatıp kandırarak günah veya küfre sokup, geri dönülmez bir noktaya varıncaya kadar peşinden sürüklemeleridir. Bu noktadan sonra sorumluluğu kabullenmeyip içine düşürdüğü bataklıkta yolunu şaşırılmış, yardımsız ve çaresiz bir vaziyette bırakmalarıdır. Nitekim âyetlerde onların bu ikiyüzlülüklerinin, kandırıp yarı yolda bırakmak için uyguladıkları taktik ve yöntemlerinin benzerlik yönüne şöyle dikkat çekilmiştir: "*Münâfikların durumu ise tıpkı şeytanın durumu gibidir; çünkü şeytan insana, "inkâr et" der; insan inkâr edince de, "Şüphesiz ben senden uzağım; çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" der.*"⁸⁸² Başka bir âyette ise: "*Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve "Bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım," demişti; fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisin geriye dönüp, "Ben sizden uzağım; çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allah'tan korkarım. Allah, cezası çetin olandır" demişti.*"⁸⁸³

Bunlar dünya hayatında yaptıklarının aynısını hesap gününde de yaparlar. O gün aldananların aldatanlara sorumluluk yükleyip hesap sormak istediklerinde alacakları cevap zaten her şeyi açıklamaktadır. Şöyle ki: "*İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: "Şüphesiz bizler*

⁸⁷⁹ A'râf, 7/27.

⁸⁸⁰ Bkz. Zuhruf, 43/36-39.

⁸⁸¹ Bkz. Ankebût, 29/12, 13.

⁸⁸² Haşır, 59/16.

⁸⁸³ Enfâl, 8/48.

size uymuştuk, şimdi siz az bir şey olsun Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" Onlar da, "Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur" derler."⁸⁸⁴ İnsi şeytanların cevabı böyle olur iken, cinnî şeytanın kendi taraftarlarına dâhil cin ve ins türlerinden aldatıp kandırdığı herkese vereceği cevab: "Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır."⁸⁸⁵ Sonunda kandırılanlar geçte olsa işin iç yüzünü anlar, faydasız bile olsa yakınmaktan kendilerini alamayarak "O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de Peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!" "Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!" "Andolsun, Kur'ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir."⁸⁸⁶ Diyeceklerdir. Bunlar, cehennemde "Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün: "Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik" diyecekler. Yine şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar." "Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat"⁸⁸⁷ demesine diyecekler; ama dünyadaki küfür ve masiyet üzerine kurdukları ortaklık ve arkadaşlıkları, ad ve sandaki birliktelikleri ahiretlerinde yansıyarak – yukarıda da değinildiği gibi- cehennemdeki birliktelikleri ve azaptaki ortaklıkları devam edecektir; fakat bir farkla! Dünyada seve seve bir arada bulunup ortaklık yaparlarken ahirette istemeye istemeye, birbirlerine düşman⁸⁸⁸ kesilip lanet okuyarak⁸⁸⁹ azaptaki ortaklık ve cehennemdeki birliktelikleri sürecektir.⁸⁹⁰ Tıpkı dünyadaki dostça görünen -aldatıcı- ortaklık ve arkadaşlıklarının gerçek yüzü gibi.

⁸⁸⁴ İbrahim, 14/21.

⁸⁸⁵ İbrahim, 14/22.

⁸⁸⁶ Furkân, 25/27-29.

⁸⁸⁷ Ahzâb, 33/66-68.

⁸⁸⁸ Bkz. Zuhruf, 43/67.

⁸⁸⁹ Bkz. A'râf, 7/38-39, 44; Ahzâb, 33/68.

⁸⁹⁰ Bkz. Zuhruf, 43/39.

Bu şer ittifaka karşı önlem olarak her insanın bu ilahî gerçeklere inanması ve göz önünde bulundurma hassasiyetini göstererek, şeytan ve şeytanlaşmış insanların tasallutundan kurtulma gayreti içinde olması gerekir. Bunun için herkesin Allah ve Resûlünün uygun gördüğü söz, tutum ve davranışların dışında kalan, insanı günaha sevk eden her hal ve hareket; bu hal ve hareketlerin başlangıç noktası olan niyet ve hataratların şeytandan olduğunu bilmesi ve onlardan uzak durması gerekmektedir. Kendi benliklerini, akıl ve fikirlerini şeytana kaptırmış, yoldaşı ve dava arkadaşı olmuş ve böylece insî-şeytan durumuna düşmüş kimselerin de henüz vakit var iken bu hassasiyeti gösterip şeytanın köleliğinden, aldatıcı dostluğundan ve şeytanla işbirliği etmiş kendi nefsinin tesirinden ve dürtüklerinden bir an önce kurtulmaları gerekmektedir. Yukarıda geçen hadiste dikkat buyrulduğu gibi aslında insanın içine doğan ilhamın Melek'ten mi yoksa şeytandan mı olduğunu ayırt edebilir, hatta bazen daha işe başlamadan kendi ağzıyla "şeytan diyor ki!" ifadesini kullanarak düşündüğü fikrin, yapacağı veya yapmak istediği şeyin doğru olmadığını, bu yanı sıra iç dürtüleriyle zorlandığını itiraf eder. İşte bu durum, söz konusu hadiste işaret edilen halin isbatı olarak görülmüştür.⁸⁹¹ Çaresi ise her türlü şeytandan Allah'a (c.c.) sığınmak, yukarıda zikri geçen ilhamını şeytandan alan ve şeytanla arkadaş olanların acı akıbetlerini düşünerek, şeytanın lemmesine ve içten gelen o nefs'i-emmare'nin dürtülerine önem vermeyip, karşı duruş ve Kur'ân-î tavır göstermekle mümkündür. Aldatmada insan-şeytan işbirliğinin varlığını, dünya ve ahireteki arkadaşlık ve ortaklıklarının durumunu ve iç yüzünü belgelemek üzere sunulan âyet ve hadislerin hulasası ve konunun hitamı olsun diye her şeyi özetleyen şu âyetlerle konunun sonlandırılması yerinde olacaktır: *"Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar. Sonunda bize geldiğinde, arkadaşına: "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!" der. Onlara, " (Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez; çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız" denir.*"⁸⁹²

⁸⁹¹ Çakan, İsmail Lütfi, "İnsan Şeytanlar ya da Şeytanlaşmış İnsanlar", *Altınoluk dergisi*, Ocak, Sayı: 011, 1987, sayfa, 009.

⁸⁹² Zuhurf, 43/36-39.

2. BÖLÜM

ALDATMA ARAÇLARI

İnsanı yaratılış maksadından uzaklaştıran, ilahî rızanın dışına çıkartan, her ne olursa olsun; istenilen hedeften ve maksattan saptırdığı için o bir aldatma aracıdır. Yanlış hedefi doğru gibi gösterip ikna ettiği için de o bir kandırma aracıdır.⁸⁹³ Velev ki bu araç kendi hakikatında olmasın. Tıpkı çölde insanın su diye görüp aldandığı; fakat hakikatında olmadığı serap gibi. Serap, hakikatında olmasa bile gözü yanıltmakla insanı aldatıp yolundan ayırdığı, sahte görüntüsüyle ikna ederek kandırıp çölün ortasında susuz bıraktığı bir gerçektir.

Bu bölümde aldatma araçlarını organize eden, planlayan ve eyleme geçirerek insan beğenisine sunan (aslî sebep) cinnî şeytan ve avaneleri olan (tâlî sebep) insî şeytanların varlığı delilleriyle beraber zikredildikten sonra akabinde şeytanların teklif ve önerilerini büyük bir zevkle kabul etmeye meyilli, şeytanın uşağı olan nefsin de işbirliğiyle bu aldatma araçlarının her zaman ve zeminde, farklı kemiyet ve keyfiyetlerde kişinin önüne çıkartılacağı delilleriyle beraber ele alınacaktır. Bu araçlardan: Nefsanî arzular, maddî servet düşkünlüğü, makam-mevki hırsı, çocuk ve taraftar sevgisi, bencillik ve korku duygusu, dinî ve millî hassasiyetlerin istismar edilmesi, kin ve garaz damarının harekete geçirilmesi ve insanların evhama düşürülmesi gibi bazı maddeler gösterilebilir. Bunlar potansiyel olarak birer kandırma araçları oldukları/olabilecekleri, hatta taşıdıkları önemden dolayı ilk sıralarda yer aldıkları için bu çalışmada herbiri ayrı bir başlık olarak ele alınıp detaylıca incelenecektir.

2.1. Nefsanî Arzular

Çok kıymetli olmak, cimrilik etmek, haset etmek, nazar etmek, kadının adet görmesi, layık görmemek anlamlarındaki “n-f-s” kökünden türeyen nefis (çoğulu, enfüs ve nüfüs) sözlükte: “Ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan,

⁸⁹³ Bkz. “Kur’ân-ı Kerim’de Kullanılıp Aldatma ve Kandırma Anlamına Gelen Kavramlar”, *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 6-7.

kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” gibi değişik mânalara geldiği görülmüştür.⁸⁹⁴

Bu kavramın Kur’ân’da tekil ve çoğul olarak iki yüz doksan beş defa geçtiği ve Âdem, anne; İnsan; ehl-i din; can; ruh; beden ve bedenle beraber ruh; Allah’ın (c.c.) zatı; kişi, kendisi, hemcins, insanın iç âlemi, ilahî tekliflere, emir ve yasaklara, müjde ve uyarılara muhatap olan insanın manevî varlığı; kalp, göğüs ve cins⁸⁹⁵ gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁹⁶

Âyetlerde, kötülüğü emreden,⁸⁹⁷ yaptığı kötülüklerden dolayı kendi kendini kınayan,⁸⁹⁸ huzur içinde olan,⁸⁹⁹ radiye ve merdiyye olan⁹⁰⁰ bir varlık şeklinde nefis için birbirinden farklı nitelikler zikredilmesi, aynı zamanda hakkında pek bilgi verilmeyen ruh⁹⁰¹ anlamına da gelmesi ve daha birçok zıt mâna içermesi nefsin tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Hayır-şer, sevap-günah, iyilik-kötülük gibi zıtlıkların konusu ve öznesi olarak görüldüğü için de bazen olumlu, bazen de olumsuz yönünü öne çıkaran tanımların görüldüğü ileri sürülmüştür.⁹⁰²

Aldatma araçlarından biri olarak görülen nefsin ne olduğu konusunda filozoflar, mutasavvıflar, kelamcılar, hadisçiler ve tefsirciler gibi ilim erbabı tarafından ele alınmış ve tartışma konusu yapılmıştır. Herkesin ve herkesimin nefsin varlığı, yokluğu, keyfiyeti ve kemiyeti hakkında bir yargıya varmak istemesi neticesinde nefis hakkında uzun uzadıya tartışmalar, değişik çapta yazılar ve

⁸⁹⁴ El-İsfahanî, “n-f-s” md., *Müfredat*, 1076; Uludağ, Süleyman. “nefis” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXII, 526; Karaman, F. vd., “nefs” md., *DKS*, 522.

⁸⁹⁵ Sırasıyla bkz. Nisâ, 4/1, En’âm, 6/98; Nûr 27/12; Mâide, 5/45; Nûr, 24/61; Nisâ, 4/66; En’âm, 6/93; Âl-i İmrân, 3/185; Bakara, 2/286; Âl-i İmrân, 3/28; Bakara, 2/286; Fussilet, 41/46; Tevbe, 9/128; Bakara, 2/248; Yûsuf, 12/53; Kyame 75/12, Fecr, 89/27; Bakara, 2/77, 109; A’râf, 7/118.

⁸⁹⁶ Karaman, F. vd., “nefs” md., *DKS*, 522.

⁸⁹⁷ Bkz. Yûsuf, 12/53.

⁸⁹⁸ Bkz. Kıyâmet 75/2.

⁸⁹⁹ Bkz. Fecr, 89/27.

⁹⁰⁰ Bkz. Fecr, 89/28.

⁹⁰¹ Bkz. İsrâ, 17/85.

⁹⁰² Uludağ, “nefis” md., *DİA*, XXXII, 526.

makaleler, çok ilginç ve değişik ifadelerin ortaya konulduğu görülmüştür.⁹⁰³ Bu ilim çevreleri içinde nefsin tehlikesi üzerinde en çok duran, aldatici ve yanıltıcılığını hep öne çıkararak her alanda ona karşı azamî mücadele yürüten ve öneren tasavvuf ilmidir. Varlık maksadını adeta onunla mücadele etmek üzerine kuran mutasavvıfların doktrinleri, nefsanî arzuların aldatici yönünü daha geniş ve daha hassas ele aldığı görülmektedir. Bu nedenle burada konuyu en çok ilgilendiren, aydınlatan, en iyi şekilde anlamaya yardımcı olacak olan mutasavvıfların nefse bakış açılarına kısaca değinilerek ilgili âyet ve hadislerin desteğiyle konu anlatılmaya çalışılacaktır. Zira tasavvufta nefsini bilmek, Allah'ı (c.c.) tanımanın en sağlıklı yolu olarak görülmüştür. Bu nedenle tasavvufta “Nefsini bilen Rabbini bilir” ifadesi çok sık kullanılır, hatta bazen hadis olarak rivayet edilir. Ebû Saîd el-Harrâz nefsini bilmeyenin Rabbini bilemeyeceği görüşünde olduğu, “İbn Teymiyye'nin, nefsindeki eksik ve olumsuz sıfatlara bakan insanın bunların tam ve kâmil olanlarının Hak Teâlâ'da mevcut olduğuna hükmederek Rabbini bileceğini” söylediği nakledilmiştir.⁹⁰⁴

İslâm anlayışında, özellikle de tasavvuf alanında, Kur'ân ve hadislerde nefsin çeşitli niteliklerinden söz edilmesi sonucu bedendeki nefis varlığı, yokluğu ve sayısı hakkında farklı görüşler olmuşsa da genellikle bir bedende bir nefsin bulunduğu görüşü kabul edilmiştir. Kötülüğü emretme (emmâre), kötülüğü kınama (levvâme), itminana erme (mutmainne), razı olma (râziye), razı olunma (marziyye) gibi farklı ve zıt sıfatlar mutasavvıfların ekseriyetinin aynı görüşte oldukları bu tek olan nefsin sıfatları olarak kabul edilir. Bir bedende devamlı mücadele halinde olan emmâre, levvâme, mutmainne olmak üzere üç nefis varlığını savunanlar olduğu gibi; cemâdî (maddî), nebâtî, hayvanî ve insanî olmak üzere dört nefsin var olduğunu savunanlar da olmuştur. Birden fazla nefsin varlığını savunanlara göre bedeni ele geçirmek için nefisler arası sürekli bir mücadele mevcuttur. Mutasavvıflarca riyâzet (nefsi denetim altına alma, arındırma ve eğitme çabası) ve mücâhede (hakk'ın rızasını arama mücadelesi)⁹⁰⁵ ile terbiye edilen hayvanî nefisten kötülüğün gelmeyeceği, aksine kulluk görevlerini yerine getirme hususunda insanî nefse hizmet edeceği görüşü

⁹⁰³ Türker, Ömer. “nefis” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXII, 529-531.

⁹⁰⁴ Uludağ, “nefis” md., *DİA*, XXXII, 528.

⁹⁰⁵ Uludağ, Süleyman. “riyâzet” ve “mücâhede” md., *DİA*, 2008, XXXV, 143, 2006, XXXI, 440.

savunulmuştur. “Sûfiler nefis derken insandaki kötü sıfat ve huyların kaynağı olan bu nefsi kastettikleri ve buna “nefs-i nâtika” adını” verdikleri nakledilmiştir.⁹⁰⁶ Aynı şekilde tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı, kötülüğü emreden, sahibinin başına kötülük getiren, şerrinden Allah’a (c.c.) sığınılan nefis kastedilir.⁹⁰⁷

Tasavvufta nefsin aldatıcılığı, tehlikesi ve sahibine olan düşmanlığı temel mücadele alanları içinde ve ilk sıralarda sayılmasının nedeni tasavvufa kaynaklık eden ve başlangıç noktası sayılan ilk âbid ve zâhidlerin nefisle ilgili görüş ve tavırları gösterilmektedir. Örneğin: “İlk âbid ve zâhidler önlerinde en büyük engel olarak şeytanı ve nefsin süflî arzularını görmüşler, bazen nefisten “içimizdeki şeytan/düşman” diye söz etmişler ve dikkatlerini bunun üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Onlara göre: Günah ve kötülük işlemeye hevesli olan nefis ibâdetten ve hayırlı işlerden ısrarla kaçır. Bu sebeple zühd hayatında sürekli olarak nefse muhalefet etmek ve hiçbir şekilde onunla barışık olmamak esas alınmış, hayra ve kurtuluşa ermek için onu alt etmenin ve aşmanın gereğine inanılmıştır. “En büyük düşmanın nefisidir” hadisine dayanan zâhid ve sûfiler bu düşmana karşı savaş açmışlar, buna da “cihâd-ı ekber” adını vermişlerdir. Onlara göre: Nefis şeytandan daha tehlikelidir; çünkü şeytan çok defa nefsi alet ederek insana günah işletir.⁹⁰⁸

Mutasavvıflar, “*Hevâsını (nefsânî arzularını) Tanrı edinen kimseyi görmedin mi?*”⁹⁰⁹ âyetine dayanarak nefsin sahibinin putu olduğunu, dolayısıyla hakka erip cennete girebilmek için nefsin arzularından alıkoyarak,⁹¹⁰ o putu yıkmaları gerektiğini söylemişlerdir. Onlar nefsi her olumsuzluğun başı ve asıl nedeni gördüklerinden onun için: Köpek, tilki, domuz, fare, yılan; Firavun, Nemrud, put; zindan, cehennem; hırsız, cadı ve insanı baştan çıkararak kadın gibi çeşitli benzetmelerde bulunmuşlardır. Ayrıca “Nefs kendini beğenir, kendine tapar, kendine hayrandır, bencildir, şımarıktır, kibirlidir. Toprakten yaratılmış olduğundan zayıf, çamurdan olması sebebiyle cimri, balçıktan olduğu için şehvetli, pişmiş topraktan olduğu için de cahildir. Zaaf, cimrilik, şehvet ve cehalet onun esas özellikleridir.

⁹⁰⁶ Uludağ, “nefis” md., *DİA*, XXXII, 527.

⁹⁰⁷ Bkz. Yûsuf, 12/53; Nisâ, 4/79; Tirmizî, Da’avât, 45/14, no:3392, V, 467; 14; Dârimî, Nikâh, 11/20, no:2248, III,1413; İbn-i Mâce, Nikâh, 9/19, no:1893, I, 610.

⁹⁰⁸ Uludağ, “nefis” md., *DİA*, XXXII, 527.

⁹⁰⁹ Bkz. Câsiye, 45/23.

⁹¹⁰ Bkz. Nâziât 79/40.

Nefsin tabiatında yırtıcılık/vahşilik, hayvanlık, şeytanlık ve tanrılık vardır. Nefisteki düşmanlığın, saldırganlığın kaynağı yırtıcılık, oburluğun ve hırsın kaynağı hayvanlık, hilekârlığın ve kurnazlığın kaynağı şeytanlık, büyüklenme ve her şeye tek başına hükmetme arzusunun kaynağı tanrılıktır. Bu dört nitelik sırasıyla köpeğe, domuza, şeytana ve bilge kişiye tekabül eder.” Nefs de bunların tamamını kendinde barındırır.⁹¹¹

Öte yandan aslında necis olan; fakat eğitildiği takdirde helal ve caiz olan av köpeğinin tuttuğu av’a benzetilerek bütün kötülüğüne rağmen nefsi ıslah ve terbiye edip disiplin altına alarak âhirete yönelik amellerde kullanmak mümkün olabileceği savunulmuştur. Bu terbiye ve disiplin ise; şiddetli mücâhede ve meşakkatli riyâzet hayatıyla gerçekleşebileceği, bunun için de nefsin arzularına uymamak, ondan gelebilecek tehlikelere karşı dikkatli ve uyanık olmak gerekliliği üzerinde durulduğu görülmüştür. Gazzali ise: Nefsin bazı (gazap ve şehvet) niteliklerinden gelen olumsuzlukları söküp atmanın mümkün olmadığı gibi doğru da görmediği, buna karşın onu aklın ve vahyin denetim ve gözetimi altında tutulması gerektiği görüşünde olduğu nakledilmiştir.⁹¹²

Şeytanın işbirlikçisi ve hadimi olan nefis her an ilham aldığı için⁹¹³ aslında fucuru (her türlü kötülük ve günahı) da takvayı (Allah’ın (c.c.) emrine uygun her davranış) da bilir ve farkındadır. Buna rağmen yine de o, temize çıkarılmaz; çünkü fazlasıyla kötülüğü arzulamaktadır ve sahibine yaptırma peşindedir.⁹¹⁴ Hatta gözünü, kulağını kapattırıp kavrama yeteneğini bloke ederek ilah diye kendine taptırma arzusundadır.⁹¹⁵ Bundan dolayıdır ki, mutasavvıfalar nefsi insanın putu olarak görmüş ve tasavvufla ona karşı çok sert biçimde mücadele etmişlerdir.

Aldatma aracı olarak nefsanî arzuların konumu ve ehemmiyeti büyüktür. Arz ettiği tehlike anlatılacak ise; bu konudaki âyetler yeterli olup fazla söze ihtiyaç bırakmamaktadır. Zira Allah (c.c.): “*Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın; (halini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği*

⁹¹¹ Uludağ, a.g.e, “nefis” md., XXXII, 528.

⁹¹² Uludağ, a.g.e. “nefis” md., XXXII, 528.

⁹¹³ Bkz. Şems, 91/8.

⁹¹⁴ Bkz. Yûsuf, 12/53.

⁹¹⁵ Bkz. Furkân, 25/43, 44, Câsiye, 45/23.

*kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”*⁹¹⁶ Âyetinde söz konusu kişinin haline dikkat çekip ibret alınmasını istemiştir. Bu âyet-i kerimede kendi arzularına tapan, her türlü gerçek ve doğrulara gözünü, kulağını kapayıp aklına ve gönlüne dalâlet kilidini vuran kişilerin durumunun nasıl olacağını ve kendileri dışında düzeltebilecek birileri var mı diye soran Allah, (c.c.) başka bir âyette tekrar soruyor: “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun?”*⁹¹⁷ Sorunun cevabı elbette ki, hayır olacaktır; çünkü bunlar duyu organlarını devre dışı bırakmakla kalmayıp doğruyla yanlış, hidayetle dalâleti birbirinden ayırıcı, kavrama yeteneklerinin komuta merkezi olan akli melekelerini de bloke etmişlerdir. Âyetin ifadesiyle artık: “*Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.*”⁹¹⁸ Çünkü nefsanî arzularını ilah edinenlerin hesap verecekleri birilerinin olduğuna ve ahiret hayatının varlığına inanmamaktadırlar. Nitekim bu konuda kendi görüşlerini ifade eden âyette: “*Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman yok eder.*”⁹¹⁹ İfadelerine karşılık onlara cevaben Allah, onların bu konudaki bilgi ve birikimlerinin (nefislerinin aldatması olan) zandan başka bir şey olmadığını bildirmiştir.⁹²⁰ Aldanıp şeytana yenik düşmenin altında bu cehaletin (nefsanî arzular) olduğu gibi, diğer aldatma araçlarının temelinde de yine cehalet (nefsanî arzular) yatmaktadır.

Herşeyin dönüp dolaştığı yer nefis arzusudur. Zira nefis yanlış adına bir şeyi arzulamadıkça, kişinin o yanlış işleme düşünülemez. Nitekim Allah (c.c.) bu hususa: “*Ey iman edenler! Siz (kendi nefsinize mukayit olun) kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez.*”⁹²¹ İfadesiyle dikkat çekmiştir. İnsanın sorumlu tutulduğu yanlışların nefsi tarafından bir şekilde mutlaka arzulanmıştır. Aksi takdirde unutarak veya hataen ya da kerhen yapmış olacak ki

⁹¹⁶ Câsiye, 45/23.

⁹¹⁷ Furkân, 25/43, 44.

⁹¹⁸ Furkân, 25/44.

⁹¹⁹ Câsiye, 45/24.

⁹²⁰ Bkz. Câsiye, 45/24.

⁹²¹ Mâide, 5/105.

bunlarda iradi olmayıp gayri ihtiyari oldukları için ilgili âyetler⁹²² ve “Allah, ümmetimin hataen, unutarak ve baskı/tehdid ile işlemiş olduğu günahları bağışlamıştır.”⁹²³ Hadisi gereğince o kişiye sorumluluk yoktur. Dolayısıyla bu hususta insanı aldatıp haktan auzaklaştıran herhangi bir kandırmadan da söz edilemez.

Şeytanın en önemli silahı olan nefsin arzularıyla baş etmek kolay değildir. Zira dünya hayatının geçimliliği olan; ”Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi.”⁹²⁴ Öyleki Hz. Peygamber (s.a.v.) bile “Allah’ım! Nefsime takvasını ver.”⁹²⁵ “Allah’ım! Rahmetini umarım. Göz açıp kapayınca kadar (hatta bundan daha az bir süre için) bile olsa beni nefsim bırakma.”⁹²⁶ Niyazında bulunmuştur. Bütün bu uyarılara rağmen yine de nefsanî arzularına kanıp şeytanın peşine takılanların halini âyet-i kerimede, sıcaaktan veya başka herhangi bir sıkıntıdan dolayı dilini sarkıtıp devamlı soluyan, kovulsa da kendi haline bırakılsa da durumunu değiştirmeyen köpeğin haline benzetilmiştir.⁹²⁷

Nefsinin arzusuna aldanıp şeytanın tuzağına düşenlerin tehlike ve zararları kendileriyle kalmayıp adeta bulaşıcı bir hastalık gibi çevrelerinede sirayet edeceğinden Allah (c.c.): “Ahirete inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helak olursun!”⁹²⁸ İfadeleriyle özelde peygambere, genelde bütün inananlara uyarıda bulunmuştur. Bu hastalığın kendisinde belirdiği ilk kişi ise İblis’dir. Bilindiği gibi onu Allah’ın (c.c.) rahmetinden uzaklaştırıp şeytanlaştıran kendi nefsi ve benliğinden gelen kibirlenme ve üstünlük duygusundan başka bir şey değildir.⁹²⁹ Nefsin bu yönü anlaşılınca cinler de olsun insanlar da olsun en zayıf noktanın nefis olduğunu – kendinden tecrübeli- bilen şeytanın kandırma noktasında niye o kadar iddialı

⁹²² Bkz. Bakara, 2/173, 286; Nahl, 16/106; Ahzâb, 33/5.

⁹²³ İbn-i Mâce, Talâk, 10/16, no:2043, I, 659.

⁹²⁴ Âl-i İmrân, 3/14.

⁹²⁵ Müslim, Zikir ve Duâ, 48/18, (73), no:2722, IV, 2088.

⁹²⁶ İbn-i Hanbel, Müsned, (5/42), no:19917, VI, 23.

⁹²⁷ Bkz. A’râf, 7/176.

⁹²⁸ Tâ-Hâ, 20/16.

⁹²⁹ Bkz. A’râf, 7/12, 13.

konuştuğu da anlaşılacaktır.⁹³⁰ Nitekim kardeşi kardeşe öldürten,⁹³¹ kardeşi kardeşlerinin eliyle kuyuya attıran,⁹³² öz evlatlarını ebeveynlerine diri diri gömdürten,⁹³³ iki peygamberin yönettiği İsrailoğullarını buzağıya taptıran ve Samiri'ye bu amelini güzel gösteren,⁹³⁴ “Onlara, *"Rahmân'a secdeye kapanın denildiğinde "Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?"*”⁹³⁵ Dedirterek müşriklere Yaradanını inkâr ettirip dinî tebliğe karşı kin ve nefret duygularını kabarttıran, Allah'ın (c.c.) âyetlerini duymazlıktan gelip onlara karşı kibirlenerek alay etmeye sevk ettiren,⁹³⁶ bizzat Hz. Muhammad (s.a.v.) den gördükleri âyet ve mucizeleri yalanlayıp sihiridir dedirten,⁹³⁷ kendini beğenmiş, cahil ve kurnaz nefisten başkası görülmemektedir.⁹³⁸ Bunun misdaki da Kur'ân'nın kendisidir. Nitekim Kur'ân böyle kendini beğenmiş ve çok bilmiş cahillere sormuş ve halen sormaktadır: “*De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah katından, doğruya bu ikisinden (Tevrat ve Kur'ân'dan) daha çok ulaştıran bir kitap getirin de, ben ona uyayım."* Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah zalimler toplumunu doğruya iletmez. Andolsun, düşünüp öğüt alsınlar diye o sözü (Kur'ân âyetlerini) onlara peş peşe ulaştırdık”⁹³⁹

Nefisle ilgili zikredilen âyetlerin çoğu, özellikle inkâr derecesine varan durumları içeren âyetler inanmayanlarla ilgilidir denilebilir; fakat inananlar için de aynı tehlikelerin olmadığı anlamına gelmez. Aksi takdirde nefis yeterince tanınmamış ve hafife alınmış olur. Konuyla ilgili bir bütün olarak, Kur'ân ve sünnet incelendiğinde şöyle bir sonuca varılır: Mü'min bile olsa hatta peygamberlik adayı veya peygamber olmuş bile olsa nefse Hz. Yûsuf'un gözüyle bakmak: “*Ben nefsimi*

⁹³⁰ Bkz. A'râf, 7/17.

⁹³¹ Bkz. Mâide, 5/30.

⁹³² Bkz. Yûsuf, 12/9, 15.

⁹³³ Bkz. En'âm, 6/137.

⁹³⁴ Bkz. Tâ-Hâ, 20/96.

⁹³⁵ Furkân, 25/60.

⁹³⁶ Bkz. Câsiye, 8, 9.

⁹³⁷ Bkz. Kamer, 54/2, 3.

⁹³⁸ Bkz. Nisâ, 4/76; Yûsuf, 12/53.

⁹³⁹ Kasas, 28/49-51.

temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder”⁹⁴⁰ demek lazım. Büyük sıkıntılarla dolu Tebuk seferinden dönerken: “küçük cihaddan büyük cihada gidiyoruz. O nefisle cihaddır,”⁹⁴¹ “Mücahid nefsiyle cihad edendir.”⁹⁴² “Allah’ım! Rahmetini umarım. Göz açıp kapayınca kadar (hatta bundan daha az bir süre için) bile olsa beni nefsimle bırakma”⁹⁴³ diyerek nefsinin şerrinden Allah’a (c.c.) sığınan,⁹⁴⁴ İslâm peygamberi Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nazarıyla nefse bakmak lazım. Zira terim anlamıyla: “Allah (c.c.) için yapılan silahlı mücadele” olarak bilinen cihad, hayatın belli bir alanı ile sınırlı iken, nefis ile cihad onunla beraber hayatın her alanını kapsamaktadır. Dolayısıyla onunla mücadele daha büyük ve daha kapsamlıdır;⁹⁴⁵ çünkü “Allah (c.c.) için yapılan silahlı mücadele” olarak bilinen cihad esnasında bile nefisle cihad lazım. Nefisle olan cihatta başarılı olan kimse düşmanla yapılacak olan cihattan zaten geri duramaz, başarılı olamayanlar ise türlü bahanelerle katılamaz⁹⁴⁶ (hiçbir mazereti olmadığı halde meyve ve gölgeliklere olan düşkünlüğü nedeniyle gevşeklik göstererek Tebuk seferine katılmayan Ka’b bin Malik gibi).⁹⁴⁷ Katılsa bile gerçek anlamda kazanmış olamaz (cihatla elde edilen ganimetten hırka çalan kimse gibi).⁹⁴⁸ Allah (c.c.) için şehit olduğunu söyleyenlerin içinden Allah’ın (c.c.) “hayır kahraman desinler diye şehit oldun” deyip yalanladığı bazı kimseler gibi.⁹⁴⁹ Silahlı mücadele olan cihadı kazanmak için Hz. Ali (ra) gibi onun yanında nefis ile olan cihadı da beraber yürütmek lazım. Eğer (cenk meydanında rakibini yenmiş ve işi bitirmek üzereyken yüzüne tükürülerek farklı bir öfke oluşturulup işin içine nefis

⁹⁴⁰ Yûsuf, 12/53.

⁹⁴¹ Bu hadisin sıhhati ile ilgili farklı (zayıf ve uydurma) düşünceler olsa bile müteakip hadis ve konuyla ilgili âyet ve tesbitler hadisi manen desteklemektedir; Ayrıca bkz. Özel, Ahmet. “cihad” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, Yay. 1993, VII, 528.

⁹⁴² Tirmizî, Fezailü’l cihad, 20/2, no:1621, IV, 165.

⁹⁴³ İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/42), no:19917, VI, 23.

⁹⁴⁴ Bkz. İbn-i Hanbel, *Müsned*, (1/302), no:2744, I, 496.

⁹⁴⁵ Bu zaviyeden bakıldığında ilgili âyetlerle, özellikle Nisâ, 4/95 âyetiyle tezat söz konusu değildir.

⁹⁴⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/167-168; Tevbe, 9/38, 41-47.

⁹⁴⁷ En-Nevevî, Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Riyadu’s-salihîn şerhi Nüzhetül-Muttakin*, trc. Abdulvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yay. 2010, I, 43-48; Tevbe, 9/95, 96, 117-119.

⁹⁴⁸ Bkz. Müslim, İmân, 1/48, (182, 183), no:114, 115, I, 107, 118.

⁹⁴⁹ Bkz. Müslim, İmare, 33/43, (152), no:1905, III, 1513.

karıştırılarak) ikisi çakışacak olursa, onun gibi nefis ile olan cihadı tercih etmek lazım.⁹⁵⁰

Bu kadar acımasız, gaddar ve sinsi olan nefis ile yürütülecek mücadelede Müslümana önerilen hareket planı, adaleti (orta yolu) koruyarak ifrata veya tefrite düşmeden, Kur'ân merkezli, sünnet mercili İslâm ahlakının uygun gördüğü ölçüleri korumasıdır. Dünya ve dünyalıklardan soyutlanarak ruhbanlaşmak veya ahiret ve ahirete yönelik çalışmalardan uzaklaşarak sekülerleşmek değil; bilakis Kur'ân'nın: *"Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır,"*⁹⁵¹ diyerek övdüğü ve *"Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez."*⁹⁵² Sözleriyle uyardığı ve *"Önemseme bakımından insanların en üstünü dünya ve ahiret işini önemseyen mü'mindir."*⁹⁵³ Bilhassa *"Sizin hayırlınız dünyası için âhiretini, âhireti için dünyasını terk etmeyip (her ikisi için çalışan) ve insanlara yük olmayandır."*⁹⁵⁴ İfadeleriyle önerdiği hayat felsefesini ve modelini benimsemesidir. Tıpkı bu hayatın canlı modeli olan Kur'ân ahlâklı,⁹⁵⁵ aynı zamanda tebliğcisi⁹⁵⁶ ve muallimi⁹⁵⁷ olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.): *"Resulullah kim, biz kimiz? Allah O'nun geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiştir. 'Bu sebeple O'na az ibâdetle yeter"* deyip *"birinin her gece namaz kılacağını, diğerinin hergün oruç tutacağını, öbürünün hiç evlenmeyeceğini"* ahdeden üç gence: *"Sizler böyle böyle söylemişsiniz. Hâlbuki Allah'a yemin olsun, en çok korkanınız ve yasaklardan en çok kaçınanınız benim; fakat buna rağmen, bazen oruç tutar, bazen yerim; namaz kılarım, uyurum da, eşlerimle beraber de olurum (benim sünnetim budur) kim*

⁹⁵⁰ Mevlânâ, Celâleddin Rumi, *Mesnevi*, hazırlayan Adnan Karaismailoğlu, Ankara, Akçay Yay. 2004, I, 157, (1. Defter, beyit: 3720-3725)

⁹⁵¹ Bakara, 2/201.

⁹⁵² Kasas, 28/77.

⁹⁵³ İbn-i Mâce, Ticarat, 12/2, no:2143, II, 725.

⁹⁵⁴ Arif, Mehmet, *Bin Bir Hadis*, yy. ty.. Hds. No431, 125.

⁹⁵⁵ Bkz. Ebû Dâvûd, Kiyamülleyl, /11, no:1342, II, 40; Tirmizî, el-Birru ve's-Sile, 25/69, no:2016, IV, 369.

⁹⁵⁶ Bkz. Mâide, 5/67.

⁹⁵⁷ Bkz. Cum'a, 62/2.

sünnetimi beğenmezse benden değildir.”⁹⁵⁸ Diyerek tepki gösterdiği gibi. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu tavrıyla doğru yolun bu olduğunu, ifrata kaçmakla sünnetin dışına çıkmanın doğru olmadığını belirterek dinî ve dünyevî hayatı beraber yürütme temelinde bir hayat anlayışını ümmetine önermektedir. Zira dinî hayatla dünyaya istikamet, dünyaylada dinî hayata güç ve kuvvet vermek lazım. Kur’ân’ın mefhumu ve sünnetin malumu da budur.

Kur’ân ve Sünnet’i iyi kavrayan birinin aldatici şeytan ve nefis ile yürütülecek mücadelenin nasıl olması gerektiğini, ahiret ile dünya hayatı arasındaki dengenin nasıl korunacağını bilir. *"Ey gençler topluluğu! Kim içinizden evlenmeye güç yetirebiliyorsa evlensin; çünkü gözü haramdan en çok saklayan, ırzı en iyi muhafaza eden budur. Kim de evlenmeye güç yetiremezse oruca devam etsin. Zira oruç, onun için bir korunmadır.”⁹⁵⁹ Hadis’i-şerif’i: Kanın damarlarda dolaştığı gibi, insanın vücudunda dolaşan,⁹⁶⁰ şeytan ve işbirlikçisi olan nefis ile yürütülecek mücadelede insana üstünlük sağlayacak ve elini güçlendirecek bir otokontrol mekanizması olarak orucun başvurulacak etkili bir yol olduğunu ifade ve tavsiye etmek için olduğunu bilir.⁹⁶¹ Yoksa aşırı bir şekilde oruç tutmak, aç ve susuz kalmak suretiyle bedenini helak etmek, takatsiz bırakmak, ailesi ile ilgilenmeyip dünyadan el etek çekmek anlamında olmadığını, böyle yapanlarının da uyarıldığını ve uyarılması gerektiğini bilir.⁹⁶² Tıpkı Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onayladığı, canlı olarak yaşanan şu olay gibi. Ebu Cuheyfe (r.a) anlatıyor: *“Resulullah (s.a.v.) Selman’la Ebu’d-Derda (ra)’yı kardeşleştirmişti. Selman bir defasında Ebu’d-Derda’yi ziyaret etti. Evde, Ebu’d-Derda’nın hanımını düşük bir kıyafet içinde buldu.**

- "Bu halin ne?" diye sordu, kadın:

- "Kardeşiniz, Ebu’d-Derda’nın dünya ile alakası kalmadı" diye açıkladı.

Ebu’d-Derda geldi ve Selman (ra)’a yemek getirerek:

- "Buyur, ye!" Dedi ve ilave etti: "Ben oruçluyum!". Selman:

⁹⁵⁸ Buhârî, Nikâh, 67/1, no:5063, VII, 2; Müslim, Nikâh, 16/1, (5), no:1401, II, 1020.

⁹⁵⁹ Buhârî, Savm, 30/10 no: 1905, III, 26; Müslim, Nikâh, 16/1, 1, no:1400, II, 1018.

⁹⁶⁰ Bkz. Buhârî, Ahkâm, 93/21, no7171, IX, 70.

⁹⁶¹ Bkz. Buhârî, Savm, 30/9 no:1904, III, 26; Müslim, Siyam, 13/30, (163), no:1151, II, 807.

⁹⁶² Bkz. Buhârî, Savm, 30/54, no:1975, III, 39; Müslim, Siyam, 13/35, (181), no:1159, II, 812.

-*"Hayır, sen yemezsen ben de yemem" dedi. Beraber yediler. Akşam olunca Ebu'd-Derda gece namazı için müsaade istediye de, Selman:*

-*"Uyu" dedi. Beraber uyudular. Bir müddet sonra Ebu'd-Derda namaza kalkmak istedi. Selman tekrar:*

-*"Uyu!" dedi. Uyudular. Gecenin sonuna doğru Selman:*

-*"Şimdi kalk!" dedi. Kalkıp beraber namaz kıldılar. Sonra Selman şu nasihatta bulundu:*

-*"Senin üzerinde Rabbinin hakkı var, nefsinin hakkı var, ehlinin de hakkı var. Her hak sahibine hakkını ver." Ertesi gün Ebu'd-Derda, durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e anlattı. Resulullah (s.a.v.): "Selman doğru söylemiş"⁹⁶³ diyerek Selman'ı desteklemiştir. Aynı şekilde Münâfikûn Suresi'nin dokuz, Cum'a Suresi dokuz ve onuncu âyetlerden de açıkça anlaşıldığı üzere İslâm'ın kişiye yüklediği dinî ve dünyevî görev ve sorumlulukları yerine getirirken, birinin diğerine kurban edilmemesi istenmiştir. Kur'ân ve sünnet'in istediği Ebu'd-Derda örneğinde olduğu gibi, nefisle mücadele adı altında dünyayla ilişkisini kesip ailesiyle ilgilenmemesi, kazanç sağlayıcı işlerle meşgul olmaması değil, insanın tabiatı gereği zaten gösterilmekte olan bu ilgi ve meşguliyetin insana hayatın gerçek anlamını unutturacak ve Allah'a (c.c.) kul olma bilincini yitirecek bir sapmaya ve aşırılığa yol açmamasıdır.*

2.2. Maddî Servet Düşkünlüğü

Aldatma araçlarından bir tanesi de insanı dünyevîleştiren, tefekkür ve tezekkürünü ahiret ve ahirete yönelik amellerden alıkoyarak geçici ve fani olanına hasreden⁹⁶⁴ ve insanın uğrayacağı en büyük zarar olarak Kur'ân'da zikredilen⁹⁶⁵ maddî servet düşkünlüğüdür. Bu da dünyaya düşkünlüğün en tehlikeli boyutu olarak görülmüştür.⁹⁶⁶ Bu boyutta dünyevîleşen kişinin benliğini kuşatan en büyük korku: sahip olduğu serveti kaybetme korkusudur.⁹⁶⁷ Bu durumda malı artırmak için

⁹⁶³ Buhârî, Edeb, 78/86, no:6139, VIII, 32.

⁹⁶⁴ Bkz. Hadîd, 57/20; Âl-i İmrân, 3/14.

⁹⁶⁵ Bkz. Bakara, 2/200; Âl-i İmrân, 3/15; Şu'arâ, 42/20.

⁹⁶⁶ Bkz. Müslim, Birr, 45/15, (56), no:2578, IV, 1996.

⁹⁶⁷ Bkz. Bakara, 2/268; Nisâ, 4/37, 53; İsrâ, 17/100.

insanları aldatarak haramı işlemekten,⁹⁶⁸ eksilmemesi için zekât ve sadaka gibi dinî ve insanî yardımlaşma ve dayanışma farzietini ve erdemini terk etmekten,⁹⁶⁹ zillet ve mahcubiyet duymamaktadır. Bu da insanı aldatıp kendisine yakışmayan ve yaratılış gayesiyle bağdaşmayan amellerde bulunması için yeterli bir duygudur.

Kur'ân'da aldatma araçlarından maddî servet düşkünlüğünün izi araştırıldığında, konunun hassasiyetini dile getiren birçok çarpıcı âyet görülür. Bunlardan bir tanesi aldatma araçlarından bir kısmını maddeler halinde sayarken *Maddî Servet Düşkünlüğü*'ne de yer verdiği: “*De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez"*”⁹⁷⁰ âyetidir. İlk bakışta hemen göze çarpan âyetin, insanoğlunun tamah ederek dinî vecibelere tercih ettiği/edebileceği pekçok şeyin olduğuna işaret etmesidir. Ayrıca mal, makam, şöret, lüks hayat, eş, soy sop gibi önde gelenlerin bir kısmını da maddeler halinde zikrederek ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır; fakat ilgili âyet ve hadisler değerlendirildiğinde bunların arasından -hemen her dönemde- ilk sırayı mal sevgisinin aldığı görülür. İnsanoğlunun dünya malına karşı olan zaafından dolayı âyet ve hadislerde onun için çok katı istekli,⁹⁷¹ bir vadi dolusu altını olsa bile daha başka vadiler dolusu isteyeceği⁹⁷² ve o, yaşlansa bile mala karşı hırsı gençleşeceği ifadeleri kullanılmıştır.⁹⁷³ Bu hırsla zenginleşen ve ekonomik güce kavuşan insanoğlu konunun devamında kıssaları geçecek olan Karun ve iki arkadaşın örneğinde olduğu gibi gaflete kapılıp haktan ve halktan kendini müstağni görür, uzaklaştırır ve azıtır.⁹⁷⁴ Bu tehlikeli zaafa karşılık Hz. Peygamber: (s.a.v.): “*Her ümmetin bir fitnesi (imtahan vesilesi) vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır.*”⁹⁷⁵ Deyip: “*Vallahi ben*

⁹⁶⁸ Bkz. A'râf, 7/85; Mutaffifîn, 83/2, 3.

⁹⁶⁹ Bkz. Nisâ, 4/37; Yâsîn, 36/47.

⁹⁷⁰ Tevbe, 9/24.

⁹⁷¹ Bkz. Âdiyât 100/8.

⁹⁷² Bkz. Buhârî, Rikak, 81/10, no:6436, VIII, 92; Müslim, Zekât, 12/39, (116), no:1048, II, 725.

⁹⁷³ Bkz. Buhârî, Rikak, 81/5, no:6420, VIII, 89; Müslim, Zekât, 12/38, (114), no:1047, II, 724.

⁹⁷⁴ Bkz. Alak, 96/6, 7.

⁹⁷⁵ Tirmizî, Zühd, 34/26, no:2336, IV, 569.

vefatından sonra sizin Allah'a şirk koşmanızdan değil, dünya konusunda didişip çekişmenizden korkarım.”⁹⁷⁶ Dediği rivayet edilmiştir.

Başka bir hadislerinde ise: “Vallahi ben sizin için fakirlikten korkmuyorum sizin için korktuğum şey, sizden önceki ümmetlerin önüne dünya nimetlerinin yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılmasından, onların birbirlerine haset ettikleri gibi sizin de birbirinize haset etmenizden ve dünya malının onları ahiret işlerinden alıkoyduğu gibi sizi de ahiret işlerinden alıkoymasından korkuyorum.”⁹⁷⁷ Diyerek durumun vehametine dikkat çktikleri görülmüştür. Ayrıca aşırı mal sevgisinin beraberinde getirdiği cimrilik başlı başına büyük bir musibet ve ahiret işlerinden engelleyici bir etken olduğunu belirtmek üzere Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: “İçlerinden, ‘Eğer Allâh bize lütuf ve kereminden verirse mutlaka bol bol sadaka veririz ve mutlaka sâlihlerden oluruz’ diye Allâh’a söz verenler de vardır; fakat Allâh lütuf ve kereminden onlara verince, cimrilik ettiler ve yüz çevirerek dönüp gittiler. Allâh’a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri için, O da kalplerine, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar (sürecek) bir nifak soktu.”⁹⁷⁸

Aşırı mal sevgisinden kaynaklanan cimriliğin ahiretteki hasar boyutunuysa Allah (c.c.) şöyle anlatmaktadır: “...Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allâh yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün, biriktirdikleri Cehennem ateşinde kızdırılacak ve alınları, böğürleri, sırtları bunlarla dağlanacak, ‘İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı!’ Denilecektir.”⁹⁷⁹ Ayrıca servet düşkünlüğünden ve aşırı mal sevgisinden gelen cimriliğin zararlarıyla ilgili varolan çok sayıdaki hadislerden ikisi şöyledir: “Nefsin hırs ve cimriliğinden sakının; Çünkü sizden öncekiler hırs ve cimrilikleri sebebiyle helak olmuşlardır. Bu duyguları kendilerine cimriliği emrettiği için cimri kesilmişler; akrabalık bağlarını kesmeyi emretmiştir onlar da kesmişler; kötülük yapmayı emretmiştir onlarda kötülük yapmışlardır.”⁹⁸⁰, “Zulümden sakının; Çünkü zulüm Kıyâmet günü karanlıklar olacaktır. Nefsin hırs ve cimriliğinden

⁹⁷⁶ Buhârî, Meğazi, 64/29, no:4085, V, 103.

⁹⁷⁷ Buhârî, Rikak, 81/7, no:6425, VIII, 90; Müslim, Zühd, 53/-, (6), no:2961, IV, 2273.

⁹⁷⁸ Tevbe, 9/75-77.

⁹⁷⁹ Tevbe, 9/34-35.

⁹⁸⁰ Ebû Dâvûd, Zekât, 9/46, no:1698, II, 133.

*sakının; çünkü sizden öncekiler hırs ve cimrilikleri sebebiyle helak olmuşlardır. Bu duyguları kendilerini kan dökmeye ve haramlarını helal kılmaya sevk etmiştir*⁹⁸¹

Kur'ân'da anlatılan dünyevîleşmiş servet düşkününü insan (Firavn, Karun v.b) tiplerinin ortak özelliği dünyadan mal, şöret ve hükümdarlık gibi menfaatlar elde etmiş olmalarıdır. Allah (c.c.): *“Biz hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, biz sizinle gönderileni inkâr ediyoruz demişlerdir.”*⁹⁸² Buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir. Bunlar her ne varsa Allah'a (c.c.) ait olduğunu⁹⁸³ unutmuş, sahip oldukları şeylerin hakikatte kendilerine ait olduğunu, kendi bilgi ve becerilerinin bir neticesi olarak elde ettiklerini düşünmekle⁹⁸⁴ kendilerini yaratan yerine koymuş kimselerdir. Böylece bu kimseler şeytana aldanarak kendi nefis ve dünya menfaatlerinin esiri olmuş,⁹⁸⁵ dünyayı ahirete tercih etmişlerdir.⁹⁸⁶

İns ve cin şeytanlarının desise ve altı hücumlarından biri olarak gördüğü tamâ (dünya malına aşırı düşkünlük) için Said-i Nursî meşrû rızkın iktidar ve ihtiyârın derecesine göre değil; belki acz ve iftikarın nisbetinde geldiğini söylemiş, ispatı için şöyle bir misalde bulunmuştur: *“Bir nevi zihayat ve rızka muhtaç olan eşcar, yerinde durup onların rızıkları onlara koşup geliyor. Hayvanât, hırs ile rızıklarının peşinde koştuklarından, ağaçlar gibi mükemmel beslenmiyorlar. Hem hayvanât nev'inden balıkların en aptal, iktidarsız ve kum içinde bulunduğu hâlde mükemmel beslenmesi ve umumiyetle semiz olarak görünmesi; maymun ve tilki gibi zeki ve muktedir hayvanât, sû-i maîşetinden alîz ve zayıf olması gösteriyor ki; vâsıtayı rızık, iktidar değil, iftikardır.”*⁹⁸⁷

Dünya hayatına kanıp, dinin gereklerini göz ardı edenler; malları ve evlatları peşine takılıp Allah'ın (c.c.) zikrini ihmal edenler Kur'ân'da ziyana uğrayan kimseler olarak ifade edilmiştir.⁹⁸⁸ Bunu ileri dereceye taşıyarak işi azgınlık ve dünyalığa

⁹⁸¹ Müslim, Birr, 45/15, (6), no:2578, IV, 1996.

⁹⁸² Sebe', 34/34.

⁹⁸³ Bkz. Mâide, 5/40, 120.

⁹⁸⁴ Bkz. Kasas, 28/78.

⁹⁸⁵ Bkz. Mücâdele, 58/19.

⁹⁸⁶ Bkz. İnsan, 76/27.

⁹⁸⁷ Bediüzzaman, *Mektubat*, 471.

⁹⁸⁸ Bkz. Münâfikûn, 63/9.

çeviren kimseler ise: “*Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse şüphesiz, cehennem onun varacağı yerdir.*”⁹⁸⁹ Şeklindeki çok sert ve tehdit dolu ifadelerle uyarılmışlardır.

İnsan cins olarak (özellikle de inanamayanlar)⁹⁹⁰ dünya hayatı ve ihtiva ettiğine, geçici zevk ve menfaatlerine, şan ve şöhretine, makam ve mevkiinin cazibesine karşı olan zaafından kolayca aldanabilmektedirler.⁹⁹¹ Böylece kalıcı iyiliklerden uzaklaşıp, geçici ve aldatici şeyleri değer ölçüsü sayarak büyük hüsrana uğramaktadır. İnsanın bu kadar kolayca kanılmasının nedenini, Kur’ân gereken uyarıyı yapmakla beraber şöyle açıklamaktadır: “*Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler, insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer, ancak Allah'ın katındadır.*”⁹⁹²

İnsanın sahip olduğu mallar ve evlatlar dünyanın süsü ve güzelliği,⁹⁹³ dünyayı yaşanır hale getiren araçlar ve insanın ahiretteki konumunu belirleyen imtihan vesilesidir.⁹⁹⁴ Asıl amaç ve gaye ise bu araçları yerli yerinde kullanıp, Allah katındaki kulluk değerini yücelterek rızasını kazanmak ve bunun bir neticesi olarak da cennetini elde etmek olduğunu Kur’ân’ın açıkça vurguladığı bir husustur.⁹⁹⁵ Aynı husus Cum’a ve Münâfikûn Sure’leri dokuz ve onuncu âyetlerinde de açıkça dile getirilerek, maddîyata olan ilgi ve meşguliyetin dinî ve dünyevî görev ve sorumlulukların ihmaline neden olamaması ve Allah’a (c.c.) kul olma bilincini yitirecek bir sapmaya yol açmaması konusunda inananlar uyarılmıştır.⁹⁹⁶

Allah (c.c.) bu hususa dikkatleri çekmek, insanoğlunun tercihini geçici ve zararlı olandan yana değil, kalıcı ve karlı olandan yana koymasını etkilemek için vaadlerini bildirmek üzere peygamberine: “*De ki: "Size, onlar (insana süslü gösterilen kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler*

⁹⁸⁹ Nâzi’ât, 79/37, 39.

⁹⁹⁰ Bkz. Bakara, 2/212.

⁹⁹¹ Bkz. Hadîd, 57/21.

⁹⁹² Âl-i İmrân, 3/14.

⁹⁹³ Bkz. Kehf, 18/46.

⁹⁹⁴ Bkz. Enfâl, 8/28; Teğâbun, 64/15.

⁹⁹⁵ Bkz. Âl-i İmrân, 3/133-136; Tevbe, 9/111.

⁹⁹⁶ Bkz. Cum’a, 62/ 9,10; Münâfikûn, 63/9, 10.

gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler)dan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır." Allah, kullarını hakkıyla görendir"⁹⁹⁷ çağrısında bulunmayı emretmiştir.

Ayrıca dünya hayatına aldanılmaması için beşerin bilgisine ve ilgisine sunulan şu tesbit ve tasvir çok önemlidir: *"Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve (ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir."998 Fakat bu uyarılara rağmen yine de: *"Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur"999 İfadeleriyle insanlar peşinen uyarılmıştır.**

Evet, dünyaya kilitlenenlerin ahirette payı yoktur! Çünkü dünya malı sevgisi gözünü bürümüş, aklını çelmiş, imanını yok etmiş veya yoğun bir baskı altına alarak işlevsiz hale getirmiştir. Kur'ân'ın ifade buyurduğu gibi: *"Ölçüde ve tartıda hîle yapanların vay haline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler; fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman, eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"1000*

Evet, sanmıyorlar! Çünkü bunlar havalарına uymuş, bilgileri dünyayla sınırlı, ahiret hakkında bilgisi olmayan, *"ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder"1001 deyip dünya hayatından başka hayat tanımayan, kendi yaratılışlarını unutup saçma sapan, hiçbir ilmi verilere dayanmayan: *"Çürümüşlerken kemikleri kim**

⁹⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/14, 15.

⁹⁹⁸ Hadîd, 57/20. Ayrıca bkz. Kehf, 18/45, 46; En'âm, 6/32; Ankebût, 29/64.

⁹⁹⁹ Şu'arâ, 42/20. Ayrıca bkz. Bakara, 2/200; Âl-i İmrân, 3/145.

¹⁰⁰⁰ Mutaffifin, 83/1-6.

¹⁰⁰¹ Câsiye, 45/23.

diriltecek?”¹⁰⁰² Örnekleri vererek tartışıp duran (ahiret hakkında) cahil kimselerdir. Bunlar kendileri için servet çokluğu övünç kaynağı olan, öyle ki kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar onunla oyalanan,¹⁰⁰³ servetinin çokluğuyla gururlanıp insanlarla alay eden, helâl haram demeden mal toplayan, onu saklayan, fakirlik korkusuyla cimrilik ederek onu hayır yolunda harcamaktan kaçınan, fakirin hakkını vermeyen ve servetinin kendisini ebedîleştireceğini sanan kimselerdir.¹⁰⁰⁴

Her alanda olduğu gibi servet, mal ve mülk alanında da insanı sınamak üzere şeytana verilen fırsat ve yetkiler, işin içyüzü ve gerçeği Allah (c.c.) tarafından insanlara şöyle bildirilmiştir: *"(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağrıyla kaydır. Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü. Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol. Onlara vaadlerde bulun."* Hâlbuki şeytan onlara aldatmadan başka bir şey va'detmez.”¹⁰⁰⁵

Her konuda olduğu gibi Allah (c.c.) bu konuda da her an kulunun yardımına hazır olduğunu belirtmek üzere: *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*¹⁰⁰⁶ İfadeleriyle çağrıda bulunduğu görülmektedir. İlgili âyetlerden, özellikle bu son iki âyetten anlaşılan: İnsana dışarıdan gelen ve onu yönlendiren düşünce ve duygularının biri Allah (c.c.) diğeri şeytan olmak üzere iki kaynağının varlığıdır.¹⁰⁰⁷ Allah'tan güzel duygular ve düşünceler gelir. Bunlarla kuluna doğru yolu bulması, iyiyi ve güzeli hayatında gerçekleştirmesi için yardım eder. Şeytandan ise ancak kötülük, hayâsızlık ve Allah (c.c.) hakkında bilgisizce konuşmak gelir.¹⁰⁰⁸ Böylece insanın aklına olmadık düşünceler, kalbine de olumsuz duygular sokarak Allah yolundan ve rızâsından uzaklaştırmaya çalışır. Her konuda olduğu gibi servet konusunda da insanoğlu bu iki zıt yönlendirme arasında doğru olana kulak verip onu rehber edinmekle yükümlü

¹⁰⁰² Yâsîn, 36/78.

¹⁰⁰³ Bkz. Tekâsür, 102/1-5.

¹⁰⁰⁴ Bkz. Hümeze, 104/1-4.

¹⁰⁰⁵ İsrâ, 17/64.

¹⁰⁰⁶ Bakara 3/268.

¹⁰⁰⁷ Bkz. En'âm, 6/112, 121; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kurân*, 44/3, no:2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

¹⁰⁰⁸ Bkz. Bakara, 2/169.

tutulduğu görülmektedir.¹⁰⁰⁹ Nitekim mal ve servet konusuna atıfta bulunan âyette bu iki zıt kaynak açıkça belirtilmiştir. Muteakip âyette ise: *“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.”*¹⁰¹⁰ İfadesinin yer alması, şeytanın vesveseleriyle mal ve servet konusunda aldanmayıp uygunsuz davranışlara yeltenmeyenler hikmet sahibi kimseler olarak yorumlanmıştır. İnfak ve tasadduk konusunda hikmetin sarfedilmesinden hareketle şöyle bir sonuca varıldığı görülmüştür: *“Aklını veriliş amacına ters olarak işletip onu kötüye kullanan “şeytanî akıl” sahipleri, kendilerinden maddî, dünyaya ait bir menfaat görmedikleri kimselere para, mal ve hizmet vermeyi “akılsızlık” olarak görür ve bunu yapmazlar. “Hikmet” özelliği taşıyan, fıtrati bozulmamış, veriliş amacı doğrultusunda işletilen aklın sahipleri ise (hakîmler), faydayı daha geniş çerçevede düşünürler. Onlara göre ebedî hayatta karşılığı alınacak olan harcama boşuna değildir;...şeytanın bu konuda kafalara sokacağı duygular ve düşünceler ise cimrilik, bencillik ve yoksulluk korkusudur.”*¹⁰¹¹ Bu şeytanî tahakkümün maddîyatı üstünlük ve şeref ölçüsü sayanların¹⁰¹² üzerindeki etkisi çirkin, kötü ve gayri insanî davranışlar olacağı şüphesizdir.¹⁰¹³

Öte yandan mal ve servet mağrurlarının en belirgin özelliği olan servet düşkünlüğünün neticesinde elde ettikleri ekonomik gücü önemli bir silah ve stratejik harp olarak etkin bir şekilde kullanmalarındır. Nitekim tarihte bu güce ve zihniyete sahip olanların inananları inancından vazgeçirtmek için kimilerine ambargo koyup yardımları keserek tehdit ve korku salmak,¹⁰¹⁴ kimilerine de değerli hediyeler, makamlar ve benzeri maddî tekliflerde bulunarak¹⁰¹⁵ hakkı susturmak ve yolundan vazgeçirmek¹⁰¹⁶ istedikleri Kur’ân’da yer alan ve tarihi kayıtlara geçen vakâlardan bazılarıdır. Kur’ân’da hakkı susturmada kullanmak üzere ayırdıkları veya harcadıkları bütçenin miktarını aralarında müzakere edip birbirlerine sunarlar bu

¹⁰⁰⁹ Bkz. Kehf, 18/29; İnsan, 76/2, 3.

¹⁰¹⁰ Bakara, 2/269.

¹⁰¹¹ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, I, 422, 423.

¹⁰¹² Bkz. Bakara, 2/247.

¹⁰¹³ Bkz. Bakara, 2/268; Nisâ, 4/37

¹⁰¹⁴ Bkz. A’râf, 7/124, 127; Münâfikûn, 63/7; Köksal, *İslâm Tarihi*, Mekke devri, 228, 310-317.

¹⁰¹⁵ Bkz. A’râf, 7/113, 114; Sebe’, 34/36; Köksal, *İslâm Tarihi*, Mekke devri, 243, 295-296.

¹⁰¹⁶ Bkz. Enfâl, 8/36.

kimselerin birilerinin onları görüp gözetmediğini ve yanlarında kar kalacağını sanmamaları¹⁰¹⁷ uyarısında bulunulmuştur.¹⁰¹⁸

Servetlerine kanmış, heva ve heveslerin esiri olmuş bu mağrurlarla şeytanın geri kalanları da kandırıp avlamak üzere oltasının ucuna taktığı birer yem durumunda olduklarını belirtmek üzere âyette münâfıkların servetlerine dikkat çekilerek: *“Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.”*¹⁰¹⁹ Uyarısında bulunulmuştur. Ayrıca *“Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez. Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır. Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıkta (gösterişsiz olarak) harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Allah, onları en iyi bilendir.”*¹⁰²⁰ Bu ve benzeri âyetlerden anlaşılıyor ki, servet düşkünü kimselerin kapıldıkları o mağrur duyguları onlarla hidayet arasına kalın bir perde, engelleyici bir duvar ve akıllarını ifsad eden bir hastalık olmuştur. Öyleki onların katında insanın değer ölçüsünü ve liyakatını belirleyen serveti olmuştur. Bundan dolayıdır ki tarih boyunca inkârcı toplumların ileri gelenleri peygamberleri ve inanan fakirleri hep küçümsemişlerdir. Nitekim Hz. Nûh'un: *“Ey kavmim! Buna karşı ben sizden herhangi bir mal da istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a âittir. Ben o iman edenleri (teklifinize uyararak) kovacak da değilim. Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır; fakat ben sizin bilgisizce davranan bir toplum olduğunuzu görüyorum. Ey kavmim! Eğer ben onları kovarsam, beni Allah'tan kim koruyabilir? Hiç düşünmüyor musunuz?”*¹⁰²¹ Diyerek kavmine verdiği cevaptan anlaşılacağı üzere aristokrat müşrikler fakir mü'minlerle aynı mecliste bulunmayı bile kabullenemiyorlardı. Hz. Nûh ile bir araya gelmek istediklerinde ise, fakir mü'minleri yanından kovmasını istiyorlardı. Onlara göre Hz. Nûh'un sözü

¹⁰¹⁷ Bkz. Beled, 90/6, 7.

¹⁰¹⁸ Bkz. Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 562.

¹⁰¹⁹ Tevbe, 9/55.

¹⁰²⁰ Nisâ, 4/37-39.

¹⁰²¹ Hûd, 11/29-30.

dinlenebilmesi, arkadaşlığının yapılabilmesi ve kendisine uyulacak biri olabilmesi için maddîyatının olmasını gerekiyordu. O ve ona uyanların farklı bir konuma sahip olmaları gerekiyordu. Bu nedenle Hz. Nûh onlara: *"Size ben, "Allah'ın hazineleri yanımdadır", demiyorum; gaybı da bilmem. "Ben bir meleğim" de demiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için, "Allah onlara asla hiçbir hayır vermez" de diyemem. Allah onların içlerindeki daha iyi bilir. Böyle bir şey söylersem o zaman ben gerçekten zâlimlerden olurum"*¹⁰²² diyerek o günün servet düşkününü mağrurların insana olan bakış açılarını, arzettikleri sıkıntıları ve onlara vermek istediği insanlık dersini dile getirmiştir; ama servet mağruru kimseler Hz. Nûh'a inanan fakirleri küçümsüyor, onlara Allah tarafından değer verilmesinin mümkün olmadığını iddia ediyor, hatta bu kişilerin Hz. Nûh'a iman etmiş olmalarını o ve dini için bir kusur olarak görüyorlardı. Bu nedenle Hz. Nûh'a (a.s.) hitaben: *"Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğumu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğumu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz."*¹⁰²³ İfadesinde bulunmuşlardır.

Aynı cehalet ve azgınlık kışkacına yakalananlar her dönemde olduğu gibi Hz. Mûsâ döneminde de maddî servet ve iktidar hırsına kapılarak, hidayet ve hidayet muaalimlerine engel oldukları, hedef kitleyle aralarına aşılması zor bir sed haline dönüştükleri görülmektedir. Kendileri hidayetten uzak durdukları gibi, kimilerine maddî servet ve mevki tekliflerinde bulunarak,¹⁰²⁴ kimilerine de tehdit ve korkuyla baskı oluşturarak,¹⁰²⁵ iman etmelerine engel olmaya çalışmışlardır. O günkü sıkıntıyı âyet-i kerime şöyle ifade ediyor: *"Mûsâ şöyle dedi: Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine dünya hayatında nice zinet ve mallar verdin. Ey Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler." Allah da, "Her ikinizin de duası kabul edildi. Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin" dedi.*¹⁰²⁶

¹⁰²² Hûd, 11/31.

¹⁰²³ Hûd, 11/27.

¹⁰²⁴ Bkz. A'râf, 7/113, 114.

¹⁰²⁵ Bkz. A'râf, 7/124, 127.

¹⁰²⁶ Yûnus, 10/88-89.

Firavun sahip olduğu servet, makam ve mevkinin etkisine kaptırılarak insanlar üzerinde yaptırım gücüne sahip olduğuna inandırılmış, kendini dünyanın sözde en güçlü varlığı görmüş ve bu sapkın inancın etkisiyle kendini ilahlaştırarak, şirk bataklığına düşmüştür. O kadar azıtmıştı ki artık “*Firavun kavmine seslenerek dedi ki: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz?" Yoksa ben, şu zavallı, nerede ise maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değil miyim?" (Eğer doğru söylüyorsa) ona altın bilezikler atılmalı, yahut onunla beraber bulunmak üzere melekler gelmeli değil miydi?" Firavun kavmini küçük düşürdü (ezdi). Onlar da kendisine itaat ettiler. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir toplumdur. Onlar bizi bu şekilde öfkelerince biz de onlardan öc aldık, hepsini suda boğduk. Onları, sonradan gelecek inkârcılara, geçmiş bir ibret ve bir örnek kıldık.*”¹⁰²⁷ Diyen Allah (c.c.) Firavun şahsında mal ve makam düşkünü kimselere tarihler ötesinden gelen ibretlik bir kıssa anlatmıştır.

Dinî inanç ve putlara tapma konusunda daha çok Hz. Nûh kavmine benzeyen Mekke’li müşriklerin hal ve hareketlerinde, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ve inananlara karşı sergiledikleri tutum ve davranışları konusunda da benzerlik gösterdikleri görülmektedir. Birbirinden uzak ve farklı iki toplum olmaları, üstelik Mekke’li müşriklerin din ve tarih konusunda cahil bir toplum olmalarına rağmen çok garip bir şekilde aynı tekliflerde bulunmuş ve aynı zihniyeti iş’ar etmişlerdir. Bunun nedeni düşünüldüğünde Kur’ân: “*Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar*”¹⁰²⁸ ifadesiyle muallimlerinin ve ilham aldıkları mercilerinin aynı olması noktasına dikkat çektiği görülür. Aynı zamanda bu âyet söz konusu zihniyetin zaman içinde tekrarlandığının açık bir delilidir. Nitekim Câhiliye dönemi müşriklerde Hz. Muhammed’e (s.a.v.) inanan fakirlerle ilgili: “*Eğer o Kur’ân iyi bir şey olsaydı onlar onu kabulde, bizi geçmezlerdi.*”¹⁰²⁹ İfadesinde buldukları görülmektedir.

¹⁰²⁷ Zuhruf, 43/51-55.

¹⁰²⁸ Zuhruf, 43/36-37.

¹⁰²⁹ Ahkâf, 46/11.

Hz. Nûh kavmi gibi insan onurunu ve şerefini maddî servet ve nesil (evlat ve iyal) zenginliğinde gören, Kureyş'in ileri gelen ailelerine mensup müşrikler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) fakir (rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd, Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir gibi bazı yoksul ve kimsesiz) ¹⁰³⁰ mü'minlerle birlikte bulunmasından rahatsızlık duydukları, onunla görüşebilmek için onları yanından uzaklaştırmasını, hiç olmazsa kendileri geldiğinde onların ayakta durmalarını istemişlerdir. Bunun üzerine Allah (c.c.): *"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme."*¹⁰³¹ ve *"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur; senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın!"* ¹⁰³² Uyarısında bulunduğu nakledilmiştir. ¹⁰³³ Fakir ve kimsesizlerle bir arada bulunmayı kendilerine yakıştırmayan bu zihniyete göre eğer peygamberlik değerli bir şey olsaydı Muhammed'e değil, Mekke ve Tâif'in büyüklerinden birine gelmesi gerekirdi. Mal, makam ve mevki gibi dünyalıkların insanlarda oluşturduğu bu şımarıklık, aldanmışlık ve haddini bilmezlikten gelen bu ters mantığı red eden Kur'ân, insanlar arasındaki takdir edilen dünyalık farklılıkların hikmetini ve insanın değerini neyin belirlediğini açıkladıktan sonra ilahî uyarıları dikkate almayanların pişmanlık dolu ifadelerini, kendi aralarındaki çekişmelerini ve akıbetlerini şöyle açıklamıştır: *"Bu Kur'ân iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler. Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır. Eğer bütün insanlar (kâfirlere verdiğimiz nimetlere bakıp küfürde birleşen) bir tek ümmet olacak olmasalardı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine gümüştan tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık. Evlerine (gümüştan) kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar ve altın süslemeler yapardık. Bütün bunlar, sadece dünya*

¹⁰³⁰ Bkz. Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 44/5, (45-46), no:2413, IV, 1878.

¹⁰³¹ Kehf, 18/28.

¹⁰³² En'âm, 6/52.

¹⁰³³ Karaman, H. vd., Kur'ân Yolu, II, 409.

hayatının geçimliğidir. Rabbinin katında ahiret ise, O'na karşı gelmekten sakınanlarıdır. Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar. Sonunda bize geldiğinde, arkadaşına: "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!" der. Onlara, "(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız" denir. ¹⁰³⁴

Konuyla ilgili âyetlerin mefhumundan anlaşılan: Zenginliklerine, mevki ve makamlarına kananlar gerçeği göremezler, onu görenleri de küçümserler, onlarla birlikte olmaya tenezzül bile etmezler.

Tarihte tekerrür eden bu zihniyet şeytanın saytaratı altında olduğu için yanlış doğru görür ve doğru olan peygamberlerin söz ve davranışları onlara ağır gelir. Bu zihniyete karşı insanları uyarmak için ilahî çağrı ve evrensel mesaj! "Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın." ¹⁰³⁵ Şeytanın hilelerine aldanıp da bu duruma düşenler ise bilmelidirler ki onların: "Malları da, evlatları da Allah'a karşı kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır." ¹⁰³⁶

Bu zihniyet sahiplerine yönelik bir diğer uyarı ise, amelleriyle yüzleştiklerinde hayıflanıp duracakları, keşkelerle ağıt yakıp dövünecekleri, keşke falanı değil de filanı dost edinseydim, keşke şeytana değilde Allah'a ve Resûle uysaydım, ¹⁰³⁷ "Keşke ölüm her şeyi bitirseydi. "Malım bana hiçbir yarar sağlamadı."Saltanatım da yok olup gitti." ¹⁰³⁸ Tarzında boş temenni ve söylemlerden ibaret feryat ve figanlarda bulunacaklardır; fakat ne yazık ki bu da faydasız olup çığlıklarına kulak

¹⁰³⁴ Zuhruf, 43/31-39,

¹⁰³⁵ Lokmân, 31/33.

¹⁰³⁶ Mücâdele, 58/17. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/ 10; Şu'arâ 26/88.

¹⁰³⁷ Bkz. Ahzâb, 33/66, 67; Furkân, 25/27-29.

¹⁰³⁸ Hâkka, 69/27-29.

verecek, dertlerini dinleyecek ne bir dost ne de bir yardımcıları olacağını peşinen bilmeleri gerekir.¹⁰³⁹

Mü'minlerin uyarılması.

Varlık ve servetlerine kanıp, aynı sıkıntıya düşmemeleri için Allah Tââla mü'minleri uyarmak üzere: *“Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bunlar (yapmaya değer) azmi gerektiren işlerdendir.”*¹⁰⁴⁰ *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”*¹⁰⁴¹ *“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir. Herhangi birinize ölüm gelip de: "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın. Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimseyi asla ertelemeyiz. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹⁰⁴² İfadelerinde bulunmuştur.

Burada mal varlığı konusunda sına maksatlı insanın karşılaşacağı değişik sıkıntıların yanında ayrıca dikkat çekilmek istenen diğer bir husus da; insan kendisini dünyaya kaptırırsa, âhîret için bir şeyler yapmak gerektiğine inansa bile, bir şekilde henüz önünde uzun bir ömür bulunduğunu düşünüp yapılması gereken görevlerini ileriye ertelemek gibi yanılığara kapılmasıdır. Ölümle yüz yüze geldiği zaman ise, kendisine ek süre verilmesi için yalvarır; ama sınav süresi dolmuş, artık sıra değerlendirmeye gelmiş olacağından isteği rededilir.¹⁰⁴³

Mü'minleri uyanık tutup bu sıkıntılara düşmekten korumak, insan tabiatında varolan mal ve servet düşkünlüğünün önüne geçip nefislerinin direncini kırabilmeleri için Allah (c.c.) onları sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik etmiştir. Bu konuda elini güçlendirip, doğru tercihte bulunmasını kolaylaştırmak maksadıyla

¹⁰³⁹ Bkz. Mü'min, 40/52; Şu'arâ 26/100-101.

¹⁰⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/186.

¹⁰⁴¹ Bakara, 2/155.

¹⁰⁴² Münâfikûn, 63/9-11.

¹⁰⁴³ Bkz. Mü'minûn, 23/99-100. Krş. Münâfikûn, 63/9-11.

ahirette verilecek mukafatın bir kısmını peşinen şöyle zikretmiştir: “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”¹⁰⁴⁴, “Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”¹⁰⁴⁵, “Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”¹⁰⁴⁶

Ayrıca bu yönde olan âyetleri yeterli görüp infakta bulunmayı kurtuluş sanmanın da aldanmanın başka bir boyutu olacağı, infakla sınavın bitmeyeceği, her infak edenin şeytanın aldatmasından kurtulmuş olamayacağı bilinmesi gerekmektedir; çünkü şeytan bununla insanın peşini bırakacak değildir. Bu sefer niyetine, emeline ve ameline bazı fesatlar karıştırarak ihlâstan ve ilahî maksattan uzaklaştırmak isteyecektir. Nitekim Allah (c.c.) ayrıca bu tehlikeye karşı inananları uyarmak üzere: “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez”¹⁰⁴⁷ buyurmuştur. İşte şeytanın aldatmasından, nefsinin cimriliğinden ve aldatıcı servet düşkünlüğünden kurtulup, serveti Allah rızasını kazanmak için bir fırsat bilenler bu hassasiyet sahipleridir. Son ana kadar servetiyle aldanananların ve aldanmayanların farkı da budur.

Yukarıda nakledildiği gibi servetiyle mağrur olan Hz. Nûh kavmi, Firavun, Karun ve avaneleri, Mekke müşrikleri, Medine münâfikları ve daha niceleri servetlerini baskı ve şantaj unsuru yaparak halkı hizaya getirmeye çalıştıkları, hak yoldan engelleyip inananları korku ve tehditle sindirmeye çalıştıkları, insanlık

¹⁰⁴⁴ Bakara, 2/261.

¹⁰⁴⁵ Bakara, 2/265.

¹⁰⁴⁶ Bakara, 2/274. Krş. Bakara, 2/274.

¹⁰⁴⁷ Bakara, 2/264.

değerini dünya malında görüp fakir ve kimsesizleri hor gördükleri, Peygamberlere uymayı gururlarına yedirmeyerek şeytanın düştüğü kibir tuzağına kendilerinin de düştükleri görülmüştü. Böylece büyük bir sınama aracı olan servet, kiminin imanına mal olmuş, kiminin amelini amacından saptırarak sevapsız bırakmış ve inancının zayıflamasına sebep olmuştur. Kiminin ise amelini katlayıp, Allah rızasını kazandırarak katındaki derecelerini yükseltmiştir. Bu kimseler cennet karşılığında canlarını ve mallarını Allah'a (c.c.) satan mü'minlerdir.¹⁰⁴⁸ Gösteriş yapıp, başa kakmak veya gönül kırmak şöyle dursun "*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir (maddî) karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. "Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız"*¹⁰⁴⁹ diyen kimselerdir. "*Buna karşılık "Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir. Sabretmelerine karşılık da onları cennet ve ipek (ten giysiler) ile mükâfatlandırır."*¹⁰⁵⁰ Müjdesiyle onure edilen kimselerdir. Görülüyor ki servetle sınamayı başaranlar inanarak, ihlâsla o güne yatırım yapanlardır; bilinçli olarak o güne hazırlık yapanlardır; çünkü onlar o günün Allah'a (c.c.) arınmış bir kalp ile varmaktan başka ne mal ne de evlad'u-iyalin fayda sağlamayacağı bir gün¹⁰⁵¹ olduğunu çok iyi bilirler.

Kur'ân'ın, özelde mü'minlere genelde bütün insanlara konuyu ana hatlarıyla tasvir eden, fazla söze gerek bırakmadan canlı örneklerle konuyu anlamaya yardımcı olan, anlayış ve kavrama yeteneği en zayıf olanın bile rahatlıkla yüksek derecede faydalanıp hayat dersi çıkaracağı iki misal sunduğu görülmektedir. Yorumsuz olarak nakledilecek olan bu misallerde servetin insanı nasıl aldattığı bütün çıplaklığıyla göz önüne serildiği görülmektedir.

1. Karun kıssası: Servet ve gücüne güvenerek, kendini imtiyazlı ve büyük görüp Allah'a (c.c.) isyan eden, insanlara haksızlık ederek sınırı aşanlar için asırları aşip gelen bir ibret tablosu, bir öğüt levhasıdır.

¹⁰⁴⁸ Bkz. Tevbe, 9/111.

¹⁰⁴⁹ İnsan, 76/8-10.

¹⁰⁵⁰ İnsan, 76/11-12.

¹⁰⁵¹ Bkz. Şu'arâ, 26/88, 89.

“Karun, Hz. Mûsâ'nın amcasının oğlu ve Firavun'un yüksek seviyede bir görevlisi olarak tanıtılmakta, İsrâiloğulları'na karşı zalimlik ve taşkınlık ettiği rivayet edilmektedir. Hz. Mûsâ'ya önce iman etmiş; fakat daha sonra hırsı ve kıskançlığı yüzünden ona karşı çıkmıştır. Rivayete göre İsrâiloğulları içinde dinî mâlûmatı en geniş olan kimseydi. İlmi ve servetiyle övünür, soydaşlarına karşı büyüklük taslardı. Ne var ki inançsızlığı, kibir ve gururu yüzünden helâk olup gitmiştir.”¹⁰⁵² Onu helaka götüren bu aldatici sürecin halk içindeki helak öncesi ve sonrası yansımalarını Kur'ân şöyle canlandırmıştır: *“Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez." "Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez. "Kârûn: "Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir" dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helak etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir). Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir" dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise; "Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur" dediler. Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi! Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızkı bol verir ve (dilediğine) kısarmış. Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak" demeye başladılar. İşte ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır. Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlısı*

¹⁰⁵² Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, IV, 245, 246; Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 1109.

vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar."¹⁰⁵³

2. İki arkadaşın kıssası: Bu kıssayı konu alan âyetlerde zenginliğin de yoksulluğun da birer imtihan aracı olduğunun belirtildiği, bu imtihanı kazanan ile kaybedeni ele alarak canlı bir üslup içinde, karşılaştırma yöntemiyle verilerek alınması gereken dersi sade, yalın ve anlaşılması kolay bir dil ve üslup ile beşerin anlayışına sunulduğu görülmektedir. Bu iki kişinin kimlikleri konusunda tefsirlerde farklı görüşler olmakla beraber bu olay inananla inanmayanların iç dünyasını anlatan bir temsil olarak görülmüştür.¹⁰⁵⁴ Kim olurlarsa olsunlar burada Kur'ân'ın vermek istediği mesaj: Söz konusu kişilerin kimlikleri değil, kişilikleri ve dinî inançlarıdır. Taraflardan varlık sahibi olan kişinin sahip olduğu servetiyle, çevresiyle velhasıl dünyalıklarla istidracî olarak nasıl da kanıp haktan uzaklaştığını Allah (c.c.) şöyle açıklamıştır: *"Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk. Her iki bağ da meyvelerini vermiş ve ürünlerinden hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı. Bu iki bağın arasından bir de nehir fişkırtmıştık. Derken onun büyük bir serveti oldu. Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: "Benim malım seninkinden daha çok. Adamlardan yana da senden daha üstünüm." Derken kendine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum." Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabbime döndürülsem bile andolsun bundan daha iyi bir sonuç bulurum." Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni topraktan, sonra bir damla döl suyundan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun?" "Fakat O Allah benim Rabbimdir. Ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam." "Bağına girdiğinde 'Mâşaallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır' deseydin ya!.. Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak haline geliverir." "Ya da suyu çekiliverir de (bırak bir daha bulmayı) artık onu arayamazsın bile." Derken bütün serveti helak edildi. (Yıkılmış) çardakları üzerine çökmüş haldeki bağına yaptığı harcamalar karşısında*

¹⁰⁵³ Kasas, 28/76-84.

¹⁰⁵⁴ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, III, 555; Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 859; Çetiner, Bedreddin, *Fâtihadan Nas'a Esbab-ı Nüzûl Kur'ân âyetlerinin İniş Sebepleri*, İstanbul, Çağrı Yay. 2006, II, 589.

ellerini oğuşturuyor ve şöyle diyordu: "Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım..." Onun, Allah'tan başka kendisine yardım edebilecek kimseleri yoktu. Kendi kendini kurtaracak güçte de değildi. İşte bu durumda velayet (himaye ve koruyuculuk) yalnızca hak olan Allah'a mahsustur. Onun mükâfatı da daha hayırlıdır, vereceği sonuç da daha hayırlıdır. Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar; fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir. Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır."¹⁰⁵⁵

Hâsıl-ı kelim, servetin de içinde bulunduğu, hatta başını çektiği dünyalıklarla ilgili Kur'ân'ın övücü ve yericî âyetleri bir araya getirilip değerlendirildiğinde, ortaya iki yönlü bir dünya gerçeği çıktığı görülür. Biri dünyanın yerilen, şerli, zararlı, çirkin, menfur, değersiz ve tahkire layık yönüdür. Diğeri dünyanın övülen, sevilen ve tasvib edilen yönüdür. Nedeni kişinin dünya hayatına ve servetine güvenerek kibirlenip azması, gerçek kulluktan uzaklaşıp dünya ve dünyalıkların kulu-kölesi haline dönmesidir. Ya da bu imkânları fırsat bilerek Allah (c.c.) için harcaması, geçici şeylere kanmayarak kendi ahireti için hazırlık yapmasıdır. Konunun özeti ve hitamı olması için şöyle bir teşbih yapılabilir: Geminin hareket alanı ve sahası sudur; onsuz olmaz. Seyahat eder incisinden, mercanından, yemişinden vesaire faydalanır; fakat selameti için o suyu içine kaçırmaması gerekir. Aksi durumda gark olur, menzile varmaz ve maksad hâsıl olmaz. Aynı şekilde kulun dünya ile münasebeti böyledir. İçinde gezer dolaşır, nimetlerinden faydalanır; fakat kulluğun selameti için sevgisini gönlüne kaçırmaması gerekir. Aksi takdirde durağa (ölüm) varmadan gark olur ve maksad (yaratılış gayesi) hâsıl olmaz. Dolayısıyla menzile (rızaî bari/cennet) de varmaz. Diğeri bir ifadeyle kulun eşyaya ve servete sahip olması gerekir. Servet ve eşyanın da kula hizmetçi olması gerekir. Aksi durumda kul kendi hizmetçilerinin hizmetçisi ve kölesi haline gelir ki Allah'ın (c.c.) istemediği, Kur'ân'ın karşı çıkıp yasakladığı mal sevgisi ve dünya anlayışı budur.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵⁵ Kehf, 18/32-46.

¹⁰⁵⁶ Diyanet, "Müslümanın Varlıkla İmtihani", *Diyanet Aylık Dergi*, Kasım, Sayı, 287, 2014.

Bu manada müslüman dünya için çalışır, servet edinir/edinebilir ve dünyadan nasibini unutmaz; ancak dünyayı ve dünyalıkları gaye haline getirmez, dünyayı ahiret hazırlığı için fırsat görür ve değerlendirir, kulluğuna hanel getirmez. Yani dünyayı kalben değil, kesben sever/sevebilir ve dünyayı kesben değil, kalben terkeder/etmelidir.

2.3. Makam Mevki Hırsı (hubbu'l-câh)

İslâm âlimleri makam ve mevki hırsını hübbü'l-cah başlığı altında ele almış ve değerlendirmişlerdir. Hüb sevmek, cah ise “arapçada vech (وجه) kelimesinin harf sırasının değiştirilmesiyle (kalb) meydana getirilmiş olup sözlükte “şeref ve itibar” anlamına geldiği söylenmektedir.¹⁰⁵⁷ Kur’ân-ı Kerim’de ve sahih hadislerde yer almayan bu mürekkep sözcük (hubbu'l-câh): “Terim olarak bir kimsenin, sahip olduğu veya sahipmiş gibi görüldüğü üstün meziyetler sayesinde insanların üzerinde saygı ve itaat hissi uyandırmak suretiyle kazanmış olduğu şeref ve itibar”¹⁰⁵⁸ anlamına geldiği nakledilmiştir. Bu geniş bir tanım olup idarî, siyasî, ilmî vb. mevki ve makam gibi anlamlarını da kapsamaktadır.

Mutasavvıflarca kişiye toplumda saygınlık kazandıran ve bir tutku halini alarak ahlâkî hayata zarar verebileceği düşünülen şan, şöhret, mevki anlamında bir ahlâk ve tasavvuf terimi olarak değerlendirilirken, kimine göre bazı insanların sahip olduğu ve diğer insanları yönetme imkânını sağlayan güçtür. Ayrıca kaynaklarda câh kelimesi yanında aynı veya yakın anlamlarda imâret, şöhret, iştihar, sît, mansıb, menzile gibi daha başka kavramlar da kullanıldığı nakledilmiştir.¹⁰⁵⁹

İslâm literatüründe “hubbu'l-câh” olarak ele alınan ve değerlendirilen makam ve mevki hırsı insanların sadece Allah rızasını hedefleyerek, ahiret yurdu için ihlâsla çaba sarf etmelerini engelleyen şeytanın bir diğer önemli aldatma aracıdır. Bu araç dünya hayatındaki makam, mevki, şöhret gibi maddî değerlere olan düşkünlüktür. İnsanoğlunun kendisini yücelttiğini sandığı bu düşkünlük, aslında onu kandırarak halifelik makamından tenezzül ettiren sağlıksız bir duygudur.

¹⁰⁵⁷ Çağrı, Mustafa, “cah” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VII, 14.

¹⁰⁵⁸ Çağrı, a.g.e. “cah” md., VII, 14.

¹⁰⁵⁹ Çağrı, a.g.e. “cah” md., VII, 14.

Şu bir gerçektir ki insanoğlu tabiatı itibarı ile övülmek, ilgi çekmek, insanların beğenisini ve saygısını kazanmak için mal, mülk, makam ve mevki sahibi olmayı ister.¹⁰⁶⁰ Bu isteklerini elde edebilmek için çok büyük bir hırsla çalışır, hatta tüm hayatını bu amaç için harcar.¹⁰⁶¹ Oysa rızai Bari dışında kalan maddî imkânlar insana ahiret hayatında hiçbir şey kazandıramaz.¹⁰⁶² Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de: *“Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olmaktadır.”*¹⁰⁶³ Buyurarak, insanlar arasında üstünlüğün buldukları makama ya da mevkiye, soy sop ya da başka herhangi dünyevî bir statüye göre değil, yalnızca 'takva'ya göre olduğunu bildirmiştir.

Daha önce “Maddî Servet Düşkünlüğü”¹⁰⁶⁴ maddesi altında nakledilen o mağrur hisler makam, mevki heveslisi kimselerde de mevcut olup aynı tahrifatı oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla maddî servet düşkünlüğü için yapılan uyarılar makam mevki hırsı içinde geçerlidir. Bunun nedeni makam ve mevkinin (hübbül cah) servetin ayrılmaz ikizi olduğundandır. Genel olarak insanoğlu maddî servet ile makam mevki'î veya makam mevki ile maddî serveti edinme peşindedir. Bu zihniyete sahip kimselerin yanında serveti olmayanın makam ve mevkiî de yoktur; çünkü onlara göre servet insanın değer ölçüsü ve mevkiînin kıstasıdır. Makam ve mevki ise; insanın değerini ve mevkiini belirleyen servetin kaynağıdır. Bu nedenle bunlara göre dünyevî getirisi olmayan makam ve mevkiînin pek değeri yoktur. Dolayısıyla bu zihniyete sahip olanlar Hakka ve halka hizmeti en çok olan değil, dünyevî getirisi en çok olan makam ve mevkiîlerin peşindedirler. Bu nedenle makam ve mevki hırslısı (düşkün) kimseler -servet düşkün kimseler de olduğu gibi- kapıldıkları o mağrur duyguları onlarla hidayet arasına kalın bir perde, engelleyici bir duvar ve akıllarını ifsat eden bir hastalığa dönüşmüştür. Bu açıdan

¹⁰⁶⁰ Bkz. Me'âric, 70/19-21; Âdiyât 100/8.

¹⁰⁶¹ Bkz. Tekâsür, 102/1-2.

¹⁰⁶² Bkz. Âl-i İmrân, 3/10; Tevbe, 9/55, 85; Hâkka, 69/25-29.

¹⁰⁶³ Hucurât, 49/13.

¹⁰⁶⁴ Bkz. “maddî servet düşkünlüğü”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 153.

makam ve mevki hırsı imanın önündeki en büyük engellerden biridir.¹⁰⁶⁵ Çünkü bu hırs sadece dünya hayatı ile sınırlı olup ahirete yönelik hiçbir amaç taşımaz. Bu sebeple de “hübbü’l-cah” sadece nefsin arzularını ve büyüklük gururunu besler. Nitekim İblis’i şeytanlaştıran da hübbü’l-cah’tan gelen gururudur.¹⁰⁶⁶

Bu durumda olan kimseler kendilerine göre bir inanç geliştirmişlerdir. Bu inancın temel felsefesi, Kur’ân’ın ilgili âyetlerinin deyimiyle nefislerin ilahlaştırılmasıdır.¹⁰⁶⁷ Bu âyetlerin dikkat çektiği insanı hayvanlardan ayıran duyma, görme ve düşünme organlarının tutulduğu, böylece hayvanlardan daha duygusuz ve sapık olduklarıdır. Bu kimseler nefislerinin arzularını tatmin edebilmek ve istedikleri makama ulaşabilmek için sınır tanımaz bir pervasızlık içine girerler. Örneğin: Hz. İbrahime karşı cevapsız ve çaresiz kalan Nemrut¹⁰⁶⁸ veya Hz. Mûsâ’ya karşı güvendiği sihirbazlarının taraf değiştirmesiyle mücadeleyi kaybeden Firavun,¹⁰⁶⁹ halkının gözü önünde rakiplerine karşı küçük düşmüş ve komplekse kapılmışlardır. Mevkilerinin sarsılıp makamlarının altlarından kayacağı endişesiyle yaşadıkları bu hezimetini hazmedemedikleri; neticeyi kabullenmeleri gerekirken¹⁰⁷⁰ yenilme psikolojisiyle daha çok hiddetlenerek saldırganlaştıkları görülmüştür. Tarihin herhangi bir diliminde (ister ilk ister orta ister yeni ister yakın çağ) olması fark etmeksizin bu psikolojiyi taşıyanların aynı şekilde (potansiyel bir Nemrut veya Firavun durlar) Allah’ın (c.c.) yasakladığı pekçok günahı işleyebilir; koyduğu sınırları rahatlıkla aşabilirler. Dahası istedikleri mevkiyi elde etmek veya mevcut mevkilerini koruyabilmek için insanları harcaıyıp basamak olarak kullanmaktan, gerektiğinde fiziksel veya kültürel olarak yok edip imha etmekten ya da onlara yaranmak için her ne gerekirse onu yapmaktan (Abdullah b. Ubeyy b. Selül ve yandaşları gibi)¹⁰⁷¹ çekinmezler. Hâlbuki insan dünyada olabilecek en yüksek makama yerleşse, çok büyük mal ve servet sahibi olsa bile yine de bir gün mutlaka ölecektir.

¹⁰⁶⁵ Bkz. Zuhruf, 43/51.

¹⁰⁶⁶ Bkz. A’râf, 7/12.

¹⁰⁶⁷ Bkz. Furkân, 25/43, 44; Câsiye, 45/23.

¹⁰⁶⁸ Bkz. Bakara, 2/258; Enbiyâ, 21/57-70.

¹⁰⁶⁹ Bkz. Tâ-Hâ, 20/57-71; Zuhruf, 43/51, 52.

¹⁰⁷⁰ Bkz. Tâ-Hâ, 20/64.

¹⁰⁷¹ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, V, 358-364.

Makam, mevki hırsına kapılan insanlar işte bu gerçeği tamamen göz ardı ederek,¹⁰⁷² sanki hiç ölmeyecekmiş gibi yükselmek için hırsla çabalamaya devam ederler. Bu hırs gözlerini öylesine kör eder ve kalplerini katılaştırır ki, onları sınırlı olan dünya hayatında makam elde etmek için en üstün makam olan cenneti ve ahireti düşünmekten alıkoyar. Âyet’i-Kerimede ifade buyurduğu gibi: *“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve (ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir.”*¹⁰⁷³

Bu tip kimseler cenneti kazanmak için ciddi gayret göstermek yerine, dünyayı ahirete tercih ederek sonu hüsrana olan,¹⁰⁷⁴ geçici mevkileri elde etmek için çaba sarf ederler.¹⁰⁷⁵ Örneğin; aldatici mal ve mevkiinin kendisinde birleştiği ibretlik bir şahsiyet olan Karun¹⁰⁷⁶ ve akranları olan Firavun ve Haman üçlüsü gibi.¹⁰⁷⁷ Oysa Allah Kur’ân’da: Dünya için harcanacak çabanın boş ve gereksiz olduğunu;¹⁰⁷⁸ haksız yere elde edilen ve hakkı verilmeyen,¹⁰⁷⁹ mal, mülk ve makamın ahirette insana hiçbir fayda sağlamayacağını, bilakis hesabını artırdığını bildirmek üzere *“kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim. Keşke ölüm her şeyi bitirseydi. Malım bana hiçbir yarar sağlamadı. Saltanatım da yok olup gitti”*¹⁰⁸⁰ buyurarak dünyada malına ve makamına kânanların ahirette sıkıntı çekeceklerini bildirmiştir. Buna karşın nefsin arzularından arınan bir insanın dünyada kazanılacak tüm makamların üzerinde bir makama eriştirileceğini¹⁰⁸¹ bildiren Allah (c.c.):

¹⁰⁷² Bkz. Ankebût, 29/64.

¹⁰⁷³ Hadîd, 57/20.

¹⁰⁷⁴ Bkz. Nâzi’ât, 79/37-39.

¹⁰⁷⁵ Bkz. Kıyâme, 75/20-21.

¹⁰⁷⁶ Bkz. Kasas, 28/76-83.

¹⁰⁷⁷ Bkz. Ankebût, 29/39.

¹⁰⁷⁸ Bkz. En’âm, 6/32.

¹⁰⁷⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/180.

¹⁰⁸⁰ Hâkka, 69/25-29. Ayrıca bkz. Nâzi’ât, 79/37-39.

¹⁰⁸¹ Bkz. Nziat 79/40, 41.

“Şüphesiz iyi kimseler, Naîm cennetindedirler. Koltuklar üzerinde, (etrafi) seyredeler. Onların yüzlerinde, nimetlerin sevincini görürsün. Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır) İşte yarışanlar, bunun için yarışınlar. O içeceğin katkısı tesnimdir. Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler.”¹⁰⁸² İfadeleriyle bu makamın yüceliğine ve ayrıcalığına dikkat çekip teşvik etmiştir.

Dünyada makam ve mevki sahibi olmayı isteyen insanların hedefleri dünyada güç sahibi olmak, herkes tarafından tanınmak, saygı görmek, daha iyi imkânlarla kavuşmak; neticede sahip olduğu bu imkânları kendi nefsinin tatmin etmek için kullanmaktır. Tabî ki bu istisnasız bir kural değildir elbette. Bu kural kişinin takvasına göre, niyet ve amacına göre, kişisel birikim, kabiliyet ve becerilerine göre değişir. Örneğin: Makam-mevki birileri (Firavun, Nemrut vb. kişisel çıkarıcı kimseler) için zararlı, azdırıcı ve alçaltıcı iken;¹⁰⁸³ başka birileri (Hz. Yûsuf, Hz. Süleyman vb. Allah'a (c.c.) karşı gelmekten sakınan iş bilir kimseler) için lazım, faydalı ve yücelticidir.¹⁰⁸⁴ Nitekim makam ve mevki sahibi olmayı istemek yadırganırken, Kur'ân'da mevki sahibi olmayı isteyen Hz. Yûsuf ve Hz. Süleyman'dan örnekler verilir. Hz. Yûsuf'un, kendisinin güvenilir ve bilgili bir kimse olduğunu söyleyerek Mısır melikinden hazine nâzırlığı makamına getirilmeyi bizzat kendisi talep etmiştir.¹⁰⁸⁵ Dolayısıyla anlaşılan bu konuda kriter şudur: Ehliyetli bir kimsenin, mevki ihtirası taşımaksızın, ihtiyaçlarını karşılamak ve topluma hizmet etmek maksadıyla makam ve görev talebinde bulunabilir. İslâm âlimleri de buna delil olarak mevcut âyeti¹⁰⁸⁶ açık ve net bir delil olarak kabul etmişlerdir. Aynı durum Hz. Süleyman için de söz konusudur. Kur'ân'da Hz. Süleyman'ın bu konudaki duası şöyledir: “*Rabbim, beni bağışla ve benden sonra hiç kimseye nasib olmayan bir mülkü bana armağan et. Şüphesiz Sen, karşılıksız armağan edensin.*”¹⁰⁸⁷ Âyetin sibakında Hz Süleyman'ı herhangi birinin makam, mevki hırsından ayıran çok önemli bir özelliğine dikkat çekilerek mülk istemesinin

¹⁰⁸² Mutaffifîn, 83/22-28.

¹⁰⁸³ Bkz. Bakara, 2/258; Zuhuruf, 43/51-55.

¹⁰⁸⁴ Bkz. Sâd, 38/32-40; Yûsuf, 12/55.

¹⁰⁸⁵ Bkz. Yûsuf, 12/55.

¹⁰⁸⁶ Bkz. Yûsuf, 12/55.

¹⁰⁸⁷ Sâd, 38/35.

altında yatan hikmeti açıklamıştır.¹⁰⁸⁸ Bu özellik ve hikmet Hz Süleyman'ın mülkü (makamı ve mevkiyi) Allah rızası ve Onun yolunda harcamak için talep etmesidir.

Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Araplar'da makam mevki ve servet sahibi olmanın ayrıcalıklı bir sınıf olduğu kadar soy sop sahibi olmakta -makamı olmasa da- kişinin mevkiîni belirleme açısından son derece önemliydi. "Maddî Servet Düşkünlüğü"¹⁰⁸⁹ maddesi altında detaylıca değinilen bu kast sistemi, kavimleri ve kabileleri ile övünme, kendilerini bu yüzden başkalarından üstün görme âdeti (kültürü) Araplar arasında hüküm sürmekteydi. İslâm, insanların eşitliği gerçeğini ilân edince ileri gelen müşrikler bunu hazmedemediler. Az da olsa inananlardan da bunu sindirmeye zorlananlar oluyordu, bazı soylu aileler ve kabileler kızlarını diğerlerine veya âzatlâ (eski) kölelere (örn. Hz. Zeyd ve Hz. Zeynep meselesi) vermek istemiyorlardı.¹⁰⁹⁰ Hz. Peygamber bu anlayışla da mücadele etti, mü'minleri eğitti ve nihayet meşhur Vedâ Hutbesi'nde bütün insanlığa şöyle seslendi: "*Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arab'ın başka ırka, başka ırkın Arab'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilâhî gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?*" Kendisini dinleyenler hep birden "evet" dediler. "*Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsin!*"¹⁰⁹¹ Böylece insanlar arasında servet, makam ve mevkinin üstünlük ölçüsü olmadığı gibi soy-sop, dil ve renk, bayan veya erkek gibi doğuştan gelen ya da sonradan edinilen dünyevi statülerin insanın değerini ve üstünlüğünü belirleyemeyeceğini, asıl üstünlüğün dindarlık ve güzel ahlâk belirtisi olan takvada olduğunu açıklamıştır. Arap yarımadasında hüküm süren bu mağrur zihniyetin sadece o zaman ve mekânla sınırlı olmayıp ne kadar eski ve yaygın olduğunu anlama ve anlatma açısından "Maddî Servet Düşkünlüğü"¹⁰⁹² maddesine gözetip bu madde ile beraber değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

¹⁰⁸⁸ Bkz. Sâd, 38/32.

¹⁰⁸⁹ Bkz. "maddî servet düşkünlüğü", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 160-164.

¹⁰⁹⁰ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, IV, 385-387; Çetiner, *Fâtihadan Nas'a Esbab-ı Nüzûl Kur'ân âyetlerinin İnîş Sebepleri*, II, 723.

¹⁰⁹¹ İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/411), no:22978, VI, 570; Köksal, *İslâm Tarihi*, X, 260.

¹⁰⁹² Bkz. "maddî servet düşkünlüğü", *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, md., Özellikle 160-164. sayfalar. Yukarıda ayrılmaz ikizler diye söz edilen bu iki konu aynı paydada

“Maddî Servet Düşkünlüğü” maddesinde olduğu gibi bu maddede de zikredilen âyetlerin mefhumundan anlaşılın: Zenginliklerine, mevki ve makamlarına kananlar gerçeği göremezler, onu görenleri de küçümserler; onlarla birlikte olmaya tenezzül bile etmezler. Tarihte tekerrür eden bu zihniyet taşıyıcıları şeytanın saytaratı altında olduğu için yanlış doğru görür ve doğru olan peygamberlerin söz ve davranışları onlara ağır gelir. Âyetin ifadesiyle bunlar Allah’ın (c.c.) zikrini görmezlikten geldiklerinden başlarına şeytan musallat edilmiştir, Allah’ı (c.c.) bırakıp şeytanla kurdukları arkadaşlıkları nedeniyle yanlış olduğu halde doğru yolda olduklarını sanmışlardır.¹⁰⁹³ Bu tehlikeli oyun ve aldatmalara karşı insanları uyarmak için ilahî çağrı ve evrensel mesaj şöyledir: *“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın.”*¹⁰⁹⁴

Makam ve mevkilerine mal ve evlatlarına güvenerek sapıtıp azıtanların *“malları da, evlatları da Allah'a karşı kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”*¹⁰⁹⁵ Bunlar öbür dünyada ancak hayıflanıp dururlar, keşkelerle ağıt yakıp dövünürler; keşke falanı değil de filanı dost edinseydim! Keşke şeytana değil de Allah’a (c.c.) ve Resûle uysaydım!¹⁰⁹⁶ *“Keşke ölüm her şeyi bitirseydi. "Malım bana hiçbir yarar sağlamadı." Saltanatım da yok olup gitti.”*¹⁰⁹⁷ Şeklinde yükselen feryat ve figan bağrışmalarında bulunurlar! Fakat ne yazık ki bu da faydasız, onların bu çılgınlıklarına kulak verip dertlerini dinleyecek ne bir dost ne de bir yardımcıları olacaktır.¹⁰⁹⁸

Allah Tââla, bu duruma düşmek istemeyen herbir mukellef mahlûka, inananların şahsında Peygameri aracılığıyla çağlar ötesinden şöyle bir çağrıda

buluşmaları, birbirleriyle içli dışlı olmalı ve çok yakın munasebette bulunmaları nedeniyle nisbeten ilk maddede konu daha detaylı ele alınmıştır.

¹⁰⁹³ Krş. A'râf, 7/30; Zuhruf, 43/37.

¹⁰⁹⁴ Lokmân, 31/33.

¹⁰⁹⁵ Mücâdele, 58/17; Âl-i İmrân, 3/ 10.

¹⁰⁹⁶ Bkz. Ahzâb, 33/66; Furkân, 25/27-29.

¹⁰⁹⁷ Hâkka, 69/27-29.

¹⁰⁹⁸ Bkz. En'âm, 6/70; Hâkka, 69/35.

bulunmuştur. “De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”¹⁰⁹⁹

Ana-baba, eş, kardeş ve evlat; mal-mülk, servet, yat ve kat; makam-mevki şöhret ve saltanat, bunların hepsi birer mahlûktur! Sevilecek, tapılacak ve güvenilecek olan Hâlıktır. Bizim de, sahip olduklarımız ve olacaklarımızın da yegâne sahibi odur. Ezeli ve ebedi olan tek gerçek odur. Geri kalanlar ise: “Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve (ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaindan başka bir şey değildir.”¹¹⁰⁰ Ancak Müslümanların mülkü (makam ve mevki'i) sadece Allah yolunda harcamak gibi onurlu bir görev için isteyebilecekleri,¹¹⁰¹ hatta yukarıda Hz. Yûsuf ve Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi erbabı iseler -işlerin yürütülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için- sorumluluk gereği istemeleri gerekmektedir. Bu durum klasik ahlâk kitaplarında mevki ve makamı insanların yararına kullanma çabası anlamında “câhı bezletmek” deyiimiyle ifade edilmiş ve bu özelliğe sahip kimseler cömertlerin en şerefli sayılmışlardır.¹¹⁰²

Ayrıca başta mutasavvıflar ve ahlâkçılar olmak üzere İslâm âlimleri makam ve mevki hırsını (hübbü'l-cah) faydası, zararı ve korunma yöntemleri açısından ele alıp değerlendirmişlerdir. Ahlâk âlimleri ve mutasavvıflar: “İnsanları dünya tutkusuna karşı uyarıcı âyetlerle zühd hakkında varit olan hadisleri, özellikle de “İleride sizler yöneticiliğe (imâret) çok düşkün olacaksınız; fakat ahirette bundan dolayı pişmanlık duyacaksınız”¹¹⁰³ ve Abdurrahman b. Semüre'ye hitaben, Hz. Peygamber'in

¹⁰⁹⁹ Tevbe, 9/24.

¹¹⁰⁰ Hadîd, 57/20.

¹¹⁰¹ Bkz. Buhârî, İlim, 3/15, no:73, I, 25.

¹¹⁰² Bkz. Çağrı, “cah” md., DİA, VII, 14.

¹¹⁰³ Buhârî, Ahkâm, 93/7, no:7148, IX, 63.

“Emirliğe talip olma!...”¹¹⁰⁴ Şeklindeki hadisleri delil göstererek mevki, şan ve şeref tutkusuna karşı tavır almışlardır.¹¹⁰⁵ Mutasavvıflarca riyâsetten, (insanları yönetmek) makam (menzile) ve mevkilerden (câh) uzak durmanın zühdün en yüksek mertebesi olduğu, bunlara ve dünyaya yönelten bilgilerden bile kaçınmanın zühdün gereği kanaatindedirler. Bu alan ile ilgili mücadeleye model örnek olarak da Belh’li bir veliaht iken dünyevî makam ve mevkileri terk ederek tasavvuf yolunu seçmiş olan İbrâhim b. Edhem gösterilmiştir. İslâm ahlâkçıları ise; genellikle bir mevki ve itibar sahibi olmaktan çok “hubbu’l-câh” dedikleri mevki ve şöhret ihtirasını reddettikleri nakledilmiştir.¹¹⁰⁶

Bediüzzaman Saîd Nursî ise, konuyla alakalı: “Hubb-u câhtan gelen şöhretperestlik sâikasıyla ve şan’ü-şeref perdesi altında teveccüh-i âmmeyi kazanmak, nazar-ı dikkati kendine celbetmekle enâniyeti okşamak ve nefsi emmâreye bir makam vermektir ki, en mühim bir maraz-ı rûhî olduğu gibi “şirk-i hafî” tâbir edilen riyâkârlığa, hodfüruşluğa kapı açar, ihlâsı zedeler.”¹¹⁰⁷ ifadesinde bulunmuştur. Ayrıca “Hucumat-i sitte” başlığıyla aldatmak için ins ve cin şeytanlarının kullandığı “hubb-u câh, hiss-i havf, tamâ, asabiyet-i milliyeyi tahrik etmek, enaniyet, tembellik ve ten-perverlik ve vazifedarlık” diye sıraladığı altı desiseden biri olarak saymıştır. Birinci sırayı verdiği, aldatılmak için zayıf damar olarak gördüğü ve “kardeşlerim hakkında en ziyade korktuğum” diye bahsettiği “hubb-u cah” için şöyle bir tesbitte bulunmuştur: “İnsanda, ekseriyet itibarıyla hubb-u câh denilen hırs-ı şöhret ve hodfürûş- luk ve şan ü şeref denilen riyakârâne, halklara görünmek ve nazar-ı âmmede mevki sahibi olmaya, ehl-i dünyanın her ferdinde cüz’î-küllî arzu vardır. Hatta o arzu için, hayatını feda eder derecesinde şöhret-perestlik hissi onu sevk eder. Ehl-i âhîret için bu his gayet tehlikelidir, ehl-i dünya için de gayet dağdağalıdır; çok ahlâk-ı seyyienin de menşeidir ve insanların da en zayıf damarındır. Yani: Bir insanı yakalamak ve kendine çekmek; onun o hissini okşamakla kendine bağlar, hem onun ile onu mağlup eder.”¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁴ Buhârî, Ahkâm, 93/5, no:7146, IX, 63.

¹¹⁰⁵ Bkz. Çağrı, “cah” md., *DİA*, VII, 14.

¹¹⁰⁶ Çağrı, a.g.e. “cah” md., VII, 14.

¹¹⁰⁷ Bediüzzaman, *Lem’alar*, 259.

¹¹⁰⁸ Bediüzzaman, *Mektubat*, 465.

Fahreddin er-Râzî'ye dayandırılan bir görüşte: Bir kimsenin kendi isteği olmaksızın bir makama getirilmesinde hiçbir sakınca bulunmadığını, örnek olarak Hz. Peygamber ile Hulefâ-yi Râşidîn'ini gösterdiği nakledilmiştir: “Çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesi, yeme, içme, giyim, mesken gibi zaruri ihtiyaçların karşılanması için görev ve mevki talebinde bulunmak gerekli olabileceği, dinen mubah olan imkânları elde etmek için makam istemek câiz, riya ve yalan gibi gayri meşrû yollara başvurarak mevki elde etmeye çalışmak ise, haram olduğu belirtilmiştir.”¹¹⁰⁹ Câh konusunu değişik (psikolojik, sosyal, ahlâk, tasavvuf) yönleriyle ele alıp tahlil eden ilk İslâm düşünürü olarak kabul edilen Gazzâlî: Bütün sosyal huzursuzlukların temelinde mevki tutkusunu, onun da temelinde insanın bencil arzularını gördüğü, mevki ve makam arzusunu başlıca iki sebebe bağladığı nakledilmiştir. Bunlardan ilki insanın kendi geleceği hakkındaki kaygıları, diğeri ise, ruhun metafizikî olmasıdır. Ona göre: “*De ki: Ruh Rabbimin emrindedir*” meâlindeki âyetin de gösterdiği gibi insan ruhu “rabbânî bir varlık”tır. Rubûbiyyet “varlık ve kemalde tekleşmek, eşsizleşmek”tir. Kemal ilâhî sıfatlardan olduğu için - yine ilâhî bir varlık olan- insan tarafından tabii olarak istenir. Kudret ve hâkimiyet birer kemaldir. Şu halde başkaları üzerinde hâkimiyet kurma arzusu insanın tabiatında vardır. Servet gibi mevki ve mansıb da dünya hayatının geçici ihtiyaçlarındandır. Dünyevî olan her imkân gibi mevkiden de âhiret için faydalanılabilir. Şu halde mevki kendi başına bir gaye olarak alınmamalı, özellikle dinî değerler bu gayeye vasıta kılınmamalıdır. “İbadet vasıtasıyla mal ve câh kazanmaya kalkışmak dine karşı işlenmiş bir suçtur ve haramdır.”¹¹¹⁰

2.4. Çocuk ve Taraftar Sevgisi

2.4.1. Çocuk Sevgisi

İnsanı Allah'ı (c.c.) anmaktan, kulluğunu bihakkın yerine getirip, ahiret yurduna biraz daha zaman ayırmaktan alıkoyan bir diğer neden (aldatma aracı) evlatlardır.

“Kur’ân-ı Kerim’de: Türkçe’deki çocuk kelimesinin karşılığı olan “tıfl” ve “sabi” kelimeleri ancak birkaç âyette geçer; fakat çocukla ilgili meseleler, diğer anlamları yanında “çocuk” mânasında da kullanılmış olan çok sayıda değişik kelime

¹¹⁰⁹ Çağrı, “cah” md., *DİA*, VII, 14.

¹¹¹⁰ Çağrı, a.g.e. “cah” md., VII, 14-15.

etrafında geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Bunların başlıcaları “ibn, veled (çoğulu evlâd), gulâm, sagir, zürriyyet, hafede, ehl, âl, yetîm, rebâib...” kelimeleridir. Kullanıldıkları yer ve üslûp bakımından genellikle bu kelimelerle henüz bulûğ çağına ermemiş insan (çocuk) kastedilmektedir.”¹¹¹¹

Yukarıda “Maddî servet düşkünlüğü”¹¹¹² maddesi altında zikredilen âyet-i kerimelere bakılırsa mal sevgisiyle beraber evlat sevgisi de her defasında dile getirilmiş ve bu iki varlığın insanın hedefine ulaşması yolunda aşılması güç;¹¹¹³ fakat gerekli¹¹¹⁴ unsurlar olduğu görülür. Bu bakımdan mal konusundaki insanda bulunan zaaflar, aldanma ve amacından uzaklaşma tehlikesinin aynen evlat konusunda da söz konusu olduğu söylenebileceği gibi, mevzubahis olan konuya yönelik ilahî uyarılarda aynen geçerlidir. Nitekim İslâm’ın korunmalarını ilke edindiği zarurati hamse olarak ifade edilen, hayat, din, mal, nesil ve akıl olan beş değerden ikisi “mal ve nesil”dirler. Âyetlerin mal ve evlad’a yönelik tehlike ve uyarıları bir arada zikretmesi, bu iki maddenin birbiriyle olan yakın ilgi ve alakalarının göstergesidir. Maddî servet düşkünlüğü maddesinde zikredilenleri ana hatlarıyla hatırlamak için bazı âyetler şöyle sıralanabilir: *“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır.”*¹¹¹⁵, *“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”*¹¹¹⁶, *“Bilin ki mallarınız ve çocuk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.”*¹¹¹⁷, *“İnkâr edenlerin ne malları ne evlatları, onlara Allah'a karşı bir yarar sağlar. İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”*¹¹¹⁸, *“Onlar (Münâfiklar)ın malları da, evlatları da Allah'a karşı kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada*

¹¹¹¹ Hökelekli, Hayati, “çocuk” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII, 355.

¹¹¹² Bkz. “maddî servet düşkünlüğü” md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 153.

¹¹¹³ Bkz. Âl-i İmrân, 3/14.

¹¹¹⁴ Bkz. Münâfikûn, 63/9.

¹¹¹⁵ Âl-i İmrân, 3/14.

¹¹¹⁶ Kehf, 18/46.

¹¹¹⁷ Enfâl, 8/28

¹¹¹⁸ Âl-i İmrân, 3/116.

ebedi kalacaklardır.”¹¹¹⁹, “*Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*”¹¹²⁰ Ve bunlar gibi daha sıralanabilecek onlarca âyet mevcut! Allah (c.c.) bu âyetlerle mal ve evlat konusunda toplu ve genel uyarılarının yanında ayrı ayrı ve özel olarak da inanmayanları, iman ile küfrü bir arada kullanan ikiyüzlü münâfikları ve inanları uyardığı görülmektedir.

Âyet-i kerimelerde görüldüğü üzere kişinin sahip olduğu bütün maddî manevî imkânlar¹¹²¹ ve bunlara duyulan bağılılık hissi onun sınanması için var edilmiştir. Dünya hayatı acı ve tatlı birçok yönüyle ebedi âleme geçişi sağlayan bir köprüdür. Aynı zamanda bu hayat imtihan vesilesi olan değişik aldatma araçlarıyla doludur. Bu imtihan unsurlarından biri olan çocukların ise, insan hayatında ayrı bir yeri vardır. Bunun farkında olan İblis insanı kandırıp haktan uzaklaştırmak için bu zaafî iyi kullanır ve her fırsatta çocuk üzerinden yaklaşılmaya çalışır. Nitekim âyette: “*(İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah'a, "Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız" diye dua ederler; fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de, Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda ona ortaklar koşarlar. Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir.*”¹¹²² Buyrulurak bu hassasiyete dikkat çekilmiştir.

Âyette de değinildiği: Çocuk edinerek neslin devamını sağlayan üreme sistemi; bütün canlılarda varolan evrensel bir kanundur. “...*Evlenin, çocuk sahibi olun; ben Kıyâmet gününde ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim*”¹¹²³ hadisinden de anlaşıldığı üzere İslâm'da evlenmenin gayelerinden biri, hatta en önemlisi çocuk sahibi olup neslin devamını sağlamaktır. Bu aynı zamanda insanlarda fitrî bir arzudur. Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığına göre genel olarak herkesin: “Kusursuz, iyi bir çocuk”, peygamberler ve salih kullarda iyi bir nesil, temiz ve kulluklarını yerine

¹¹¹⁹ Mücâdele, 58/17.

¹¹²⁰ Münâfikûn, 63/9.

¹¹²¹ Bkz. Bakara, 2/155; Ankebût, 29/2, 3.

¹¹²² A'râf, 7/189-190.

¹¹²³ İbn-i Mâce, Nikâh, 9/1, no:1846, I, 592.

getiren bir soy sahibi olmayı Rablarından istemişlerdir.¹¹²⁴ Zira nefsin şiddetle arzuladığı şeylerden birisi de evlat sevgisidir ve insana süslü gösterilmiştir.¹¹²⁵

Hadis rivayetlerinde, kendisine verilen hurmayı yemek için tam ağzına atmak üzereyken çocukları isteyince onlara bölüştüren bir anne için; “*sırf bu hurma sebebiyle Allah onun cennete girmesini kesinleştirmiş ya da bu hurma sayesinde onu cehennemden azat etmiştir.*”¹¹²⁶ Ve “*Kocasından dul kalıpta asil ve güzel olduğu halde evlenmeyerek, yetimleri ev bark sahibi oluncaya kadar ya da ölünceye kadar kendisini onlara feda eden bu uğurda (güneşte çalışmaktan) yanakları kararan/çöken kadın ile ben cennette şu iki parmağım kadar birbirimize yakın olacağız*”¹¹²⁷ şeklinde yer alan ifadelerle çocuklarına düşkün kadınlar övülmüş ve her vesileyle annelerin çocuklarına karşı sevgi ve şefkatle davranmaları teşvik edildiği görülmüştür. Ayrıca çocukla ilgilenirken yerine göre onunla çocuklaşarak onu hoş tutma, istek ve arzularını yerine getirme konusunda anlayacağı tavrı göstermekten geri durmayan,¹¹²⁸ Hz. Peygamber’in namaz kılarken ve hitabede bulunurken bile bu tutumunu değiştirmedini haber veren çok sayıda hadis mevcuttur.¹¹²⁹ Ayrıca Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bir ara torunlarını öperken gören Akra‘ b. Hâbis’in bunu yadırgayarak: “*Benim on çocuğum var, hiçbirini de öpmedim*” demesine karşılık, “*Merhamet etmeyene merhamet edilmez*”¹¹³⁰ cevabını vermesive buna benzer çocuklarla ilgili çok sayıda rivayetlerin varlığı Hz. Peygamber’in çocuklara olan sevgi ve ilgisini göstermektedir. Bununla beraber yukarıda zikri geçen âyetlerde ve konuyla alakalı diğer âyetlerde de yer aldığı gibi mal ve evlatların dünyanın süsü olduğu,¹¹³¹ Allah’ı (c.c.) anmaktan alıkoymaması gerektiği,¹¹³² eşlerin ve çocukların bir kısmının insana düşman olabileceği gerçeği de hatırlatılmış¹¹³³ ve bunun da bir

¹¹²⁴ Bkz. A’râf, 7/189-190; Bakara, 2/128; Âl-i İmrân, 3/35, 38; İbrahim, 14/35, 40; Furkân, 25/74.

¹¹²⁵ Bkz. Âl-i İmrân, 3/14.

¹¹²⁶ Müslim, Birr, 45/46, 148, no:2630, IV, 2027. İbn-i Mâce, Edep, 33/3, no:3668, II, 1210.

¹¹²⁷ Ebû Dâvûd, Nevm, -/29, no:5149, IV, 338,

¹¹²⁸ Bkz. Tirmizî, Menakib, 46/100, no:3784, V, 661.

¹¹²⁹ Bkz. Buhârî, Edeb, 78/18, no:5996, VIII, 7; Müslim, Mesacid, 5/9, (42), no:543, I, 385.

¹¹³⁰ Buhârî, Edeb, 78/18, no:5997, VIII, 7.

¹¹³¹ Bkz. Kehf, 18/46.

¹¹³² Bkz. Münâfikûn, 63/9.

¹¹³³ Bkz. Teğâbun, 64/14.

imtihan aracı olduğu tekrar hatırlatıldığı görülmüştür.¹¹³⁴ Düşmanlıklarıyla alakalı âyetin sebebi nuzulu ihtilafıdır;¹¹³⁵ ancak yanlış anlaşılmasını önlemek için başka âyetlerden destek alındığında eş ve çocukların sınama aracı ve düşman olmalarından ilahî maksadın ne olduğu ve neyin anlaşılması gerektiği daha iyi anlaşılır. Örneğin: Hz. Nûh (a.s.) ve Hz. Lût'a (a.s.) hainlik ve düşmalık eden eşleri, Hz. Asiye'ye düşmanlık eden eşi (Firavun),¹¹³⁶ Hz. Nûh'un oğlu¹¹³⁷ ve Hz. Mûsa (a.s.) ile Salih kul arasında geçen, suçsuz yere öldürülen çocuk¹¹³⁸ örnekleri konunun anlaşılmasını sağlayacak tam bir açıklıkla sunulmuştur.

Görüldüğü gibi bir taraftan evlat övülürken diğer bir taraftan yerilmiştir. Konuyu iyi tahlil edemeyenler, aradaki ayırımı iyi yapamayanlar; tek tarafa bakıp bir yargıya varmak isteyenler hep yanılmışlardır. Peki, övülen ne? Yerilen ne? Övülen yukarıda zikredilen ve daha ileride zikredilecek ilahî hakikatlardır. Yerilen ise; yukarıda zikri geçen âyetlerde ifade buyrulduğu gibi insanın hakikatten uzak, ilahî gaye ve maksatla bağdaşmayan kişisel arzularıdır. Kul ile Rabbi arasına girip aralarındaki iletişim ve irtibatı kesmeye veya zaafa uğratmaya neden olan yanlış tutum ve davranışlar, gereğinden fazla bağlılık, istek ve arzulardır. Bütün endişe ve uyarılar da bu alanla alakalı olduğu görülmektedir.¹¹³⁹

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân ve hadise göre: Cin ve insan türünün yaratılış gayesi, Allah'a (c.c.) kul olmanın şuuruna ermeleri ve bunun gereğini yerine getirmeleridir.¹¹⁴⁰ Yerine getirilmeleri gereken bu görevlerini ebeveyne unutturarak onları Allah'tan uzaklaştıran engeller arasında çocuklarında zikredilmesinin nedeni birçok insanın fazla mal ve evlât sahibi olmayı hayatın tek gayesi saymak suretiyle Allah (c.c.) ile olan münasebetini tehlikeye düşürmelerindedir.¹¹⁴¹ Bu sebeple: “*Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir! Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat*

¹¹³⁴ Bkz. Teğâbun, 64/15.

¹¹³⁵ Bkz. Çetiner, *Fâtihadan Nas'a Esbab-ı Nüzûl Kur'ân âyetlerinin İniş Sebepleri*, II, 891-892.

¹¹³⁶ Bkz. Tahrîm, 66/10, 11.

¹¹³⁷ Bkz. Hûd, 11/45-47.

¹¹³⁸ Bkz. Kehf, 18/80.

¹¹³⁹ Bkz. Münâfikûn, 63/9.

¹¹⁴⁰ Bkz. Zâriyât, 51/56.

¹¹⁴¹ Bkz. Tekâsür, 102; Humeze 104.

kat mükâfat vardır. Onlar cennet köşklerinde güven içindedirler."¹¹⁴² Mealindeki âyet ve benzeri âyetler¹¹⁴³ ebeveynleri uyarmakta ve asıl gözetilmesi gereken hedefi göstermektedir. Her ne kadar insanlar fazla mala ve çocuğa sahip bulunmakla kendi kendilerine yeterli, dolayısıyla güçlü ve üstün olacakları zannına kapılıyor ve bunu başkalarına karşı bir üstünlük sebebi olarak görüyorlarsa da,¹¹⁴⁴ Kur'ân'a göre, bu yanılığa düşenler için mal nasıl bir fitne ise çocuk da öyle bir fitne¹¹⁴⁵ ve yararlarına olmayıp¹¹⁴⁶ düşmanlarıdır.¹¹⁴⁷ Pekçok âyette insanların mal ve evlat çokluğuna düşkünlüğünün kendilerini felakete sürüklediğine¹¹⁴⁸ dikkat çekilerek bunlarla övünmenin insanı aslî vazifesi olan, zikirten, şükürden, tefekkürden, Allah'ı (c.c.) hakkıyla bilmekten, azamet ve kudretini düşünmekten, Ona itaat ve ibâdet etmekten engellediğine dikkat çekilir. Üstelik amacına uygun kullanılmayan mal ve evlatların ahirette hiçbir işe yaramayacağı, aksine: *"Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor."*¹¹⁴⁹, *"Onların malları da, evlatları da Allah'a karşı kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır."*¹¹⁵⁰ Âyetlerin ifade buyurduğu gibi imanı yok edecek ve azabı artıracak sebeplerin arasında yer alırlar. Bu itibarla mü'minler Allah sevgisi ile servet ve evlat sevgisi arasında gerekli dengeyi kurmaları, bunlara yönelik istek ve menfaatleri Allah'ın (c.c.) emirleri ile çatıştığında ise, tercihlerini Allah'ın (c.c.) emirlerinden yana koymaları gerekmektedir. Örneğin: İbretlik bir öykü olarak günümüze nakledilen Hz. Nûh'un (a.s.) hayatından acı ve hazin bir manzara olan; tarafların açık ve net bir şekilde seçildiği anı konu eden şu âyet çok ürperticidir. *"Nûh Rabbine seslenip şöyle dedi: "Rabbim! Şüphesiz oğlum da âilemdendir. Senin va'din elbette gerçektir. Sen de hükmedenlerin en iyi hükmedenisin." Allah, "Ey Nûh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında*

¹¹⁴² Sebe', 34/37.

¹¹⁴³ Bkz. Kehf, 18/46; Münâfikûn, 63/9.

¹¹⁴⁴ Bkz. Hadîd, 57/20.

¹¹⁴⁵ Bkz. Enfâl, 8/27-28; Sebe', 34/34-35.

¹¹⁴⁶ Bkz. Mü'minûn, 23/55-56.

¹¹⁴⁷ Bkz. Teğâbun, 64/14.

¹¹⁴⁸ Bkz. Tekâsür, 102; Humeze 104.

¹¹⁴⁹ Tevbe, 9/55.

¹¹⁵⁰ Mücâdele, 58/17.

hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi. Nûh, "Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgin olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum" dedi."¹¹⁵¹

İnsanın servet ve evladına olan düşkünlüğü bazen ilahî emirlere uyma noktasında onu zor duruma düşürebilir; ama her şeye rağmen Allah'a (c.c.) itaatte sebat edenler imtihanı kazanmış olurlar. Tıpkı Hz. İbrahim! (a.s.) kıssasında olduğu gibi. Onun durumu Hz. Nûh'un (a.s.) durumundan daha hazin ve daha acı bir ibret tablosudur. Her ne kadar iki örnekte de olayın aktörleri baba ve oğul olsalarda birinci örnekte taraflardan biri (baba) mü'min diğeri (evlad) inkârcı, babasına ve davasına asi, kendi iradesi ve ısrarıyla farklı bir tarafa çekilmiş, babası da tercihinin Allah tarafından kullanarak oğlunun peşini bırakmak zorunda kalmıştır, tufan da onu alıp boğmuştur. İkinci örnekte ise; iki taraf da (baba da evlat) mü'min, babasına mut'î henüz bir sabi, onu kesecek olanda babası; çünkü ilahî ferman var ve ilahî fermanın üstün ferman dinlemeyen: Ku'ran'da övgüyle sözedilen candan bir dost! İbrahim!

Allah, Hz. İbrahim'i (a.s.) sınamak üzere Rabbıyla oğlu (İsmail) arasında tercihte bulunmasını istiyor ve o anı çağları aşan bir değere kavuşturmak için Ku'ran'da ona şöyle özel yer veriyor: "*İbrahim şöyle dedi: "Ben Rabbime (onun emrettiği yere) gideceğim. O bana yol gösterecektir."Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla." Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi. Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: "Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır." Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. İbrahim'e selam olsun. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o mü'min kullarımızdandı. Biz onu salihlerden bir peygamber olarak İshak ile de müjdeledik.*"¹¹⁵²

¹¹⁵¹ Hûd, 11/45-47.

¹¹⁵² Sâffât, 37/99-112.

Diğer bir husus: “Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.”¹¹⁵³ Anlayışına sahip İslâm dinine göre, çocuk fitratı gereği suçsuz ve günahsız olarak dünyaya gelir. Ona şekil veren başta ana, babası olmak üzere sosyal, kültürel vb. çevresel faktörlerdir. Bundan dolayı İslâm’da, kişinin çocuk sahibi olması büyük sorumluluk gerektiren bir durum olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ana baba ile çocuk arasındaki ilişkiler hem ahlâkî hem de hukukî yönden belli esaslara bağlanmıştır. Buna göre çocuğun varlığı ciddiye alınmalı, iyi bir insan ve samimi bir müslüman olarak yetişmesi için her türlü gayret ve fedakârlık gösterilmelidir. Çocuğun dünya ve âhiret mutluluğunu gözetmek, onun dünyaya gelmesine vesile olanların önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur. İslâmiyet bu hususta birinci derecede babayı sorumlu tutar. Konuyla alakalı olarak Kur’ân’da kayıtlı ilk padagog olan Hz. Lokmân’ın (a.s.) oğluna nasihatı özelden inanan ebeveynlerin, genelde bütün ebeveynlerin çocuk yetiştirmesinde, talim ve terbiyesinde model örnek almaları gereken pedagojik bir ders olarak Kur’ân’ın zikrettiği eşsiz bir sunumdur.¹¹⁵⁴

“Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun”¹¹⁵⁵ âyetine dayanarak müfessirler, çocukların ve diğer aile fertlerinin gözetiminden ve terbiyesinden aile reisi olan babanın sorumlu olduğu konusunda ortak görüş belirtmişlerdir.¹¹⁵⁶ Ayrıca rivayette: “Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz.”¹¹⁵⁷ İfadeleriyle yine baba olarak aile reisinin sorumluluğuna vurgu yaparken hadisin devamında babanın sorumluluğu yanında annenin sorululuğuna da yer vermektedir. Hatta annenin ailenin iç düzeniyle birlikte çocukların bakım ve yetiştirme sorumluluğuna işaret etmiştir.

¹¹⁵³ Buhârî, Cenaiz, 23/92, no:1385, II, 100; Tirmizî, Kader, 30/5, no:2138, IV, 447.

¹¹⁵⁴ Bkz. Lokmân, 31/12-19.

¹¹⁵⁵ Tahrîm, 66/6.

¹¹⁵⁶ Âlûsî, Ebu’l-Fadıl Şihabuddin es-Seyyid Muhmud el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm Ve’s-seb’u’l-mesânî/Tefsîri’l-Âlûsî*, Beyrut/Lübnan, Dâru İhyai et-Türasil Arabi, ty.. XXVIII, 156; Hökelekli, “çocuk” md., *DİA*, VIII, 355; Ayrıca İslâm’ın aile telakkisi, aile fertlerine ve özellikle aile reisine yüklediği sorumluluk hakkında bilgi için bkz. Aydın, Mehmet Akif. “aile” md., *DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1989, II, 196-200.

¹¹⁵⁷ Müslim, İmâre, 33/5, (20), no:1829, III, 1459.

Rivayet edilen hadisler esas alınarak İslâm'da çocuk hakları başlıca şu dört noktada toplanmıştır:

1. Yetiştigi toplumda ve bulunduğu kültür çevresinde alay konusu yapılmayacak ve onu küçük düşürmeyecek “güzel isim” hakkı.

2. En güzel miras olan “iyi terbiye” (eğitim öğretim) hakkı.¹¹⁵⁸

3. “Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin”.¹¹⁵⁹ Hadisin ifade ettiği çocuklar arası kız veya erkek sevgi, şefkat, ilgi, miras, hibe, hediye vb. bütün davranışlarda “adaletle muamele” hakkı.

4. “Çocuk bulûğa erince babası onu evlendirsin, aksi halde çocuk günah işleyebilir, onun bu günahı da babaya ait olur”¹¹⁶⁰ rivayetinden anlaşılan evlilik hakkı.

Anne baba çocuklarının sahibi değil, emanetçisidir.¹¹⁶¹ Ona sevgiyle bağlanırken onun hayatı öğrenmesi ve onun ayağı üzerinde durabilmesi için çabalarken kendi hayatının ana gayesini unutmamalı, aslî vazifesini aksatmamalı, kulluk görevini ihmal etmemeli, kibir ve azgınlık sebebi yapmamalıdır.¹¹⁶²

Çocuk eşsiz bir lütuftur; ancak her nimet gibi külfetini de beraberinde taşımaktadır. Öyle ki, ebeveyni onu kendisine tercih eder, yemez yedirir, giymez giydirir, kendisini unuttur ve önemsemez; fakat onu düşünür ve önemser, onu kurtarmak için kendini helak eder. Yukarıdaki hadislerde nakledildiği gibi bu duruma belli bir noktaya kadar övülen isar ve ebeveyn şefkati denilebilir; ama Allah'ın (c.c.) sevgisinde isar olmaz, kulluk görevi evlada feda edilemez. Bu hakikatın anlaşılması ve hakkında aldanılmaması için Allah (c.c.) mü'minleri şöyle uyarıyor: “*De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez."*¹¹⁶³ Bu

¹¹⁵⁸ Bkz. Tirmizî, el-Birru ves-Sile, 25/33, no:1952, IV, 338.

¹¹⁵⁹ Buhârî, Hibe, 51/11, no:2587, III, 158; Müslim, Hibât, 24/3, (13), no:1623, III, 1242.

¹¹⁶⁰ Hökelekli, “çocuk” md., *DİA*, VIII, 356.

¹¹⁶¹ Bkz. Müslim, Fezailü's-sehabe, 44/20, (107), no:2144, IV, 1909.

¹¹⁶² Bkz. Münâfikûn, 63/9, Sebe', 34/37; Hadîd, 57/20, Kalem, 68/14.

¹¹⁶³ Tevbe, 9/24.

uyarıdan daha genel ve kapsamlı bir uyarı şöyledir: “*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın*”¹¹⁶⁴

Düya hayatında haklı haksız demeden birbirlerini destekleyenler, birbirlerini koruyup kollayanlar bilsinler ki ahiret hayatında “*hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırıldığı kimse yakını da olsa.*”¹¹⁶⁵

Netice itibarı ile Kur’ân-ı Kerim eş, dost, yakın ve akrabalarına güvenenlere: “*Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Kıyâmet günü Allah aranızı ayıracaktır*”¹¹⁶⁶ diyerek canını malını ve en önemlisi inancını Allah rızası gözetilmeden yakın ve çocukları için harcayan kimseler uyarılmıştır. Ayrıca “*birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın*”¹¹⁶⁷ Ama faydası olmayacak; çünkü o gün fedakârlık günü değil, yeni baştan iman edip amel-i salih işleme gününde değil, o gün sınav bitmiş, dünya hayatında Allah (c.c.) için yapılan fedakârlığın, tercihin, iman ve amelin sonucu açıklanıp değerlendirileceği gündür. “*O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka.*”¹¹⁶⁸ Velhasıl çocuğun sağlığı, hastalığı, hayatı, ölümü, varlığı ve yokluğu ebeveynler için bir sınavdır. Tıpkı inananlar için güzel bir örnek olduğu, Kur’ân-ı Kerim’de özellikle vurgulanan Hz. İbrahim’in (a.s.)¹¹⁶⁹ oğluyla sınanması gibi.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁴ Lokmân, 31/33.

¹¹⁶⁵ Fâtır, 35/18.

¹¹⁶⁶ Mümtehine, 60/3.

¹¹⁶⁷ Me’âric, 70/11-14.

¹¹⁶⁸ Şu’arâ 26/88, 89.

¹¹⁶⁹ Bkz. Mümtehine, 60/4.

¹¹⁷⁰ Bkz. Sâffât, 37/104-109.

2.4.2. Taraftar Sevgisi

Arap dilinde taraftar kelimesinin karşılığı olarak kullanılan ve Kur'ân'ın da kullandığı “hizip” sözcüğü, sözlükte: “Parça, kısım; cemaat, birlik, gurup, taraftar, taife; bir kimsenin görüşüne ve emrine uyan özel adamları” vb. anlamlara geldiği, terim olarak da “cemaat, taife ve siyasî parti; tarikat mensuplarınca okunan dualar; Kur'ân'da bir cüz'ün dörtte biri” anlamında kullanıldığı nakledilmiştir.¹¹⁷¹

Hizb ve çoğulu olan Ahzâb, sözcüğü sözlük ve terim anlamlarıyla Kur'ân'da yirmi yerde geçerken bunlardan üç tanesi “Hizbullah”, iki tanesi “hizbüş-şeytan” terkibiyle kurulmuştur.¹¹⁷² Tekil olarak geçtiği yerlerde “cemaat, taife” anlamında kullanılırken, çoğul olarak geçtiği yerlerde ise, bu anlamının yanında belli grupları ve insanları da ifade ettiği görülmüştür;¹¹⁷³ fakat kelimenin “siyasî parti” mânasında bir terim haline gelişi XIX. yüzyılın sonlarına rastladığı nakledilmiştir.¹¹⁷⁴

İnsanı Allah'ı (c.c.) anmaktan, dinî görev ve sorumluluklarını bihakkin yerine getirmekten alıkoyan engellerden ve aldatma araçlarından birisi de, taraftar sevgisi (hizipçilik)dir. Taraftar sevgisi sağlıklı düşünmekten, adil ve tarafsız davranmaktan alıkoyar; akli-selimi devre dışı bırakarak hissiyatların öne çıkmasına neden olur. Taraftarlık uğruna başta yalan yere şahitlik, hükümde tarafgirlik, adam kayırma, partizanlık, ehil olmayana iş ve yetkilerin verilmesi vb. birçok yanlışların yapılması gayet haklı, doğal görülür ve yapılır. Hatta o kadar tehlikeli boyutlara ulaşıyor ki zaman zaman bu tutum bazı kimselerde inancına mal olabilecek boyutlara ulaşırken, diğer bazı kimselerde ise; imanla arasında aşılması zor bir duvar, geçilmesi imkânsız kalın bir set olur. İşte bu tutumun kaynağı, Allah taraftarlığının karşıtı olan şeytan taraftarlığının bir sonucudur.

Kur'ân'ın verdiği malumatlar göz önünde bulundurulduğunda taraftarlıklar asıl (inanç) itibari ile ikidir; fakat asıldan amelî olarak ayrılan, farklılık arz eden; ama inanç itibari ile asıllarına bağlı olan birer taraftarlık daha vardır.

¹¹⁷¹ Birışık, Abdülhamit, “hizbullah” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1998, XVIII, 183; El-İsfahanî, “h-z-b” md., *Müfredat*, 278.

¹¹⁷² Abdalbâki, “hzb” md., *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 244; S. Bkz. Mâide, 5/56; Mücâdele, 58/22; Mücâdele, 58/19.

¹¹⁷³ Bkz. Hûd, 11/17; Ahzâb, 33/20, 22; Sâd, 38/13; Mü'min, 40/5, 30-31

¹¹⁷⁴ Birışık, “hizbullah” md., *DİA*, XVIII, 183.

1-a. Allah'ın (c.c.) taraftarları (hizbullah): Nitelikleri Kur'ân'da geçen ve övgüyle bahs edilen halis mü'minler.

1-b. Mü'min olup da taraftarlık uğruna inancın gerektirdiği davranışlardan taviz verip gevşeklik gösteren(fasıklar)ler. İnanç itibariyle Allah'ın (c.c.) taraftarıdır; fakat kişisel çıkar nedeniyle emanete ihanet etmekten ve yalancılıktan nifak alâmetiyle, doğruluktan ayrıldığı için fasıklık sıfatıyla nitelenen günahkârlardır. Bunlar amel itibariyle asıldan farklılık arz etseler de, inanç itibari ile asla bağlıdır. Bunları amelde asıldan ayıran etkenlerin üzerinde ayrıca durma ihtiyacı duyulduğundan ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

2-a. Şeytanın taraftarları (hizbüşşeytan): inkâr ve küfür paydasında buluşanlardır.¹¹⁷⁵

2-b. Muzebzebinler: Kur'ân'da “hizbüşşeytan” terkinin sadece kendileri için kullanılan bu (itikaden) münâfik kimseler,¹¹⁷⁶ dünyevî çıkarlarını hangi tarafta görürlerse o taraftan görüntü vererek amel itibariyle farklılık arz eden kimselerdir. Bunlar ikiyüzlü riyakârlardır, amel itibari ile her iki taraftan da olmayan,¹¹⁷⁷ ikisinin arasında gidip gelenlerdir.¹¹⁷⁸ Bunlar çıkarlarının olduğu yerde, çıkarları süresince görünürler. Dolayısıyla bunlar taraftarlıkları dünyevî menfaatlerine göre değişen,¹¹⁷⁹ fakat inanç itibari ile (küfür olan) asla bağlı olup kâfirdirler.¹¹⁸⁰ Onlarla aynı taraftar (hizbüşşeytan)lığı oluşturmaktadırlar. Bu nedenle onlara ayrı bir başlık açılmayıp, asıllarıyla aynı başlık altında ele alınması kâfi görülmüştür.

Bu itibarla bu çalışmada taraftar sevgisi üç başlık altında ele alınacaktır:

1-a. Allah'ın (c.c.) taraftarları (Hizbullah): Nitelikleri Kur'ân'da geçen ve övgüyle bahs edilen halis mü'minler.

¹¹⁷⁵ Bkz. Fâtır, 35/6; Ayrıca bkz. “inkârcılar”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 95.

¹¹⁷⁶ Bkz. Mücâdele, 58/14-19; Ayrıca bkz. “münâfiklar”, md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 107-109.

¹¹⁷⁷ Bkz. Nisâ, 4/143; Fâtır 58/14.

¹¹⁷⁸ Bkz. Mücâdele, 58/14.

¹¹⁷⁹ Bkz. Hac, 22/11; Nisâ, 4/141.

¹¹⁸⁰ Bkz. Bakara, 2/8; Tevbe, 9/125; Münâfikûn, 63/3.

Allah'ın (c.c.) taraftarları anlamında kullanılan "Hizbullah" terkihi Kur'ân'da iki âyette ve üç defa geçmektedir.¹¹⁸¹ Müfessirler tarafından "hizbullah terkihi": "Allah'ın ordusu, Allah'ın dostları, Allah'ın taraftarları, Allah'ın yardımcıları, Allah'ın dininin yardımcıları, Allah'ın kulları" şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁸² Söz konusu âyetler birbirine benzer bağlamda kullanılmış olup ana tema mü'minlerin kimlerle dostluk kurup kimlerle kuramayacaklarıdır. Bir âyette hizbüşşeytandan bahsetikten sonra hizbullah olanların Allah'a (c.c.) ve onun elçisine düşman olanları sevmeyecekleri¹¹⁸³ şeklinde geniş bir kavram kullanılırken, diğerinde daha özelleştirerek Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeleri emredilip mü'minlerin bazı özellikleri sıralandıktan sonra gerçek dostlarının Allah, Resûlullah, iman edip sâlih amel işleyen mü'minler olduğu belirtilmiş ve bunları dost edinenlerin hizbullah oldukları açıklanmıştır.¹¹⁸⁴ Buna göre Hizbullah: Allah'ı, (c.c.) Resûlullah'ı ve mü'minleri sevenler, dost edinenler, onlara düşmanlık besleyenleri dost edinmeyen kimselerdir. Bu kimselerin Allah katındaki değerlerinin çok yüksek olması, hoşnutluğunu kazanıp cenneti hak etmeleri dolayısıyla Hizbullah (Allah'a (c.c.) taraf) olarak tanımlanmıştır. Başka bir âyette yine, buna benzer bir uyarıyla mü'minleri uyarmakta olup konuyla ilgili diğer âyetlerde olduğu gibi bu âyetlerde de taraftarlığın zeminini oluşturan dostluk ve sevgi kelimelerini kullanarak taraf seçiminde mü'minlerin çok dikkatli ve gerekirse büyük fedakârlıklarda bulunmaları gerekeceğini bildirmek üzere: *"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İcinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez."*¹¹⁸⁵ ifadesinde bulunulmuştur.

¹¹⁸¹ Bkz. Mâide, 5/56; Mücâdele, 58/22.

¹¹⁸² Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 1471; Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 345; İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, III, 468.

¹¹⁸³ Bkz. Mücâdele, 58/22.

¹¹⁸⁴ Bkz. Mâide, 5/56.

¹¹⁸⁵ Tevbe, 9/23-24

Taraftarlığın temelini oluşturan ve dost anlamında kullanılan veli kelimesinin bulunduğu konuyla alakalı âyetlerin ¹¹⁸⁶ çoğunda insanlara, mü'minlere ve Peygamber'e yardımcı olacak, onları koruyacak, bağışlayacak, karanlıklardan aydınlığa çıkaracak olan gerçek dostun Allah olduğu, ¹¹⁸⁷ insanların bu anlamda Allah'tan başka dostları bulunmadığı ifade edilmekte, böylece onların gerçek ve ebedî dost olarak Allah'ı (c.c.) bilmeleri, O'na dayanıp güvenmeleri öğütlenmektedir. Ayrıca: “Sizin dostunuz Allah, O'nun elçisi (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir.” ¹¹⁸⁸ ve “Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹⁸⁹ Buna karşılık olarak “İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.”¹¹⁹⁰ İfadelerinde bulunarak dost seçiminde ve hizip oluşturmada kriter belirlenmiştir. Gerek bu âyetlerin gerekse onlardan önce nakledilen âyetlerin¹¹⁹¹ meâlindeki ifadeler olsun, taraftar ve dostlukların tesisindeki kriter kan bağı olmayıp onun yerine inanç birliğinin esas alınmasıdır. Bu kritere göre inananlar birbirlerinin dostudur; inanamayanlarda birbirinin dostudur.

Ayrıca: “Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.”¹¹⁹² İfadesiyle dostlukların akibeti açıklanarak dikkatler şu noktaya (veli/velâyet) çekilmiştir: “Kendi akıl ve iradelerini düzgün kullanarak sahte tanrılar yerine Allah'a imanı tercih edenler O'nun mânevî yakınları (evliya) olurlar. Veli, velâyeti altındaki insanı korur, menfaatini gözetir, yardımcısı olur, tarafını tutar, sahiplenir ve gerektiğinde temsil eder. Bu âyette Allah, imana bağlı velâyet çerçevesine kendisini de dâhil

¹¹⁸⁶ Bkz. Nisâ, 4/45, 75, 119, 123, 173.

¹¹⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/257.

¹¹⁸⁸ Mâide, 5/55.

¹¹⁸⁹ Tevbe, 9/71.

¹¹⁹⁰ Enfâl, 8/73.

¹¹⁹¹ Bkz. Tevbe, 9/23.

¹¹⁹² Bakara, 2/257.

etmektedir. Bu mü'minler için büyük bir şeref, güven kaynağı ve heyecan vesilesidir. Velisi Allah olan bir mü'minin elbette yolu aydınlık olur, yüce velisi onu karanlıklardan çıkarır, nura ve aydınlığa kavuşturur; kalbi huzurlu ve nurlu, zihni berrak, akli karışıklıktan uzak olur, yani mü'min için tabii hal budur.”¹¹⁹³ Hadisi kutside yer aldığı gibi Allah (c.c.): “Her kim, benim Veli kullarımdan birisine düşmanlık ederse, Ben ona savaş açarım. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum nâfile ibâdetleri ile devamlı bana yaklaşır, nihayet onu severim. Ben kulumu sevdiğimde onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse verir, bana sığınırorsa muhakkak onu himaye ederim.”¹¹⁹⁴ Tağut'u veli ve taraf edinenlerin durumu ise mü'minlerinkinin aksinedir: Nur yerine zulmet, aydınlık yerine karanlık, huzur yerine huzursuzluk, akıl karışıklığı, sapıklık ve anarşidir.

Allah (c.c.) kendi taraftarı olan mü'minlere, bazı eş, dost, akraba, ahab, taraftar vb. adlarla anılan yakın veya uzak olan sosyal çevre fantezilerine, yaldızlı ifade ve aldatıcı vaatlerine kapılmamaları uyarısında bulunmak üzere: “İnkâr edenler iman edenlere, "Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim" derler. Hâlbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Şüphesiz onlar kesinlikle yalancılar. Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yüklenecilerdir. Uydurmakta oldukları şeylerden de Kıyâmet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir.”¹¹⁹⁵ Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa.”¹¹⁹⁶ O gün Allah kişinin yakınları ve çocuklarıyla arasını ayıracağı¹¹⁹⁷ için ne onlar ne de serveti hiçbir fayda sağlamayacaktır “Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka.”¹¹⁹⁸ Bundan dolayı kişi tarafını iyi seçmeli ve âyetlerde nitelikleri geçen doğrularla beraber olmalı,¹¹⁹⁹ onlardan yana taraf olmalı ki “O gün zalim kimse,

¹¹⁹³ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, I, 407.

¹¹⁹⁴ Buhârî, Rikak, 81/38, no:6502, VIII, 105.

¹¹⁹⁵ Ankebût, 13/12, 13.

¹¹⁹⁶ Fâtır, 35/18.

¹¹⁹⁷ Bkz. Mümtehine, 60/3.

¹¹⁹⁸ Şu'arâ 26/89.

¹¹⁹⁹ Bkz. Tevbe, 9/119.

(çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!" Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim! "Andolsun, Kur'ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir."¹²⁰⁰ Ve "yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün: "Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik" diyecekler. Yine şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar." "Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat"¹²⁰¹ deyip de hayıflanmasın, kendi kedinin kınayıp durmasın.

Sonuç olarak: Hizbullah tabirinin özellikle kendilerini Allah'a (c.c.) veren, Resûlullah'a hakkıyla uymaya çalışan, mü'minleri candan sevip onlarla birlikte hareket eden, dinî duyguları ve gayretleri güçlü müslümanları ifade ettiği anlaşılabilir olup, Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuş kimseleri ifade ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁰² Ayrıca Kur'ân'da geçen "evliyâullah"¹²⁰³, "ensârullah"¹²⁰⁴ ve "ibâdullah"¹²⁰⁵ terkiplerinin de hizbullahın eş anlamlısı olarak kullanıldığı görülmektedir.

1-b. Mü'min olup da taraftarlık uğruna inancın gerektirdiği davranışlardan taviz vererek gevşeklik gösteren(fasık)ler. İnanç itibarıyla bunlar Allah'ın (c.c.) taraftarıdır; fakat kişisel çıkarları nedeniyle emanete hiyanet etmekten ve konuşmalarında olan yalancılıkla amel etmekten nifak alâmetiyle, doğruluktan ayrıldıkları için de fasıklık sıfatıyla nitelenen günahkârlardır. Nitekim hadiste: "Dört haslet vardır ki, kimde bu hasletler bulunursa o kimse halis münâfiktir. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendisinde nifaktan bir haslet var demektir. O dört haslet şunlardır: Kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder. Konuşunca yalan söyler. Söz verince sözünde durmaz. Bir konuda taraf olduğunda haddi aşar, (haksızlık yapar, işi düşmanlığa dönüştürür)."¹²⁰⁶ İfadesinde bulunulmuştur.

¹²⁰⁰ Furkân, 25/26-29.

¹²⁰¹ Ahzâb, 66/66-68.

¹²⁰² Bkz. Mücâdile, 58/22.

¹²⁰³ Bkz. Yûnus, 10/62.

¹²⁰⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/52, Saf 61/14.

¹²⁰⁵ Bkz. Sâffât, 37/40, 74, 128, 160, 169; İnsân 76/6.

¹²⁰⁶ Müslim, İman, 1/25, (106), no:58, I, 78.

Kimisi vebalini bilerek, kimisi bilmeyerek eş, dost ve akraba, kavmiyetçilik veya milliyetçilik, cemaatçilik veya particalik, takımçılık veya grupçuluk, mezhepçilik veya terikatçılık hatta dindaşlık vesaire adı her ne olursa olsun, aynı payda sahipleri birbirlerinin çıkarını gözetmek üzere dayanışma içinde olurlar. Karşı tarafın haklı veya haksız olduğuna bakmaz; kendi taraftarının haksızlığını karşı tarafın haklılığına yeğler ve savunur. Hatta boynunun borcu ve onurlu bir hizmet sanır. Hâlbuki Allah (c.c.): *“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinerseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*¹²⁰⁷ Buyurmak suretiyle ortak paydada kim olursa olsun yakınlık ve ilişki derecesi ne olursa olsun taraftarlığın değil hakkın ve haklının mutlaka gözetilmesi gerektiğini vurgulayarak kişisel çıkar ve arzulara kanılmaması uyarısında bulunmuştur. Evet, kişi yakınları başta olmak üzere irtibatlı olduğu kişilerden yana taraf olup yardımcı olması gerekir, bu aynı zamanda sila’i-rahim olup onurlu ve erdemli bir davranıştır; fakat yapacağı yardımın gerek kendisine gerekse yardım edeceği tarafa kar ve zararını günü birlik değil, yakın ve uzun vadede maddî ve manevî, dünyevî ve en önemlisi de uhrevî boyutunu beraber düşünmesi gerekir. Bugün yarar olarak görünen bir davranış, yarın zarar ve hüsran olabilir! Onun için Allah (c.c.) taraftarlık ve yardımlaşmaya şöyle evrensel bir kriter getirmiştir: *“Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bazı kimselere beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”*¹²⁰⁸, *“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*¹²⁰⁹ Buna paralel olarak aynı şekilde İslâm

¹²⁰⁷ Nisâ, 4/135.

¹²⁰⁸ Mâide, 5/2.

¹²⁰⁹ Mâide, 5/8.

peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.): “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et” demesi üzerine “mazluma yardım etmeyi anladık da zalime nasıl yardım edelim” sorusu üzerine “onu zulmünden alıkoymakla”¹²¹⁰ cevabını vermesi bu evrensel ilkeyi pekiştirmiştir.

Naslardan gayet açık ve net anlaşılıyor ki, haksızlık üzerine yapılan yardımlaşma ve dayanışmalar ilk planda yardım görünse de, aslında birbirini günaha teşvik etmek ve işlenen günaha destek sunmakla günahın devamlılığını sağlamaktadır. Bu da dünya hayatında zalimlikle anılmaya, ahiret yurdunda hesabı çok ağır olacak bir günahla mahşer alanına çıkmaya neden olur ki, buna hiçbir akıl sahibi yardım demez/diyemez ve hiç kimse kendini ve sevdiklerini böyle bir duruma düşürmek istemez.

Kişi dost ve taraf seçiminde, “kişi dostunun (halîl) dini üzeredir”¹²¹¹ uyarısını dikkate alarak taraftar/dostunun sevgisinde veya aleyhtar/düşmanının husumetinde: “Dostunu severken ölçülü sev, günün birinde düşmanın olabilir. Düşmanına da buğzunu ölçülü yap, günün birinde dostun olabilir”¹²¹² peygamberî uyarıları dikkate alıp hassasiyetini koruyarak, ifrat veya tefrite kaçmamalıdır. Düşmanı bile olsa toplumu oluşturan bireyler arası ilişkilerde Kur’ân’ın önerdiği davranış ahlâkı şudur: “Hem iyilik de bir değildir, kötülük de. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. O zaman seninle kendi arasında bir düşmanlık olan kişinin, sanki samimi bir dost gibi olduğunu görürsün.”¹²¹³ Bireyler arası ilişkilerde bu davranış ahlâkıyla hareket edildiğinde düşmanlıkların bile bireylerden topluma, oradanda toplumlara doğru samimi dostluklara tebdil edeceği muhakkaktır.

Genelde insanlar, özelde mü’minler arasında çıkan problemlerde mü’min’in taraflar arasında tutumu ve hassasiyeti yukarıda nakledilen ilahî uyarıların mefhumuyla beraber şu olmalıdır: “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah,

¹²¹⁰ Buhârî, Mezâlim, 46/5, no:2444, III, 128.

¹²¹¹ Tirmizî, Zühd, 34/45, no:2378, IV, 589.

¹²¹² Tirmizî, el-Birr ve’s-Sile, 25/60. No:1997, IV, 360.

¹²¹³ Fussilet, 41/34.

*âdaletli davrananları sever.*¹²¹⁴ Böylece mü'min'in güçlü veya daha yakın olana değil; haklı olana taraf olup haksız olanı haksızlığından vazgeçirerek hakka dönmesini sağlama hassasiyeti olmalıdır. Zira Allah kişiye ve sahip olduklarına ondan daha yakındır. Dolayısıyla asıl gözetilecek haksız akraba ve taraftarların sevgisi değil; adil olmayı emreden Allah'ın (c.c.) sevgisidir ve bu sevgi her sevginin üstünde olmalıdır. Allah (c.c.) için sevmek, Allah (c.c.) için buğz etmek ve imanın tadına varmanın yolu bu olduğunu bilmek gerektir.¹²¹⁵ Nitekim bazı âyetlerde Allah sevgisinin bütün sevgilerden daha güçlü olması gerektiği,¹²¹⁶ bu sevginin başlıca alâmetinin Hz. Peygamber'e bağlılık ve onun yolundan gitmek olduğu bildirilmiştir.¹²¹⁷ Bu noktaya ulaşanlar Allah'ı (c.c.) seven, Allah'ın (c.c.) da kendilerini sevdiği kulları olup mü'minler karşısında alçak gönüllülüklerinden, inkârcılar karşısında onurlu duruşlarından övgüyle bahsedilen kimselerdir.¹²¹⁸

2-a. Şeytanın taraftarları (hizbüşşeytan): Kur'ânın niteliklerini detaylıca sıraladığı münâfik ve kâfirlerdir.¹²¹⁹

Şeytanın taraftarları anlamında kullanılan "hizbü's-şeytân" terkihi Mücâdele Suresi'nde "*hizbullah*" terkihiyle beraber ard arda gelmeleri birbirlerinin karşıtı olarak kullanıldıkları gösterilmektedir. Söz konusu Sure'de, "hizbü's-şeytân" (şeytanın taraftarları)nın kimler olduğunu belirttikten sonra "hizbullah"ın da kimler olduğunu belirtmiştir. İlgili âyetlerde¹²²⁰ "hizbü's-şeytân" (şeytanın taraftarları)nın kimler olduğu açıklanırken; Allah'ın (c.c.) gazap ettiği bir kavme taraf olup dostluk kuranlardan bahsedilerek bunların yanlış tutumlarına ve mâruz kalacakları kötü âkıbete işaret edildikten sonra şeytanın onları etkisi altına alıp Allah'ı (c.c.) unuttuğu belirtilir. Ayrıca "hizbü's-şeytân" tabiri, Fâtır Suresi'nde¹²²¹ şeytanın düşmanlığına değinildikten sonra taraftarlarını ateşe müstahak etmek için uğraştığını belirten bir konumda geçtiği görülmüştür.

¹²¹⁴ Hucurât, 49/9.

¹²¹⁵ Bkz. Buhârî, İman, 2/12, no:21, I, 13.

¹²¹⁶ Bkz. Bakara, 2/165.

¹²¹⁷ Bkz. Âl-i İmrân, 3/31.

¹²¹⁸ Bkz. Mâide, 5/54.

¹²¹⁹ Bkz. Fâtır, 35/6; Mücâdele, 58/19.

¹²²⁰ Bkz. Mücâdele, 58/14-21.

¹²²¹ Bkz. Fâtır, 35/6.

Müfessirler “hizbü’ş-şeytân” için “şeytanın ordusu, şeytanın orduları, şeytana tâbi olanlar” gibi karşılıklar vermişlerdir.¹²²² Bu âyetlerde “hizbü’ş-şeytân”, şeytanın kuşatması altında olduğu için Rabbini anmayı unutan, yalan yere yemin eden, insanları Allah’ın (c.c.) yolundan saptıran, Allah’a (c.c.) ve Resulü’ne düşmanlık eden, şeytanın oyuncağı haline gelip ilâhî mesajı unutan ve sonuçta azaba çarptırılmayı hak eden kimseler olarak nitelendirilmiştir. Fâtır Suresi’nde ayrıca şeytanın insanoğlu için bir düşman olduğu ve onu düşman olarak görmeyen kimselerin onun hizb/taftarı olacakları hatırlatılır. Bu kimseler onu veli¹²²³ edindikleri için dünya hayatında karanlıklara sürüklenecekleri,¹²²⁴ ahiret hayatında ise pişmanlık dolu bir cehennem hayatı yaşayacakları bildirilmiştir.¹²²⁵

Şeytandan taraf olanlar Allah (c.c.) dışında mabutlar edinirler, onları Allah’ı (c.c.) sever gibi severler.¹²²⁶ Bu sevgi onların gözlerini o kadar bürümüş ki “*Onların, Allah’ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah’a söverler. Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonra dönüşleri ancak Rablerinedir. O, yapmakta olduklarını kendilerine bildirecektir.*”¹²²⁷ Uyarısında bulunan Allah (c.c.) bunun nedenini de şöyle açıklamıştır: “*Kim, Rahmân’ın Zikri’ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar.*”¹²²⁸ Bunlar kendilerini şeytana o kadar kaptırmıştırlar ki, Kur’ân’ın ifadesiyle: “*Münâfık erkekler ve münâfık kadınlar birbirlerindedir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip, iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar Allah’ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münâfıklar, fasıkların ta kendileridir.*”¹²²⁹ Bunlar kötülüğü yaymada ve iyiliği yasaklamada bay bayan el birliğiyle çalışır, birbirlerine destek sunup birlik görüntüsünü verirler; fakat işin hakikatı ise şudur: Dünya hayatında Allah (c.c.) için

¹²²² Şevkânî, *Fethu’l-Kâdir*, 1471; Es-Sâbunî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 343.

¹²²³ Bkz. Bakara, 2/257; Nisâ, 4/76; A’râf, 7/27, 30.

¹²²⁴ Bkz. Bakara, 2/257.

¹²²⁵ Bkz. İbrahim, 14/21-22; Furkân, 25/27-29.

¹²²⁶ Bkz. Bakara, 2/165.

¹²²⁷ En’âm, 6/108.

¹²²⁸ Zuhuf, 43/36, 37.

¹²²⁹ Tevbe, 9/67.

bir arada bulunup taraftar olmayanlar birbirlerini aldatmaktan ve birbirlerini kullanmaktan kendilerini alıkoyamazlar. Onlar birlik görüntüsünü verirler; fakat kalpleri ve niyetleri farklıdır. Beraberlikleri çıkarlarının olduğu yere kadar devam eder; ondan sonra “bana ne” süreci başlar.¹²³⁰ Nitekim asırlar öncesi Hz. İbrahim’in Nemrutcuları uyardığı gibi: “*İbrahim onlara dedi ki: "Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp bir takım putlar edindiniz. Sonra Kıyâmet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lanet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır."*¹²³¹ Çünkü “*O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar.*”¹²³² İşte dünyada günah üzere kurulan dostlukların taraflara geri dönüşümü budur. Onların birlikleri, ittifakları, dostluk ve taraftarlıkları budur; etrafında birleştikleri ideolojilerinin, siyasî ve gayri siyasî partilerinin, cemaat ve cemiyetlerinin, kanun ve sistemlerinin, inanaç ve ibâdetlerinin gerçeği budur. Merkezinde Allah olmadıktan sonra dalâlete sürüklemekten başka bir şeye yaramaz, çürük ve dayanıksızdır. Kur’ân’ın deyimiyle: “*Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!*”¹²³³

Allah taraftarlığı (Hizbullah) dışındaki taraftarlıkların özveri ve diğergamlıkları yoktur; sıkıntıya gelemeyizler, dünya hayatında olsun,¹²³⁴ ahiret hayatında olsun egoisttirler. Sıkıntıyı sezince kendinden başkasını düşünmez; paçayı kurtarmaya bakarlar. Bu gerçeği Kur’ân şöyle anlatmaktadır: “*Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın.*”¹²³⁵ Fakat bu durumda olanların o gün samimi bir dostu olmayacağından¹²³⁶ herkesin şu uyarıyı dikkate alması istenmiştir: “*Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye*

¹²³⁰ Bkz. Haşir, 59/11, 17; En’âm, 6/128.

¹²³¹ Ankebût, 29/25.

¹²³² Zuhruf, 43/67.

¹²³³ Ankebût, 29/41.

¹²³⁴ Bkz. Haşir, 59/11, 17.

¹²³⁵ Me’âric, 70/11-14.

¹²³⁶ Bkz. Me’âric, 70/35.

*alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının.”*¹²³⁷

Dünya hayatında taraftarlık ve benzeri ilişkilerle birbirlerinin haksız menfaatlarını düşünüp gözetenler, haksızlık ve ahlâksızlıkta birbirini destekleyenler, aynı desteği ahiret hayatında birbirlerine sağlayamayacaklardır. Aksine günaha düşme konusunda birbirlerine yardımcı ve sebep oldukları için amansız bir çekişmeye girişecekler; birbirlerine düşman olup lanetleşecekler, birbirlerini suçlayıp daha çetin azaba uğratılmasını dileycekler ve isteyeceklerdir. Kur’ân konuyla ilgili âyetlerde aralarında geçen tartışmalardan çokça söz eder. Bunların bir kısmı şöyledir: “İnsanların hepsi Allah’ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: “Şüphesiz bizler size uymuştuk, şimdi siz az bir şey olsun Allah’ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?” Onlar da: “Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur” derler. İş bitirilince şeytan da diyecek ki: “Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah’a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır.”¹²³⁸ “İnkâr edenler: “Biz bu Kur’ân’a da ondan önceki kitaplara da asla inanmayız” dediler. Zalimler Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman hallerini bir görsen! Birbirlerine laf çevirip dururlar. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara: “Siz olmasaydınız biz mutlaka iman eden kimseler olurduk” derler. Büyüklük taslayanlar zayıf ve güçsüz görülenlere: “Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan alıkoyduk? Hayır, suçlu olanlar sizlerdiniz” derler. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, “Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize Allah’ı inkâr etmemizi ve O’na eşler koşmamızı emrediyordunuz” derler. Azabı görünce de içten içe pişmanlık duyarlar. Biz de inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar geçiririz. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir.”¹²³⁹, “(Kendi aralarında şöyle derler:) “İşte

¹²³⁷ Bakara, 2/123.

¹²³⁸ İbrahim, 14/21-22.

¹²³⁹ Sebe’, 34/31-33.

sizinle beraber cehenneme tıklacak bir grup. Onlara rahat ve huzur olmasın! Şüphesiz onlar cehenneme gireceklerdir." O grup da, "Hayır, size rahat ve huzur olmasın. Bu cehennemi bizim önümüze siz sürdünüz. Orası ne kötü durak yeridir!" der. Şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bunu bizim önümüze kim sürdüyse cehennemde onun azabını bir kat daha artır."¹²⁴⁰ Ve "(Ateşe giren) inkârcılar şöyle derler: "Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşağılıklardan olsunlar."¹²⁴¹, "Onlar, orada ebedi olarak kalacaklardır. Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır. Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, "keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik" diyecekler. Yine şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar." "Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat."¹²⁴²

2.5. Bencillik Duygusu (enaniyet)

Arapça dilinde karşılığı "enaniyet" olan "bencillik": Kişinin kendi ben'ini ve çıkarını yaşamın mutlak ilkesi yapma anlayışı; kendisini ve çıkarlarını başkalarının çıkarından üstün tutması vb. bencilce davranma ahlâkını ifade eder.¹²⁴³

Bencillik kelimesinin türetildiği "ben" kelimesinin Arap dilindeki karşılığı ise, "ene"dir. Arapça'da "ben" anlamına gelen "ene" kelimesinden yapılmış bir masdar isim olan "enâniyyet" kelimesi de "bencillik" anlamındadır. Bu kelime bu şekliyle Kur'ân-ı Kerim'de, hadislerde ve ilk döneme ait İslâmî kaynaklarda geçmediği, ancak muhalifini ifade eden "esere" ile "isti'sâr" (الأثرة، الاستئثار) kelimeleri bazı âyet,¹²⁴⁴ hadis¹²⁴⁵ ve diğer bazı kaynaklarda yer almıştır.¹²⁴⁶

¹²⁴⁰ Sâd, 38/59-61.

¹²⁴¹ Füssilet 41/29.

¹²⁴² Ahzâb, 33/65-68; Ayrıca bak. Bakara, 2/166-167; Ankebût, 29/25; Sebe', 34/42; Sâffât, 37/22-34; Sâd, 38/59-64; Mü'min, 40/47-48; Zuhruf, 43/38, 66; Hadîd, 57/13-15.

¹²⁴³ Hökelekli, Hayati. "enaniyet" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XI, 170.

¹²⁴⁴ Bkz. Haşir, 59/9.

¹²⁴⁵ Bkz. Buhârî, "fiten", 92/2, no:7052, 7055, 7057, IX, 47.

¹²⁴⁶ Hökelekli, "enaniyet" md., *DİA*, XI, 170.

Tasavvufta kişinin ene (ben) kelimesi ile kendini övüp öne çıkarttığı için ahlâkî anlamda kötü bir davranış olarak görülmüş ve “ben” demenin İblîs’e özgü bir davranış olduğu belirtilmiştir. Onlara göre şeytanın, “*Ben ondan daha üstünüm*”¹²⁴⁷, Firavun’un: “*Ben sizin en yüce Rabbinizim*”¹²⁴⁸ demesi tanrılık ve üstünlük iddiası taşıdığı için sakıncalı sayılmıştır. Hatta İblîs: “*Ben Âdem’den daha üstünüm*”¹²⁴⁹ dediği için lânetlenmiştir;¹²⁵⁰ fakat Kur’ân’da yer alan her “ene” sözü kibir ve gurur anlamı taşımadığı, hatta bazı âyetlerde¹²⁵¹ geçen ene’den tevazu anlamı çıkmaktadır.

İslâm âlimlerinden Said-i Nursî, insandaki en tehlikeli ve en zayıf damarının enaniyet olduğunu belirtip, onu okşamakla çok fena şeylerin yaptırılacağı uyarısında bulunurken¹²⁵² “İbn Haldûn eneyi: Sosyal ve siyasî hayatın önemli bir unsuru olarak görmüş, insan tabiatında “huluku’t-teellüh” dediği tanrılığa heveslenmeye varan bir egoizmin bulunduğunu, bir devletin kuruluşuna öncülük eden kişinin başlangıçta kendisini başkalarından fazla farklı görmezken, devletin ikinci aşamasında bütün yetkileri kendinde toplayarak mutlak bir hâkim haline geldiğini ve yönetime kimseyi ortak etmediğini belirtmiştir.”¹²⁵³ Gazzâlî’ye göre ise: İnsanın kendi dışındaki her şeyle ve herkesle olan bütün ilişkilerinin temelinde ben merkezli bir yaklaşım vardır. Bu nedenle insan kendini herkesten üstün ve seçkin kılmak ister; çünkü “her insanın içinde Firavun’a: “*Ben sizin en yüce tanrınızım*” dedirten bir şey vardır.”¹²⁵⁴

Bu tesbitlerin ortaya koyduğu ve daha ileride nakledilecek âyet ve hadislerin ifade ettiği tehlike ve sakıncalar göz önünde bulundurulduğunda, bencilliğin ne kadar yıkıcı bir etkiye sahip olduğu kolaylıkla anlaşılır. Kul ile Rabbi arasına girerek O’nu anıp ibâdet etmekten, hakka uyup hakkı söylemekten, ahiret yurdunu dileyip dünyayı fani görmekten alıkoyan en önemli etkenlerden birinin bencillik/enaniyet

¹²⁴⁷ A’râf, 7/12.

¹²⁴⁸ Nâziât, 79/24.

¹²⁴⁹ A’râf, 7/12.

¹²⁵⁰ Uludağ, Süleyman. “ene” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XI, 232.

¹²⁵¹ Bkz. Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

¹²⁵² Bediüzzaman, *Mektubat*, 478.

¹²⁵³ Uludağ, “ene” md., *DİA*, XI, 233.

¹²⁵⁴ Hökelekli, “enaniyet” md., *DİA*, XI, 170.

olduğu anlaşılır. Şeytan ve nefsin desiselerini tanıyıp onlardan koruma anlayışını, marifet ve ferasetini yok eden; insanı esir düşürüp boyunduruk altına alan en tehlikeli illetlerden birisi de yine bencillik (enaniyet) olduğu anlaşılır. Dolayısıyla hakka ulaşma yolunda insanın önündeki en büyük engel yine insanın kendisidir. Bu gerçeği Allah (c.c.): *“Ey iman edenler! Siz (kendi nefsinize mukayit olun) kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez.”*¹²⁵⁵ İfadesiyle dile getirerek kişinin ilahî maksada ulaşması için kendi (şahsiyeti)ni kendi (ben)liğinden geçirmesi lazımdır.

*“Şüphesiz, insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır.”*¹²⁵⁶ Âyetin mefhumundan anlaşıldığı üzere bencillik ve cimrilik insanın tabiatında var olan birer illetirler. Bu illetlerin kapsamı dışında kalanların ise kimler olduğu hakkında muteakip âyetlerde bilgi verilmiştir. Bu başlıkta aldatma araçlarının en tehlikelilerinden biri olan bencillik ve ondan doğan tehlike ve zararların ne denli büyük olduğu; karşı tedbir ve uyarıların neler olduğu hakkında âyet, hadis ve bazı tarihi vakaların ışığında ele alınacaktır.

Bencilliğin arz ettiği en büyük tehlike: Kişinin sadece kendi nefsinin, çıkarlarını ve mutluluğunu düşünmesidir; başkasının huzur ve mutluluğunu umursamamasıdır. Dahası hayatın merkezine kendisini koyup etrafındaki her şeyi ve herkesi kendi yararına kullanma çabası içine girerek çıkarıcı bir tutum sergilemesidir.

İslâmî kaynaklarda enaniyet terimiyle ele alınan bu çıkarıcı tutumu yeren pekçok ifade bulunmaktadır. Günümüzde bir ahlâk ve psikoloji terimi olarak kullanılan “insanın yalnız kendisiyle ilgilenmesi, ilişkide bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanma isteği” (egoizm) ve “kendini üstün görme, dolayısıyla kendini herşeyin amacı olarak kabul etme eğilimi (egosantrizm) anlamındaki bencilliği/enâniyeti yeren ifadelerden bazıları şöyledir: *“Allah’ın size rızık olarak verdiği şeylerden yoksullara infak edin” denildiğinde onların: “Allah’ın geçimini sağlayabileceği kimseleri biz mi besleyeceğiz?”*¹²⁵⁷ Ayrıca Firavun’un kendi halkına, *“Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan*

¹²⁵⁵ Mâide, 5/105.

¹²⁵⁶ Me’âric, 70/19-21.

¹²⁵⁷ Yâsîn, 36/47.

akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz?” ¹²⁵⁸ Ve “*Ben sizin en yüce tanrınızım*” ¹²⁵⁹ demesi, Karûn’un elindeki bütün imkânlarla kendi bilgisiyle kavuştuğunu iddia etmesi ¹²⁶⁰ Kur’ân-ı Kerim’de işaret edilen yerilmiş bencillik (egoizim ve egosantrizim) örnekleridir. “Başta Kur’ân olmak üzere İslâm ahlâkına dair bütün kaynaklarda kibir, ucb, buhl ve şuh (cimrilik), haset etme, kin gütme, fahr gibi kavramlarla ifade edilen ve enâniyet duygusundan kaynaklanan bencil eğilimler yanlış ve kötü kabul edilmiş, bunların yerine alçak gönüllülük, sevgi, dostluk, yardımlaşma ve dayanışma gibi erdemlerin geliştirilmesi istenmiştir.”¹²⁶¹

Şeytanın kendilerini fakirlikle korkuttuğu bencil kimseler¹²⁶² paylaşmaya açık olmadıkları için sahip olduklarını bir başkasıyla paylaşmak istemez,¹²⁶³ cimrileşir, hep daha fazlasını isteyerek hırsına yenik düşerek kıskanç, açgözlü ve tamahkâr biri oluverir. Yakalandığı kıskançlıktan dolayı kendisinden daha mutlu, daha zengin, daha başarılı, daha sağlıklı birilerinin varlığına tahammül edemez hale gelir; sahip oldukları bu özellikleri nedeniyle onlara kin gütmeye başlar.¹²⁶⁴

Şöyle geriye dönüp geçmişe bakıldığında: İblis’i şeytanlaştıranın; Nemrut’u, Firavun’u ve benzer karakterli kişileri kandırıp ilahlaştıranın, tekebbürlendirip azgınlaştırarak hakka karşı koyduranın bencilliklerinden (enaniyet) başka bir şey olmadığı görülecektir.¹²⁶⁵ Aynı şekilde tarihte yapılan haksızlıkların, savaşların, aldatma ve kandırmaların temelinde çoğunlukla yine bencillik yatmaktadır. Nitekim bencilliğin eseri olan cimrilik yüzünden geçmiş milletlerin haramları helal kılarak birbirlerinin kutsallarına saldırdıklarını, birbirlerinin kanını döktüklerini ve bu sebeple helak olduklarını¹²⁶⁶ bidiren İslâm peygamberi Hz. Muhammed, (s.a.v.) bu kötü tutumdan ümmetinin sakınması gerektiğini belirtmiştir. İlgili âyet ve hadisler bencillik ve dışa vurumu olan cimriliğin bireyler arası zararlarını ifade ettiği gibi

¹²⁵⁸ Zuhruf, 43/51.

¹²⁵⁹ Nâziât 79/24; Zuhruf, 43/51, 52.

¹²⁶⁰ Bkz. Kasas, 28/76-79.

¹²⁶¹ Hökelekli, “enâniyet” md., *DİA*, XI, 170.

¹²⁶² Bkz. Bakara, 2/268.

¹²⁶³ Bkz. Yâsîn, 36/47.

¹²⁶⁴ Bkz. Mâide, 5/30; A’râf, 7/12; İsrâ, 17/62; Yûsuf, 12/5; Sâd, 38/71-85.

¹²⁶⁵ Bkz. S. Bkz. A’râf, 7/12; Sâd, 38/76; Bakara, 2/258; Nâziât 79/24; Kasas, 28/78.

¹²⁶⁶ Bkz. Müslim, *Birr*, 45/15, (56), no:2578, IV, 1996.

bireylerden oluşan toplum arası zararlarınada işaret etmektedirler; çünkü bencilce davranışlar insanlar arasında yardımlaşma, dayanışma ve işbirliğe engel olur, rekabet ve düşmanlık duygularını körükler. Kendisinden başkasını düşünmeyen, bir arada bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanan, her şeyi isteyen; fakat hiçbir şey vermeyen, açgözlü, cimri ve tamahkâr olan bencil bireylerin bir arada huzurlu bir toplum oluşturması mümkün değildir. Bu tehlikeye dikkat çekmek ve insanları özellikle de inananları bu tehlikeli akıbetten korumak için İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.): “İnsanda bulunan huyların en kötüsü aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır”¹²⁶⁷, “Âdemoğlu malım malım der acaba ey âdemoğlu malından yeyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (ahirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başka sana ait olan bir şey var mı?”¹²⁶⁸ Diyerek uyarıda bulunmuştur. Ayrıca bencilik ve eseri olan cimriliğin tersi bir anlayışı oluşturmak için Allah’tan aldığı vahiy doğrultusunda ashabına daima mallarını Allah’ın (c.c.) rızasını kazanma uğruna sadaka vermelerini,¹²⁶⁹ hediyeleşmelerini¹²⁷⁰ ve digergam olup birbirlerinin derdiyle dertlenmelerini¹²⁷¹ öğütlemiştir. Onları paylaşmaya,¹²⁷² yardımlaşmaya,¹²⁷³ hatta başkasını kendine tercih etmeye azmetmek¹²⁷⁴ suretiyle cimriliğin önüne geçerek bencilce duygularını kontrol altına almalarını teşvik ettiği görülmüştür. Zira bu tehlikeli akıbetten kurtulmanın en sağlıklı yolu cimriliğin kaynağı olan enaniyeti kurutacak olan diğergamlığı ve i’sarı benimsemektir.

İslâm dini bu konuda o kadar hassastır ki, çölde fazla suyu olduğu halde susamış bir yolcudan esirgeyen kimse için rivayette: Kıyâmet günü Allah’ın (c.c.) kendisine bakmayacağı, konuşmayacağı, temize çıkarmayacağı ve elim azaba uğrayacağı üç kişiden biri olduğu;¹²⁷⁵ Allah rızası için kendisinden bir şey

¹²⁶⁷ Bkz. Ebû Dâvûd, Cihad, 15/22, no:2511, III, 12.

¹²⁶⁸ Müslim, Zühhd, 53/-, (3), no:2958, IV, 2273.

¹²⁶⁹ Bkz. Bakara, 2/245, 261,262-274; Münâfikûn, 63/10; Müzemmil 73/20.

¹²⁷⁰ Bkz. Tirmizî, el-Vela vel-Hibe, 29/6, no:2130, IV, 441; Malik b. Enes, Hüsnu’l-Huluk, 47/4, no:16, II, 908.

¹²⁷¹ Bkz. Buhârî, Edeb, 78/27, no:6011, VIII, 10; Müslim, Birr, 45/17, (66), no:2586, IV, 1999.

¹²⁷² Bkz. Buhârî, Et’ime, 70/11, no:5392, VII, 71.

¹²⁷³ Bkz. Mâide, 5/2; Buhârî, Mezâlim, 46/5, no:2444, III, 128; Müslim, Zikir ve Dua, 48/11, (38), no:2699, IV, 2074.

¹²⁷⁴ Bkz. Haşr, 59/9; Müslim, Eşribe, 36/32, (172-173), no:2054, III, 1624.

¹²⁷⁵ Bkz. Müslim, İman, 1/46, (173), no:108, I, 103.

istendiğinde vermeyen kişi için de: İnsanların en şerlisi olduğu ifadesinde bulunulmuştur.¹²⁷⁶ Hatta *“Biriniz (din) kardeşine danıştığı zaman, danışılan kimse ona (yararlı gördüğü) görüşünü belirtsin.”*¹²⁷⁷ *“Bir topluluğa imamlık yapan kimse sadece kendisi için dua edipte onlara dua etmemelik yapmasın. Böyle yaptığı takdirde onlara ihanet etmiş olur.”*¹²⁷⁸ İfadelerinde bulunulmuştur. Böylece İslâm dininde bir yudum sudan bir duaya kadar, bir yardımdan bir doğru fikri paylaşmaya kadar insan hayatını ilgilendiren bütün konularda bencillik ve cimrilik yadırganmış ve hoş karşılanmamıştır.

Bu hususta İslâm dini kendi mensuplarına: *“Mü'minler birbirlerini sevmede birbirlerine şefkat ve merhamet göstermede tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”*¹²⁷⁹, *“Yanı başında komşusunun aç olduğunu bildiği hâlde, tok yatan bana iman etmiş olamaz.”*¹²⁸⁰ Anlayışını getirmiştir.

Hadislerden anlaşıldığı üzere bu anlayış müslümanın vurdumduymaz ve neme lazımcı olamayacağı, olmaması gerektiği anlayışıdır.¹²⁸¹ Ayrıca Allah (c.c.), hangi şartlarda olursa olsun, inanan-inanmayan, dost veya düşman, kim olursa olsun bir mü'minin ona karşı çıkarını düşünerek bencillik yapmaması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Öyle ise, adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*¹²⁸²

¹²⁷⁶ Bkz. Tirmizî, Fezail'ül-Cihad, 20/18, no:1652, IV, 182.

¹²⁷⁷ İbn-i Mâce, Edep, 33/37, no:3747, II, 1233.

¹²⁷⁸ Ebû Dâvûd, Teharet, 1/43, no:90, 91, I, 22, 23.

¹²⁷⁹ Müslim, Birr, 45/17, (66), no:2586, IV, 1999.

¹²⁸⁰ Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1994, VIII, 306.

¹²⁸¹ Bkz. Buhârî, Edeb, 78/27, no:6011, VIII, 10.

¹²⁸² Nisâ, 4/135, krş. Mâide, 5/2, 8.

İnanmayanlarda ise, hâkim düşün de egoistliktir. Özveri ve diğergamlıkları yoktur, bu yüzden sıkıntıya gelemeler, tehlikeyi sezince dünya hayatında olsun¹²⁸³ ahiret hayatında olsun bencildir, kendinden başkasını düşünmez; paçayı kurtarmaya bakar. Kur'ân'ın ifadesiyle: Bunlar dünya hayatında *"Onlara, "Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden Allah yolunda harcayın" denildiği zaman, inkâr edenler iman edenlere: "Allah'ın, dilemiş olsa kendilerini doyurabileceği kimselere mi yedireceğiz? Siz ancak apaçık bir sapıklık içindesiniz" derler.*"¹²⁸⁴ Bunlar ahiret hayatlarında ise, daha vahim bir bencillik sergilerler. Şöyle ki: *"Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın.*"¹²⁸⁵ Bu ifadelerle söz konusu kimseler yerilirken, bencillikten uzak inananlar için ise bunun aksine: *"Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.*"¹²⁸⁶ İfadeleriyle diğergamlık ve özverilerine, fedakârlık ve yardımseverliklerine dikat çekilerek takdir edilmişlerdir.

Netice olarak: İnsanı kandırıp haktan uzaklaştıran bu illetin önüne geçmek için yukarıda geçen âyet ve hadislerin gereğini yerine getiren örnek şahsiyetlerin izinde olmak lazım. Kur'ân'ın övdüğü bu şahsiyetlerin örnek davranışları âyetlerde şöyle yer almıştır: *"Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*"¹²⁸⁷ Yani ahiret saadetini elde etme arzusuyla başkasının iyiliğini ve mutluluğunu kendine ve kendi zevklerine tercih etmek, başkasının ihtiyacını kendi ihtiyaçlarından daha önde tutmak; fakat bunu yaparken şu Kur'ân'î formülü gözardı etmemek lazım: *"Eli sıkı*

¹²⁸³ Bkz. Haşır, 59/11, 17.

¹²⁸⁴ Yâsîn, 36/47.

¹²⁸⁵ Me'âric, 70/11.

¹²⁸⁶ İnsan, 76/8, 9.

¹²⁸⁷ Haşır, 59/9.

olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın”¹²⁸⁸ Tabî ki bu fedakârlık ve anlayış karşılıklı olması lazım. Herkes başkası için aynı “isarı” düşünmesi lazım ki, arada birileri uyanıklık ve başkasının sırtından geçinme fırsatçılığını yaparak bu anlayışta olan kimselerin iyi niyet ve duygularını sömürmesin; İslâm’ın ve Müslümanın bu yardımseverlik anlayışını suistimal etmesin. Bu noktada mü’min’in de gerekenleri yapma konusunda ferasetli olması lazım. Özetle: Kur’ân’ın bireyler arası ilişkilerde önerdiği anlayış tarzı “ne enaniyet ne de enayilik; Allah’ın (c.c.) istediği halisane bir fedailik”tir.

2.6. Korku Duygusu

Korku duygusu mezmum/menfi olabileceği gibi memduh/müsbet de olabilir. Konunun devamında delilleriye tekrar değineceği bu ayırım yerine, zamanına, şekline ve özellikle de doğuracağı sonuca göre şekillenir. Buna göre şekillenen söz konusu duygunun memduh/müsbet olanına korku; mezmum/menfi olanına ise, korkaklık denilmektedir. Arap dilinde birden fazla karşılığı olan bu (korku) sözcüğün mezmum/menfi (korkaklık) olanı genellikle “cübn”, memduh/müsbet (korku) olanı da genellikle “havf ve haşyet” sözcükleriyle ifade edilir.

Korkaklık sözcüğünün arapça karşılığı olan “cübn/cebânet” sözcüğü: Cesaret ve atılganlık gösterilmesi gereken yerlerde korkup çekinmeye yol açan ruhî zaaf; akliselimin cesaretli olmayı gerektirdiği hallerde korku ve telâşa kapılma halini ifade etmek için kullanılmaktadır.¹²⁸⁹

Korku sözcüğünün arapça karşılığı -genellikle- “havf ve haşyet” olan sözcükler: “Korkmak, kaygılanmak, endişe duymak; hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku şeklinde tanımlanmış ve tasavvuf literatüründe Allah korkusu ve âhîret hayatıyla ilgili ağır endişeler için kullanılan bir terim haline getirilmiştir.¹²⁹⁰

¹²⁸⁸ İsrâ, 17/29.

¹²⁸⁹ Çağrı, Mustafa, “korkaklık” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, TDV. Yay. 2002, XXVI, 203.

¹²⁹⁰ Kara, Mustafa, “havf” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1997, XVI, 529.

Kur'ân-ı Kerim'de sıkça kullanılan havf, haşyet, takvâ, işfâk, vecel ve rehbet gibi korku anlamını içeren sözcükler yüz yirmi dört kere geçerken;¹²⁹¹ “cübñ” sözcüğü hiç geçmemektedir. Ortak özellikleri korku olan bu sözcüklerin önemli bir ayırım noktası vardır. Zira bu sözcüklerin “geçtiği âyetlerin önemli bir kısmı daha çok ahlâkî ve dinî sebeplerden dolayı hissedilen şuurlu endişeyi, Allah'a (c.c.) karşı gelmekten, O'nun koyduğu yasakları ihlâl etmekten ve bunun sonucunda cezalandırılmaktan duyulan korkuyu” ifade ederken, cübñ sözcüğü: “Gerçek veya hayalî bir tehlike karşısında kişinin hissettiği kontrol edilemez, önlenemez, panik derecesine kadar varabilen bir tedirginlik ve telâş halî” için kullanılmaktadır.¹²⁹² Anlamlarından, kullanım ve ayırım noktalarından anlaşılacağı üzere şeytan ve avanelerinin insanı aldatıp kandırmada kullandıkları “korku duygusu”: Mutlak olmayıp mezmum/menfi olan korkaklık duygusudur.

Şeytan ve avanelerinin aldatma yöntem ve araçlarından birisi olan bu duygunun nasıl işlendiği; kulun rabine ulaşma yolunda nasıl da korkunç bir hendeğe dönüştürüldüğüyle alakalı Bediüzzaman Said'i Nursî şöyle bir tesbitte bulunmuştur: “İnsanda en mühim ve esaslı bir his, hiss-i havftır. Dessas zalimler, bu korku damarından çok istifade etmektedirler; onunla korkakları gemlendiriyorlar. Ehl-i dünyanın hafiyeleri ve ehl-i dalâletin propagandacıları, avâmın ve bilhassa ulemanın bu damarından çok istifade ediyorlar, korkutuyorlar, evhamlarını tahrik ediyorlar. Meselâ, nasıl ki damda bir adamı tehlikeye atmak için, bir dessas adam, o evhamlının nazarında zararlı görünen bir şeyi gösterip, vehmini tahrik edip, kova kova, tâ damın kenarına gelir, baş aşağı düşürür, boynu kırılır. Aynen onun gibi, çok ehemmiyetsiz evhamla çok ehemmiyetli şeyleri feda ettiriyorlar. Hattâ bir sinek beni ısırmasın diyerek, yılanın ağzına girer... "Cenâb-ı Hak havf damarını hıfz-ı hayat için vermiş, hayatı tahrip için değil. Ve hayatı ağır ve müşkül ve elîm ve azap yapmak için vermemiştir.”¹²⁹³

Şeytanın etkisinde kalan kişi fakirlik korkusuyla zekât, sadaka ve benzeri malî dinî vecibeleri yerine getirmez.¹²⁹⁴ Fakirliğini engellemek için faiz ve haksız kazanç

¹²⁹¹ Kara, “havf” md., *DİA*, XVI, 529.

¹²⁹² Çağrı, “korkaklık” md., *DİA*, XXVI, 203.

¹²⁹³ Bediüzzaman, *Mektubat*, 468-469.

¹²⁹⁴ Bakara, 2/268; Nisâ, 4/37, 38.

yollarına bulaşır.¹²⁹⁵ Ölüm korkusundan ilahî dini müdafadan ve hakkın ikamesinden kaçır.¹²⁹⁶ Bu korku bazılarında o kadar ilerlemiş ki, Allah (c.c.) onların halini şöyle anlatmaktadır: “*Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve "Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyeseydin ya!" derler.*”¹²⁹⁷

Korku ve korkaklık öyle bir şeydir ki, insana öz evladını öldürtür. Örneğin, cahiliye döneminde kimisi açlık,¹²⁹⁸ kimisi aşağılanma korkusuyla evladını öldürmüştür.¹²⁹⁹ Aynı şekilde modern çağda da kimisi maddî imkânların yetemeyeceği (yani açlık) korkusuyla, kimisi fiziksel bozukluk, kimisi yaşam konforunu kaçırma korkusuyla, kimisi de daha başka korkularla aile planlaması adı altında cerrahî ve gayri cerrahî olan değişik yöntemlerle, olabilecek evlatlarını yok ederler.

Korku: İnsanların inanmalarını, inananların da dinî görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyi engellemek için şeytan ve taraftarlarının eskiden beri başvurdukları aldatma yöntemlerindedir. Ayıplamak, kınamak, işten atmak, arkadaşlığı kesmek, tehdit ve şantaj... gibi fizikî ve psikolojik baskılarla ve insanları korkutabilecekleri her yöntemle korkuturlar. Bu yöntemlerine karşı Kur’ân-ı Kerim’de: “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir*”¹³⁰⁰ ifadeleriyle özelde inananlar, genelde bütün insanlar uyarılmışlardır. Ayrıca hadiste: “*İnsanda bulunan huyların en kötüsü aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır*”¹³⁰¹ ifadeleriyle bu uyarı pekiştirilmiştir.

Genel olarak: İnsanlar hakkında düşünülebilen en kötü ve alçaltıcı iki huyun cimrilik ve korkaklık olduğunu belirten İslâm peygamberi Hz. Muhammet (s.a.v.) duasında Allah’a (c.c.) sığındığı sıkıntılı durumlar ve kötülükler arasında korkaklığı

¹²⁹⁵ Bkz. Bakara, 2/188.

¹²⁹⁶ Bkz. Ahzâb, 33/16, 19.

¹²⁹⁷ Nisâ, 4/77.

¹²⁹⁸ Bkz. İsrâ, 17/31.

¹²⁹⁹ Bkz. Nahl, 16/58, 59.

¹³⁰⁰ Bakara, 2/268.

¹³⁰¹ Ebû Dâvûd, Cihad, 15/22, no:2511, III, 12.

da zikrettiği görülmüştür.¹³⁰² Ayrıca müslümanlara haklarını, inanç ve değerlerini koruyup savunma; düşmana karşı koyma konularında cesaret ve kahramanlık duyguları aşıl原因an âyet ve hadislerde dolaylı olarak korkaklığın bir erdemsizlik olduğu da ifade edilmiştir. Bunun yanında korkulması gereken yerlerin de olduğunu ifade eden âyetler de mevcuttur; fakat korku anlamına gelen “havf” ve “haşyet” kavramlarının yer aldığı bu âyetlere bakıldığında mü’minler insanlardan ve düşmanlarından değil; Allah’tan korkup çekinmeye, O’nun buyruk ve yasakları çerçevesinde hareket etmeye çağrıldıkları görülmektedir.¹³⁰³ Bu durumda her korkunun erdemsizlik olmadığı, bu nedenle -konunun başında da ifade edildiği gibi- korkular arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki: Allah’tan olmayan korkular hidayetden ve rızai bariden uzaklaştırıp dalâlet ve kötülöklere sevk ettiği için erdemsizliktir; fakat Allah’tan gelen korkular bir otokontrol mekanizmasını oluşturarak, her türlü kötölüğün önüne bir set çekip ilgili kişiyi günah ve isyana düşmekten koruduğu için erdemlidir. Her ne kadar aynı kelimeyle ifade ediliyorlarsa da birincisi korkaklıktır: yerilen ve erdemsiz olanıdır; ikicisi ise korkudur: Övülen ve erdem olanıdır.

Ayrıca âyetlerin ifadelerine göre korkunun iki kaynağı vardır: Biri Allah, diğeri şeytandır. İlgili âyetlerde şeytanın kendi dostlarını korkuttuğu, inananların ise; onlardan değil, Allah’tan korkmaları gerektiği bildirilmiştir.¹³⁰⁴ Allah’ın (c.c.) hidayetine uyan, iyi bir mü’min olarak kendini Allah’a (c.c.) teslim eden, “Rabbinin makamı”ndan korkup ona göre hayatını düzenleyen, iman edip iyilik ve barış yolunda çaba harcayan, iman ettikten sonra istikamet üzere olan (Allah dostu) kimselerin korkuları Allah kaynaklıdır. Bu nedenle korkuları emniyete dönüşecek, dünya hayatında şeytan ve taraftarlarından; ahiret hayatında da o günün ahvalinden dolayı herhangi bir korku ve üzüntüleri olmayacaktır.¹³⁰⁵

Yukarıda kısaca temas edildiği gibi konuyla ilgili âyetler incelendiğinde, insanda tabi’î olarak var olan korku duygusunun eskiden beri şeytan ve taraftarlarının

¹³⁰² Bkz. Buhârî, Daavât, 80/35, 36, 37, 39, 41, no:6363, 6365, 6367, 6369, 6371, VIII, 78, 79; Müslim, Zikir, 48/15, (50), no:2706, IV, 2079.

¹³⁰³ Bkz. Bakara, 2/150; Âl-i İmrân, 3/175; Ahzâb, 33/37.

¹³⁰⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/175. Krş. Mâide, 5/28, 6/15; Meryem, 19/45; Hûd, 11/26, 84; Gafir 40/26.

¹³⁰⁵ Bkz. Bakara, 2/38; Bakara, 2/112; Hûd, 11/103; İbrâhim 14/14; Rahmân, 55/46; En’âm, 6/48; Ahkâf, 46/13; Yûnus, 10/62.

yardımlaşarak, el birliğiyle -peygamberler dâhil- insanları doğru yoldan ayırmak için başvurdukları aldatma yöntemlerinden biri olduğu anlaşılır.¹³⁰⁶ Peygamberler tarihine bakıldığında korkutmak üzere can ve mal konusunda fizikî ve psikolojik baskı ve şiddetin her peygamber ve taraftarlarına uygulandığı görülür. Örneğin; inanmayanlar, Hz. Nûh'a (a.s.) "*Dediler ki: "Ey Nûh! (Bu işten) vazgeçmezsen mutlaka taşlananlardan olacaksın!"*",¹³⁰⁷ Hz. İbrahim'e (a.s.) "*Babası: "Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!" dedi.*",¹³⁰⁸ Hz. Lut'a (a.s.) "*Kavminin cevabı ise sadece, "Çıkarın bunları memleketinizden! Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlar!..."*" demek oldu."¹³⁰⁹ Ve "*Şuayb'ın kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: "Ey Şuayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız.*"¹³¹⁰ Hz. Mûsâ ve taraftarlarını korkutup inançlarından vazgeçirtmek için uygulanan baskı ve şiddetin ise hangi boyutlara ulaştığı Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: "*Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. "Âlemlerin Rabbine iman ettik" dediler. "Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine." Firavun: "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha!" dedi. "Şüphesiz bu halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz!" "Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da (ibret olsun diye) sizin tümünüzü elbette asacağım." Dediler ki: "Biz mutlaka Rabbimize döneceğiz." "Sen sırf, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize huç duyuyorsun. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak bizim canımızı al." Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Sen (sihirbazları cezalandıracaksın da) Mûsâ'yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarırsınlar, seni ve ilahlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?" Firavun, "Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz?" dedi. Mûsâ kavmine: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Ona, kullarından dilediğini mirasçı kılar. Sonuç*

¹³⁰⁶ Bkz. Bakara, 2/268; Al-i İmrân, 3/175; En'âm, 6/112-113.

¹³⁰⁷ Şu'arâ, 26/116.

¹³⁰⁸ Meryem, 19/46.

¹³⁰⁹ A'râf, 7/82.

¹³¹⁰ A'râf, 7/88.

Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır" dedi."¹³¹¹ "Fıravun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi. Çünkü Fıravun o yerde zorba bir kişi idi. O gerçekten aşırı gidenlerdendi."¹³¹² Ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ve taraftarlarına da kavimleri tarafından uygulanan baskı ve şiddeti Kur'ân şöyle bahseder: "Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır."¹³¹³ "Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki Allah'ın yardımı pek yakındır."¹³¹⁴ Bu son âyette Allah (c.c.) bir taraftan korkutmak üzere inananlara uygulanan baskı ve şiddetin genelliğini ve tarihselliğini vurgularken diğer taraftan da bunun geçici bir durum olduğunu, daha önce inananların başına geldiği gibi onların da başına gelen bir sınağa olduğunu belirterek Peygamberine ve taraftarlarına teselli vermektedir.

Kur'ânda tarih içinde baskı ve şiddete maruz kalmış bazı kimseler ve suçluların kimler olduğu -zikri geçenler gibi- detaylı bir şekilde açıklanırken, bazılarından da (Bürûc Suresi'nde olduğu gibi) sadece uğradıkları baskı, şiddet, dehşet ve nedeni anlatılmakla yetinilmiştir. Söz konusu Surede: "Burçlarla dolu göğe andolsun, Va'dedilmiş güne (Kıyâmete) andolsun, Şâhitlik edene ve şahitlik edilene andolsun ki, (mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir. O vakit, ateşin etrafında oturmuş, mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Onlar mü'minlere ancak; göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye layık Allah'a iman ettikleri için kızıyorlardı. Allah her şeye şahittir."¹³¹⁵ İfadesinde bulunularak tarihte yaşanan ve inananlara yaşatılan baskı ve şiddetin, korku ve dehşetin ulaştığı boyutlar hatırlatılmıştır; ancak her ne olursa olsun inananların inançlarından vazgeçmeyip sebat etmeleri gerektiği

¹³¹¹ A'râf, 7/120-128.

¹³¹² Yûnus, 10/83.

¹³¹³ Enfâl, 8/30.

¹³¹⁴ Bakara, 2/214.

¹³¹⁵ Bürûc, 85/1-9.

de aynı zamanda telkin edilmiştir. Özellikle zikri geçen bir öceki âyette¹³¹⁶ ve Mâide Suresinin elli dördüncü âyetinde yer alan: “Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar”¹³¹⁷ ifadesiyle inananların yersiz, ehemmiyetsiz ve geçici korkulara yenilip aldanılmamaları gerektiği üzerinde durulmuştur.

Konuyla alakalı çok sayıda örneklerin sıralanabileceği korku ve şiddet yöntemleriyle şeytan ve taraftarları insanları iman etmekten alıkoymanın, inananları da inançlarından vazgeçirmenin veya inanaçlarının gereğini yerine getirmelerini engellemelerinin arka planında yatan şeyin, yeryüzünde şeytanî bir diktatörlük ve korku iparatorluğu kurmaktır. Buna karşılık Allah (c.c.): “O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden korkun.”¹³¹⁸ Diyerek inananların korku yaygaralarını koparanlara aldırış etmemelerini istemiştir. Gerçek mü'minlerin bu planlara karşı duruş ve tavırlarını anlatan âyette: “Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine: “İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun” dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” dediler.”¹³¹⁹ İfadesiyle açıklanmıştır.

Ayrıca: “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”¹³²⁰ İfadesiyle dünya hayatının değişik türden sınavların yapıldığı bilgisi paylaşılmıştır. Bu sınavlardan bir tanesinin korku olduğu, bununla kimin inanancında samimi olup kimin olmadığı günyüzüne çıkartılması için yapıldığı aşikârdır. Nitekim bir âyette: “İnsanlar, “İnandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancılara da mutlaka bilir.”¹³²¹ İşte bu maksatla inanmayanlara korku yayma fırsatı verilmiş ve insanların özellikle de inananların türlü türlü sıkıntılara uğramalarına müsaade edilmiştir. Aynı uyarı ve öneriler Kur’ân’ın birçok âyetinde yer aldığı görülmüştür.

¹³¹⁶ Bkz. Bakara, 2/214.

¹³¹⁷ Mâide, 5/54.

¹³¹⁸ Âl-i İmrân, 3/175.

¹³¹⁹ Âl-i İmrân, 3/173.

¹³²⁰ Bakara, 2/155.

¹³²¹ Ankebût, 29/2, 3.

Netice itibarı ile mü'minde korku olmalı; ama korkak olmamalıdır. Allah'ın (c.c.) rızasını kaybetme korkusu olmalı ki, dinî vecibelerini hakkıyla yerine getirsin. Allah korkusu olmalı ki şeytandan, hizbinden ve kendi nefsinden gelecek dünyevî korku ve kaygılara karşı cesur olsun; yersiz, gereksiz ve aldatıcı korkularına kanıpta rızai bariyi ve seadeti ebediyeyi kaybetmesin. Zira Allah'tan korkan hiçbir şeyden korkmaz,¹³²² Allah'tan korkmayan her şeyden korkar.¹³²³ Öyleyse mü'min korkmalı; ama korkak olmamalıdır.

2.7. Dinî Hassasiyetlerin İstismar Edilmesi

İstismar: Türkçe'ye Arapça'dan geçen ve sözlük anlamı olarak iyi niyeti kötüye kullanma, yararlanma, semeresini alma ve sömürme anlamına gelen bir sözcüktür.

İstismar etmek, bir kişinin ya da kişilerin iyi niyetini kötüye kullanarak yararlanmak, bir düşünceyi kötüye kullanarak zarar vermeyi hedeflemek, karşısındakinin kendi rızası olmadan ve iradesini dikkate almadan sömürmek gibi anlamları içerir. İleride ifade edileceği üzere dinî hassasiyetlerin istismarı ise riya ve riyakârlıktır.

İstismarın dindeki varlığı olan “Riya/riyakârlık” sözlükte: Göstermek, gösteriş yapmak anlamına gelir. Dinî literatürde ise: “Kişinin yaptığı amel ve ibâdeti ihlâstan uzak, Allah'tan başkasının hoşnutluğunu ve takdirini kazanma düşüncesiyle açıktan yapmak; Allah'a (c.c.) kulluk niyetiyle değil insanlara gösteriş olsun diye iyilik yapmak; yaptığı amel ve ibâdetleri kullanarak çıkar sağlamak, Allah rızası için yapılması gereken şeyleri kullanarak insanların duygularını istismar etmek” vb. anlamlarında kullanılmaktadır.¹³²⁴ Bu durumda din istismarı: Emeline ulaşmak için kişinin din ve dine ait olan şeyleri kullanması demektir.

Başta mutasavvıflar olmak üzere İslâm âlimleri tarafından riya: Gizli şirk, şirke yakın amel ve münâfıklık şeklinde sayılırken, “Muhâsibî riyanın ağır ve hafif derecelerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ağır olanı, kulun Allah için yapılması gereken amelî insanlara gösteriş için yapması, hafif olanı da Allah için yapılması gereken ibâdeti hem Allah'ın (c.c.) hem kulların hoşnutluğunu kazanmak için ifa

¹³²² Bkz. Yûnus, 10/62, 63.

¹³²³ Bkz. Tevbe, 9/56, 57; Muhammed, 47/20; Haşr, 59/12, 13; Münâfikûn, 63/4.

¹³²⁴ Çağrı, Mustafa, “riya” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2008, XXXV, 137; Karaman, F. vd., “Riya” md., *DKS*, 560.

etmesidir. Riya duygusunun dışa yansımalarının beş şeklinden söz eden Muhâsibî bunları beden, dış görünüş, söz, amel ve sosyal çevreyle ilişkilere dindarlık süsü verme diye sıralamaktadır.”¹³²⁵

Gizli şirk ve küçük şirk olarak nitelenen riyakârlık olan, “Dinî hassasiyetlerin istismarı” dine ve dindara yönelik şeytanın en tehlikeli tuzaklarından ve sinsî aldatma araçlarından birisidir. İnsanın aldandığı, kar sanıp; fakat büyük zarara uğradığı, inancını ve kutsal değerlerini pazarlık konusu yaptığı, dünyevî çıkar, geçici yarar ve süfli arzularına ulaşmak için inandığı kutsalları veya gerçekte kendisi inanmıyor ya da inancı zayıf ise de inananların inanaçlarını ve kutsallarını kötü emellerine alet etme gafletine düştüğü şeytanî bir tuzaktır. Bu tuzağa düşenler toplumun veya bireyin inancını, iyi niyetini, saf ve temiz duygularını riyakârlık yaparak istismar etmekten çekinmezler. Dolayısıyla bu kimseler dini, dinin hükümlerini veya dinî kural ve değerleri kendi çıkarları uğruna satmış olurlar ki Kur’ân’ın deyimıyla “*İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.*”¹³²⁶

Riyakârlık ve istismarlar her toplumda, her kurumda ve her koşulda mümkündür; aile, ekonomi, siyaset, eğitim ve kültür gibi sosyal hayatın bütün alanlarında olduğu gibi dinî alanda da olmaktadır. Din ve ahlâk kurallarına ters ve çoğunlukla da yasadışı olarak değerlendirilen bu geniş yelpazeli kavrama (istismara); inanç, ibâdet, şehitlik, namus, töre, milliyetçilik, bayrak, vatan devlet, demokrasi, laiklik; sanat, spor, özgürlük, hoşgörü ve emek, gibi millî, manevî, siyasal, sosyal, kültürel ve dinsel değerler, yani insanı ilgilendiren hemen hemen her şey çeşitli amaçlarla maruz kalabilmektedir. İstismarın her çeşidi haksızlıktır, dolayısıyla dinen haramdır; fakat dinde yapılan istismar daha vahim ve daha çirkindir; çünkü dindeki istismar ve etki alanı birey ve toplumun hem dünya hem de ahiret hayatıdır; her günah da etki alanı ve süresi kadar ağır olur. Dinde iyi veya kötü bir çığır açmanın sahibine kazandırdıkları gibi.¹³²⁷

¹³²⁵ Çağrı, “riya” md., *DİA*, XXXV, 138.

¹³²⁶ Bakara, 2/16.

¹³²⁷ Bkz. Nisâ, 4/85; Müslim, Zekât, 12/20, (69), no:1017, II, 704; Tirmizî, İlim, 39/14, no:2670, 2671, V, 41; Ebû Dâvûd, Luzumus-Sünneti, 39/7, no:4609, IV, 201.

Hayatın herhangi bir alanında, belli bir amaca erişmek üzere içinde bulunulan şartların sunduğu imkânlardan yararlanarak, söz, tutum ve fiillerle -yaşamadığı halde- dini yaşıyor görüntüsü veren, dindar görünen veya dinî tutum ve davranışlar sergileyen¹³²⁸ kimseler din istismarcısı, riyakâr (gösterişçi dindar) ve münâfik (ikiyüzlü) olarak tanımlanmıştır.¹³²⁹ Kura'an'da riyakârlık ve dinî istismarcılığın örneği olarak verilen münâfiklar için: “*Şüphesiz ki münâfiklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcıda bulamazsın*”¹³³⁰ ifadesinde bulunarak dini istismar etmenin ne kadar ağır bir suç doğurduğu istismarcının çarpılacağı azapla anlatılmıştır.

Dinî istismarın şirk olduğunu gösterme açısından şu rivayet önem arzeder. Söz konusu rivayette Hz. Muhammed, (s.a.v.): “*Ümmetim için gizli şirk ve şehvetten kaygı duyuyorum*” dediği, “*Sizden sonra da hâlâ şirk olacak mı?*” Sorusuna, “*Evet; fakat güneşe, aya, taş ve puta tapmak şeklinde olmayacak, insanlar ibâdetlerini riya için yapacaklar*”¹³³¹ cevabını vermiştir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmeti için en çok küçük şirk olarak nitelediği riyadan endişe ettiğini belirttikten sonra Allah Kıyâmet gününde insanlara amellerinin karşılığını verirken gösteriş için ibâdet ve hayır yapanlara: “*Ey riyakârlar! Dünyada amellerinizi gösteriş olsun diye kimin için yaptığınız gidin onu arayın, bakalım bulabilecek misiniz?*”¹³³² şeklinde hitap ederek onları huzurundan kovacağını bildirmişti. Diğer bir hadiste de ibâdet ve hayırlarıyla şöhret peşinde olanların gizli kötülüklerinin Allah tarafından teşhir edileceği, riya ile amel edenlerin riyakârlığının açığa vurulacağı ifade edilerek¹³³³ dini istismar etmenin şirk sayılan riyakârlık olduğu belirtilmiştir.

Din istismarının tarihçesi

İnsanlık tarihi boyunca her ne kadar dinler için, samimi dindarlık, yani imanla, ihlâsla, samimiyetle bağlanmak esas olmuşsa da dinden çıkar elde etmek isteyenler veya dini çıkarları için kullanıp kötü niyetlerine alet eden -inanan veya inanmayan-

¹³²⁸ Bkz. Bakara, 2/14, 79.

¹³²⁹ Alper ve Sezikli, “münâfik” md., *DİA*, XXXI, 565.

¹³³⁰ Nisâ, 4/145.

¹³³¹ İbn-i Hanbel, *Müsned*, (4/124), no:16671, V, 105.

¹³³² İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/428), no:23119, VI, 596. Ayrıca bkz. Müslim, Zühd, 53/5, (46), no:2985, IV, 2289.

¹³³³ Buhârî, Rikak, 81/36, no:6499, VIII, 104; Müslim, Zühd, 53/5, (47-48), no:2986-2987, IV, 2289.

kimseler daima var olmuştur. Kur'ân'ın verdiği bilgilere göre bunun ilk örneği Hz. Âdem ve eşini kandırmak için yemin ederek Allah'ın (c.c.) adını istismar eden İblis'in kendisidir.¹³³⁴ Bu da dinî duyguların istismar edilmesinin insanlık tarihi kadar eski olduğu anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Hz. Nûh'a inanmamaları için insanların, inandıkları o günün ilahları olarak bilinen bazı putlara bağlı kalmalarını sağlamak maksadıyla kavmin ileri gelenleri halkın inancını istismar ettikleri görülmüştür.¹³³⁵ Her peygamber döneminde tekrarlandığı görülen bu anlayış Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde de ileri gelen müşrikler tarafından yapıldığı görülmüştür.¹³³⁶ İlk peygamberden son peygambere kadar varlığı ve tekerrürü görülen bu illet ilanihaye tekerrür edeceğini de göstermektedir.

Yahudilik ve Hristiyanlıkta din istismarı

Mensubu olduğu dini istismar eden kimselerin en çarpıcı örneğine Hristiyanlıkta rastlanmaktadır. Örneğin: Ortaçağ'da katolik din adamları maddî gelir elde etmek için halkın dinî duygularını istismar ederek onlara “endüljans” adı verilen kâğıtlar satmışlardır.¹³³⁷ Bu kâğıtlar bir tür af belgesi niteliğinde olup halka belli bir ücret karşılığında dağıtılmaktaydı. Onlardan alan kimse Allah tarafından affedildiğine ve cennetten toprak satın aldığına inanırdı. Kur'ân-ı Kerim Yahudilik ve Hristiyanlıkta yaygın olarak yapılan din istismarını şöyle dile getirmektedir: “*Ey iman edenler, şurası bir gerçektir ki, yahudi hahamları ile Hristiyan rahiplerinin birçoğu insanların mallarını haksız yere yerler ve Allah yolundan saptırırlar. Bir de altın ve gümüşü hazineye doldurup, onları Allah yolunda sarfetmeyenleri bu yüzden acıklı bir azap ile müjdele!*”¹³³⁸ Bu âyetin ifadesine göre: Yahudi din âlimlerinden ve Hristiyan din adamlarından birçoğu, dini istismar ederek haksız kazanç elde etmişlerdir. İstismar yöntemleri ise tefsir kaynaklarında “verdikleri hükümler için rüşvet almaları, ilâhî kitapta değişiklik yapıp yazdıkları muharref nüshaları satmaları,¹³³⁹ Allah katında duaların kabulüne aracı olacağı izlenimi vererek bağış

¹³³⁴ Bkz. A'râf, 7/21.

¹³³⁵ Bkz. Nûh, 71/23.

¹³³⁶ Bkz. Sâd, 38/6-8.

¹³³⁷ Özgür ansiklopedi, Endüljans – Vikipedi, <https://tr.wikipedia.org/wiki/End%C3%BCljans>, 05 Temmuz 2015.

¹³³⁸ Tevbe, 9/34.

¹³³⁹ Bkz. Bakara, 2/79.

almaları, günah çıkarma karşılığında bir gelir elde etmeleri ve birçok dolambaçlı yollarla kendileri için malî kaynaklar oluşturmaları gibi izahlar yapılmıştır.”¹³⁴⁰

Arap Yarımadasında Din İstismarı

Buna dair en belirgin örnek haram aylarında yapılan dinî istismardır. Kur’ân-ı Kerim, Hz. İbrâhim ve İsmâil’in şeriatlarına uygun olarak Araplar tarafından da kutsal bilinen yılın dört ayını câhiliye dönemi Arapları kötü emel ve çıkarlarına göre istismar ettiklerini açıkça bildirmektedir.¹³⁴¹ İslâm tarihinde ise, Medine döneminin daha ilk yıllarından beri din istismarcıların, gösterişçilerin (münâfik) varlığı çok sayıda âyet ve hadislerin tesbitiyle bilinmektedir. Kur’ân-ı Kerime göre, bu gösterişçi (münâfik)ler iki kısma ayrılırlar: Bir kısmı gerçek münâfiklardır. Bunlar “*Aslında inanmadıkları halde Allah’a ve âhiret gününe iman ettik*” derler.”¹³⁴² Başlıca nitelikleri de mü’minlerle karşılaştıklarında inandıklarını; ancak asıl taraftarlarıyla baş başa kaldıkları zaman mü’minlerle alay ettiklerini söylerler;¹³⁴³ gösterişe önem verirler, maddî menfaat için namaz kılarlar, gerçekte ise dua ve ibâdet etmekte isteksiz ve gönülsüzdürler.¹³⁴⁴ Ayrıca menfaatçdırlar, hak dine olan bağlılıkları dünyevî menfaatlerine göre değişmektedir.¹³⁴⁵ Cimri, yalancı ve kibirlidirler.¹³⁴⁶ Allah’ı (c.c.) ve mü’minleri alaya alırlar.¹³⁴⁷ Mü’minlere karşı kin beslerler.¹³⁴⁸

Diğer bir kısmı ise; nifaka meyilli kimseler olup rivayette sayılan nifak alâmetini taşıyan kimselerdir.¹³⁴⁹

Nüzûl yıllarında sahnelenen çok sayıda istismar örneklerinden Kur’ân’ın dikkat çektiği bir örnek nüzûl yıllarındaki dinî istismarın boyutunu göz önüne sermektedir. Söz konusu örnekte zekât, sadaka ve ganimet malı gibi malî yardımlardan faydalanmak için Hz. Rasulullaha gelip dini istismar etmek isteyen bedevilerin

¹³⁴⁰ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, II, 762.

¹³⁴¹ Bkz. Tevbe, 9/37.

¹³⁴² Bakara, 2/8.

¹³⁴³ Bkz. Bakara, 2/14.

¹³⁴⁴ Bkz. Nisâ, 4/142.

¹³⁴⁵ Bkz. Hac, 22/11; Nisâ, 4/141.

¹³⁴⁶ Bkz. Tevbe, 9/67; Münâfikûn, 63/1, 5.

¹³⁴⁷ Bkz. Tevbe, 9/65, 79.

¹³⁴⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/119; Nisâ, 4/141.

¹³⁴⁹ Bkz. “münâfiklar”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 107-119.

girişimlerini Kur'ân-ı Kerim "dinî hassasiyetin istismarı" olarak değerlendirmiş ve önüne geçmek maksadıyla şöyle buyurmuştur: "*Bedevîler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*" ve "*Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı bir lütufta bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor.*"¹³⁵⁰

Naslardan anlaşıldığına göre; dinî hassasiyeti istismar edenlerin başında münâfıklar gelmekle beraber her istismarcının gerçek (âkîde) anlamda münâfık olduğu anlamına da gelmez; fakat nifak alâmetini taşıdığı kesindir. Yani itikadî olarak münâfık olmasa bile amelî olarak münâfık kapsamındadır.¹³⁵¹ İslâm'da istismar tarihine bakıldığında geçmişten bu güne kadar bu aktörlerin bir kısmı kötü niyet besleyen kimselerden oluşurken, bir kısmı ise kasıtsız ve bilinçsizce, gafletine yenik düşerek öz dinini kişisel çıkarları doğrultusunda kullanan kimseler oldukları görülür. Gerek maksatlı gerekse maksatsız olsun; gerek gafletten dolayı gerekse para, makam, itibar, siyaset gibi kaygılardan dolayı olsun; istismarcıların bu çabaları neticesinde mağdur olan, yine iyi niyetli dindar insanlardır.

Gelinen bu teknolojik çağda da aynı istismar farklı alanlarda ve boyutlarda değişik şekillerde devam etmektedir. Örneğin: siyasî ve ticarî hayatta, basın yayında, eğitim alanında, arkadaşlık ilişkilerinde, kısaca kazanç getireceği düşünülen her yerde dinî değerler üzerinden geçinenler görülmektedir. Özellikle teknolojik birikim, reklamcılık, televizyon ve internet başta olmak üzere, yazılı ve görsel basın, medya gibi durum ve imkânları elinde tutanlar, din istismarını gerçekleştirmek için bu araçları çok etkin bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Örneğin: On bir ay boyunca İslâm ve Müslümanların aleyhinde atıp tutan kimi yayın organlarının Ramazan ayı geldiğinde dinî program yapmaları, dinî içerikli eser ve promosyonlar dağıtmaları, kimileri ise; dinî reklamlarla ürünlerine pazar oluşturmaları, istismarlarını ve samimiyetsizliklerini ortaya koymaktadır. Menfaatleri uğruna

¹³⁵⁰ Hucurât, 49/14, 17.

¹³⁵¹ Bkz. "münâfıklar", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 107-109.

kılıktan kılığa girebilen birtakım çıkar gruplarının, dine mesafeli oldukları bilindiği halde yeri geldiğinde din üzerinden menfaat devşirme çabaları istismarın bariz örneklerindedir. Nüzûl yıllarında Allah'ın (c.c.) din istismarcısı münâfiklara söylediğinin aynısı bunlar için de geçerlidir: *“Bunlar (kendi akıllarınca) Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”*¹³⁵²

Din, politik çevrelerde de çokça istismar edilmiş, çağlar boyu siyasî meşruiyet aracı olarak ya da iktidara giden yolda halkı etkilemek için kullanılmış, hâlâ da kullanılmaktadır. Devletin gücünü elinde tutanların, halkla ilişkilerinde gerek gördükçe din istismarına başvurdukları bilinmektedir.

Dinî mukaddesatlarının pazarlama aracına dönüştüğü de bir vakıadır. Örneğin; Hazır hatme, yasini şerif, mevlitler ve değişik türden muskalarla; işyerine müşteri çekmek amacıyla dinî içerikli levhaların asılması; satışta yemin etmek, dindarların ve dine meyilli kimselerin ilgisini çekmek için şirketine veya ürettiği mamüle dinî içerikli isimlerin verilmesi bunlardan sadece bazılarıdır. Bir insanın, niyeti iyi bile olsa, dine veya dinin unsurlarına atıf yapan kavramları ticarî marka veya slogan olarak kullanması, dolaylı olarak dini o ürüne referans göstermesi anlamına gelir ki bu, o üründe olabilecek en ufak bir hatada eleştirilerin, dine ve inanca yönelmeye sebebiyet verir.

Din istismarı bazen de suçlama unsuru olarak da kullanılmaktadır. Yani istismar sözcüğünün bizzat kendisi istismar edilmektedir. Örneğin; bazı kimseler, hayırlı hizmetleri engellenmek, inançları etrafında birleşen, dinî eğitim, kurum ve kuruluşlarının hizmetini yürüten samimi müslümanları “din istismarcısı” diye yaftalamak amacıyla kısa yoldan, ucuz maliyetli; fakat tesiri uzun, etkisi kalıcı hasarlara, güvensizliğe ve şüpheli yaklaşımlara yol açmak suretiyle toplum içinde itibarsızlaştırma politikasını güderler. Bu durumda Kur'ân'ın inananlara tavsiyesi şudur: *“Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınız pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”*¹³⁵³ Ve *“bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri*

¹³⁵² Bakara, 2/9.

¹³⁵³ Hcurât 49/6.

*hakkında iyi zan besleyip de, "bu apaçık bir iftiradır" deselerdi ya!"*¹³⁵⁴ Mealindeki âyetlerin uyarısınca inananların yanlış yönlendirilmelerden sakınmaları gerektiği bildirilmektedir.

İstismar kelimesini, istismar etme yöntemi olan bu yöntem, en çok dinî sorumluluklarını yerine getirmeyen; fakat her fırsatta dindar insanı istismarla suçlayan kimseler kullanır; fakat gerçek şu ki hiçbir samimi dindar -hangi din olursa olsun- bilerek inancını istismar etmez ve ettirmez. O, ancak inandığını her haliyle ve her ortamda yaşamaya çalışır. İnsanın inandığını yaşamayı, inancını dışa aksettirmesi istismar değildir, aksine dinî bir gereklilik ve dini tebliğ görevidir.

Bu nedenle bazılarının yaptığı gibi birileri görür; riya ya da istismar olur veya öyle anlaşılır kaygısıyla dinî yaşantı terk edilmemelidir. Bununla ilgili Fudayl b. İyâz'a dayandırılan "kınanma kaygısıyla amelî terketmenin riya, insanlara gösteriş olsun diye amel etmenin şirk, bu iki kusurdan kurtulmanın yolu ise ihlâstır."¹³⁵⁵ Sözü konuyu veciz bir şekilde özetlemektedir.

Amellerde ihlâsın en kuvetli yolu olan gizlilik riya ve gösterişten kurtulmayı sağladığı için âyet, hadis ve diğer İslâmî kaynaklar tarafından teşvik edilmiştir; ancak riyadan uzak, iyi niyetli olduğu sürece amelleri açıktan yapmanın herhangi bir sakıncası yoktur. Birde başkasına iyilikte örnek olabilmek gibi bir durum varsa teşvik bile edilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de: "*Sadakaları âşikâre olarak verirsiniz bu ne güzel! Eğer yoksullara gizlice verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır*" buyurulmuştur.¹³⁵⁶ Ayrıca Hac, Cihad, Cuma ve cemaatle kılınan namazlar gibi yapılması aşikâr olan, hatta topluluk içinde ve topluca olması gereken vecibeler vardır. Nafîle namaz, oruç ve sadaka gibi gizlice yapılabilen amellerin insanlara örnek olup onları da hayırlı faaliyetlere teşvik etmek amacıyla açıktan yapılması istismar veya riyakârlık değil, hatta daha faziletlidir. Zira rivayette bu şekilde davranan kimsenin hem kendi amelinden dolayı hem de örnek olduğu kişiler sebebiyle çok daha fazla ecir kazanacağı bildirilmiştir.¹³⁵⁷ Ayrıca farzların hakkı ilân

¹³⁵⁴ Nûr, 24/12.

¹³⁵⁵ Çağrı, "riya" md., *DİA*, XXXV, 138.

¹³⁵⁶ Bakara, 2/271.

¹³⁵⁷ Bkz. Nisâ, 4/85; Müslim, Zekât, 12/20, (69), no:1017, II, 704; Tirmizî, İlim, 39/14, no:2670, 2671, V,41; Ebû Dâvûd, Luzumus-Sünneti, 39/7, no:4609, IV, 201.

ve teşhir olup onların açıktan yapılması İslâm'ı ve onun şiarlarını ortaya koyma kapsamında değerlendirilmiştir.¹³⁵⁸

Asıl istismar ve ikiyüzlülük dinî amelde olması gerektiği gibi değil de vaziyeti kurtarma adına amelde gösterilen değişkenliktir. Nefsanî arzuların değişken maskeleriyle her sofranın başında bulunma fırsatı kollayarak nemalanmaktır. Dinin gereklerini yerine getirmediği halde “ben kalbi temiz bir müslümanım” demektir. Fâtiha Suresi'ni bilmediği, hayatında namazla ilgili olmadığı ve önemsemediği halde gösteriş ve birilerinin duygularını sümürmek için sadece Cuma ve Bayram namazlarına katılmaktır. Ramazan ayında mazeretsiz oruç tutmadığı halde tutuyormuş izlenimini verip iftar sofralarına oturmaktır. Yaşamadığı halde yaşıyormuş gibi dinden, imandan, İslâmî ahlâktan söz ederek sosyal, siyasal ve kültürel alanda kazanç elde etmek için inanç riyakârlığını yapmaktır. Abdestsiz bile olsa görüntü olsun diye cenaze namazına katılmaktır. Yani dini istismar edenler “olduğu gibi görünmeyen veya görüldüğü gibi olmayanlardır.” Bu kimseler dini en çok istismar eden kimseler oldukları halde başkalarını din istismarcılığıyla suçlayıp istismarı istismar eden kimselerdir.

Özetle: Dinî hassasiyetlerin istismarı ve dindar kesimin mukaddes değerlerini sömürmek, şeytan ve nefsin yanında rant ve çıkar gruplarının daima iştahını kabartmış ve kabartmaya devam etmektedir; çünkü din insanın en hassas noktalarından biridir. Bu itibarla -özellikle dinin herhangi bir sıfatını almış kimseler başta olmak üzere- inananlar kötü niyetli din istismarcılarının varlığını gözardı edecek kadar saf olmamaları gerektiği gibi kendileri de her türlü istismardan uzak durmaları gerekir. Bunun için hayatlarının her alanında, sık sık niyetlerini, amel ve emellerini kontrol etmelidirler; her işlerinde Allah'ın (c.c.) rızasını gözetmeye gayret göstermelidirler.

2.8. Millî Hassasiyetlerin istismar edilmesi

İstismarın ne olduğu, nasıl yapıldığı, kimler tarafından yapıldığı, niçin yapıldığı, beklenti ve maksadın ne olduğu, hangi alanlarda yapılabileceği, karı, zararı

¹³⁵⁸ Çağrıcı, “riya” md., *DİA*, XXXV, 138.

ve dindeki yeri ne olduğu bir önceki maddede¹³⁵⁹ detaylı bir şekilde ele alındığından tekrara düşmemek için aynı bilgiler burada tekrar zikredilmeyecektir.

Gadiri, mağduru, niceliği, niteliği, zamanı, mekânı ne olursa olsun bütün istismarlar isim farklılığı dışında aynıdır, inanç ve ahlâk dışıdır. Dolayısıyla aynı şeyleri söylemenin tekrarından kaçınmak maksadıyla söz konusu mevzunun Kur'ân ve sünnette yer aldığı şekliyle bazı âyet-i kerime ve hadisi şerifler eşliğinde bazı tarihi vakaların nakliyle iktifa edilecektir.

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa'da, XX. Yüzyılda ise; tüm dünyada sempati toplayarak egemen siyasî düşünce tarzı olan milliyetçiliğin¹³⁶⁰ bu tarihten sonra daha fazla istismar edilmeye başlandığı tarihi bir vakadır. Birileri bundan nemalanıp arzularına ulaşmaya çalıştığı gibi halen aynı etkinin te'siri devam etmektedir. Bu tarihten sonra milliyetçilik insanlar tarafından en üst değer olarak sayılan din kutsallarıyla boy ölçüşmeye başladı. Kimi yerlerde din ve dindarlar için içine çekilerek dinî bir hüviyet kazandırılmak suretiyle kutsallar arasına girdirildi. Hatta zaman zaman daha üst konuma ulaştırıldı. Bu suretle herkes tarafından daha kolay benimsenmesi ve ömrünün uzatılması yoluna gidildi; fakat milliyetçilik ve aidiyet istismarı bu kadar yeni değildir. Zira izini İblis'in Hz. Âdem ile olan ilk münasebetini konu alan şu âyetlerde görmek mümkündür: *"Allah, "sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıyordu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın" dedi"*¹³⁶¹ bu sözüyle İblis kökenini (aidiyet) dile getirerek üstünlük sağlama çabaları içine girmiş; fakat aldanmıştır. Aynı son bütün bu eğilimlerin içine girenlerin kaçınılmaz gerçeğidir; çünkü her mahlûkun hâlıkı Allah olup,¹³⁶² aradaki çeşit ve farklılıklar onun âyetlerindedir.¹³⁶³ Üstünlük aracı olamazlar. Asıl üstünlük Yaradan tarafından yüklenen görev ve sorumlulukları yerine getirmek olan takvayla olur. Nitekim Allah (c.c.) bu hususa dikatleri çekmek için: *"Ey insanlar! Şüpheli yok ki, biz sizi bir erkek*

¹³⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. "dinî hassasiyetlerin istismar edilmesi", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 217.

¹³⁶⁰ Özcan, Azmi, "milliyetçilik" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2005, XXX, 84.

¹³⁶¹ A'râf, 7/12. Ayrıca bkz. Sâd, 38/76.

¹³⁶² Bkz. Zümer, 39/62.

¹³⁶³ Bkz. Rûm, 30/22.

ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır."¹³⁶⁴ Buyurmuştur. Aynı şekilde İslâm Peygamber'i de bu noktaya dikkat çekmek üzere Vedâ hutbesinde bütün insanlığa şöyle seslenmiştir: *"Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arab'ın başka ırka, başka ırkın Arab'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilâhî gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?" Kendisini dinleyenler hep birden "evet" dediler. "Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsin!"*¹³⁶⁵

İrkçılığın farklı ve kutsallaştırılmış bir diğer adı olan milliyetçilik üzerinden bazı kavram ve objeler geliştirilerek milletin duyguları, maddî ve manevî varlığı istismar kaynağı haline getirilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.): *"Asabiyete davet eden bizden değildir. Asabiyet uğruna savaşan bizden değildir. Asabiyet üzerine ölen kimse de bizden değildir."*¹³⁶⁶, *"Kim körlük olan asabiyet sancağı altında bulunup asabiyete (milliyete taassuba/milliyetçiliğe/kavmiyetçiliğe) davet eder veya ona yardım ederse, onun ölümü cahiliyye ölümüdür."*¹³⁶⁷ Vb. hadislerdeki uyarılarına rağmen inananlardan kimisi bu uyarıların ırkçılık için olduğunu, kimisi daha farklı yorumlarla hep başkalarına yakıştırdılar; kendi milliyetçilik ve ırkçılıklarına ise meşru bir kılıf uydurarak inanmayanlar gibi aynı hataya düştüler. Sonuç olarak: İnsanlar ölürse şehit, kalırsa gazî olacak hevesiyle milliyetçilik uğruna birbirini öldürdüler/öldürüyorlar. Birbirinin hakkına hukukuna saldırıp kahramanlık madalyaları, san ve övgüler alıyorlar. İşin hakikatı ise birileri bu oyun ve taktiklerle dini kullanarak insanların inanç ve temiz duygularını istismar yoluyla tahrik etmektedir. Bunlardan kimileri ortamdan nemalanıp sermaye piyasalarını oluşturmakta, kimileri ise başka emel ve maksatlarına ulaşmak için bu fırsatı ganimet bilmektedirler. Zira birilerinin ölümü, yok sayılması o kimseler için gelir kaynağı ve hayat sigortası olmaktadır. Amacına ulaşmak için önemli bir araç ve yükselme basamağını oluşturmaktadır.

¹³⁶⁴ Hucurât, 49/13.

¹³⁶⁵ İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/411), no:22978, VI, 570; Köksal, *İslâm Tarihi*, X, 260.

¹³⁶⁶ Ebû Dâvûd, *Nevm*, -/20, no:5121, IV, 232.

¹³⁶⁷ Müslim, *İmâre*, 33/13, (57), no:1850, III, 1478; İbn-i Mâce, *Fiten*, 36/7, no:3948, II, 1302.

Milliyetçilik ve ırkçılık hastalığına yakalanan bu kimseler kendileri haksız, karşı taraf haklı bile olsa değişen bir şey olmaz; çünkü onlara göre hiçbir şey ve hiçbir kimse onlardan ve millî değerlerinden üstün değildir. Bunlar bu anlayışla varlıklarını başkasının yokluğu üzerine kurmaya çalışmaktadırlar. İtibarlarını başkasını itibarsızlaştırmak üzerine bina etmeye çalışmaktadırlar. İşte bu en büyük aldanmışlıktır. İblis ile aynı kefeye düşmektir. Bunlar milliyetçiliklerinin kutsallığını tescillemek için kelime cambazlığıyla, yaptığı oyunlarla dini referans gösterme çabasındadırlar. Onların bu çabası İblis'in, Âdem'den üstün olmasını sağlamak maksadıyla aidiyetini referans gösterme çabasıyla benzeşmektedir; fakat Allah, İblis olayında nasıl aidiyeti yok sayıp müsabaka sonucunu esas aldıysa insanlarda da kendi özel gayret ve çabaları olan takva müsabakasının sonucunu esas alacağını bildirerek soy sop, ırk ve milliyet, dil ve renk gibi Allah tarafından verilmiş, doğuştan gelen aidiyetler ise; müsabakaya ne bir ek puan getireceğini ne de sonucu etkileyecek bir etkiye sahip olgunu belirlemiştir.¹³⁶⁸ Zira bunlar Allah'ın (c.c.) âyetleridir. Birilerinin kendinde bulunan âyetleri kullanarak başka birilerinde bulunan âyetler sebebiyle ezmesi, hakir ve değersiz görmesi doğrudan Allah'ın (c.c) o kişilerde tecelli eden âyetlerine saldırıdır. Olaya bu bilinçle bakıldığında ırkçılık ve milliyetçiliğin Allah'ın (c.c.) kabul edebileceği bir şey olmadığı anlaşılacaktır. Dolayısıyla, gerek İblis ile Âdem arasında olsun, gerekse Âdemoğulları arasında olsun konuyla alakalı âyet ve hadislerin sert tavrının nedeni de böylece anlaşılabilir olacaktır.

Milliyetçilik duygularını olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayıran Said-i Nursî: “Hem fikr-i milliyette bir zevk-i nefsanî var, gafletkârâne bir lezzet var, şeâmetli bir kuvvet var. Onun için, şu zamanda hayat-ı içtimaiye ile meşgul olanlara: “Fikr-i milliyeti bırakınız!” Denilmez” diyerek olumlu milliyetçiliğe dikkat çektiği görülmüştür. Şeametli, zararlı, başkasını yutmakla beslenip adavetle devam ettiğini, muhasemet ve keşmekeşe sebep olduğunu söylediği olumsuz milliyetçiliğin İslâmiyette yerinin olmadığını ifade etmiştir. Olumlu milliyetçiliğin ise sosyal/toplumsal hayatın ihtiyaçlarından geldiğini belirterek olumlu milliyetçiliğin yardımlaşma ve dayanışmaya sebep, menfaatlı bir kuvvet temin etmede ve İslâm kardeşliğini desteklemeye vasıta olduğunu belirtmiş ve: “Şu müsbet fikr-i milliyet,

¹³⁶⁸ Bkz. Hucurât, 49/13; Rûm, 30/22.

İslâmiyet'e hâdim olmalı, kale olmalı, zırhı olmalı, yerine geçmemeli.; çünkü İslâmiyet'in verdiği uhuvvet içinde bin uhuvvet var, âlem-i bekâda ve âlem-i berzahta o uhuvvet bâki kalıyor. Onun için, uhuvvet-i milliyet ne kadar da kavî olsa, onun bir perdesi hükmüne geçebilir. Yoksa onu onun yerine ikame etmek, aynı kalenin taşlarını kalenin içindeki elmas hazinesinin yerine koyup, o elmasları dışarı atmak nev'inden ahmakâne bir cinayettir" ifadesinde bulunmuştur.¹³⁶⁹ Ayrıca milliyetçiliği ve istismarını hucumati sitte olarak tanımladığı altı desiseden biri görmüş, şeytan ve avaneleri tarafından aldatma aracı olarak kullanıldığını ifade ederek yermiştir.¹³⁷⁰

Milliyetçiliğin Tarih İçinde Görülen Zararları

Yakın tarihte hız kazanan milliyetçiliğin acımasızlığını, milliyeti bahane ederek Firavun'nun Hz. Mûsâ'ya nasıl davrandığını, Kıptilerin İsrail oğullarını nasıl köleleştirdiklerini, hakir görüp nasıl da onlara kötü muamelede bulduklarını zikri geçen âyetlerden anlamaktayız. Özellikle de konuyu detaylı bir şekilde ele alan Kasas Suresi üçüncü âyetten kırk ikinci âyete kadar, A'râf Suresi'nin yüz üçüncü âyetten yüz otuz yedinci âyete kadar olan bölüm ve ayrıca bu bölümde millî duyguların nasıl tahrik edildiğini gösteren yüz on, yüz yirmi üç ve yüz yirmi yedinci âyetlerde bu dönemde insanların millî duygularının nasıl istismar edildiği açıklanmıştır.

O gün milliyetçilik vahşetinin ulaştığı boyutları özetleyen şu âyetle anlamak mümkün: *"Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Sen (sihirbazları cezalandıracaksın da) Mûsâ'yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarırsınlar, seni ve ilahlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?" Firavun: "Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz" dedi.*"¹³⁷¹ Böylece Kur'ân-ı Kerim milliyetçiliğin istismara ne kadar açık olduğunu ve ne gibi tehlikeleri doğurabileceğini asırlar öncesinden haber verdiği görülmektedir. Hâlbuki bir insanın varlığı başka bir insanın varlığına, temel hak ve özgürlüklerine tehlike arz etmediği sürece o insan kutsaldır, onun temel hak ve

¹³⁶⁹ Bediüzzaman, *Mektubat*, 365-366.

¹³⁷⁰ Bediüzzaman, *Mektubat*, 473.

¹³⁷¹ A'râf, 7/127.

özgürlükleri de kutsaldır, korunup saygı duyulması gerekir.¹³⁷² Dünyalık hiçbir şey ondan değerli değildir; çünkü yeryüzünde, gökyüzünde ve ikisi arasında var olan her şey yeryüzünün halifesi olan insanoğlu için yaratılmış ve ona musahhar kılınmıştır;¹³⁷³ o da Allah'a (c.c.) kulluk için yaratılmıştır.¹³⁷⁴ Dünya ve dünyalıklar için değil.¹³⁷⁵ İnsan cinsinin her bir ferdi bu değerlerin ortak elemanı ve hissedarıdır. Hiçbir kimse haksız yere ve farklı bahanelerle başka bir kimseyi bu değerlerden yoksun bırakma hakkına sahip değildir.

Konunun hulasası mahiyetinde olacak bir teşbihi misal ile bitirilmesi yerinde olacaktır. Misal; dil, ırk, renk, soy ve sop bunlar insan için bila teşbih aynı marka ve modelde olup aynı özelliklere sahip olan arabaların plaka ve şasi numaraları gibidir. Bunların her bir arabanın varlığını ve ait olduğu yeri belirtme amacıyla verilmiş farklılıklardır. Bunun dışında hiçbir işe yaramaz; üstünlük sebebi sayanın sefih olması gerekir. Üstünlük ve tercih sebebi olan hâlihazırda bizatihi kendi fitratını (üretim amacını ve özelliğini) koruyup koruyamaması, hangisinin bu maksada daha yakın bir noktada olup olmadığı, dâhili ve harici aksamların çürük, pas, darbe ve hasarlardan ne kadar temiz olup olmadığı gibi şahsî ayrıcalıklardır. Aynı şekilde insanı ayrıcalıklı ve üstün kılanda doğuştan kendisine verilen farklılıklar değil; dünya hayatında dâhili ve harici kişiliğinin küfür ve nifak pasından ve hastalığından ne kadar temiz olduğu veya olmadığıdır.¹³⁷⁶ Fitrata (iman ve ahlâk) ne kadar uygun kaldığı veya kalmadığıdır.¹³⁷⁷ Yani yaratılıştan vehben verilenlerle değil;¹³⁷⁸ yaşayıştan kesben kazanılanlarla,¹³⁷⁹ kişi Hâlık indinde değer bulur ve mahlûklar nezdinde de böyle bilinmesi ve böyle olması gerektiği istenmiştir.¹³⁸⁰

¹³⁷² Bkz. İsrâ, 17/70; Tirmizî, Fiten 31/2, no:2159, IV, 461, Tefsir 44/10, no:3087, V, 273.

¹³⁷³ Bkz. Bakara, 2/29; Câsiye, 45/13.

¹³⁷⁴ Bkz. Zâriyât, 51/56.

¹³⁷⁵ Bkz. Ayrıca bkz. "maddî servet düşkünlüğü", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 153.

¹³⁷⁶ Bkz. Şems, 91/9-10.

¹³⁷⁷ Bkz. Rûm, 30/30.

¹³⁷⁸ Bkz. Rûm, 30/22.

¹³⁷⁹ Bkz. Bakara, 2/286; Necm, 53/39-41

¹³⁸⁰ Bkz. Hucurât, 49/13; Müslim, Birr, 45/10, (34) no:2564, IV, 1987; İbn-i Mâce, Zühd, 37/9, no:4143, II, 1388.

2.9. Kin ve Garaz Damarının Harekete Geçirilmesi

Farsça asıllı bir kelime olup Arapça'daki yaygın karşılığı “hıkd (حقد)” olan “kin” sözcüğü: “Birine karşı düşmanlığını ve hıncını içinde taşımak” anlamını ifade etmektedir. Kin sözcüğünün arapça karşılığı olan “Hıkd (حقد)” kelimesi ile beraber yanısıra dağn (ضغن), şahan (شحن) ve şahnâ (شحناء), buğz (بغض) ve bağzâ (بغضاء) gibi kelimelerin de yakın anlamlarda kullanıldığı nakledilmiştir.¹³⁸¹

Kur’ân-ı Kerim’de ve hadis kaynaklarında kin sözcüğünün karşılığı olan hıkd kelimesi geçmemekle birlikte sevgi, dostluk ve düşmanlıkla ilgili âyet ve hadisler aynı zamanda kin gütmenin kötülüğünü de ifade etmektedir. “Ayrıca bazı âyetlerde¹³⁸² dağn kelimesinin çoğulu olan adgan kelimesi tefsirlerde “kin ve nefret” olarak açıklandığı, bazı âyetlerdeki bağzâ da “kin, nefret, düşmanlık” anlamına geldiği nakledilmiştir.¹³⁸³ Râgıb el-İsfahânî, sevginin karşıtı olduğunu belirttiği buğzu “hoşlanılmayan şeye karşı gönlün duyduğu nefrettir” şeklinde tanımlamıştır.¹³⁸⁴ Bağza, Kur’ân-ı Kerim’de geçtiği beş âyetin dördünde “adâvet” (düşmanlık) kelimesiyle birlikte inanan ve inanmayanlar arasındaki gönül bağlarının durumunu ifade etmek için kullanıldığı,¹³⁸⁵ hadis rivayetlerinde de “kötülerden sevgisini esirgemesi” anlamında buğz’un Allah’a (c.c.) nisbet edildiği görülmüştür.”¹³⁸⁶

İnsanoğlu fitrat ve yaratılış gereği birtakım dürtüleri içerisinde taşımaktadır.¹³⁸⁷ İnsanın fitratına koyulan bu dürtülerden birisi işte bu kin ve garazdır. Dikkat edilmediği ve nefsin kontrolünden kurtarılmadığı takdirde, insanı büyük felaketlere, yanlışlara, zarar ve ziyanlara sürükleyeceği beklenen bir sonuçtur.

Bu manada kin ve garaz insanı içten içe kemiren, dinî hassasiyetlerini ortadan kaldıran, karşı tarafın hukukunu hiçe sayan, hısmı hasma çeviren, helali haramı

¹³⁸¹ Çağrı, Mustafa, “Kin” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, Yay. 2002, XXVI, 30.

¹³⁸² Bkz. Muhammed, 47/29, 37.

¹³⁸³ Çağrı, “Kin” md., *DİA*, XXVI, 30.

¹³⁸⁴ El-İsfahânî, *Müfredat*, “b-ğ-d” md., 158.

¹³⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/118; Mâide, 5/14, 64, 91; Mümtehine, 60/4.

¹³⁸⁶ Bkz. Müslim, *Birr*, 54/48, 157, no:2637, IV, 2030.

¹³⁸⁷ Bkz. Şems, 91/8.

gözetmeden içindeki nefret ateşini körüklüyen ve yatıştırmak için hasım gördüğü karşı tarafa nefsinin arzulanı yaptırmı uygulayarak kendini rahatlatmaya çalıştığı ruhî bir hastalıktır. Kimileri bu illeti kısa sürede atar veya dışa yansıtmamak üzere içine gömer,¹³⁸⁸ kimileri günlerce, kimileri yıllarca, kimileri ise hayatı boyunca mübtelası olduğu bu hastalığı canı gibi korur.¹³⁸⁹ Bunlar yatarken, kalkarken, gecesinde, gündüzünde, her fırsatında sanki unutmamak için tekrar tekrar hatırlayıp durur; kendi kendine muzakeresini yapar ve hatta defalarca değişik şekillerde beyninde hasmının infazını gerçekleştirir. Kişi bu düşüncelerle kendini rahatlatmayı düşünürken; aslında kinine kin katarak, kendini helaka sürükleyen gam ve kederini artırır. Şeytan insanda bulunan bu duyguları harekete geçirerek sağlıklı düşünmesini önlemek suretiyle tuzaklarının girdabına çekme kolaylığını elde eder. İnsan bu girdaba girdi mi şeytan onu elinde istediği gibi yönlendirebileceği, ne zaman neyi yapacağı kestirilemeyen bir hale sokar. İnsanın aklıyla ve hür iradesiyle düşündüğü ve düşündüğü şeyi faaliyete geçirdiğini sandığı bu haleti ruhiyenin aslında arka planında şeytan ve şeytanın işbirlikçisi olan nefsi emmarenin olduğunu, onların sevk ve idaresi altında olduğunu düşünmemektedir.

Hâlbuki insanın içine kin ve adaveti sokanın şeytan, kötülük yaptırmanın da nefsi emmare olduğunu Allah (c.c.), âyet-i kerimelerle defalarca hatırlatmıştır. Nitekim Allah (c.c.): “Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”¹³⁹⁰ Ve “nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.”¹³⁹¹ Âyetleriyle, kin ve garaz gütmenin, kötülük yapmanın ilham ve yaptırım kaynağı şeytan ve nefsi emmare olduğunu beyan eder. Ayrıca bu âyetler aynı zamanda şeytan ve nefsi’in insanı kandırıp bu tuzağa düşürmek için insanın aklını baştan alan nefsanî arzuların başını çeken cinsellik, içki ve haksız kazanç gibi ahlâkî, hukukî ve dinî olmayan yolları kullandıkları uyarısını da yapmışlardır. Nitekim şeytan ve nefsi emmare aynı yöntemle bütün varlığını muhacirlerle paylaşacak kadar fedakârlık, onları bağırlarına basıp onlarla gelen bütün sıkıntılara göğüs gerecek kadar cefakârlık, canları ve malları pahasına akabede verdikleri sözlerinin arkasında duracak kadar vefakârlık

¹³⁸⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/134.

¹³⁸⁹ Bkz. İsrâ, 17/62.

¹³⁹⁰ Mâide, 5/91.

¹³⁹¹ Yûsuf, 12/53.

timsali olan ensar ve bütün bu meziyetleri karşısında kendilerine minnettar olan muhacirler arasında kurulan muahatı bozarak aralarına fitne, fesat, kin ve garaz sokmaya çalışmışlardı;¹³⁹² fakat gerek cinnî şeytan, gerek nefis-i emmare, gerekse insî şeytan (münâfık)lar hakkında inen âyet-i kerimelerin uyarısıyla bu büyük tehlikenin önüne geçilmişti.

Birbirlerinin hâsılı ile mahsulu olsalar bile genelde kin ve garaz hasedin neticesi ve mahsülüdür. Nitekim Hz. Adem'e hasedinden dolayı secde etmeyen İblis lanete uğrayıp bulunduğu yerden kovulunca hasedi artmış, Hz. Âdem'e ve Kıyâmete kadar bütün zürriyetine karşı bu hasedi kin ve adavete dönüşmüştür.¹³⁹³ Aynı yöntemle birçok kişiyi tuzağına düşürmüştür. Örneğin: Kabili hasede sevk etmiş, ordanda kin ve garaz damarlarını harekete geçirerek aklını baştan almış ve kardeşi Habili ona öldürtmüştür.¹³⁹⁴ Babaları Hz. Yûsuf'u daha çok seviyor diye kardeşlerini haset ettirmeye;¹³⁹⁵ ordan da kin ve garaz damarlarını harekete geçirerek kuyuya attırmıştır.¹³⁹⁶ Ayrıca yukarıda zikri geçen ensar ile muhacirler arasınada çıkartılmak istenen fitnenin, münâfıkların Müslümanlara karşı olan hasetlerinin bir neticesi olarak güttükleri kin ve garazın bir tezahürüydü. Aynı şekilde Yahudilerin de çoğu Müslümanların İslâm'la şereflenmelerini ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) önderliğinde güçlenip seçkin bir konuma yükselmelerini kıskanıyor, onların İslâm'dan koparak tekrar inkârcılığa dönmelerini arzuluyorlardı ve onların bu arzusu âyette "içlerindeki haset" duygusuna bağlanmıştır. "*Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirlikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.*"¹³⁹⁷

Haset ettirip kin ve garazı körükleyerek insanın damarlarından akan şeytan, adaptasyonu sağlayan işbirlikçi nefis-i emmare ve bu davete şuursuzca uyup infâzı gerçekleştiren malul insan üçlüsüdür. İnsanlar arasındaki sevgi ve mehabbeti ve bu temel üzerine kurulan imanı yok etmeye yönelik kurulmuş illetli bir şer

¹³⁹² Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, V, 355-366.

¹³⁹³ Bkz. Sâd, 38/74-83. Ayrıca bkz. A'râf, 7/11-18; İsrâ, 17/62,

¹³⁹⁴ Bkz. Mâide, 5/30.

¹³⁹⁵ Bkz. Yâsuf, 12/5.

¹³⁹⁶ Bkz. Yûsuf, 12/15.

¹³⁹⁷ Bakar, 2/109.

koalisyonudur. Bu koalisyonun illetini ve tehlikesini, maliyetini ve tedavi yöntemini; reçetesini ve ilacını belirlemek üzere Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “*Size eski milletlerin hastalığı bulaştı. Bu, hased ve buğzudur. Bu kazıyıcıdır. Bilesiniz, kazıyıcı derken saç kazır demiyorum. O dini kazıyıcıdır. Neşimi kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâl'e yemin ederim, sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçede iman etmiş olmazsınız. Birbirinizi sevmeye yardımcı olacak şeyi haber vereyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın.*”¹³⁹⁸ Hadisten de anlaşıldığı üzere mü'min için asıl olan sevgidir. Zira onunla Allah'ın (c.c.) rızasını kazanır ve onunla cennete girmeye layık olur. Mü'minin varsa bir kını onun da sevgisi gibi Allah rızası için olmalıdır.¹³⁹⁹

Hz. Peygamber İslâm kemale erdikten sonra inananların kendisine itaat edip şirke düşmelerinden ümidini kesen şeytanın, onları birbirlerine karşı tahrik ederek kin ve adaveti, fitne ve fesâdı yayma konusunda ümidini kesmediği¹⁴⁰⁰ uyarısında bulunmuştur. Nitekim âyette de “*Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır.*”¹⁴⁰¹ İfadesiyle aynı hususa dikkatleri çekmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şeytana bu fırsatı verecek imkân ve yollardan sakınmayı emretmiştir. Bu imkân ve yollardan bazılarını da şöyle sıralamıştır: “*(Ey inananlar!) birbirinize hased etmeyin, birbirinize buğz etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinizin satışını bozmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun! Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmedemez, ihanet edemez, aldatamaz, yardım isteğini cevapsız bırakamaz, tahkîr de edemez. Allah sizlerin bedenlerine, mallarına bakmaz, fakat kalplerinize ve amellerinize bakar, kalbini göstererek takva şuradadır, takva şuradadır, takva şuradadır. Kişinin kötü sayılması için Müslüman kardeşini tahkîr edip horlaması yeterlidir. Bir Müslümanın kanı, malı ve ırzı diğer bir Müslümana haramdır.*”¹⁴⁰², “*Zandan sakınınız. Çünkü zan, sözlerin en yalan olanıdır. Başkalarının konuştuklarını dinlemeyin, ayıplarını araştırmayın, birbirinize karşı öğünüp böbürlenmeyin,*

¹³⁹⁸ Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 20/56, no:2510, IV, 664.

¹³⁹⁹ Bkz. Buhârî, İmân, 2/1, 8, no:-,16, I, 10, 12; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 20/60, no:2521, IV, 670.

¹⁴⁰⁰ Bkz. Tirmizî, fiten, 31/2, no:2159, IV, 461.

¹⁴⁰¹ İsrâ, 17/53.

¹⁴⁰² Müslim, Birr, 45/10, (32-34), no:2564, IV, 1986-1987.

birbirinizi kiskanmayın, kin tutmayın, yüz çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Allah'ın size emrettiği gibi kardeş olun."¹⁴⁰³

Şeytanın fırsat kolladığı bu yolları kapatmak, aradaki kin ve adaveti giderip yerine saygı ve sevgiyi doldurmak için, Kur'ân'da iyilikle kötülüğün bir olmadığı, düşmanlıkların yerini sıcak dostlukların alabilmesi için kötülüğü kötülükle değil; daha güzel bir şekilde savılması gerektiği bildirilmiştir.¹⁴⁰⁴ Ayrıca dostlukların pekiştirilmesi ve daha kalıcı hale getirilmesi için "*Hediyeleşin; çünkü hediye kalpteki kötü duyguları söker atar.*"¹⁴⁰⁵ İfadelerinde bulunan İslâm peygamberi (s.a.v.) mü'minlerin birbirine bağlılığı ve olması gereken anlayışı şöyle ifade etmiştir: "*Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.*"¹⁴⁰⁶

Bu benzetmeyle âyetin deyimiyle birbirine kenetlenerek ayakta tutulan sağlam binanın yapı taşları gibi oldukları,¹⁴⁰⁷ olmaları gerektiği, kendine istediğini mü'min kardeşine de istemesi, imanın gereklerinden ve nişanelerinden¹⁴⁰⁸ olduğunu bildirmiştir. Hatta dualarında bile geçmiş mü'min kardeşlerinin bağışlanması ve onlara karşı kalplerinde herhangi bir kinin bırakılmaması gibi¹⁴⁰⁹ iyi temenni ve dileklerle birbirlerini yâd etikleri, etmeleri gerektiği bildirilmiştir.

Bu yüce ahlâkı taşıyanlara bahş edilecek mükâfatları zikrederek inananları teşvik etmek için Allah (c.c.) şöyle bir çağrıda bulunmuştur: "*Rabbinizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.*"¹⁴¹⁰ Bu uyarı ve önerileri dikkate almadıkları takdirde onları bekleyen büyük bir tehlikenin var olduğunu beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: "*Allah'a ve*

¹⁴⁰³ Müslim, Birr, 45/9, (28), no:2563, IV, 1985.

¹⁴⁰⁴ Bkz. Fussilet, 41/34.

¹⁴⁰⁵ Tirmizî, el-Vela ve'l-Hibe, 29/6, no:2130, IV, 441.

¹⁴⁰⁶ Buhârî, Edeb, 78/27, no:6011, VIII, 10.

¹⁴⁰⁷ Bkz. Saf 61/4.

¹⁴⁰⁸ Bkz. Buhârî, İman, 2/6, no:13, I, 12; Müslim, İman, 1/17, (71), no:45, I, 67.

¹⁴⁰⁹ Bkz. Haşr, 59/10.

¹⁴¹⁰ Âl-i İmrân, 3/133, 134. Ayrıca bkz. Şu'arâ, 42/36-43.

Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz elden gider. Sabırlı olun; çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."¹⁴¹¹

Mü'minler arasında doğabilecek kavgalarda, munaza ve munakaşalarda takip edecekleri yöntemin püf noktaları Hucurât Suresi'nde sıralanmıştır. Hucurât Suresi mü'minler arasında çıkabilecek sorunların kaynağını belirleme ve çözüme kavuşturma açısından çok önemlidir. İlk âyetinden son âyetine kadar, sosyal bir varlık olan insanın beraber yaşama formülünü (dinî, siyasî ve sosyal hayatını düzenleyen temel kuralları) ana hatlarıyla anlatmaktadır. Bu nedenle Hucurât Suresi her mü'minin elinde ve anlayışında bulundurması gereken bir yaşam klavuzudur.

Yukarıda geçen âyet-i kerimeler ve hadisi şerifler doğrultusunda her mü'min, diğer mü'minlerle olan ilişki ve bakış açılarını, niyet ve düşüncelerini bir daha gözden geçirmelidir. Çağımızın yozlaşan ve âdeta putlaştırılan anlayış ve değer yargıları ile günlük çıkar ve kişisel menfaatler uğruna müslüman kardeşini terkedene; kininden dolayı onun musibetinde huzuru bulan, huzurunda da üzüntü yaşayan; başta siyasî ve dinî kökenli olmak üzere bazı çevre ve gruplara göre selamını ve kelamını belirleyen müslümanların, mü'mince bir daha düşünmeleri gerekmektedir. "*Allah katında amellerin en faziletlisi, Allah için sevmek, Allah için buğzetmektir*"¹⁴¹² şeklindeki ifadelerle sevginin de kin ve nefretin de menfaat, sempati veya antipati gibi sübjektif sebeplere, dünyevî çıkar ve menfaatlere göre değil; Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarına, dinî ve ahlâkî kurallara dayanması gerekmektedir.¹⁴¹³

İslâm peygamberi Hz. Muhammed, (s.a.v.) İslâm toplumunda da insanlar arasında türlü geçimsizliklerin çıkacağını öngörerek, mü'minlere üç günden fazla dargın durmalarını yasaklamıştır.¹⁴¹⁴ Mü'minlerin birbirlerine üç günden fazla küs durmalarının; onları kin, nefret, buğz duygularıyla dolduracağına ve doğal olarak sürdürülen zıtlaşmanın çatışmalara dahi yol açacağına dikkat çekmiştir. Nitekim bazen haklı, bazen de dikkate alınmayacak derecede basit bir nedene dayanan

¹⁴¹¹ Enfâl, 8/46.

¹⁴¹² Ebû Dâvûd, Kitabü's-Sünne, 39/3, no:4599, IV, 198.

¹⁴¹³ Ayrıca bkz. Mâide, 5/2, 8; Mümtehine, 60/1, 8-9; Buhârî, İmân 2/1, 8, no:-,16, I, 10, 12; Tirmizî, Sıfatu'l-Kiyâme, 20/60, no:2521, IV, 670; el-Birr ve's-Sile, 25/60, no:1997, IV, 360; Nesâî, İman 47/2, no:4987, VIII, 94.

¹⁴¹⁴ Bkz. Buhârî, Edep, 2/57, no:6065, VIII, 19; Müslim, Birr, 45/8, (25), no:2560, IV, 1984.

kırgınlıklar, zaman uzadıkça kine, hatta düşmanlığa dönüşebilmektedir. Bu ortamı fırsat bilen şeytan “Kin ve Garaz Damarını Harekete Geçirmek” suretiyle ortamı daha da gerip tarafları sürekli tahrik etmektedir. Neticede iki taraf arasında kavgalar ve yılarca sürece kan davaları gibi bir daha birbirlerinin yüzüne -kin ve nefretten ya da utanç ve mahcubiyetten- bakamayacak hareketlere girişirler. Hâlbuki her şeyde ölçülü ve mutedil olmayı tavsiye eden Allah Resûlü bu konuda da: “*Sevdiğini ölçülü sev; bir gün düşmanın olabilir. Buğz ettiğine de ölçülü buğz et; bir gün dostun olabilir*”¹⁴¹⁵ tavsiyesinde bulunmuştur.

Olmaması gereken; fakat olması muhtemel olan bu olumsuzluklar karşısında mü'minlerin yapması gereken birbiriyle kavgalı olan kardeşlerinin arasını düzeltmeleri gerektiği, taraf tutmamaları ve haksız olan hakka dönünceye kadar haklının yanında durup haksızla mücadele etmeleri gerektiği, Allah'ın (c.c.) emrine döndüğü zaman aralarını adaletle düzeltmeleri gerektiği bildirilmiştir.¹⁴¹⁶ Böylece toplumu teşkil eden bireyler arasında vukû bulacak fizikî, sosyal, kültürel ve psikolojik çatışmalar sonucunda gerek bireysel, gerekse toplumsal olarak meydana gelecek anlaşmazlıklarda inananların takip edecekleri prosödür açıklanmıştır.

İnsanlığa ve inananlara karşı yürütülen kin ve adavetin tarihçesi

İnsanlığa karşı yürütülen kin ve adavetin, küfrün imana olan kin ve adavetiyle aynı olup insanlık tarihiyle başlamıştır. Bu da küfrün ve nifakın elebaşı olan şeytana dayanmaktadır; kaynağı ve fikir babası odur. Hz. Âdem'e olan kıskançlığından dolayı uğradığı hezimetin rövanşını almak için insanı ibâdet makamından düşüreceğine kin ve adavet dolu sözlerle ahd etmiştir.¹⁴¹⁷ İblis kendi ifadesiyle tuzağına düşürüp “*bir pay edineceğim*” dediği kimselerden kendine bir ordu oluşturarak iman ehline karşı mücadeleye ilk günden girişmiştir. Kin ve nefretini kümesine aldığı kimselere ilka edip peygamberlere ve inananlara karşı sürekli kışkırtmak ve galeyana getirmek suretiyle kin ve garaz damarlarını her zaman ve her zeminde canlı tutup harekete geçirmiştir. Allah (c.c.) inananları şeytanın bu desiselerine karşı uyarmış, ona ve ordusuna karşı uyanık ve tedbirli olmaları için şöyle buyurmuştur: “*Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız*

¹⁴¹⁵ Tirmizî, el-Birr ve's-Sile, 25/60, no:1997, IV, 360.

¹⁴¹⁶ Bkz. Hucurât, 49/9, 10. ayrıca bkz. Mâide, 5/2.

¹⁴¹⁷ Bkz. A'râf, 7/16-18.

olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah'a inandınız diye Resûlü ve sizi yurduunuzdan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa mutlaka doğru yoldan sapmıştır. Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler.”¹⁴¹⁸ Müşrikler hakkında bu şekilde uyarıda bulunan Allah Tââla kitap ehlinden de birçoğunun haset, kin, nefret ve kıskançlıklarından ötürü inananları küfre döndürmek istediklerini belirtmiştir.¹⁴¹⁹

Allah (c.c.) gizli kâfir olan münâfikların şahsında küfür milletinin inananlara karşı olan iç ve dış yüzlerini, haleti ruhiyelerini, kin ve nefretlerini bildirerek mü'minleri uyarmak üzere şu çağrıda bulunmuştur: “Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise, daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık. İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, onlar ise; bütün kitaplara iman ettiğiniz halde sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir. Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız onların hîleleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.”¹⁴²⁰

İnanmayanlar inananlara karşı bu kadar acımasız ve gaddar iken, hak hukuk tanımaz, kökten inkâr ve yok etme politikaları güderken, Allah (c.c.) mü'minlerin onlar gibi olmamalarını, onlara, kendilerine layık olan takvadan ve adaletten ayrılmamalarını emretmiştir; çünkü herkes kendine yakışanı yapmalıdır. Küfür ve mensuplarına yakışan taassup, cehalet ve adavettir. İman ve mensuplarına yakışan

¹⁴¹⁸ Mümtehine, 60/1-2.

¹⁴¹⁹ Bkz. Bakara, 2/109.

¹⁴²⁰ Âl-i İmrân, 3/118-120.

ise; sevgi, takva ve adalettir.¹⁴²¹ Onları O çok sevdikleri Kâbe'ye ulaşıp tavaf etmelerini engelleyen kimseler olsalar bile yine de onların uyması gerektiği ilahî emir: Haddi aşmamaları, iyilik ve takva (Allah'a (c.c.) karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşmaları, günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmamalarıdır.¹⁴²²

Ayrıca Allah Teâlâ: Mü'minlere adaletle şahitlik etmelerini, herhangi bir topluma karşı besledikleri öfke yüzünden onlar hakkında adaletten ayrılmamalarını emretmiştir. Allah katında en üstün değer olan takvâ faziletine erebilmeleri için adaletli olmaları ve düşmanları hakkında kalplerinde besledikleri öfkenin onlara karşı haksızlık yapmalarına sebep olmaması gerektiğini bildirmiştir.¹⁴²³ Allah'ı (c.c.) seveni sevmek, inkâr edip karşı geleni buğzetmek Allah'a (c.c.) teslimiyetin ve imanın gereği olsa da,¹⁴²⁴ bu onlara iyilikte bulunmama ve adaletli davranmamaya bahane ve neden değildir.¹⁴²⁵ Zira mü'minler haksızlığı ortadan kaldırarak, yerine hakkı ve adaleti getirmek ve bu husustaki faaliyetlere katkıda bulunmakla mükelleftirler.¹⁴²⁶ Ayrıca zulüm ve haksızlığa karşı yürütecekleri mücadeleleri de kin ve öfke temelinde değil; hakkaniyet ve adalet eksenli olması gerekmektedir.¹⁴²⁷

İlgili âyetlerden¹⁴²⁸ de anlaşıldığı üzere, "Mü'min güvenilir insandır"¹⁴²⁹ ilkesi kin ve buğzu yoktur anlamına gelmez; konuyla ilgili âyet ve hadislerle de çelişmez; ancak var olan kin ve buğzuna hâkim olup, haksızlık ve adaletsizlikte kullanmaz. Dolayısıyla insanın tabiatı gereği mü'minde de kin ve buğz oluşabilir; fakat doğru yerde kullanma noktasında, haksızlık ve adaletsizliğe düşmeyeceği hususunda güvenilir insandır.¹⁴³⁰

¹⁴²¹ Bkz. Fetih, 48/26; Hucurât, 49/7.

¹⁴²² Bkz. Mâide, 5/2.

¹⁴²³ Bkz. Mâide, 5/2, 8; Nisâ, 4/135; Füsilet 41/34.

¹⁴²⁴ Bkz. Mümtetine, 60/1; Nesâî, İman, 47/2, no:4987, VIII, 94; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 20/60, no:2521, IV, 670.

¹⁴²⁵ Bkz. Mümtetine, 60/8-9.

¹⁴²⁶ Bkz. Bakara, 2/190; Âl-i İmrân, 3/110; Mâide, 5/2, 8.

¹⁴²⁷ Bkz. Bakara, 2/190; Mâide, 5/2, 8; Nahl, 16/126; Şu'arâ, 42/39-43; Mümtetine, 60/1, 8-9.

¹⁴²⁸ Bkz. Mâide, 5/2, 8.

¹⁴²⁹ Bkz. Tirmizî, İman, 38/12, no:2627, V, 17.

¹⁴³⁰ Bkz. Âl-i İmrân, 3/134; Mâide, 5/2, 8.

Mü'minde bulunan kin ve buğz kişinin Allah'a (c.c.) karşı giriştiği münkerlik ve isyanıdır, onun günahına ve uyduğu şeytanadır. Bu da aslında onu sevmekten gelir. Zira kişi sevdiğinin kötülüğünü istemez; iyiliğini ister. Bu manada engel olan her şeye buğzeder ve etmelidir. Nitekim mü'minlere örnek şahsiyet olarak gösterilen Hz. İbrahim (a.s.) de: *"Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir"* demişlerdi.¹⁴³¹

Mü'minin buğzu merhametten, sevgi ve mehabetten olduğunu ahiret günü herkes tarafından fark edileceği gibi; küfür ve günah üzere kurulan bütün dostlukların da o gün kin ve adavet olduğu anlaşılacaktır.¹⁴³² İşte o zaman bu kimseler kin besledikleri ve onların da kendilerine kin beslediklerini sandıkları mü'minlere yalvarıp yardım isteyecekler.¹⁴³³ Dost ve sevgi bildiklerinin düşman ve kin; düşman ve kin sandıklarının ise dost ve sevgi olduğunu anlayacakları gün geldiğinde: *"O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!" Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!" Andolsun, Kur'ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir"*¹⁴³⁴ deyip her şeyi itiraf edecekler; pişmanlık duyup nedamet gösterecekler; fakat asla faydasını göremeyeceklerdir.¹⁴³⁵ Şeytan ve hizbinin sevgileri olsun kin ve buğzları olsun hakikatte zarardır. Aynı şekilde inananların Allah (c.c.) için olmayan kin ve buğzları da zarardır. Bunların tavırları her iki dünyada muhataba verdiği zarardan daha fazlasını sahibine verip, pişmanlık getirecektir; fakat mü'minin Allah (c.c.) için olan kin ve buğzu dâhil her söz ve davranışı hayırdır ve hakikatte muhatabın faydasına yöneliktir. Bu gerçeği vurgulamak üzere Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: *"Allah'a çağırın, salih amel işleyen ve "Kuşkusuz ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kimdir?"*¹⁴³⁶ İman edip bu erdemli şahsiyetlerden olmak isteyenlere Rablerinin tavsiyesi şudur: *"İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde*

¹⁴³¹ Mümtehine, 60/4. Krş. Şu'arâ 26/75-77.

¹⁴³² Bkz. Fussilet, 41/29; Zuhruf, 43/67.

¹⁴³³ Bkz. A'râf, 7/50, 51; Hadîd, 57/13, 14.

¹⁴³⁴ Furkân, 25/27-29. Ayrıca bkz. Mülk, 67/9-11.

¹⁴³⁵ Bkz. Mü'min, 40/52; Zuhruf, 43/37-39.

¹⁴³⁶ Füssilet 41/33.

sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur. Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.¹⁴³⁷ âyette bildirildiği gibi ilgili durumda insan Allah'a (c.c.) sığınmalı; çünkü bir anlık öfkeyle yapılan hareketler uzun süreli kin ve nefretin başlangıç noktası olabilmektedir. Aralarında tartışıp öfkelenen kimseler için “Ben bir söz biliyorum, onu söyleyenin öfkesi gider. O da: “Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım.” sözüdür.”¹⁴³⁸ Diyen Hz. Peygamber s.a.v “Öfke şeytandandır. Şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ancak suyla söndürülür. Öyle ise biriniz öfkelendiği zaman abdest alsın¹⁴³⁹ otursun/yatsın”¹⁴⁴⁰ vb. önerilerde bulunduğu görülmüştür. Böylece en zayıf olduğu kızgınlık esnasında bile öfkesine yenilerek iradesini şeytana ve işbirlikçisi olan nefsin eline vermeyip hâkimiyeti elinde tutan gerçek pehlivanlardan olmayı;¹⁴⁴¹ sabredip kin ve garazın oluşumunu başlatacak davranışların önüne geçerek kazanılacak sevaplara teşvik ettiği görülmüştür. Konuyla alakalı âyet ve hadislerin aynı paralellikte olup gayeleri bireyde kin ve garaz duygularını yok etmek veya köreltmek değildir. Fitri olan ve olması gereken bu duyguyu kontrol altına alıp zararsız hale getirecek ve doğru yönlendirecek bir otokontrol mekanizmasını geliştirmektir. Bu sayede güvenli bireylerden güvenli toplum oluşturmaktır.

Netice olarak, Ku'an'ın ve sunduğu hayat felsefesinin ana gayesi farklı duygu ve düşüncelere, istek ve beklentilere sahip insan cinsinin bireylerinden ve toplumlarından ideal toplum, bu toplum için de güvenli ve yaşanılabilir bir yaşam alanı oluşturmaktır.¹⁴⁴²

Allah (c.c.) bu yaşam felsefesinin adına ve yaşayış tarzına İslâm, uygulayıcılarına müslüman demiştir.¹⁴⁴³ Bu beraber, barış, güven ve huzur içinde yaşayabilme felsefesinin “altın kuralı”, “formülü” ve “sloganı” vardır.

¹⁴³⁷ Füssilet, 41/34-36.

¹⁴³⁸ Tirmizî, Da'avat, 45/53, no:3452, V, 504; Ebû Dâvûd, Edep, 40/4, no:4780, 4781, IV, 248, 249.

¹⁴³⁹ Ebû Dâvûd, Edep, 40/4, no:4784, IV, 249.

¹⁴⁴⁰ Ebû Dâvûd, Edep, 40/4, no:4782, IV, 249.

¹⁴⁴¹ Bkz. Müslim, Birr, 45/30, (107), no:2609, IV, 2014.

¹⁴⁴² Bkz. Bakara, 2/208.

¹⁴⁴³ Bkz. Mâide, 5/3; Hac, 22/77-78.

Altın kuralı: “*Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...*”¹⁴⁴⁴

Formülü: “*İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*”¹⁴⁴⁵

Sloganı: “*Af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*”¹⁴⁴⁶

Kur’ân’da önerilen bu üç temel ilke herkes tarafından dikkate alınırsa ideal toplumun oluşması için herhengi bir manî kalmayacaktır.

2.10. İnsanların Evhama Düşürülmesi

Birilerinin bilerek özel taktiklerle başka birilerinin herhangi bir şey hakkında vereceği kararı etkilemek maksadıyla şüphe ve kuruntuya düşürmektir. Bu anlamda “evhama düşürmek” şeytan ve taraftarlarının insanları, özellikle de inananları aldatmak üzere şüphe ve kuruntulara düşürerek inancından/inanmaları gereken doğru inançtan uzaklaştırma yöntemlerinden birisidir, hatta en sinsi olanlarındandır.

Daha geniş bir ifadeyle evhama düşürmek: Birilerinin başka birilerinin kalbinde ve kafasında bazı şüpheler ve vesveseler oluşturarak inancını sarsmak, idrak edemediği bazı dinî meselelerine “acaba bu doğrumudur?” Sorusunu kendi kendisine sordurmak suretiyle negatif anlamda inancını sorgulaması ve mesafeli davranmaya başlamasıdır.

Vesvese ve evhama düşürenin şeytan¹⁴⁴⁷ olabileceği gibi kişinin kendi nefsi¹⁴⁴⁸ ya da kendi nefsinden yani cinsinden olan herhangi bir insan da olabilir.¹⁴⁴⁹ Sinsi vesveseciye dikkat çeken Nâs Suresi’nin son âyet-i kerimesinden de anlaşıldığı üzere evhama düşürmekle insanları aldatmaya ve doğru yoldan saptırmaya çalışan iki tür şeytan vardır: Birincisi cin şeytanlarıdır ki bunlar insanların içine vesvese düşürerek onları yanlış yola sürüklemek isterler. Nitekim Hz. Peygamber: “*Şeytan*

¹⁴⁴⁴ Nahl, 16/125.

¹⁴⁴⁵ Fussilet, 41/34.

¹⁴⁴⁶ A’râf, 7/199.

¹⁴⁴⁷ Bkz. A’râf, 7/20; Tâ-Hâ, 20/120.

¹⁴⁴⁸ Bkz. Kâf, 50/16.

¹⁴⁴⁹ Bkz. En’âm, 6/112.

insanoğlunun kanın aktığı yerden akar”¹⁴⁵⁰ ifadesiyle bu noktaya dikkat çekmiştir. İkincisi insan şeytanlarıdır ki, bunlar kendilerini nefsânî haz ve arzuların akıntısına kaptırmış, bu mânada şeytanın esiri ve temsilcisi, istek ve arzularının icracısı olmuş insanlardır. Bunlar şeytanın aldatmadığı kimseleri aldatmak üzere yardımlarına başvurduğu kimselerdir.¹⁴⁵¹

Allah’tan ve buyruklarından uzaklaştırmak maksadıyla aldatıp kandırmayı kendilerine görev belledikleri bazı çevrelerin (insan ve cin şeytanlar) inananları evhama düşürmekle inançlarını sarsmayı hedeflediklerini ve bu işe asıl kaynaktan yani Kur’ân’dan (anlaşılması zor ya da herkesçe anlaşılacak bazı âyetlerden) başladıklarını Allah (c.c.) şöyle bildirmektedir: “*O, sana Kitab’ı indirendir. Onun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır"* derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünür anlar.”¹⁴⁵² Bu âyetle ilgili Hz. Peygamber: “*Kur’ân’ın müteşâbihinin ardına düşenleri görürseniz bilin ki Allah’ın kitabında kastettiği kişiler onlardır; onlardan sakının.*”¹⁴⁵³ İfadesinde bulunduğu rivayet edilmiştir. Bu rivayetle söz konusu âyetin ifade ettiği gibi Kur’ân’da evhama düşürmek için kelime cambazlarının olacağı bildirilmiş, bunların inananları evhama düşürmek için özel çaba sarfeden kötü niyetli kimseler olup onlardan sakınmanın gerektiği ifade edilmiştir. Bu durumda inananların takip edeceği en sağlıklı yol: “*Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır*” demeleridir.

Âyet-i kerimede yerilen te’vil, ilâhî dinlerin tevhid inancını yerleştirme ve insanlığa mutluluk yollarını gösterme hedefini baltalamak isteyenlerin sapkın tevilleridir; çünkü bu sapkın yorumlar dinin öğretilerine karşı çıkma değil, aksine dinî metinlere bağlanarak ve dini yaşama maskesi altında yapılmaktadır. Bu anlayışa

¹⁴⁵⁰ Buhârî, Ahkâm, 93/21, no:7171, IX, 70; Dârimî, Rikak, 20/25, no:2776. III, 1798.

¹⁴⁵¹ Elmalılı, III, 499; ayrıca bkz. “aldatmada insan-şeytan işbirliği”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 131.

¹⁴⁵² Âl-i İmrân, 3/7.

¹⁴⁵³ Buhârî, Tefsirü'l-Kur’ân, 65/58, no:4547, VI, 33; Ebû Dâvûd, Sünnet, 39/2, no:4598, IV, 198; Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, I, 501.

sahip olanlar "...muhkem olan isbat yoluna yanaşmazlar ve onlarla amel etmekten hoşlanmazlar da durmadan zihinleri şüphelere ve vehimlere sürüklemek için yalnızca hayal ürünü olan şeylerde, rumuz ve sembollerde, muamma ve müteşabihatta boş ve havaî şeyler ararlar; müteşabihati, şüpheyeye basamak yapmak için muhkemata üstün tutarlar. Yine bunun gibi, birtakım mülhidler de vardır ki, dinin hiç anlaşılmaz ve anlaşılınca hükmü kalmaz gizli ve sır dolu bir özü olduğu iddiasıyla bütün muhkemati müteşabihata irca etmeye çalışırlar. Her şeyi kuşkulu hale getirmek, hep garip ve acaip şeylerden bahsetmek, en belli gerçekleri bile birer efsane gibi göstermek isterler ki, bunlar bilinen yolda yürümekten hoşlanmazlar. Diğer bir kısımları da kendi bilgileri her şeyi çözmeye yetmiş gibi, kâinat düzeninde, geçmişte ve şimdiki halde veya sonsuza dek sürecek olan gelecekte sanki hiç bilinmedik birşey yokmuş gibi, müteşabihatın hakikatını kökünden red ve inkâr eder; anlamadığı, anlayamayacağı bir hakikat işitirse, ona hurafe, efsane, esatir deyip geçerler ki, bunların hepsi kalbin kaypaklığından, çarpıklığından ve haddini bilmezlikten ileri gelir..."¹⁴⁵⁴

Bu kimseler Kur'ân'ın anlam bütünlüğünü göz ardı ederek, herbir âyeti kendi başına değerlendiren kimselerdir. Bu tarzla o âyeti tahsis eden veya genelleştiren, sebab-i nüzülü, nüzül ortamı ve zamanı, Ku'ran'ın tefsiri olan sünneti ve yaşam tarzı olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatı gibi Kur'ân'ı anlamada gerekli olan unsurları bir yana bırakarak, aslında gönüllerinin istediği tevil ve manaları vermek isterler. Veya bazı âyetleri diğer bazı âyetler ile anlaşılmaz hale getirip işlevsiz ve çelişir duruma getirerek, ordan da farklı tevil ve manaları elde etmek isterler. Gayet açık ve net bir şekilde anlaşılman manaların yerine, dinin temel prensipleriyle çelişir anlamları iddia ederek, ilmin ve bilimin değişebilirliğini hiç düşünmeden hali hazırda ulaşılan noktayı kemal sayıp o günün anlayışıyla hareket eden bu kimseler belli ki bazı çevreleri memnun etme peşindedirler. Bunlardan kimisi bilerek, kimisi bilmeyerek, kimisi Kur'ân'a hizmet niyetiyle, kimisi Kur'ân'ı tahrif etme hevesiyle, giriştikleri bu hareketleriyle inananların inançlarında evhama düşmelerine neden olmaktadır.

İnanç etrafında meydana getirilmek istenen evham ve kuşku hareketinin kandırma hareketi olarak kullanılmasının başlangıç noktası, İblis'in Hz. Âdem ve eşine: *"Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedi*

¹⁴⁵⁴ Elmalılı, II, 314-315.

kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.”¹⁴⁵⁵ Dediği zamana dayanmaktadır. İlk faili de bu sözlerle vesvese verip onları evhama düşüren İblis’in kendisidir. İnsan ve cinlerden oluşan taraftarlarıyla da ivme kazanmıştır. Dün olduğu gibi, bugün de öyledir ve yarında öyle olacağından şüphe yoktur. Bu sinsî hareketin ilk mağduru: İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ve eşi olmuşlardır. Aynı şekilde bütün peygamberlere ve peygamber çağrısını işiten (inansın veya inanmasın) herkese karşı girişilen sistematik bir idlâl hareketi olduğu¹⁴⁵⁶ Kur’ân’da açıklanmış ve örnekleriyle beşerin dikkatine sunulmuştur. Yalnız şu ince ayrıntıya dikkat etmek lazımdır. Az da olsa peygamberlerin vesvese ve evhama düştükleri alan amelî olup, inançta öyle bir şey söz konusu değildir. Literatürde buna zelle denilmiştir.¹⁴⁵⁷ Peygamber olmayan kullar ise hem amelde hem inançta vesvese ve evhama düşmeleri söz konusudur.

Kur’ân’î örneklere geçmeden önce şu gerçeğin bilinmesi gerekmektedir: İnsanlar, hakkında tam bilgi sahibi olmadığı şeye kuşkuyla bakar. Kuşkusunu gidermek için bilgi sahibi çevrelere danışma ihtiyacını duyar. Savunduğu şey yanlış bile olsa, kuşkuları bile olsa içindeki kuşkularını yatıştırmak, altında ezildiği vicdanî, psikolojik baskısından kurtulup rahatlamak ve kendini avutmak için bazı mercilerden haklılığını desteleyecek arayışlar içinde olur. Örneğin: Mekke’li müşriklerin (samimi olur veya olmaz) doğruyu bulma arayışlarının bir girişimi olarak Yahudi bilginlere soru sorup istedikleri yönde cevap almak suretiyle kendilerini rahatlatmaya çalıştıklarını konu eden âyetin dile getirdiği gibi.¹⁴⁵⁸ Yahudi din adamları kendi inançlarına ters düştüğü halde sırf müslümanlara olan kinlerinden dolayı müşriklerin iman edenlerden daha doğru yolda olduklarını söylemişlerdir. Böylece bir taraftan müşriklerin inançları hakkındaki evhamlarını giderip rahatlatırken, diğer taraftanda mü’minleri ve iman etmek isteyenleri de Kur’ân, peygamber ve iman hakkında kuşkuya düşürmeye çalışmışlardır.¹⁴⁵⁹ Bunların şahsında Kur’ân, gerçekleri çarpıtıp insanları İslâm dini konusunda kuşkulara sevk etmek isteyenlere şu çağrıda bulunmuş: *“Ey Kitap ehli! (Gerçeğe) şahit olduğunuz halde, niçin Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla*

¹⁴⁵⁵ A’râf, 7/20.

¹⁴⁵⁶ Bkz. Nisâ, 4/119-120; A’râf, 7/17, 20-22; Hac, 22/52.

¹⁴⁵⁷ Bkz. “izelal”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 44.

¹⁴⁵⁸ Bkz. Nisâ, 4/51.

¹⁴⁵⁹ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, II, 80.

*kariştiriyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?”*¹⁴⁶⁰ Bu ifadelerle aynı zamanda mü’minleri de bu girişimlere karşı uyarılmış bulunmaktadır.¹⁴⁶¹

Yahudilerin inananları ve inanmak isteyen insanları Kur’ân hakkında evhama düşürme taktiklerinden birisi de salt inkâr değil de inanıyor gibi görünerek inkâr etmektir. Yani, inkârda tedricilik yapmaktır. Bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ettikten sonra inandıklarını da bir müddet sonra inkâr etmektir. Böylece inananların dikkatlerini üzerlerine çektikten sonra inkâr etmek suretiyle dikkatlerini çektikleri kimseleri kendileriyle beraber dinden çıkartmayı hedeflemişlerdir. Planlanan bu kirli senaryoyu deşifre eden Kur’ân: *“Kitap ehlinden bir grup, “Mü’minlere indirilmiş olana, gün başlarken iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler.”*¹⁴⁶² İfadeleriyle mü’minlere karşı düzenlenen evhama düşürme komploları ortaya koymuştur. Bu taktik yalnız nûzül yıllarına ve yalnız kitap ehlî olan bilginlere mahsus olmayıp,¹⁴⁶³ zamanın herhangi bir diliminde, insanların kafalarını bulandıracak bilgilere sahip herhangi birilerinin önemli bir silahı olduğu ve kullanmaktan geri durmadıkları bilinmektedir. İnsanların aklını kariştirip evhama düşürmek için en sık kullandıkları, sıradan ve basit; fakat etkileyici ve zehirleyici olan bazı yaldızlı sözleri vardır. Bunların başında: *“İnanılması gereken ya da yapılması gereken bir şey olsa herkesten önce gereğini ben yapardım”* ve *“günahı varsa benim boynuma”* sözleri gelir. Bunların ortak özelliği sanlarını, kariyerlerini, şöhret ve maddî üstünlüklerini ileri sürerek bu sihirli lafı kullanmalarıdır. Tıpkı asırlar öncesi âyetin naklettiği Mekke’li müşriklerin¹⁴⁶⁴ kullandıkları şu cümleleri gibi : *“İnkâr edenler, inananlar için, "Eğer o Kur’ân iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi geçemezlerdi" dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için; "bu eski bir uydurmadır" diyecekler.”*¹⁴⁶⁵, *“İnkâr edenler iman edenlere, "Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim" derler. Hâlbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Şüphesiz onlar kesinlikle yalancılardır.”*¹⁴⁶⁶ Görüldüğü gibi bu

¹⁴⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/70, 71.

¹⁴⁶¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/69.

¹⁴⁶² Âl-i İmrân, 3/72.

¹⁴⁶³ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, I, 604.

¹⁴⁶⁴ Karaman, H. vd., a.g.e. 3. V, 31, IV, 258, 259; Es-Sâbunî, *Safvetü’-t-Tefâsir*, III, 194.

¹⁴⁶⁵ Ahkâf, 46/11.

¹⁴⁶⁶ Ankebût, 29/12.

zehirleyici laflar, inanamayanların iddialarında ciddi ve doğru olduklarını karşı tarafa inandırmak, ikna edip saflarına çekmek için öteden beri kullandıkları klişeleşmiş sözlerdir.

Bugün söylenenlerin daha önce söylenenlerle karşılaştırıldığında aynı laflar ve aynı zihniyet olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Kur'ân-ı kerim'de bulunan çok sayıdaki örneklerden bazılarına temas edilerek, bunların tarih boyu insanları hak dinden uzaklaştırmak için peygamberleri neyle itham ettikleri, nasıl değerlendirdikleri, insanların zihinlerini nasıl bulandırıp evhama düşürdükleri, aynı entrikaların farklı simalarla tarih içinde nasıl da tekrarlanarak insanların karşısına çıktığı görülecektir.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan örneklerden bazıları şöyledir: *"İnkâr edenler, "Bu Kur'ân, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir" dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular. "(Bu Kur'ân, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır" dediler. (Ey Muhammed!), De ki: "O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir. Şüphesiz O, bağışlayandır, çok merhamet edendir." Dediler ki: "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda, pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!" "Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya! "Zalimler (inananlara): "Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler (Ey Muhammed!) Senin hakkında bak nasıl da temsiller getirdiler de (haktan) saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar."¹⁴⁶⁷ Ve "O, öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman sizin tekrar mutlaka (diriltilip) çıkarılacağınızı mı vaad ediyor?" "Hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!" "Hayat, bu dünya hayatından ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Biz tekrar diriltilecek değiliz." "Bu, Allah'a karşı yalan uyduran bir kimseden başkası değildir. Biz ona inanmayız."¹⁴⁶⁸*

Müfessirlerin bir kısmı, Mü'minûn Suresi'ndeki bu âyetlerde ismi verilmeden kendisinden söz edilen kavmin Semûd kavmi ve onlara gönderilen peygamberin Hz. Sâlih (a.s.) olduğunu söylerken, çoğunluk tarafından ise; bu kavmin Âd kavmi, peygamberin de Hz. Hûd (a.s.) olduğu ileri sürülmüştür; ancak diğer bazı müfessirler

¹⁴⁶⁷ Furkân, 25/4-9. Ayrıca bkz. Sâd, 38/4-8.

¹⁴⁶⁸ Mü'minûn, 23/35-38.

ise farklı bir yol izleyerek “bu âyetlerde belli bir peygamber ve kavimden söz edilmediği, burada anlatılanların, “Allah’ın (c.c.) bütün peygamberlerine ve onların herbirinin peygamber olarak yaşadıkları tecrübelerde tekrarlanan benzer çizgilere ilişkin genel bir atıf durumunda” olduğu görüşünü” benimsemişlerdir.¹⁴⁶⁹ Bunlara göre söz konusu âyetlerde pekçok peygamberin yaşadığı ortak bir tecrübenin dile getirildiğidir. Buna göre Hz. Muhammed de (s.a.v.) dâhil olmak üzere bütün peygamberlere karşı mücadele verenler, bu kıssadakiler gibi, aynı tavrı sergilemişlerdir. İnsanların kafasını bulandırıp vesvese, evham ve tereddütlere sevk etmek için ilgili peygamberin Allah’tan haberler getirecek olağanüstü özellikler taşımadığını, herkes gibi onun da sıradan biri olduğunu, hatta insan değerini mal ve soy varlığına bağladıkları için;¹⁴⁷⁰ kendilerine göre daha az varlığa sahip peygamberleri değersiz görmüşlerdir. Haliyle öyle değerli bir görev kendileri dururken ona verilemeyeceğini ileri sürerek onu ve davasını halkın gözünden düşürmeye çalışmışlardır.

Kur’ân’ın temas ettiği tarihi gerçekler böyleyken hâlihazırda da bazı çevrelerin insanları evhama düşürmek istediği birçok örnekten -konunun pekştirilip anlaşılmasına yardımcı olacak- şu iki önemli örnekle iktifa edilecektir:

1. Örnek: Hz. Muhammed’i (s.a.v.) devre dışı bırakarak Kur’ân’la iktifa etmek isteyenlerin oluşturmak istedikleri evhamlar!

Kur’ân’da farklı yorum ve çaba peşinde olup, Sünnet’siz Kur’ân ve peygamber’siz İslâm anlayışı içinde olanlar vardır. Bu kimseler iyi niyetle yapılan peygamberlerin beşer ve nübüvvet yönlerinin hakikatına ve gereken ayırımına gitmeksizin mutlak manada Sünnet’siz Kur’ân ve peygambersiz İslâm anlayışını yaymak isterler. Kendilerinin inanırlılığını, tezlerinin de kabulünü sağlamak için bazı âyetlerde kelime oyunu, tevil ve yorum canbazlığını yaparak insanların zihinlerinde evhamlar oluşturma peşindedirler.

Hâlbuki “kitabın bir kısmını inkâr etmek hepsini inkâr etmek gibidir”¹⁴⁷¹ diyen Kur’ân’ın kendisidir. Ayrıca Kur’ân’ın birçok âyetinde peygamberin gerekliliğine ve

¹⁴⁶⁹ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 24.

¹⁴⁷⁰ Bkz. Bakara, 2/247; En’âm, 6/50, Hûd, 11/31; Zuhruf, 43/31.

¹⁴⁷¹ Bkz. Bakara, 2/85.

ona itaatın zorunluluğuna dikkat çekilmiştir.¹⁴⁷² Böylece sünnet ve peygamberi devre dışı bırakarak her halükarda Kur'ân'ı yeterli gören kimseler, Kur'ân'ın nassıyla red olunmuşlardır.¹⁴⁷³ Eğer bu şahsiyetler gerçekten Kur'ân'a inanıyorlarsa, bu âyetlere de inanmaları gerekir. Zira bunlarda Kur'ân'dandır. Kur'ân ise bir bütündür. (Bir kısmına inanıp, diğer bir kısmını inkâr etmekle) parçalanamaz. Eğer Kur'ân'ın bütünlüğüne inanıyorlarsa, âyetler doğru yolu bulmak için peygamberi adres gösterir.¹⁴⁷⁴ Şayet Kur'ân'ın bütünlüğüne inanmıyorlarsa, o zamanda âyetler arasında ayırım yapıp bir kısmına inanan ve bir kısmına inanmayan kimselerden olacaklar ki Kur'ân bu zihniyette olanları mü'min kabul etmemektedir.¹⁴⁷⁵

Gerçek olan şu ki: Allah'ı (c.c.) bilip iman etmek için vahye ihtiyaç vardır. Vahyin gelmesi ve anlaşılması için peygambere ihtiyaç vardır.¹⁴⁷⁶ Zira gönderilen ilahî din ve kitapların Allah'tan geldiğini Onun kelamı ve emri olduğunu tebliğ eden peygamberlerdir. Tek şahit ve aradaki irtibat noktası onlardır. Nitekim bu gerçek, âyetlerde: *“Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler. Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (elçi gönderilmiştir). O üstündür, her işi hikmetlidir. Bu Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir.”*¹⁴⁷⁷, *“Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik. Mü'minlere kendileri için Allah'tan büyük bir lütf olduğunu müjdele.”*¹⁴⁷⁸ İfadeleriyle açık bir şekilde dile getirilmiştir.

Bir anlık bu zihniyetin tezi düşünüldüğünde ortaya çıkan sonuç şu olmaktadır: Peygamberler devre dışı bırakıldığında dinin ve dinin kaynağı olan vahyin Allah'tan geldiğine şahitlik eden ve irtibat noktası olan hiçkimse kalmayacaktır. Bir müddet sonra aynı zihniyet yok ettikleri noktadan yeni bir saldırı geliştirerek vahiy mahsülü

¹⁴⁷² Bkz. Nisâ, 4/59-65,80; Âl-i İmrân, 3/132; Muhammed, 47/33.

¹⁴⁷³ Bkz. Nisâ, 4/150-152.

¹⁴⁷⁴ Bkz. Nûr, 24/54.

¹⁴⁷⁵ Bkz. Bakara, 2/85; Nisâ, 4/150-152.

¹⁴⁷⁶ Bkz. Şu'arâ, 42/51.

¹⁴⁷⁷ Cum'a, 62/2-4.

¹⁴⁷⁸ Ahzâb, 33/47.

kitapların Allah'tan olduğunu kim bilir? Birilerinin insanları etkisi altına almak için Allah (c.c.) adına uydurmadıkları ne malum? Ve daha birçok soruyla kuruntu peşine kuruntu dizeceklerdir. Tıpkı aynı zihniyete sahip Yahudi din adamlarının nüzûl yıllarında yaptıkları gibi. Onlarda istidracî olarak inananları Kur'ân'dan kuşkulandırmak için *“Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler”*¹⁴⁷⁹ diyorlardı. Bu zihniyete sahip kimseleri asırlar öncesinden Hz. Peygamber: *“Bana iman etmeyen Allah'a iman etmemiştir.”*¹⁴⁸⁰ Ve *“sakın sizden birinizi koltuğuna yaslanmış bir vaziyette ona benim emrettiğim ya da yasakladığım şeylerden bir emir geldiğinde: Bilemeyiz, biz Allah'ın kitabında bulduğumuza uyarız (hadisleri kabul etmeyiz)’ derken bulmayayım”*¹⁴⁸¹ ifadeleriyle uyarmıştır. Zira bunlar bu tavırlarıyla kasıtlı veya kasıtsız olarak Kur'ân'ın temeline darbe vurmaktadırlar. Bunlardan kötü niyetli olanlar esaslı darbeyi vurmak maksadıyla başta peygamberin gerekliliğini, peşinden güvenilirliğini sorgulayarak tartışmaya açarlar. Böylece Kur'ân etrafındaki koruma çemberini kırıp Kur'ân'ı çeşitli saldırılara açık hale getirmek isterler; ama Kur'ân'ı kullanarak peygamberleri pasifize etmek isteyen zihniyete karşı peygamberleri koruyup kollayan Kur'ân'ın kendisidir. Nitekim yirmiden fazla yerde *“Allah'a ve Resûlüne kim itaat ederse, eğer itaat ederseniz, itaat edenler veya ve itaat edin”*¹⁴⁸² şeklinde ifadeler geçerken, on yerden fazla peygamberlerin ağzından: *“Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin”*¹⁴⁸³ cümleleri yer almaktadır. Ayrıca doğru yola ulaşmanın, Allah'ı (c.c.) sevmenin ve sevgisine mazhar olmanın şartı ve nişanesi, günahların bağışlanmasını sağlamanın yoluda Resûle uymakta olduğunu Allah (c.c.) şöyle bildirmektedir: *“Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin” de. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir.*, *“Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.”*, *“De ki: “Eğer Allah'ı*

¹⁴⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/72. Ayrıca bkz. Furkân, 25/4-9.

¹⁴⁸⁰ İbn-i Hanbel, Müsned, (6/382), no:26604, VII, 527.

¹⁴⁸¹ Ebû Dâvûd, Kitabü's-Sünneti, 39/6, no:4605, IV, 200.

¹⁴⁸² Âl-i İmrân, 3/32; Nisâ, 4/13; Hucurât, 49/14.

¹⁴⁸³ Âl-i İmrân, 3/50; Tâ-Hâ, 20/90; Şu'arâ, 26/108, 126, 144, 163, 179.

seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın; çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."¹⁴⁸⁴

Peygamberlere itaat etmeyi imanın şartı sayarak zorunlu hale getiren Allah Tââla şöyle buyuruyor: *"Biz her peygamberi sırf, Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zülm ettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı. Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.*"¹⁴⁸⁵

Bu âyetle peygamberin beşer yönünü yok etmek değil; sebebi nuzülü nakleden rivayetleri de¹⁴⁸⁶ göz önünde bulundurarak peygamberin söz, fiil ve ikrarlarının beşerî mi yoksa nebevî mi olduğu noktasında ne denli hassas düşünülmesi gerektiğinin açık bir tezahürüdür. Zira Kur'ân'ın misli kadar ona hikmet verilmiştir.¹⁴⁸⁷ Din adına haktan uzak kendi şahsî istek ve arzularından konuşması beklenemez. Ona gelen ancak vahiydir.¹⁴⁸⁸ Bu nedenle olacak ki *"Resûl size ne veriyse alın neyden sakındırıdıysa sakının.*"¹⁴⁸⁹ Buyrulmuştur. Ancak bu şeyin ne olduğu hususu kendileri açıklamıştır. Birilerinin bu noktayı ve ayrıntıyı dikkatten kaçırmamak için: *"Ben ancak bir beşerim size dinden bir şey emredersem alın. Kendi görüşümden bir şey emrettiysem bilin ki bende bir beşerim.*"¹⁴⁹⁰ Ve *"Siz dünya işinizi daha iyi bilirsiniz"*¹⁴⁹¹ şeklindeki açık ifadelerle uyarıda bulunmuştur.

Her ne kadar bu âyetler,¹⁴⁹² Kur'ân ve ganimetin bölüşümü hakkında olsa da buna has olup başka bir anlam ifade etmediği de söylenemez.¹⁴⁹³ Zira yukarıda zikri

¹⁴⁸⁴ S. Bkz. Nûr, 24/54; Âl-i İmrân, 3/31. Ayrıca bkz. Nûr, 24/56.

¹⁴⁸⁵ Nisâ, 4/64, 65.

¹⁴⁸⁶ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, II, 90; Çetiner, *Fâtihadan Nas'a Esbab-ı Nüzûl Kur'ân âyetlerinin İniş Sebepleri*, I, 233, 236.

¹⁴⁸⁷ Bkz. Ebû Dâvûd, Kitabü's-Sünneti, 39/6, no:4604, IV, 200.

¹⁴⁸⁸ Bkz. Necm, 53/3, 4.

¹⁴⁸⁹ Bkz. Haşir, 59/7.

¹⁴⁹⁰ Müslim Fezail, 43/38, (140), no:2362, IV, 1835.

¹⁴⁹¹ Müslim Fezail, 43/38, (141), no:2363, IV, 1836.

¹⁴⁹² Bkz. Necm, 53/3, 4; Haşir, 59/7.

geçen âyetlerin¹⁴⁹⁴ muhtevasına bakıldığında bu iki âyetin genelliği anlaşılmaktadır. Rivayette yer alan: *"Herhangi bir konuyu size emredip yasaklamadığım sürece, siz de beni kendi halime bırakınız. Sizden önceki ümmetleri çok sual sormaları ve peygamberlerine karşı münakaşaya dalmaları helâk etti. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle sakınız, bir şeyi emrettiğimde de onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz."*¹⁴⁹⁵ İfadeleri de ilgili âyetlerin anlamının genel olduğunu, peygamberin eylem, söylem ve ikrarlarını da kapsadığını ifade etmektedir. İtaat edilmediği takdirde amellerin boşa çıkacağı: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın."*¹⁴⁹⁶ Ve ilahî merhametten yoksun kalma riskiyle karşı karşıya kalınacağını: *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Resûle itaat edin ki size merhamet edilsin"*¹⁴⁹⁷ ifadeleriyle belirten Allah (c.c.): *"Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik."*¹⁴⁹⁸ Fermanıyla Resûle itaat etmenin veya etmemenin ne anlama geleceğini ve sonucu nereye varacağını beşerin dikkatine ve takdirine sunmuştur. Bu ve buna benzer birçok âyetin kesin delâleti sebebiyle fıkıh usulü âlimleri, dinin ikinci kaynağının sünnet (Resûlullah'ın sözü, fiili ve tasvibi) olduğunda ittifak etmişlerdir.

İslâm kaynaklarında üzerinde önemle durulan diğer bir husus: "Onun aynı zamanda diğer insanlar gibi bir insan (beşer) olduğunu bildiren âyetlerle (İsrâ, 17/90-96, Kehf, 18/110) her davranışının bağlayıcı olmayacağını bildiren hadisler, uygulama ve vâkıalar göz önüne alındığında sünnetin "bağlayıcı delil olma" özelliğinin mutlak olmadığı, bazı kayıt ve şartlara (en önemlisi dinî kural getirmediğine dair bir delil ve karinenin bulunmamasına) bağlı olduğu da anlaşılmaktadır. Böyle bir delil bulunmadıkça Hz. Peygamber'in davranışlarını – onun örnekliğinin tabii bir sonucu olarak– dinî kural getiren, irşad eden, yol gösteren,

¹⁴⁹³ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, V, 158-159, 288.

¹⁴⁹⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/31; Nisâ, 4/80, 64-65; Nûr, 24/54, 56; Muhammed, 47/33,

¹⁴⁹⁵ Buhârî, İ'tisâm, 96/2, no:7288, IX, 94; Müslim, Hac, 15/73, (412), no:1337, II, 975; Fezâil, 43/37, (130), no:1337, IV, 1830.

¹⁴⁹⁶ Muhammed, 47/33.

¹⁴⁹⁷ Nûr, 24/56.

¹⁴⁹⁸ Nisâ, 4/80.

izlenmesi gerekli veya faydalı olan davranışlar olarak almak ve değerlendirmek.”¹⁴⁹⁹ gerektirir.

Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerim’de peygamberlerin gerekliliğini ve güvenilirliğini, insanlarla Allah (c.c.) arasındaki bağlantı noktası olduklarını, vahyi hedef kitleye ulaştırmak üzere seçilmiş yegâne kimseler olduğunu ısrarla üstünde durup, defalarca tekrarlamaktadır. Hiçbir peygamber Allah (c.c.) adına insanlara yalan söylemez/söyleyemez.¹⁵⁰⁰ Peygambere itaat Allah’a (c.c.) itaat¹⁵⁰¹ olduğuna göre peygambere isyan da Allah’a (c.c.) isyandır, pişmanlıktır.¹⁵⁰² Peygambere uymak Allah’ın (c.c.) emridir.¹⁵⁰³ Ve itaat edilmek üzere gönderilmişlerdir.¹⁵⁰⁴ Bunun aksini düşünüp iddia edenlere Kur’ân’ın bir cevabı vardır, her şeyi açıklayan, gerksiz laf edip çene yormaya ihtiyaç bırakmayan bu Kur’ân’î cevap şöyledir: *“Şüphesiz, Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah’a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır Allah'a ve peygamberlerine iman edenler ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince, işte onlara Allah mükâfatlarını verecektir. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*¹⁵⁰⁵

Sonuç olarak: Kılınan namazın vakitleri, rekâtları ve ödenmesi gereken zekâtın miktarına varıncaya kadar ibâdet ve muâmelâta dair İslâm dininin Kur’ân-ı Kerim’de yer almayan hükmü ve uygulama şekli vardır. Bunların “Sünnet” diye adlandırılan Hz. Peygamber’in söz, fiil ve ikrarlarıyla sabit olduğu herkesin malumudur. Bu gerçekler dururken her fırsatta ölçüsüzce ve ayırım yapmadan peygamberin beşer yönünü ve mevzu hadis mevcudiyetini öne çıkarıcıların amacı peygamberî misyonu gölgelemekten başka bir şey değildir. Elbette ki, peygamberler de bir beşerdir, onlarında beşer-î yönleri vardır. Birileri onların adına bazı uydurmalar yapmış

¹⁴⁹⁹ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, II, 100.

¹⁵⁰⁰ Bkz. Hâkka, 69/38-48.

¹⁵⁰¹ Bkz. Nisâ, 4/80.

¹⁵⁰² Bkz. Ahzâb, 33/66.

¹⁵⁰³ Bkz. Nisâ, 4/59.

¹⁵⁰⁴ Bkz. Nisâ, 4/64.

¹⁵⁰⁵ Nisâ, 4/150-152.

olabilir, yapmıştır da; fakat beşer yönleri nübüvvet yönlerine asla baskın değildir. Bütün hadislerde mevzu değildir. Onlar öyle beşerlerdir ki canları pahasına da olsa tebliğ ettikleri/etmeleri gerektiği bir görevleri vardır. Ve bu görevlerini başta kendi hayatlarına yansıtmaları gerekir;¹⁵⁰⁶ çünkü ancak bu durumda insanlara yaşayan vahiy ve güzel örnek olabilirler.¹⁵⁰⁷ Bu Allah'ın (c.c.) onlara yüklediği bir görev olup insanların da görevi bu görevlileri pür dikkat dinleyip uymak, gösterdiği yoldan gitmektir.¹⁵⁰⁸ Gerekliklerini, güvenilirliklerini ve meşruiyetlerini şüphe ve kuruntularla tartışır hale getirmek suretiyle küfrün kapılarını aralamak değildir.¹⁵⁰⁹

2. Örnek: Mü'min olabilmek ve Cennet'e girebilmek için Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe imanın yeterliliğini iddia edenlerin oluşturmak istedikleri evhamlar!

Mü'min olabilmek ve cennete girebilmek için, başta Kur'ân'da en çok zikredilen ve imanın altı temel şartı olarak bilinenlerin yanında, dinde inanılması gerekenlerin herbirine inanmanın gerekliliğini çok sayıda âyetle mukereren dile getirilmesi, gözardı edilemeyecek kadar açıktır. Bununla beraber Kur'ân'ın bütünlüğünü, sebebi nüzülü, ilgili hadisi şerifleri ve âyetin anlaşılması için Ulumu'l Kur'ân da öngörülen teknik ve yöntemleri dikkate almadan, Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe iman edip amel-i salih işlemeyi yeterli görenler vardır. İddialarını inanılır kılabilmek için de Kur'ân'dan özellikle iki âyeti¹⁵¹⁰ delil gösterirler. Bu suretle dinde inanılması gereken diğer iman esasları, yapılması gereken ibâdet ve amellerin gereksizliği ve ya olmasa da olur gibi bir vehm oluşturmaktadırlar. Hâlbuki söz konusu âyetlerin sebebi nüzülü şöyle anlatılır: Selman'ı Farisî'nin İslâmiyetten önceki Hristiyan arkadaşlarının durumunu Hz. Peygamber'den sorması ve aldığı cevabın üzüntüsünden sonra Hz. Peygamber Selmân'ı çağırıp şöyle buyurdu: *“Bu âyet senin arkadaşların hakkında indi. Kim benim peygamber olarak geldiğimi işitmeden önce İsa'nın dini ve İslâm üzere ölürse o hayırdadır. Ama bugün kim beni*

¹⁵⁰⁶ Bkz. Mâide, 5/67; Hûd, 11/112; Hicr, 15/94, 99.

¹⁵⁰⁷ Bkz. Ahzâb, 33/21; Ebû Dâvûd, Kiyamülleyl, /11, no:1342, II, 40; Tirmizî, el-Birru ve's-Sile, 25/69, no:2016, IV, 369.

¹⁵⁰⁸ Bkz. Nisâ, 4/64; Nûr, 24/54.

¹⁵⁰⁹ Bkz. Nisâ, 4/150-152; Furkân, 25/7-9.

¹⁵¹⁰ Bkz. Bakara, 2/62; Mâide, 5/69.

işitir de bana iman etmezse o da helâk olmuştur." ¹⁵¹¹ Klasik tefsir ve yeni çalışmalara göre bu âyette zikredilen İslâmiyet dışındaki dinlerin mensupları, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve Kur'ân'a inanıp "İslâm milleti"ne girmedikçe iman etmiş sayılmayacaklar, bu sebeple de âyette ifade buyurulan âhiret ecrine ve güvenliğine nâil olamayacaklar; yani ebedî olarak cehennemde kalacaklardır. ¹⁵¹² Bu genel kanaatin yanında farklı yorumlarda bulunanlar da vardır. ¹⁵¹³

Âyetlere Kur'ân bütünlüğü içerisinde değil de parçacı olarak yaklaşanların ve Kur'ân'ın açıklayıcısı olan hadisleri dikkate almayanların böyle bir sonuca varmaları gayet tabiidir. Elbette ki, cennet sahibinden başka kimsenin tekelinde değildir; fakat bu görüş konuyla alakalı diğer naslarla çelişiyor olması cennet sahibinin beyanattı olan Kur'ân'ın bütüncül ruhuna aykırı olup kendi içinde tezat ve -ileride temas edileceği gibi- inananlar arasında çifte standart gibi sıkıntılar oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu anlayış doğru bir yaklaşım olmadığı gibi isabetli bir sonuca da götürmemektedir. Bu anlayışın doğuracağı birçok sıkıntıdan iki tanesi şöyledir:

1. Sıkıntı: Konuya parçacı yaklaşanların ve bu iki âyeti benzerlerinden soyutlaştırarak, bir de lafzi manaya bakıp kurtuluş için Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe imanın yeterliliğini öne sürenlerin mantığıyla Kur'ân'a yaklaşıldığında benzer âyetlerden daha başka inanç maddeleri ortaya çıkmaktadır. Bu durumda konuyla alakalı benzer âyetlerin ele alınıp meselenin anlaşılması icapedir.

Söz konusu âyetlerden bazıları şunlardır:

a- *"Şüphesiz, inananlar ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır."* ¹⁵¹⁴

¹⁵¹¹ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, I, 135; Çetiner, *Fâtihadan Nas'a Esbab-ı Nüzûl Kur'ân âyetlerinin İniş Sebepleri*, I, 23-25.

¹⁵¹² Erdal, Mesut, "Kur'ân'a Göre Ehl-i Kitab'ın Uhrevî Felah ve Kurtuluşu Meselesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 7. 15.06.2002, Cilt, IV. S. I.

¹⁵¹³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, I, 174-175.

¹⁵¹⁴ Bakara, 2/62.

b- “Dinde zorlama yoktur; çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁵¹⁵

c- “İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine (Hz. Muhammed) inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”¹⁵¹⁶

d- “İman edip salih ameller işleyenler ise, cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”¹⁵¹⁷

e- “Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur.”¹⁵¹⁸

Bu âyetlere göre kurtuluş için gerekli şartların dağılımı şöyledir:

a- Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe iman etmek ve amel-i salih işlemek.

b- Tağutu inkâr ve Allah'a (c.c.) iman etmek.

c- Allah'a (c.c.) ve peygamberine (Hz. Muhammede) inanmak, inancında şüpheye düşmemek ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmek.

d- İman edip amel-i salih işlemek.

e- Allah'a (c.c.) Hz. Peygamber'e (Hz. Muhammed) ve ona indirilen kitaba (Kur'ân) ve daha önce gönderilmiş kitaplara iman etmek, ayrıca Allah'ı, (c.c.) meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr etmemek.¹⁵¹⁹

Görüldüğü gibi âyetlerin inanç boyutuna bakıldığında bir âyette Allah'a (c.c.) ve Ahirete iman şart koşulurken; başka bir âyette sadece Allah'a (c.c.) iman şart koşulmuş, diğer bir âyette Allah'a (c.c.) ve Resûlüne (Hz. Muhammed) iman şart koşulurken, diğer bir âyette hiçbir ad zikredilmeden mutlak iman (iman etmek) şart koşulmuştur. Sondaki âyette ise, imanın temel esaslarından beş tanesini sıralayarak

¹⁵¹⁵ Bakara, 2/256.

¹⁵¹⁶ Hucurât, 49/15.

¹⁵¹⁷ Bakara, 2/82.

¹⁵¹⁸ Nisâ, 4/136.

¹⁵¹⁹ Bkz. Ebu Hayyan, *Bahrü'l-Muhît*, III, 386-387.

daha farklı, kısmen daha tafsilî ve kapsamlı bir imandan bahsetmektedir. Bu âyette Allah'a, (c.c.) Hz. Peygamber'e (Hz. Muhammed) ve ona indirilen kitaba (Kur'ân) ve daha önce indirilmiş kitaplara iman emredilmiştir; fakat bununla da yetinilmemiştir. Aynı âyette konuya farklı bir boyuttan yaklaşarak ilk maddeyi olduğu gibi, peygamber ve kitap maddelerini ise bütün peygamberleri ve kitapları kapsayacak şekilde (cemi) olarak zikretmenin yanında melekleri ve ahiret gününü de ilave ederek bunları inkâr edenlerin dalâlette olacağı ifade edilmiştir. Bu ifade tarzıyla Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği ve Kur'ân'ın Allah'tan olduğuna inanmakla beraber bütün beygamber ve ve kitaplara, meleklerle ve ahiret gününe iman etmenin de, Allah'a (c.c.) iman etmek gibi iman etmenin olmazsa olmazları arasında buldukları anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere herbiri müstakil ve parçacı düşünüldüğünde söz konusu âyetlerin herbiri ayrı bir sonuç doğurmaktadır. Buna göre parçacı düşünüp Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe iman etme şartını yeterli görenler aslında çok şey şart koşmuşlardır; çünkü sadece Allah'a (c.c.) imanı yeterli gören âyet vardır; hatta siyak sibaka bakmadan, benzer âyetlerden soyutlaştırarak bakılırsa (kendilerinin yaptığı gibi) herhangi bir kaydı olmadan sadece iman etmeyi (artık kim nasıl altını doldurursa) yeterli gören âyet vardır. Peki, bunların hangisi tercih edilip, hangileri gözardı edilecek? İşte parçacı yaklaşımın doğurduğu netice budur: İnsanların kafasında oluşturulan bir yığın evham ve fırsatçıların idlâl için cirit atacağı büyük bir meydan! İşte bu noktada anlaşılıyor ki doğru olan ideal iman bunların hepsini ihtiva eden ve daha fazlasını da celp ve icabeden en son şıktaki âyetin muktezasıdır. Söz konusu âyette: Allah'a, (c.c.) son peygamber olan Hz. Muhammed'e, (s.a.v.) ona indirilen kitap olan Kur'ân'a ve daha önce gönderilmiş peygamber ve kitaplara iman edilmesi emredilmiştir. Müteakiben farklı bir boyuttan konuya yaklaşip bu maddeleri tekrarlayarak melek ve ahiret günü maddelerini de ilave etmiş, bunlara inanmayıp inkâr edenlerin derin bir dalâlette olacaklarını açık bir dille belirtilmiştir.¹⁵²⁰ İdeal olan bu iman şeklinin ayrıca Bakara Suresi'nde de iki defa tekrarlandığı görülmektedir.¹⁵²¹ âyetten anlaşıldığı gibi mutlak manada iman ettim deyip de iman gereklere içinde sayılanlara kayıtsız kalmak doğru bir iman değildir. İman esaslarının

¹⁵²⁰ Ebu Hayyan, *Bahrü'l-Muhît*, III, 386-387; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, II, 161; Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, 335.

¹⁵²¹ Bkz. Bakara, 2/177, 285.

yeni şekillendiği vahiy esnasında varılan son ve en kapsamlı noktanın bu olduğu ve böyle olması gerektiği dile getirilerek, böyle bir imanın ihtiyari değil zorunluluk olduğu emir sigasıyla da ifade edilmiştir. Zira hepsi birbirine bağlı olup Allah'ın (c.c.) varlığına ve birliğine racidirler. Allah (c.c.) inancı olmadan diğerleri anlaşılabilir, melek olmadan vahiy, vahiy olmadan peygamber olmaz/anlaşılır. Peygamber olmadan gaybî olan bu varlıklardan insanın haberi bile olmaz. Ahiret olmadan bunlara inanmanın anlamı ve önemi olmaz.

2. Sıkıntı: Allah (c.c.) Hz Muhammed (s.a.v.) ile başlayan İslâm dini mensubu olan mü'minlere/müslümanlara iman etmeleri için belirtilen âyetlerde özellikle de beşinci şıkta gösterilen âyette¹⁵²² şartları peşpeşe sıralarken Yahudi, Sabii ve Hristyanları bu şartlardan muaf mı tutuyor? Onların cennete girmeleri bu kadar kolay iken İslâm dini mensubu mü'minlerin neden bu kadar zor olsun? Bu durumda aynı dönemde yaşamalarına rağmen böyle bir davranış kullar arasında ayrımcılık ve çifte standart olmaz mı? Gerçekten Allah (c.c.) böyle bir ayrımcılık yapmış mıdır acaba? Diye düşünüp kuruntuya düşenlere cevap ve parçacı düşünüp bunun iddiasında bulunanlara da bir reddiye olarak Allah şöyle buyuruyor: *"(Yahudiler) "Yahudi olun" ve (Hristiyanlar da) "Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi." Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'ân'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz." Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*¹⁵²³

Görmek isteyenler burada görecekler ki ayırım ve çifte standart söz konusu değildir. Değişik kanallara yeltenmek isteyenler için bâ'diyet anlamını ifade eden – min- ve benzeri edatların oluşturduğu manevra alanları bu âyetle bertaraf olmuş, *"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse"* sözüyle de özellikle İslâm dini mensubu mü'minlerden/Müslümanlardan istenen imanın aynısı, eksiksiz

¹⁵²² Bkz. Nisâ, 4/136.

¹⁵²³ Bakara, 2/135-137.

(misliyle) bir şekilde onlardan da istendiğini görecektir. İşte bu ifade tarzı her türlü ibham ve evhamı kaldırmaktadır.

Yukarıda şıklarla belirtilen âyetlerde inanılması istenen maddelerin farklı sayılarda ve başlıklarda zikredilmesinin nedenine gelince: Bunlar tafsilî olarak inanılması gereken her şeyin neticede raci olduğu temel şartlardır. Şöyle ki: Allah inancı maddesi gaye ve amaç, geri kalan maddeler ise vesail ve araçtır. Bu durumda Allah (c.c.) inancı asılların aslı, hasların hassı ve inanç basamaklarının zirvesidir. Aradaki basamakları atlayarak zirveye ulaşmak muhal olduğundan, oraya ulaşan birinin ilgili basamakları kullanmış olması gerekir. Bu nedenle olacak ki, bazı âyetlerde Allah ve ahiret, bazılarında Allah ve Resûl, bazılarındaysa sadece Allah inancından söz edilmiştir. Ayrıca üçüncü şıktaki âyetin sebebi nuzulünden de anlaşıldığı üzere muhatabın o an ki durumuna göre bunların daha çok önem arzettiği ya da sıkıntının yaşandığı noktalar olma hasebiyle özellikle zikredilip öne çıkartılmışlardır.¹⁵²⁴ Veya zikredilenler imanın kemal noktası olduğundan diğerlerini de zımında barındırıp özetlemiştir. Böylece diğerlerinin ayrıca zikredilmesine ihtiyaç duyulmamıştır; ihtiyari, gereksiz veya önemsiz olmalarından dolayı değildir. Nitekim aynı yöntemle “Kelâm literatüründe iman esasları: “Allah’a (c.c.), peygambere ve Âhiret gününe iman” şeklinde önce üç (usûl-i selâse), ardından kelime-i şehâdetinde belirtildiği gibi Allah’a (c.c.) ve Hz. Muhammed’in peygamberliğine iman olarak iki ve nihayet Allah’a (c.c.) iman şeklinde (aslî’l-usûl) tek bir esasta özetlenmiştir.”¹⁵²⁵ Oysa imanın şartları –sadece- ne bunlar ne de Kur’ân’da sabit olup sahih hadislerle de açıklanan ve iman esasları diye yaygınlık ve şöhret kazanan altı unsurdan¹⁵²⁶ ibarettirler. Belki dinden olduğu kesin biçimde

¹⁵²⁴ Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, V, 100: Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, 1395.

¹⁵²⁵ Sinanoğlu, Mustafa, “iman” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2000, XXII, 214.

¹⁵²⁶ Kur’ân’da bir arada zikr edilen bu beş maddeye ilave edilen ‘kadere’ iman maddesi Cibril hadisi diye bilinen hadisin bazı rivayetlerinde açıkça yer almaktadır. Bu ve benzeri hadislerden dolayı ehli-sünnet anlayışında ve halk arasında imanın altı esası/şartı kavramı kabul görmüştür. Bu madde her ne kadar Kur’ân’da diğer beş maddeyle beraber zikredilmemiş ya da “kadere iman edin” vb. anlamda bir ibare geçmiyorsa da Allah’a rağmen hiç kimsenin onun mülkünde ondan izinsiz ve müsaadesiz bilgisi ve iradesi dışında –rızası olabilir, olmayabilir- tasarrufta bulunması mümkün olmadığı birçok âyet ve hadiste geçmektedir. Örneğin bk: Vâkı’a, 56/57-74; Hadîd, 57/22; Talâk, 65/3; Buhârî, Cenâiz, 23/82, no:1362, II, 96; Müslim, İman, 1/-, (1), no:8, I, 36, Kader, 46/8, (34), no:2664, IV,

kanıtlanan itikadî, amelî ve ahlâkî bütün hükümlere inanmak, bunların farz, helâl veya haram olduğunu tasdik etmek de mü'min olmanın şartıdır;¹⁵²⁷ fakat bunların herbiri diğerinde özetlenerek altıda, onlarda kelime-i şhadette, o da kelime-i tevhid'de (üsülül üsül) özetlenmiştir. Vallahu a'lem bissewab.

2052; Tirmizî, Kader, 30/10, no:2145, IV, 452; İbn-i Mâce, İftitahü'l-kitab, -/10, no:76, 77, I, 29; Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: 1977, I, 106; Ecel konusunda bilgi için En'âm, 6/2-3; Fâtır, 35/11; İrade ve kader konusunda bilgi için Bakara, 2/7; Enfâl, 8/20-23; Herşeyin ilmi ilahî dâhilinde olduğunun isbatı için En'âm, 6/59; Ayrıca bkz. Tevbe, 9/51; Âl-i İmrân, 3/145, 154; Kamer, 54/52-53; Yûnus, 10/49; Hûd, 11/6; Hicr, 15/4-5; Sebe', 34/2-3; Talâk, 65/3.

¹⁵²⁷ Sinanoğlu, "iman" md., *DİA*, XXII, 214. İbn-i Mâce, Hudûd 20/3, no:2537, II, 848.

3. BÖLÜM

ALDATMA VE KANDIRMANIN HÜKMÜ VE MÜEYYİDELERİ

3.1. Hükümün Keyfiyeti

Aldatma ve kandırma suçunu işleyen sanığa terettüp eden hükümün (cezanın) keyfiyetini (nasıllığını) belirleyen hukuktur. Hukuk ise; insan hayatını düzenleyen, yaptırımlarla korunmuş ve uygulanması teminat altına alınmış bir kurum, bir kurallar bütünü olmakla beraber kaynağı bakımından ilâhî ve beşerî olmak üzere ikiye ayrılır; İlâhî denilen hukuk vahye dayanır. Müeyyidesi (yaptırımı) yalnızca manevî olmayıp maddî, manevî, dünyevî ve uhrevî müeyyideleri vardır.¹⁵²⁸ Haksız yere ve kasten adam öldürme örneği ele alındığında: Bu cinayeti işleyen hem suç işlemiş hem de günaha girmiştir. Dinî hukukun ana kaynağı olan Kur'ân'a göre bu cinayeti işleyen kimsenin ahiretteki cezası (manevî müeyyide), uzun yıllar kalmak üzere cehenneme girmektir.¹⁵²⁹ Dünyadaki cezası (maddî müeyyide) ise kısastır; yani ölüm cezasıdır. Veya maktulün yakınları tarafından kısastan ağır tazminata çevrilmiş diyetdir.¹⁵³⁰ Dolayısıyla İlâhî hukuk, hem birey-Yaratan arasındaki ilişkileri hem de birey-yaratılanlar (insan, hayvan, canlı, cansız; kendi nefsi dâhil her şey ve herkes) arasındaki ilişkileri dünya ve ahiret bağlamında düzenlerken; devlet tarafından yaptırıma (müeyyideye) bağlanmış sosyal davranış kuralları olan beşerî hukuk ise; bir toplumda kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini sadece dünya bağlamında düzenler.

İlahî ile beşerî hukuk arasında mukayese yapıldığında İlâhî hukukta, beşerî hukuklarda mevcut maddî cezaların çoğunun var olduğu, beşerî hukuklarda ise -ilâhî hukukta mevcut olan- manevî-dînî müeyyidelerinin hiçbiri, maddî müeyyidelerinin de önemli bir kısmı olmadığı görülür.¹⁵³¹ Dinî hukuk sistemi hem uhrevî (öteki âleme ilişkin) hem de dünyevî ilişkileri düzenlediğinden doğal olarak uhrevî ve

¹⁵²⁸ Karaman, Hayrettin, (164) Din-hukuk ilişkisi, İslam Hukukunun maddî müeyyidesi.

<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00164.htm>, 20 Nisan 2015.

¹⁵²⁹ Bkz. Nisâ, 4/93.

¹⁵³⁰ Bkz. Bakara, 2/178; Nisâ, 4/92; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu Tür*, I, 265-270, II, 115-118.

¹⁵³¹ Karaman, Hayrettin, (164) Din-hukuk ilişkisi, İslam Hukukunun maddî müeyyidesi.

<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00164.htm>, 20 Nisan 2015.

dünyevî mueyyidelere sahiptir; fakat beşerî hukuk böyle değildir. Birey-Yaradan arası ilişkilerle ilgilenmediği için uhrevî yönü olmayıp sadece dünyevîdir. Dolayısıyla mueyyidesi de sadece maddî olup manevî mueyyideden yoksundur.

Bu durumda aldatma ve kandırma eyleminin hukuki hükmünün keyfiyeti şöyledir: Eğer kişi veya kişiler tarafından beşerî hukukun suç saydığı bir fiile sebebiyet verildiyse o ozaman o fiil veya emsalleri için belirlenen ceza terettüp edilir. Aksi takdirde hukuki bir mueyyidesi yoktur. Beşerî hukukun yetersizliği anlamına gelen bu durumda beşerî hukuk var olan eksikliğini toplumsal yaşamı düzenleyen manevî mueyyideli din, ahlâk, görgü, örf ve âdet kurallarıyla gidermeye çalışır. Reklam, politika ve film gibi üç nesne ele alıp icrasına bakıldığında kendilerini halka kabul ettirmek için, beğeni toplayıp ilgi ve alakayı artırmak için başvurdukları aldatma, kandırma, abartma, yerine getirmeyi düşünmediği vaatlerde bulunma, müstehcen ve gayri ahlâkî sahne... Vb. şeyler. Beşerî hukukta, pazarlama, siyaset ve sanat adına gayet normal alelade davranışlar olup, hatta hukuki bir suça sebebiyet vermediği sürece hukukun kendisiyle korunmaktadır. Oysa bu durumun dinî müeyyidesi dünyada en azında münâfıklık alâmetini taşıma ve fasıklık suçuna uğramalarına neden olduğu için haram, sürekli bir haramı ve günahı işlediklerinden adalet ve emanet sıfatlarına zarar vermektedir. Bunun bir neticesi olarak dinin ön gördüğü dünyevî müeyyide: Önemli konularda tanıklıklarının kabul edilmemesidir. Ahirette ise selim fitratı bozucu ve kulluk görevine aykırı olmalarından dolayı uhrevî mueyyide olarak azaba çarptırılma nedenidir. Zira yalan beyanda bulunup kandırmak hadislerle belirtildiği gibi¹⁵³² şer ve fesâdın önüne geçip sulh ve maslahatı sağlama dışında haramdır. Sözlük anlamlarından da anlaşıldığı gibi bunlar gerçeğe aykırı davranış biçimleridir. Karşı tarafı istemediği bir sonuca uğratmaktır. Kötü sonucu bildiği halde muhatabından saklayıp zararına çalışmak veya göz yummaktır. Şer ve yalan yüzü saklayıp masum ve güvenilir yüzü göstermektir. Bu da gerçeğe muhalif yani yalan beyanda bulunmaktır ki, o da nifakın alâmetlerindedir.

İşin özü aldatma ve kandırma söz ve davranışsal yalandan ibarettir, birbirlerinin eş değerleridir. Günlük yaşam, muâmelât, ibâdet ve akaid alanlarındaki etkisinin, tehlikesinin ve arz ettiği tahribatın boyutuna göre haramlığı/günahı ve cezası artmaktadır. Bunun için sırasıyla şu örnekler zikredilebilir:

¹⁵³² Bkz. Tirmizî, el-Birr ve's-Sile, 25/26, no:1938, 1939, IV, 331.

a- Günlük yaşam için örnek; Resûl-i Ekrem şöyle buyurmaktadır: “*Kim bir çocuğa, “buraya gel sana bir şey vereceğim” der de sonra vermezse onun için bir yalan günahı yazılır.*”¹⁵³³

b- Muâmelât için örnek: Alttan ıslak, üstü kuru buğdayın görenleri yanıltıp aldatacağı için; Resûl-i Ekrem şöyle buyurmaktadır: “*Bizi aldatan, bizden değildir.*”¹⁵³⁴

c- İbadet için örnek: Allah (c.c.) buyuruyor ki: “*Münâfiklar Allah’ı aldatmaya çalışırlar, Allah da onların hîlelerini ve oyunlarını bozar. Onlar namaza kalkarken üşene üşene kalkarlar, mü’minlere gösteriş yaparlar. Yoksa aslında Allah’ı pek az hatırlarlar.*”¹⁵³⁵

d- Akaid/inanç için örnek; Allah (c.c.) buyuruyor ki: “*İnsanlardan, inanmadıkları halde, “Allah’a ve ahiret gününe inandık” diyenler de vardır. Bunlar Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.*”¹⁵³⁶

Kesinlikle ahiret ve aynı zamanda da, genellikle dünya zararıyla sonuçlanan bu eylem türleri, hatta birinci örnekte yer alan günümüz değimiyle masum günah dedikleri, beşer gözüyle herhangi bir zararı görünmeyen veya dünyevî zararlarla sonuçlanmayan davranışlar olsa bile hüküm itibariyle nehyedildiğinden işlenmesi haram/günahtır. Doğuracağı sonuç itibariyle bu eylem türleri maddî/dünyevî veya manevî/uhrevî müeyyideyi ya da her iki müeyyideyi birden celb eder.

3.2. Müeyyideler

Sözlükte: “Kuvvetli ve dayanıklı olmak; el ile tabir edilen güç, kudret” anlamlarındaki “e-y-d” kökünden türetilmiş olup “güçlendiren, pekiştiren, destekleyen” mânasına gelirken; ıstılahta: Kanun, ahlâk gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlayan güç anlamına gelen yaptırımları ifade eder.¹⁵³⁷ Müeyyidenin Türkçe karşılığı olan yaptırım: “Kişinin belli bir biçimde

¹⁵³³ İbn-i Hanbel, Müsned, (2/452), no:9526, III, 206; Ebû Dâvûd, Edep, 40/87, no:4991, IV, 298.

¹⁵³⁴ Müslim, İman, 1/43, (164), no:102, I, 99.

¹⁵³⁵ Nisâ, 4/38, 142.

¹⁵³⁶ Bakara, 2/8, 9.

¹⁵³⁷ Dönmez, İbrahim Kâfi. “müeyyide” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXI, 486; Karaman, F. vd., “müeyyide” md., *DKS*, 488.

davranması veya davranmaması halinde karşılaşacağı sonuç ve bunu bilmenin sağladığı zorlayıcı yahut itici güç” demektir.¹⁵³⁸ Dinî veya beşerî müeyyideyi gerekli kılan ise; tabiatı gereği toplum halinde yaşayan insanın benliğinde yer alan, kendi istek ve menfaatlerini öne çıkarma eğilimi, başkalarının haklarının ihlâlüne yol açan ve toplumsal hayatın düzen içinde yürümesini tehlikeye sokan haksız davranışlarıdır.¹⁵³⁹

Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde yed, eyd ve türevleri yer almakla birlikte hukukî yaptırımı ifade eden müeyyide kelimesi geçmemektedir. Bunun yerine dünyevî veya uhrevî mükâfat ve cezanın ödül ve yaptırımlarını ifade etmek için “ecir, sevap, mesûbe, ceza, ikab” gibi kelimeler’in kullanıldığı görülür. Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde eylem ve söylemlerinden sorumlu tutulan insanın niyetine kadar her türlü faaliyetlerinden hesaba çekilip iyi veya kötü miskali zerresine kadar karşılığını alacağı ifadelerin¹⁵⁴⁰ yer alması üzerine İslâm ahlâkçıları mükâfat ve ceza kavramları üzerinde önemle durmuşlardır. Bu noktadan hareketle İslâm ahlâkçılarının din, ahlâk ve hukukun başta gelen ilkelerinden olan adaletin ancak görevini yapana mükâfat, yapmayana ceza vermekle gerçekleşeceğini belirttikleri ve bunun için tabii (tabii zararlar), vicdanî (nefs-i levvame), sosyal (sosyal tepki veya hukukî yaptırımlar) ve dinî/uhrevî (ilahî rıza ve gazap) olmak üzere dört türlü müeyyideden söz ettikleri nakledilmiştir.”¹⁵⁴¹ Ayrıca “İslâm âlimleri âyet ve hadisler ışığında dinî, ahlâkî, hukukî bir kuralı ihlâl düşüncesine veya arzusuna sahipken (niyet) fiile dönüştürmeden bundan vazgeçilmesinin önemi üzerinde durarak irade eğitiminin de, bir tür müeyyide görevi üstlenmesine dikkat” çektikleri ifade edilmiştir.¹⁵⁴²

3.2.1. Dünyevî Müeyyideler

Dünyevî/Maddî müeyyideler: “İradî veya bazen gayri iradî olarak yaptığı ihlâlden dolayı ya da kendisiyle ihlâl arasında objektif bir bağ kurulması sebebiyle

¹⁵³⁸ Dönmez, “müeyyide” md., *DİA*, XXXI, 486, Karaman, F. vd., “Müeyyide” md., *DKS*, 488.

¹⁵³⁹ Dönmez, “müeyyide” md., *DİA*, XXXI, 487.

¹⁵⁴⁰ Kâf, 50/18; Zilzâl, 99/7-8; Buhârî, Bedü’l-Vahy, 1/1, no:1, I, 6; Müslim, İmare, 33/45, (155), no:1907, III, 1515.

¹⁵⁴¹ Dönmez, “müeyyide” md., *DİA*, XXXI, 488.

¹⁵⁴² Dönmez, a.g.e. “müeyyide” md., XXXI, 488.

kişiyek bir külfete, acıya veya mahrumiyete katlanma yükümlülüğü getiren dünya hayatına ilişkin hükümler”dir.¹⁵⁴³

Beşerî hukukun maddî/dünyevî müeyyideleri ve uygulama şekillerine bakıldığında: Toplumda kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen ve devlet tarafından yaptırıma (müeyyideye) bağlanmış sosyal davranış kuralları olarak görülür. Dolayısıyla beşerî hukukta müeyyideler yalnızca dünyevî olup, hukuk kuralına uymayan kimse devlet zoruyla birtakım maddî nitelikteki müeyyidelerle karşılaşır.

Dinî hukukun bilim dalı olan “Fıkıh, hukukî ilişkiler yanında kişinin Allah’a (c.c.) karşı vecibelerine dair amelî meseleleri de kapsamına alan bir disiplin olduğu için fıkıh kurallarının müeyyideleri hukuktaki müeyyide anlayışını aşan bir çerçeveye sahiptir. Bu sebeple fıkıh terminolojisinde yaptırım anlamını karşılamak üzere “ecir, ceza, ikab, sevap, zevâcir, davâmin, hüküm” gibi farklı kavramlar kullanılır.” Buna göre fıkıhtaki (İslâm hukuku) müeyyidelerin özendirmeyi veya caydırmayı hedeflemesi açısından terğibî ve terhîbî, müeyyidenin mahiyeti bakımından maddî/dünyevî ve mânevî/uhrevî şeklinde tasnif edilmesi mümkün görülmüştür.¹⁵⁴⁴

Dinî hukukun maddî (cezaî) müeyyideleri ise; çeşitli açılardan ayrımlara tâbi tutulmuş olup bunlardan en bilineni cezaların had, kısas-diyet ve ta’zîr şeklinde üç gruba ayrılarak ele alınmıştır. Ayrıca “İslâm hukukunda cezalar şâri‘ tarafından belirlenmiş olup olmamasına göre had ve ta’zîr cezaları şeklinde bir ayırıma tâbi tutularak incelendiği nakledilmiştir.”¹⁵⁴⁵ İnananlar tarafından uygulanması istenen bu cezaî müeyyidelerin dışında doğrudan Allah tarafından bazı sebepler altında uygulanan cezaî müeyyideler de vardır. İlerde¹⁵⁴⁶ değinileceği bu dünyevî/maddî yaptırımlar doğa olayları, salgın hastalıklar ve bilinmeyen bazı nedenlerle ortaya çıkan ve azıtan insanları cezalandıran ilahî cezaî müeyyidelerdir.

¹⁵⁴³ Dönmez, “müeyyide” md., *DİA*, XXXI, 488.

¹⁵⁴⁴ Dönmez, a.g.e. “müeyyide” md., XXXI, 488.

¹⁵⁴⁵ Bardakoğlu, Ali. “had” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1996, XIV, 547; Bardakoğlu, “ceza” md., *DİA*, 1993, VII, 472-473; Dönmez, “müeyyide” md., *DİA*, XXXI, 488.

¹⁵⁴⁶ Bkz. “uhrevî müeyyideler”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 269.

Aldatma ve kandırma eylemlerinin duruma göre beşerî ve ilahî/dinî hukukun ön gördüğü bazı dünyevî/maddî müeyyideleri vardır. Kesinlikle ahiretin ve genellikle dünya hayatının da zararına yol açan eylemler olduklarından söz konusu hukuk sistemleri bu eylemleri -özellikle dünyevî/maddî zararlarla sonuçlanıyorsa- engellemek için genellikle hemfikirdirler. Ahiret anlayışından yoksun beşerî hukukun düşünce alanının darlığından dolayı günümüz değimiyle masum günah dedikleri yalan ve ayrıca dinî vecibeleri engellemeye yönelik bazı girişimler gibi beşer gözüyle herhangi dünyevî bir zararlarla sonuçlanmayan aldatmalar için herhangi bir cezaî müeyyide ön görülmemektedir; fakat ilahî hukuka göre bunlar da hüküm itibariyle nehyedilmişler (yasaklı) arasındadır ve işlenmesi haram/günahtır. Doğuracağı sonuç itibariyle de, maddî/dünyevî veya manevî/uhrevî müeyyideyi ya da her iki müeyyideyi birden celb eder.¹⁵⁴⁷

Dinî hukuka göre hem dünyevî hem de uhrevî müeyyideyi celb eden aldatma ve kandırmaya örnek olarak birilerinin birileri hakkında zina iddiasında bulunma olayı gösterilebilir. Örneğin: “*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.*”¹⁵⁴⁸ Bu âyetin ele aldığı kimseler gibi: Toplumu ve yargı merciini kandırıp yanlış yönlendirmeye çalıştıkları ve bu yolla suçsuz birilerini mağdur etmeye çalıştıkları için “kazf” diye bilinen iftira suçunu işlemiş olurlar. Bu durumda ya dört şahit getirerek iddialarını kanıtlayacaklar; ya da itham ve iftira durumuna dönüşen iddialarını ispat edemedikleri için bazı maddî/dünyevî ve ayrıca manevî/uhrevî yaptırımla karşılaşacaklardır. Bunlar:

a- Zina edenlere uygulandığı şekil ve nitelikte olmak üzere seksen sopa cezası çekeceklerdir.

b- İftira ettikleri sabit olduktan sonra ölünceye kadar tanıklıkları kabul edilmeyecektir.¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁷ Bu durumda maddî müeyyide olarak en az tanıklıklarının kabul görülmemesi, manevî müeyyide olarak ahiret azabının istihkakı gösterilebilir.

¹⁵⁴⁸ Nûr, 24/4, 23.

¹⁵⁴⁹ Mâlik, Ahmed ve Şâfiî gibi müctehidlere göre tövbe edenlerin sabıka kaydı silinir ve şahitlikleri de kabul edilir. Ebû Hanîfe’ye göre tövbe yalnızca fâsık olma niteliğini ortadan kaldırır, ancak tanıklık ehliyetini yeniden kazandırmaz. (Karaman, H. vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 55.)

c- Sabıkalı hale gelecekler, fâsık olarak nitelenecekler ve buna bağlı olarak bazı haklardan yararlanma hakkını kaybedeceklerdir.¹⁵⁵⁰

Uhrevî/manevî müeyyideleri ise âyette: “İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mü'min kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir. İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır. O gün Allah onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.”¹⁵⁵¹ İfadeleriyle belirtildiği gibidir. Eğer gerçekten iftira etmiş iseler zikri geçen yaptırımlara maruz kalacaklardır. Eğer gerçekten doğru söylüyorlar; fakat ıspatlayamıyorlarsa yukarıda kendilerine terettüp edilen dünyevî müeyyideler dışında uhrevî müeyyide aleyhlerine değil lehlerine sonuçlanarak uğradıkları yersiz cezadan dolayı mukafatını alacaklardır. Eğer zanlı zina suçunu işlediği halde karşı tarafın delilsizliğinden faydalanarak kararın müddeinin aleyhine ve kendi lehine sonuçlandırarak toplumu ve yargı mercini kandırıp yanıltırsa maddî/dünyevî müeyyideden kurtulmuş olur; fakat her şeyi bilen Allah'ın (c.c.) mahkemesinde mahkûm olup daha ağır uhrevî müeyyideyle karşılaşacaktır. Eğer suçu ıspatlandıysa her iki müeyyideyle de karşı karşıya kalmış olacaktır.

“Elinizden geldiği kadar müslümanların cezalarını kaldırmaya çalışın. Onun için bir çıkış yolu varsa bırakın gitsin. Devlet başkanının afta hata etmesi cezalandırmada hata etmesinden hayırlıdır”¹⁵⁵² hadisinden anlaşıldığı üzere maddî veya manevî olsun dinî müeyyideler suçluyu ıslah edip topluma kazandırma peşindedir. Dolayısıyla verdiği cezalar imha etmek veya salt eziyet değil, te'dip amaçlıdır. Nitekim Allah (c.c.) da: “Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁵⁵³ Buyurarak suça bulaşmış kimselere yeni bir fırsat sunarak topluma kazanmadırma yolunu açık tutmuştur. Bazı suçlar için dünyevî müeyyide açısından geç olmuşsa bile, en azından bu şekilde uhrevî müeyyideden kurtulma imkânı sunmuştur. Verilen bu fırsatın

¹⁵⁵⁰ Karaman, H. vd., *Kur'an Yolu*, IV, 54.

¹⁵⁵¹ Nûr, 24/23-25.

¹⁵⁵² Tirmizî, Hudûd, 15/2, no:1424, IV, 33.

¹⁵⁵³ Nûr, 24/5.

değerinin bilinmesi ve heba edilmemesi için şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı ve Allah tövbeleri kabul eden, hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?”¹⁵⁵⁴ Anlaşıldığı üzere âyetler bir yandan suçu engelleyecek yaptırımlar getirirken, diğer yandan bu günaha bulaşmış insanlara tevbe ve mağfiret gibi telâfi yollarını telkin etmektedir. Zira günahın büyüklüğü ne olursa olsun tövbe kapısı açıktır.¹⁵⁵⁵ Ve esma’i-hüsnalardan birtanesi de “Tevvâb”tır.

Suçun işlenmemesini,¹⁵⁵⁶ işlendiyse gizli tutulup ifşa edilmemesini¹⁵⁵⁷ ve insanların birbirlerinin gizli hallerini öğrenmek için tecessüs yapmamalarını¹⁵⁵⁸ isteyen Allah (c.c.) şayet suç ifşa olup yargıya intikal ettiyse: “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın); çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise, adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹⁵⁵⁹ Uyarısında bulunmuştur. Burada dikkat çekilen husus hakkın isbatı ve adaletin yerini bulması için suçlunun, davacı ve davalının sosyal, ekonomik ve siyasî durumu ne kendilerini ne de şahit ve yargı merciini etkilememe gereğidir. Aynı şekilde suçların mümkün olduğu ölçüde örtülmesini isteyen, itiraf etmek isteyenleri başlangıçta dinlemekten kaçınan, suçun itirafını ve isbatını bozmak için türlü yollara başvuran ve şüphe bulunduğu hadlerin uygulanmamasını isteyen¹⁵⁶⁰ İslâm Peygamber’i: “Elinizden geldiği kadar müslümanların cezalarını kaldırmaya çalışın. Onun için bir çıkış yolu varsa bırakın gitsin. Devlet başkanının ahta hata etmesi cezalandırmada hata etmesinden hayırlıdır”¹⁵⁶¹ ifadesinde bulunmuştur; ancak suç mahkemeye taşınıp isbat ve aleniyet kazandıktan sonra: “Allah’ın koyduğu cezalardan bir cezanın infazının

¹⁵⁵⁴ Nûr, 24/10.

¹⁵⁵⁵ Bkz. Zümer, 39/53; Tirmizî, Da’avat 45/106, 110, no:3535, 3536, 3540, V, 545, 546, 548.

¹⁵⁵⁶ Bkz. Nisâ, 4/115; En’âm, 6/120; A’râf, 7/33

¹⁵⁵⁷ Bkz. Buhârî, Edeb, 78/60, no:6069, VIII, 20; Mezâlim, 46/3, 4, no:2441, 2442, III, 128.

¹⁵⁵⁸ Bkz. Hucurât, 49/12.

¹⁵⁵⁹ Nisâ, 4/135.

¹⁵⁶⁰ Bkz. Müslim, Hudûd, 29/5, (22, 23), no:1695, III, 1321, 1323; Dâremî, Hudud, 13/6, no:2349, III, 1483, İbn-i Hanbel, Müsned, (5/265), no:21783, VI, 355; (1/325), no:2991, I,535.

¹⁵⁶¹ Tirmizî, Hudûd, 15/2, no:1424, IV, 33.

yeryüzüne kırk sabah yağmur yağmasından daha hayırlıdır”¹⁵⁶² diyerek gereken cezanın verilmesini de belirtmiştir.¹⁵⁶³ Zira “Hadlerin uygulanması rahmettedir; çünkü günahın kefareti olur ve ahiret azabını giderir.”¹⁵⁶⁴

3.2.2. Uhrevî Müeyyideler

Uhrevî/Mânevî müeyyideler: “İbâdetler ve fıkıh kitaplarının kerâhiyet ve istihsan bahislerinde ele alınan dinen işlenmesi / işlenmemesi istenmiş / tavsiye edilmiş fiillerle sınırlı kalmayıp hukukî ilişkiler alanına ait olmakla birlikte teklîfi hüküm terminolojisiyle vâcip, mendup, haram ve mekruh şeklinde nitelenebilen davranışlar hakkında da geçerlidir. Mânevî nitelikli özendirme ve caydırma müeyyideleri sevabı / ikabı ve dinen övülmeyi / yerilmeyi hak etme şeklinde ifade edilir.”¹⁵⁶⁵ Manevî yaptırım daha çok uhrevî hayatla ilgili olup âyet ve hadislerle ifade edilen: “Allah’ın (c.c.) hoşnutluğu, gazabı, büyük ecir, açık zarar, gerçek başarı, kurtuluş, cennet nimetleri, cehennem azabı” vb. ifadelerle dengeli ödül ve ceza, özendirme ve caydırmaya müeyyidelerinden ibarettir. Bunula beraber dünya hayatında manevî huzur, vicdanî ızdırap, mutluluk, ruhî sıkıntı, sosyal takdir ve nefret düşüncesi gibi yaptırımlarda aynı kapsamda olup önemli bir etkiye sahiptirler.

Beşerî hukukun ilgilenmediği, uhrevî/manevî müeyyidelerin Kur’ân ve sünnetteki varlığına gelince: Bu çalışmanın başından sonuna kadar aldatma ve kandırmayla ilgili ele alınan bütün âyet ve hadisler; mukafatıyla, cezasıyla dindeki uhrevî müeyyidenin varlığıyla ilgilidirler. Yalnız konunun pekiştirilmesi ve dinî hukuka göre ilahî adaletin dünyevî/maddî müeyyideyle olmasa bile uhrevî/manevî müeyyideyle mutlaka tecelli edeceğini belirtme açısından: “Şüphesiz ben de sizin gibi bir insanım. Zaman olur ki, bana sizden iki hasım gelir de, biri haksız olduğu hâlde diğerinden daha düzgün konuşmuş olabilir! Ben de o düzgün sözleri doğru sanarak onun lehine hükmedebilirim. Kimin lehine bir Müslüman’ın hakkına hükmettiysem, bilsin ki bu hak, ateşten bir parçadır; ister onu alsın, ister bıraksın.”¹⁵⁶⁶ Hadisi son

¹⁵⁶² İbn-i Mâce, Hudûd, 20/3, no:2537, II, 848.

¹⁵⁶³ İbn-i Mâce, Hudûd, 20/28, no:2595, II, 865; Dâremî, Hudûd, 13/5, 6, no:2348, 2349, III,1482,1483.

¹⁵⁶⁴ Maturidî, *Kitabü't-Tevhid*, 565.

¹⁵⁶⁵ Dönmez, “müeyyide” md., *DİA*, XXXI, 488.

¹⁵⁶⁶ Buhârî, Mezâlim, 46/17, no:2458, III, 131; Müslim, Akziye, 30/3, (4), no:1713, III, 1337.

derece önemlidir. Dinî hukukun iki temel kaynağından biri olan Sünnet'ten bu hadise göre yargı mercini kandırıp hükmün lehine sonuçlamasını sağlayarak maddî yaptırımdan kurtulan kimse, görünürde haklı olsa bile uhrevî/manevî yaptırımdan kurtulamayacaklardır.

Manevî yaptırımların başında gelen uhrevî muyyide gibi ahlâk kuralları da güçlü bir etkiye sahiptir. İnansın inanmasın herkes için ahlâk kuralları sadece bir nasihat ve tavsiye olmayıp, cemiyetin manevî müeyyidesi ile desteklenmiş güçlü bir yaptırım unsurudur. Bu kaidelere riâyet etmeyenleri cemiyet hoş görmez; kınar, azarlar ve dışlar. Bazen adeta cemiyet dışına atar. Bu müeyyideler tamamen manevî mahiyette olmakla birlikte, bazen devletin maddî müeyyidesinden daha etkili olabilmektedir. Bunun en bariz örneği mazeretsiz olarak tebuk seferine katılmayan üç kişinin (Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî)¹⁵⁶⁷ eşleri dâhil, peygamber ve bütün Müslümanlar tarafından tecrid edilmeleri, iman ve vicdanları tarafından bütün genişliğine rağmen dünyanın kendilerine dar bir zindana dönüştüğünü anlatan şu âyet-i kerimede görülmektedir: *“Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış, böylece Allah (ın azabın)dan yine ona sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir.”*¹⁵⁶⁸ Fakat bu sosyal baskı ve vicdanî müeyyidenin geçerliliği söz konusu alanla ilgili duyarlılığı ve hassasiyeti olanlar için geçerlidir. Zira aynı durum ahirete inanmayan münâfiklar üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Uhrevî müeyyidenin inananlar üzerindeki etkisini, dünya hayatında herhangi dünyevî/maddî bir muyyideye gerek kalmadan onları nasıl şekillendirdiğini öğrenmek için şu âyet-i kerimeleri bilmek yeterli olacaktır; *“İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler. Bir pınar ki, Allah'ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar. O kullar adaklarını (sözlerini) yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir gündün korkarlar. Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah*

¹⁵⁶⁷ Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, III, 69.

¹⁵⁶⁸ Tevbe, 9/118.

*rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz." "Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız."*¹⁵⁶⁹

Bu âyette dikkat çekilen İlahî müeyyide, hem dünyada hem ahirette geçerli olup herhangi bir zaman veya mekâna mahsus ve mahsur olmayan İlahî müeyyidedir. Zira Allâh'ın (c.c.) insanların eliyle dünyada uygulanmasını istediği cezaî müeyyideler¹⁵⁷⁰ dışında birde kendine mahsus¹⁵⁷¹ istediği zamanda istediği mekânda icra edebileceği yaptırımları vardır;¹⁵⁷² fakat insanlar mahiyetini, nedenini ve iç yüzünü bilemediği bu yaptırımları görememektedirler. Bu nedenle doğa olayı olarak tarif edilen sel, deprem, heyelan, aşırı yağışlar, kuraklıklar veya doğrudan beşer kaynaklı olan salgın ve bulaşıcı hastalıklar, savaşlar vb. felaketler şeklinde zuhur eden bu olaylar için insanlar basit bir neden, sözlüğe yeni bir sözcük, bilime de yeni bir terim bulup ilave etmekten öteye geçmemişlerdir. Böylece zahirî sebeplerle iktifa edip asıl nedeninden ve ilahî yargıdan sarfinazar yapmaktadırlar. Oysa Allah (c.c.) asıl nedenini ve İlahî bir yaptırım olduğunu şöyle açıklamaktadır: *"Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder."*¹⁵⁷³, *"İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır."*¹⁵⁷⁴

Allah (c.c.) insanların bu yaptırımları görebilmeleri için: *"Yeryüzünde dolaşın da önceki milletlerin sonlarının nasıl olduğuna bakın." Onların çoğu Allah'a ortak koşan kimselerdi"*¹⁵⁷⁵ diyerek suçluların akıbetini araştırmaya davet etmektedir. Araştırılmasını istediği suçlular ve onlara uygulanan müeyyidelerin bir kısmını da örnek ve ibret olsun diye Kur'ân da şöyle zikretmiştir: *"Nûh kavmini de, Peygamberleri yalanladıkları vakit suda boğduk. Onları insanlara bir ibret yaptık ve zalimlere elem dolu bir azap hazırladık."*¹⁵⁷⁶

¹⁵⁶⁹ İnsan, 76/5-10.

¹⁵⁷⁰ Bkz. "dünyevî müeyyideler", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 265.

¹⁵⁷¹ Bkz. Ankebût, 29/40.

¹⁵⁷² Bkz. Bakara, 2/284; İsrâ, 17/54, 69; Fussilet, 41/16; Fetih, 48/14.

¹⁵⁷³ Şu'arâ, 42/30.

¹⁵⁷⁴ Rûm, 30/41.

¹⁵⁷⁵ Rûm, 30/42.

¹⁵⁷⁶ Furkân, 25/37.

Aynı şekilde Hz. Hud'un peygamber olarak gönderildiği Âd kavmini, yedi gece sekiz gün süren uğultulu ve dondurucu şiddetli fırtınayla helak ederken;¹⁵⁷⁷ Hz. Salih'in peygamber olarak gönderildiği Semud kavmini korkunç uğultulu bir sesle (depremle);¹⁵⁷⁸ Hz. Lut kavmini de sapıklıklarından dolayı gökten indirilen bir azapla taş yağmuruna tutarak helak etmiştir.¹⁵⁷⁹ Tehditle insanları imandan alıkoyan, ölçü ve tartıda hîle yaparak bozgunculuk yapan Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen halkını da, Semud kavmi gibi korkunç (uğultulu) sesle (sarsıntıyla) helak ettiği,¹⁵⁸⁰ İsrail oğullarına zulm eden, ilahlık iddiasında bulunan Fiavun ve ordusunu da Hz. Nûh kavmi gibi su ile boğarak helak ettiği¹⁵⁸¹ görülmektedir. Ayrıca bahçe sahiplerinin durumu¹⁵⁸² ve Karun'un akibeti¹⁵⁸³ hakkında bilgi veren âyetlerin ilahî maddî müeyyidenin dünyadaki uygulama biçimlerinin birer örnekleridir. Dünyada ilahî yaptırıma müstehak olan kimseler için Allah (c.c.): *"Bunların herbirini kendi günahları yüzünden yakaladık. Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var. Onlardan o korkunç sesin yakaladığı kimseler var. Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var. Onlardan suda boğduklarımız var. Allah onlara zülmediyor değil, fakat onlar kendilerine zülmediyorlardı."*¹⁵⁸⁴ İfadesinde bulunarak herbiri maruz kaldığı maddî müeyyideyi/cezayı hakettiğini ayrıca bunun dışında daha büyük uhrevî/manevî müeyyide/azab'ın da onları beklediğini *"İşte böyledir azap! Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür; ah bir bilselerdi!"*¹⁵⁸⁵ İfadeleriyle belirtmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de numunei ibret diye gösterilen, kitlesel olarak helak edilmiş kavimlerin veya bireysel olarak cezalandırılmış fertlerin, cinnî ve insî şeytanlara aldanıp kandırılmaları neticesinde amelleri kendilerine süslü gösterilerek suça bulaştıkları ifade edilmiştir;¹⁵⁸⁶ fakat aralarından özellikle Medyen halkının dinî ve

¹⁵⁷⁷ A'râf, 7/65; Hâkka, 69/6-8.

¹⁵⁷⁸ Bkz. A'râf, 7/73, 78; Hûd, 11/67-68; Hâkka, 69/4.

¹⁵⁷⁹ Bkz. A'râf, 7/84, 91; Hûd, 11/82-83; Ankebût, 29/28-30, 33-35.

¹⁵⁸⁰ Bkz. A'râf, 7/85; Hûd, 11/94-95.

¹⁵⁸¹ Bkz. Yûnus, 10/90-92; Hûd, 11/98-100.

¹⁵⁸² Bkz. Kehf, 18/32-44; Kalem, 68/17-23.

¹⁵⁸³ Bkz. Kasas, 28/76-82.

¹⁵⁸⁴ Ankebût, 29/40.

¹⁵⁸⁵ Kalem, 68/33.

¹⁵⁸⁶ Bkz. Hicr, 15/39-40.

dünyevî aldatma ve kandırma suçunu işledikleri ve bu yüzden helak oldukları örnek gösterilmesi aldatma ve kandırmanın ne denli ağır bir suç olduğunu ve neyle sonuçlanabileceğini gösterme açısından önemlidir.

Kısacası, bu çalışmanın başından beri nakledilen gerek âyet-i kerimeler olsun, gerekse hadisi şerifler olsun özellikle de bu son âyetler ile verilen bilgilerle ilahî müeyyidelere dikkat çekilmiştir. Söz konusu âyet ve hadislerde Allah (c.c.) cin ve insanlardan dünyevî veya uhrevî anlamda aldatıp kandırarak suçlu duruma düşen kimseleri ve işledikleri suçlarını zikrederek tedip veya tedmir etmek için uyguladığı dünyevî ve uygulayacağı uhrevî müeyyideleri de belirtmek suretiyle insanlara mesaj vermiş ve aynı duruma düşmemeleri için sık sık uyarmıştır.¹⁵⁸⁷

3.3 Aldatılmaya Karşı Korunma

Allah'ın (c.c.) merhameti ve inayeti olmasa, insanoğlunun İblis/Şeytan'la mücadele etmesi gayet zor ve çetindir.¹⁵⁸⁸ Planları, yalnız vesvese vermek ve kötülüğe davet etmek gibi çok zayıf¹⁵⁸⁹ da olsa Allah'ın (c.c.) verdiği görev ve sorumlulukları yerine getirmeyenler; İlahî uyarıları dikkate almayanlar; Allah'ın (c.c.) zikrinden yüzçevirerek yardımından ve korumasından kendilerini mahrum bırakanlar,¹⁵⁹⁰ ondan çok daha zayıf duruma düştükleri için şeytandan kurtulma şansları yoktur. Zira zayıf yaratılan insanoğlu;¹⁵⁹¹ ancak Allah'ın (c.c.) rahmeti ve inayetiyle ona karşı güçlü olabilmektedir.¹⁵⁹² Allah'ı (c.c.) bırakıp onu dost ve veli edinenler onun üstünlüğünü ilkten kabul ettikleri için ondan daha zayıf duruma düşmektedirler.¹⁵⁹³

İblis'in görünmeyen bir düşman olması,¹⁵⁹⁴ insan gücünden farklı bazı güçlere sahip olması;¹⁵⁹⁵ insanoğlunu aldatıp Rabbine karşı isyana sevk etmek için dört bir yanından atlılarıyla ve yayalarıyla saldırmaya yeminli azgın, gözü dönmüş cinnî bir

¹⁵⁸⁷ Bkz. Hicr, 15/39-44; Yâsîn, 36/60-64.

¹⁵⁸⁸ Bkz. Nûr, 24/21.

¹⁵⁸⁹ Bkz. Bakara, 2/268; Nisâ, 4/76, 119-121; İbrahim, 14/22; Tâ-Hâ, 20/120.

¹⁵⁹⁰ Bkz. Zuhruf, 43/36-37.

¹⁵⁹¹ Bkz. Nisâ, 4/28.

¹⁵⁹² Bkz. Nûr, 24/21.

¹⁵⁹³ Bkz. Hicr, 15/42; Nahl; 16/99-100; İsrâ, 17/65.

¹⁵⁹⁴ Bkz. A'râf, 7/27.

¹⁵⁹⁵ Bkz. A'râf, 7/27; İsrâ, 17/64; Sâd, 38/79-81.

düşman olması;¹⁵⁹⁶ onunla mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca geleceğe dair iyilik adına hiçbir beklentisinin kalmaması; dünyada, kıyâmet gününe kadar lanetlenmiş olması, ahirette ise ebedi cehennem cezasıyla cezalandırılacak olması onu bu mücadelede daha acımasız hale getirmiştir.¹⁵⁹⁷ Bununla beraber aldatıp kandırmak için yaşama süresinin uzatılmış olması, zaman ve fırsatın tanınmış olması;¹⁵⁹⁸ bu mücadeleyi dahada zorlaştırmaktadır. Ayrıca İblis'in işini kolaylaştıran, insanın hırs ve arzularını kamçılıyarak karşı koyma direncini zayıflatan, şeytana yardım ve yataklık eden yandaş ve işbirlikçi nefsin olması, işinde başarılı olması için insî şeytanın da ona yardım edip hatta ondan daha çok çaba sarf ediyor olması;¹⁵⁹⁹ onun elini güçlendirmekte ve bu mücadeledeki zorluğu katlamaktadır.¹⁶⁰⁰

İnsanoğlunun baş düşmanı olan İblis/şeytanın sahip olduğu bu imkânlar dışında bir de insanı şaşkırtıp doğru yoldan çıkartmak için çok sayıda plan ve taktikleri vardır.¹⁶⁰¹ Kişiyeye göre plan ve taktik geliştirir. Bu sayede aldatıp kandırmak, azdırıp saptırmak, ilişip vesvese ve evhama düşürmek için Hz. Muhammed (s.a.v.) dâhil bütün nebî ve Resûllere varıncaya kadar uğraşmadığı hiçkimse yoktur.¹⁶⁰² Allah tarafından giderilmiş olsalar bile en azında peygamberlerin temennilerine vesveseler karıştırarak bir şekilde ilişmeye çalışmıştır.¹⁶⁰³

Bu durumda, insanoğlunun bütün bu şartların birlikteliğiyle ortaya çıkan gücü bastırarak, bertaraf edip etkisiz hale getirecek aşkın (ilahî) bir güce ihtiyacı vardır. İşte bu aşkın gücün sahibi olan Allah İblis'e karşı insanoğlunu yalnız bırakmamış; her zaman onun yanında olduğunu, istediği sürece ona yardım edeceğini, yanılıp yenilse bile kurtulmak ve hayatında yeni bir sayfa açmak istediğinde isteğini kabul edip gereken af ve mağfireti sağlayacağını bildirmiştir.¹⁶⁰⁴ Bu azgın düşmandan kendini koruyup kollayabilmesi için insana akıl, peygamber ve vahiy ile ayrıca

¹⁵⁹⁶ Bkz. A'râf, 7/17; İsrâ, 17/64; Kehf, 18/50; Sâd, 38/82.

¹⁵⁹⁷ Bkz. Hicr, 15/32-39; İsrâ, 17/62-64; Sâd, 38/77-82.

¹⁵⁹⁸ Bkz. A'râf, 7/14-17; Hicr, 15/36-38; İsrâ, 17/62-64; Sâd, 38/79-81.

¹⁵⁹⁹ Bkz. En'âm, 6/112, 121; İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, , I, 609-610.

¹⁶⁰⁰ Bkz. Yûsuf, 12/53.

¹⁶⁰¹ Bkz. Nisâ, 4/18, 19; Hicr, 15/39.

¹⁶⁰² Bkz. En'âm, 6/112.

¹⁶⁰³ Bkz. Hac, 22/52.

¹⁶⁰⁴ Bkz. Bakara, 2/38, 186; Âl-i İmrân, 3/135, 136; Hadîd, 57/4.

doğrudan veya meleklerin aracılığıyla ilka ettiği ilhamlarla elini güçlendirip desteklemiştir.¹⁶⁰⁵ İhtiyacına göre peygamberler, suhufar, kitaplar göndererek maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî boyutuyla İblis'in her türlü plan ve desiselerini, araç ve yöntemlerini canlı örneklerle en ince detayına varana kadar insanoğlunu bilgilendirmiş, kurtuluşu için gereken hakk ve hakikatı bildirmiştir.¹⁶⁰⁶

Kur'ân'nın bildirilerine göre: İnsanoğlu haikatı bilse ve hakka uysa İblis/Şeytan'ın sahip olduğu -zikri geçen- bütün imkânlar rağmen gücü insanoğluna yetmez.¹⁶⁰⁷ Kesinlikle onunla uğraşır, zayıf anlarında hataya düşürüp belki günaha da bulaştırır; ama büsbütün onu yenip haktan ve hidayetten ayıramaz; çünkü planları çok zayıftır;¹⁶⁰⁸ onun yaptığı iş vesveseden, dürtüklemelerden, nefsin arzuladığı şeyleri süslü gösterip tahrik etmekten başka bir şey değildir.¹⁶⁰⁹ Bu haliyle gücü ancak Allah'ı (c.c.) bırakıp ona uyan, ahirete inanmayıp heva ve heveslerinin peşinden giden zayıf iradeli kimselere yeter.¹⁶¹⁰ Böyle kimseleri kandırmak için şeytanın güç kullanmasına ihtiyacı yoktur zaten! Zira Allah'ın (c.c.) inayetinden ve korumasından mahrum olan bu kimseler âyetin ifadesiyle herhangi bir zorlamayla değil; yapılan şeytanî çağrılara hemen kanmış ve kendi rızalarıyla uymuşlardır.¹⁶¹¹ Ayrıca bu durum şeytana uymanın beklenen bir neticesidir. Zira âyet-i Kerim'de: *"Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar."* Ayrıca: *"Şeytan hakkında, "Her kim onu dost edinirse mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler" diye yazılmıştır."*¹⁶¹² Yine Kur'ân'ın ifadelerine göre: Şeytanın hîle ve tuzakları zayıf olmasına rağmen ilahî destek olmadan fitrata yerleştirilen beşerî aklın ve sağduyunun tam anlamıyla aldatma ve kandırmanın detayını bilmediği için onunla

¹⁶⁰⁵ Bkz. Bakara, 2/256; Nahl, 16/36; Ahkâf, 46/26; Mülk, 67/23; İnsan, 76/2, 3; Şems, 91/8; Buhârî, Fezailü ashâbi'n-nebî, 62/6, no:3689, V, 12; Rikak, 81/38, no:6502, VIII, 105; Müslim, Fezailü's-sehabe, 44/2, (23), no:2398, IV, 1864; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275.

¹⁶⁰⁶ Bkz. A'râf, 7/17, 20-22, 27; Hicr, 15/39-41; Nahl, 16/36; Sâd, 38/84; Haşr, 59/16.

¹⁶⁰⁷ Bkz. Hicr, 15/42; Nahl, 16/99; İsrâ, 17/65; Sâd, 38/82, 83.

¹⁶⁰⁸ Bkz. Nisâ, 4/76.

¹⁶⁰⁹ Bkz. İsrâ, 17/64.

¹⁶¹⁰ Bkz. Nahl, 16/100.

¹⁶¹¹ Bkz. İbrahim, 14/22.

¹⁶¹² Hac, 22/4.

mücadele etmede yetersiz kalmaktadır.¹⁶¹³ Zira haktan ve hukuktan uzak, onun yerine ikame edilmek istenen her şey kandırmadır. Muâmelât gibi insanlar arası ticarî ve cinsî ilişkiler dışında tıpkı küfür, şirk, nifak ve fasklık gibi inanç ve amel saplantıları da birer aldatma ve kandırmadır. Hatta inanca yönelik olma nedeniyle dünya ve ahiret seadetini hedef alan büyük aldatmadır.¹⁶¹⁴

Günümüz Türkçesinde, günlük konuşmalarda aldatma ve kandırma kavramları: “Beklenmedik bir davranışla yanıltmak”¹⁶¹⁵ vb. anlamları ifade etmekle beraber, “aldatma” daha çok eşler arası cinsel açıdan haksızlık ve hukuksuzlukta; “kandırma” da aynı manaları ifade etmekle beraber daha çok insanlar arası muâmelâtta haksızlık ve hukuksuzlukta kullanıldığı görülür. Mutlak kullanıldıklarında da yine ilk akla gelen anlamlar bunlardır;¹⁶¹⁶ fakat Kur’ân’daki aldatma ve kandırma anlamında kullanılan kavramların çok azı hariç kahir ekseriyetinin arka planında kişiyi Allah’ın (c.c.) rızasından uzaklaştıracak olan dinî inanç ve ameline yönelik şeytanî plan ve girişimleri ifade etmek için kullanıldığı görülmüştür.¹⁶¹⁷

“Öyle ise: Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O yaptıklarınızı hakkıyla görür”¹⁶¹⁸ âyeti ve “Bizi aldatan bizden değildir”¹⁶¹⁹ hadisinin ifade ettiği genel kural gereği dinî inanç ve amele yönelik aldatmalar başta olmak üzere bütün aldatma ve kandırmalar bir haksızlık ve hukuksuzluk sebebi oldukları için dinen yasaklanmış; hükmen haram kılınmıştır.¹⁶²⁰ Zira her haksızlık ve hukuksuzluğun yolu şeytana çıkar.¹⁶²¹ Bütün ilahî dinlerin geliş amacı ve asıl mücadelesi işte bunun

¹⁶¹³ Bkz. Nûr, 24/ 21.

¹⁶¹⁴ Bkz. A’râf, 7/26-31.

¹⁶¹⁵ Tuğracı, “Aldatmak ve Kandırmak” md., *Okyanus Ansiklopedik Türkçe sözlük*, I, 66, III, 1368; Eren, “Aldatmak, Kandırmak” md., *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türkçe Sözlük*, I, 48, II, 779.

¹⁶¹⁶ Ayrıca bkz. Kur’ân-ı Kerim’de kullanılıp aldatma ve kandırma anlamına gelen kavramlar”, md., *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 6-7.

¹⁶¹⁷ Bkz. Nisâ, 4/118-121; Fâtır, 35/5, 6.

¹⁶¹⁸ Hûd, 11/112.

¹⁶¹⁹ Müslim, İmân, 1/43, (164), no:102, I, 99.

¹⁶²⁰ Müslim, Birr, 45/15, (55), no:2577, IV, 1994.

¹⁶²¹ Bkz. Bakara, 2/168, 169; Nûr, 24/21.

içindir. Dinî olsun dünyevî olsun bütün haksızlık ve hukuksuzlukları gidermektir.¹⁶²² Aynı amaçla gönderilen Kur’ân-ı Kerim’de: “*Ey insanlar! Şüphesiz Allah’ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (Şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın. Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır. İnkâr edenler için çetin bir azap vardır. İman edip salih ameller işleyenler için ise bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.*”¹⁶²³ Sözleriyle bütün insanlık uyarılmıştır. İman etmiş olsalar bile, yine de şeytanın aldatmalarından güvende olamayacakları için Allah (c.c.): “*Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayâsızlığı ve kötülüğü emreder. Eğer Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı; fakat Allah, dilediği kimseyi tertemiz kılar. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”¹⁶²⁴ İfadeleriyle ayrıca inananları uyarmıştır. Hatta inananlardan masum olan ve peygamberlik makamında bulunan Hz. Muhammed (s.a.v.) olması; yaptığı işin, korumasını Allah’ın (c.c.) üstlendiği Kur’ân-ı Kerimin kirâ’atı olması halinde bile: “*Kur’ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.*”¹⁶²⁵ İfadeleriyle emredilmiş olması, bu işin ciddiyetini ve vehametini ortaya koyma açısından çok önemlidir. Ayrıca şeytanın plan ve tuzaklarından, vesvese ve kışkırtmalarından korunmak için manevî yönden de Allah’a (c.c.) sığınmanın gerekliliği bildirilmiş¹⁶²⁶ ve “*Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından ve yanımda bulunmalarından sana sığınırım.*”¹⁶²⁷ Şeklinde duada bulunma önerisinde bulunulmuştur. Rivayetlerde de bizzat Hz. Peygamber’in şeytanın şerrinden Allah’a (c.c.) sığındığı ve her müslümanın da ondan Allah’a (c.c.) sığınmasını istediği ve bunun için kelime-i tevhidi söylemeyi, başta Bakara Suresi ve içinde bulunan

¹⁶²² Bkz. Bakara, 2/193.

¹⁶²³ Fâtır, 35/5-7.

¹⁶²⁴ Nûr, 24/21.

¹⁶²⁵ Nahl, 16/98.

¹⁶²⁶ Bkz. A’râf, 7/200.

¹⁶²⁷ Mü’minûn, 23/97-98.

Âyetü'l-Kürsî ve Haşr Suresi'nin son üç âyeti olmak üzere Kur'ân okumayı tavsiye ettiği görülmüştür.¹⁶²⁸

Şeytanın sadece cinnî şeytan olan İblis'in olmadığını; onun dışında insanlardan da şeytanların bulunduğunu ve onlardan da Allah'a (c.c.) sığınılmak gerektiğini belirten bir rivayette Ebû Zerr el-Gıfarî (r.a.) diyor ki: "*Rasûlullah'ın mescidde bulunduğu bir sırada mescide girdim ve varıp yanına oturdum. Hz. Peygamber:*

- "*Ey Ebû Zerr, cin ve insan şeytanlarının şerrinden Allah'a sığın!" Buyurdu.*

Ben:

- "*İnsan şeytanları da mı var?" dedim.*

- "*Evet," buyurdu.*"¹⁶²⁹ Hadisin başka bir rivayetinde insan şeytanının daha şiddetli olduğu da ifade edilmiştir.¹⁶³⁰

Ebû Zerr'in sualine cevap verirken Hz. Peygamber'in okuduğu rivayet edilen¹⁶³¹ âyette de her iki cinsten şeytanların var olduğu, aldatmak için birbiriyle irtibat ve diyalog halinde oldukları şöyle belirtilmektedir: "*İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fisıldarlar. Rabbin dileyseydi bunu yapamazlardı. O halde onları iftiralarıyla baş başa bırak. Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin, onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fisıldamayı yaparlar).*"¹⁶³² Bazı (Ata, Mücahid, Hasen, Katade gibi) müfessirlerde bu hadisi delil göstererek: "Cinden olan şeytan mü'mini aldatmaktan aciz kalınca inatçı bir insana, yani bir insan şeytanına gider ve mü'mini aldatmaya teşvik eder. İfadesinde bulunmuşlardır.¹⁶³³

Şeytan ve avanelerinin varlığı, ilişkileri ve beraber çalışmaları, ayrıca şeytanın plan ve taktikleri, insanoğluna duyduğu düşmanlık ve kini, aldatmak için verdiği çaba ve çalışmaları bu âyette olduğu gibi farklı çok sayıda âyet ve hadislerde de dile

¹⁶²⁸ Bkz. Müslim, Müsâfirîn, 6/29, (212), no:780, I, 539; Tirmizî, Fezail'il-Kur'ân, 42/22, no:2922, V, 182, Da'avat, 45/105, no:3534, V, 544.

¹⁶²⁹ Nesâî, İstiaze, 50/48, no:5507, VIII, 275.

¹⁶³⁰ Bkz. İbn-i Kesir, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, I, 609-610.

¹⁶³¹ Bkz. İbn-i Hanbel, *Müsned*, (5/265), no:21780, VI, 355.

¹⁶³² En'âm, 6/112, 113.

¹⁶³³ Elmalılı, III, 499.

getirilmiştir.¹⁶³⁴ İlgili âyetlerden anlaşılan tarih içinde tekerrür edegelen şeytanın bu çaba ve çalışmalara karşı; Allah (c.c.) her defasında insanları uyarmak ve doğru yola ulaştırmak için yeni peygamber ve kitaplar göndererek yeni dinler tesis etmiştir;¹⁶³⁵ çünkü İblis/Şeytan zamanın değişimiyle aldatıp kandırmak için yeni şekil ve taktikler geliştirerek hep kendini yenileyip güncellemiştir. Buna karşın mücadele edebilmeleri için insanların da Allah (c.c.) ile olan ilişkileri, inanç ve ibâdetleri, ahlâk ve muâmelâtlarını güncellenmek zorundadır. Bu imkânı sağlamak maksadıyla Allah (c.c.) unutulmuş veya tahrif edilerek güncelliğini yitiren herbir peygamber ve dinden sonra ihtiyaca göre yeni bir peygamber, yeni bir kitap ve yeni bir din gönderip inanç, ibâdet, ahlâk ve muâmelât konusunda gereken güncellemeyi yapmıştır.¹⁶³⁶ İslâm öncesi bu maksatla gönderilen peygamber, kitap ve dinlerin son güncellemesi Hz. Muhammed, (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerim ve hanif olan İslâm dini ile yapılmıştır.¹⁶³⁷ Son güncelleme olan bu din, Kitab'ıyla, Peygamber'iyile evrensel bir dindir.¹⁶³⁸ İns ve cin türünden şeytanların aldatma ve kandırmalarından kurtulmak isteyenlerin ihlâs ve samimiyetle bu dinin uyarı ve bildirimlerini dikkate almaları, onlarla (dinin ana kaynağı ve ruhu olan Kur'ân ve Sünnetle) irtibatlarını güncel tutmaları gerekmektedir.¹⁶³⁹ Bunun dışında şeytanın şerrinden idlâl ve iğvalarından kurtulmak için hiçbir sakeleynnin (cin ve insan türleri) başka şansı yoktur.¹⁶⁴⁰ Zira İslâm dininin kemaliyle doğruluk ve sapıklık birbirinden iyice ayrılmış olup kim Tâğûtu inkâr eder ve uymazsa, bunun yerine Allah'a (c.c.) inanır ve İslâm dinine uyarsa o kimse kendisini hîle ve desiseleriyle kandırıp dalâlete sürükleyen şeytanın şerrinden koruyacak olan sapaşğlam bir kulpa tutturmuştur.¹⁶⁴¹ Bu sağlam kulp İslâm dininin

¹⁶³⁴ Örneğin bkz. Nisâ, 4/118-121; A'râf, 7/17, 20-22, 27, 200,201; Enfâl, 8/48; Nahl, 16/63; Neml, 27/24; Lokmân, 31/33; Buhârî, İ'tikaf, 33/8, no:2035, III, 49; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kurân* 44/3, no:2988, V, 219.

¹⁶³⁵ Bkz. Nahl, 16/36, 63.

¹⁶³⁶ Bkz. Bakara, 2/106; Hadîd, 57/25-27; Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu*, I, 178-179.

¹⁶³⁷ Bkz. Âl-i İmrân, 3/110; Mâide, 5/3.

¹⁶³⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/85; A'râf, 7/158; Enbiyâ, 21/107; Sebe', 34/28.

¹⁶³⁹ Bkz. Hicr, 15/39, 42. Malik b. Enes, Kader, 46/1, no:3, II, 899.

¹⁶⁴⁰ Bkz. Bakara, 2/256; Âl-i İmrân, 3/85; Mâide, 5/3; Nûr, 24/21; Hicr, 15/39-42; Fussilet, 41/33; Zuhuruf, 43/36-39; Cin, 72/1-7, 11-15; Dâremî, Mukaddime, /23, no:208, I, 285; Rikak, 20/25, no:2776, III, 1798.

¹⁶⁴¹ Bkz. Bakara, 2/256.

ruhu olan Kur'ân ve sünnet-i seniyyedir.¹⁶⁴² Veda hutbesinde Reslullahın belirttiği gibi bu iki emanete bağlı kalındığı sürece şeytana kanıp dalâlete düşülmeyecektir.¹⁶⁴³ İnsanlığın kurtuluşu ve şeytandan korunmanın tek yolu budur.¹⁶⁴⁴ Zira şeytanın her türü; iğva, dalâlet ve aldatmanın her türlüü ancak bu yolla bilinir ve tanınır. Gerekli önlem ve tedbirler bu yolla elde edilir. Bu olmazsa birçok hayır şer; birçok şer de hayır bilinecektir.¹⁶⁴⁵ Samimi dostlar düşman, azılı düşmanlar dost bilinecektir.¹⁶⁴⁶ Tıpkı insî şeytanların sergiledikleri dostane tavırları gibi. Masum, yardımsever ve dostane görünür; fakat çok tehlikeli ve aldatıcıdır.¹⁶⁴⁷ Örneğin: Kur'ân'ın da dikkat çektiği: “Hayırlı bir şey olsa herkesten önce biz uyardık” ve “bana uyun günah ise benim boynuma” veya “doğru değilsem Allah belamı versin” vb. söz ve söylemler bunlardan bazılarıdır.¹⁶⁴⁸ Bu söz ve söylemler, şeytanın Hz. Âdem'in ayağını kaydırarak cennetten çıkartılmasına yol açtığı, yalan ve uyduruk; fakat yeminlerle ustaca kamufle edilmiş ikna edici sözlerden farksızdırlar.¹⁶⁴⁹ Bu şekilde arkadaş çevrelerinin birbirlerini ikna ederek aldatıp, Allah'ın (c.c.) rızasından uzaklaştırma çabalarında İblis'in çabalarıyla aynıdır.¹⁶⁵⁰ Zira bunun için –ins ve cin şeytanları– birbirlerinden ilham almaktadırlar.¹⁶⁵¹

İlham konusunda da, insanı şeytanın insafına bırakmayan Allah (c.c.) aynı şekilde melekten de ilham alma olanağını sağlamıştır; alınan bu ilham/lemmenin melekten mi yoksa şeytandan mı olduğunu tesbit etmek için de rivayette insanlara kolay bir yol gösterilmiştir. Bu yol: “*Âdemoğlundu bir şeytanın lemmesi vardır, bir de meleğin lemmesi vardır. Şeytanın lemmesi, şerre (küfür, günah ve zülme) teşvik etmek ve hakkı yalanlamaktır; meleğin lemmesi ise, iyiliği ilham etmek ve hakkı tasdik etmektir. Bunu her kim vicdanında hissederse Allah'tan olduğunu bilsin ve*

¹⁶⁴² Bkz. Âl-i İmrân, 3/31, 32.

¹⁶⁴³ Bkz. Malik b. Enes, Kader, 46/1, no:3, II, 899.

¹⁶⁴⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/85.

¹⁶⁴⁵ Bkz. Bakara, 2/216.

¹⁶⁴⁶ Bkz. Furkân, 25/27-29.

¹⁶⁴⁷ Bkz. Haşr, 59/16, 17.

¹⁶⁴⁸ Bkz. Şu'arâ 26/186, Ankebût, 29/12, 187, Ahkâf, 46/11.

¹⁶⁴⁹ Bkz. A'râf, 7/20, 22.

¹⁶⁵⁰ Bkz. Haşr, 59/16.

¹⁶⁵¹ Bkz. En'âm, 6/112.

Allah'a hamdetsin. Öbürünü hisseden de şeytandan Allah'a sığınsın."¹⁶⁵² İfadeleriyle belirtilmiştir.

Kur'ân'da çok sayıda âyetle tanıtılan şeytan ve şeytanlaşmışların bu aldatıcı plan, taktik, kötü telkin ve vesveseleri için, "hutuvâtü's-şeyâtîn" (şeytanın adımları/çizgileri)¹⁶⁵³ tabiri kullanılmıştır. Uyulması yasaklanan bu adımlardan bazıları günaha teşvik etmek, aldatıcı vaatlerde bulunmak, işlenen günahları hoş göstermek ve sâlih amelden uzaklaştırıp isyana sürüklemektirler.¹⁶⁵⁴ Nitekim âyette: *"Allah o şeytana lânet etti ve o da, "Andolsun ki senin kullarından elbette belirli bir pay alacağım" dedi. "Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim de (putlara adak için) hayvanların kulaklarını yaracaklar. Yine onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler." Kim Allah'ı bırakıp da şeytani dost edinirse şüphesiz o, apaçık bir hüsrana düşmüştür. Şeytan onlara (birçok) va'dde bulunur ve onları kuruntulara sürükler. Oysa şeytan, ancak aldatmak için onlara vaadde bulunuyor. İşte onların barınağı cehennemdir. Ondaki bir kaçış yolu bulamazlar.*"¹⁶⁵⁵ Uyarısında bulunulmuştur.

İnsanoğlunun aldanmaması, şeytanın peşine düşüp onun safında yer almaması için bir de şunu bilmesi gerekmektedir: Şeytanla beraber çalışıp ortaklık yapanlar dünyada beraber oldukları gibi ahirette de beraber olacaklardır. Aldatmak için kurdukları tuzaklarda beraber ve ortak oldukları gibi vebalini çekmek için de cehennemde beraber ve azapta da ortak olacaklardır.¹⁶⁵⁶

Ayrıca, her insanın kendi türünden de bazı kimselerin şeytanın tarafına geçerek onunla beraber çalıştığını; ortaklaşa pusu kurduklarını bilmesi gerekir.¹⁶⁵⁷ Bu şer ittifaka karşı önlem olarak her insanın bu ilahî gerçeklere inanarak ve göz önünde bulundurarak, şeytan ve şeytanlaşmış insanların tasallutundan kurtulma gayreti içinde olması gerekir. Bunun için Allah ve Resûlünün uygun gördüğü söz, tutum ve

¹⁶⁵² Tirmizî, Tefsîrül-Kurân, 44/3, no:2988, V, 219; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 268, 275. Ayrıca bkz. Dâremî, Rikak, 20/25, no:2776, III, 1798.

¹⁶⁵³ Bkz. Nûr, 24/21.

¹⁶⁵⁴ S. Bkz. Mâide, 5/91; Nisâ, 4/120; En'âm, 6/43; Ankebût, 29/38; Bakara, 2/268, 269.

¹⁶⁵⁵ Nisâ, 4/118-121.

¹⁶⁵⁶ Bkz. İbrahim, 14/ 21-22; Furkân, 25/28, 29; Ankebût, 29/12, 13; Sâffât, 37/27-39; Zuhruf, 43/36-39; Haşir, 59/17.

¹⁶⁵⁷ Bkz. Nisâ, 4/118; En'âm, 6/121; Sebe', 34/20.

davranışların dışında kalan, insanı günaha sevk eden her hal ve hareket; bu hal ve hareketlerin başlangıç noktası olan niyet ve hataratların şeytandan olduğunu bilmesi ve onlardan uzak durması gerekmektedir.¹⁶⁵⁸ Kendi benliklerini, akıl ve fikirlerini şeytana kaptırmış, yoldaşı ve dava arkadaşı olmuş kimselerin de, henüz vakit var iken bu hassasiyeti gösterip; şeytanın köleliğinden, aldatıcı dostluğundan ve şeytanla işbirliği etmiş kendi nefsinin tesirinden ve dürttüklerinden bir an önce kurtulmaları gerekmektedir.¹⁶⁵⁹ Bu da yukarıda zikri geçen uyarı ve önerilerin yanında şeytanla arkadaş olup ilhamını ondan alan; aldanan ve aldatılan kimselerin acı akıbetlerini düşünerek,¹⁶⁶⁰ şeytanın lemmesine ve içten gelen o nefis'i-emma'ne'nin dürttüklerine önem vermeyip, şeytan ve avanelerine karşı nebevî duruş ve Kur'ân-î tavrı göstermekle mümkündür.¹⁶⁶¹

Özetle: Kur'ân'ın ifadelerine göre insanoğlu şeytanın tehlikesinden korunup kurtulmak için haramdan uzak durup helal ve temizden yemeli, ortamı gelecek laflardan uzak durup sözün en güzelini söylemeli; peygamberler dâhil bütün insanlar için şeytanın azılı bir düşman olduğunu ve ona uyanları mutlaka saptıracağını bilip, peşinden gitmekten ve adımlarını takip etmekten uzak durmalı, her türlü kötülüğün, çirkinliğin ve Allah (c.c.) hakkında ileri geri konuşmanın şeytandan geldiğini bilip ondan sakınmalıdır.¹⁶⁶² Şeytanın insanoğluna Allah'ı (c.c.) unutturarak cehenneme sürüklemek istediğini, boş ve yalan vaatlerle ümitlendirip yarı yolda bıraktığını, vesvese ve kuruntulara sokup çirkin ve çirkinlikleri güzel göstererek saptırdığını bilip yandaşlığından ve arkadaşlığından uzak durmalıdır.¹⁶⁶³ Şeytanın insan cinsini aldatıp kandırmaya yeminli olduğunu; bunun için türlü türlü hîle, plan ve tuzaklarının olduğunu, kandırıp bu tuzaklara düşürmek için makeddesatları kullanmak dâhil hiçbir sınır tanımadığını bilip onun şerrinden, vesvese ve

¹⁶⁵⁸ Bkz. Bakara, 2/268; Tirmizî, Tefsîrül-Kurân, 44/3, no:2988, V, 219.

¹⁶⁵⁹ Bkz. Şems, 91/9, 10.

¹⁶⁶⁰ Bkz. A'râf, 7/18; Sâd, 38/85; Haşr, 59/16, 17.

¹⁶⁶¹ Ayrıca Şeytan ve avanelerinin aldatma ve kandırmalarına karşı korunma yöntemleri, ilgili âyetler ve farklı malumat için bkz. "şeytanın insan üzerindeki etkinliği", md., *Kur'ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*, 85. Ayrıca bkz. aynı eser, "nas" (insanlar), md., ve altında bulunan başlıklar, 89, 95, 105, 114, 118, 123; "aldatmada insan-şeytan işbirliği", md., 131; "aldatma araçları", md., 142.

¹⁶⁶² Bkz. Bakara, 2/168, 169, 208; En'âm, 6/112; İsrâ, 17/53; Hac, 22/3, 4; Nûr, 24/21.

¹⁶⁶³ Bkz. Nisâ, 4/119, 120; Enfâl, 8/48; Nahl, 16/63; İsrâ, 17/64; Hac, 22/82, 83; Neml, 27/24; Mücâdele, 58/19.

dürttüklerinden Allah'a (c.c.) sığınmalıdır.¹⁶⁶⁴ Ayrıca şeytanın gücü ancak inanmayan, ona uyup şirk koşan ve dinde samimi olmayanlara yettiğini bilip inanan halis ve tevekküllü bir kul olmalıdır.¹⁶⁶⁵ Allah'ın (c.c.) farz kıldığı ibâdetlerin ifasıyla İlahî sevgiyi kazanmalı, nafîle ibâdetlerin ilavesiyle de sorumluluk oluşturan, amel mekanizmaları olan el, göz, kulak ve ayak gibi organlarını Allah'ın (c.c.) kontrolüne kazandırmalıdır.¹⁶⁶⁶ Şeytanın kanın aktığı yerden aktığını bilip¹⁶⁶⁷ Allah'ın (c.c.) affına güvendirerek veya dünyanın cazibesine kaptırarak kandırmaya çalışacağını bilmeli¹⁶⁶⁸ ve şunu aklından hiç çıkartmamalıdır: *"Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar. Sonunda bize geldiğinde, arkadaşına: "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!" der. Onlara: " (Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez; çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız" denir.*"¹⁶⁶⁹ Vallahu Â'lem bissebab. Ve lilahi'l-hamd.

¹⁶⁶⁴ Bkz. A'râf, 7/16, 17, 20, 21, 27, 200, 201; Füssilet 41/36; Sâd, 38/82; Nâs, 114/1-6.

¹⁶⁶⁵ Bkz. Nahl, 16/99-100; Sâd, 38/82, 83.

¹⁶⁶⁶ Bkz. Buhârî, Rikak, 81/38, no:6502, VIII, 105.

¹⁶⁶⁷ Bkz. Buhârî, İ'tikaf, 33/8, no:2035, III, 49.

¹⁶⁶⁸ Bkz. Lokmân, 31/33; Fâtr, 35/5.

¹⁶⁶⁹ Zuhruf, 43/36-39.

SONUÇ

Allah: Bütün insanlara doğru ile yanlış birbirinden ayıracak temyiz gücünü vererek, “*Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*”¹⁶⁷⁰ demiş; doğru veya yanlış yoldan birini tercih etmeyi insana bırakmıştır. Kendisine verilen bu tercih hakkını kullanma şekline göre ceza veya mükâfat alacak olanın da yine kendisi olacağını belirtmiştir. Doğruyu bulup uyma noktasında insanın elini güçlendirmek ve işini kolaylaştırmak amacıyla da çok sayıda peygamber ve kitap göndererek hidayeti, dalâleti, helâli, haramı, faydalıyı, zararlıyı, hayrı ve şerri açıklamıştır.

Ancak Kur’ân’da farklı bağlamlarda anlatılan kıssalar, hikâyeler ve darb-ı mesel’ler tarih boyunca insanlığın temel yanlışlarının değişmediğini; birbirlerinin dünya ve ahiret hayatlarına, inanç ve anlayışlarına yönelik aldatıcı ve hîleli girişimlerinin hep var olduğunu göstermektedir. Kur’ân’ın ifadelerine göre: Zikri geçen aldatıcı ve hîleli girişimler için birbirine yaldızlı laflarla destek vererek özel çaba ve gayret sarfeden, değişik araç ve taktikler kullanan ins ve cin türünden şeytanlaşmış kimseler vardır.

Kur’ân’da aldatma ve kandırma anlamlarına gelen sözcüklerden bazıları Allah’a, (c.c.) peygamberlere, mü’minlere bazıları ise; münâfiklara, müşriklere ve şeytana, isnat edilmiştir. Bu sözcükler isnat edildiği kimselere göre manalar ifade etmektedir.

Dinî anlamda aldatıp kandıran birçok fert ve toplumun varlığından bahsedilen Kur’ân’da, hem manevî hem de maddî anlamda aldatıp kandırmanın örneği olarak, Medyen halkı gösterilmiştir. Medyen halkı baskı ve tehditle insanları Allah’ın (c.c.) yolundan engelleyip putperestliğe çevirmiş, Hz. Şuayb’ı ve getirdiği vahy’i inkâr edip, ölçü ve terazide hîle yaparak yeryüzünde karışıklık ve bozgunculuk çıkarmışlardır; fakat bu suçların içinde öne çıkanlardan birisi ve Kur’ân’ın özellikle vurguladığı ölçü ve tartıdaki hîlekarlıkları olduğu görülmüş ve azabın öne alınmasında en etkili sebep olduğu kanaatine varılmıştır. Böylece hîle ve aldatmanın revaçta olduğu ticarî ilişkilerde bile aslında karşılıklı rıza ve gönül hoşnutluğunun temel ilke olduğu, karşılıklı rızanın bulunması helâl kazancın ön şartı olarak kabul

¹⁶⁷⁰ Kehf, 18/29.

edildiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle doğruluk ve dürüstlüğü temel ilke olarak benimseyen İslâm'da Müslüman'ın her halukârda özüyle, sözüyle güvenilir ve dosdoğru olması, elinden ve dilinden herkesin emin olması istenmiştir.

Kur'ân'da zikri geçen aldatanlar sayılacaksa aslında insanı aldatan çok sayıda madde vardır; fakat bunları, kabaca aldatanlar ve aldatma araçları olarak sınıflandırmak mümkündür. Aldatanlar sınıfını da aslî ve tâlî sebep olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan biri aslî sebep olan cinnî şeytan, diğeri ise tâlî sebep olan insî şeytan/şeytanlaşmış insandır. Geri kalan unsurlar; yani -aldatma araçları sınıfı- ise sebep görünümünde olup aslında aldatma araçlarıdır.

Aldatma araçlarını organize eden, planlayan ve insan beğenisine sunan (aslî sebep) cinnî şeytan ve tebliğcileri olan (tâlî sebep) insî şeytanların teklif ve önerilerini büyük bir zevkle kabul etmeye meyilli olan nefsin de işbirliğiyle bu aldatma araçları her zaman ve zeminde, farklı kemiyet ve keyfiyetlerde kişinin önüne çıkartılmaktadır. Bu araçlardan: “Nefsanî arzular, maddî servet düşkünlüğü, makam-mevki hırsı, çocuk ve taraftar sevgisi, bencillik ve korku duygusu, dinî ve millî hassasiyetlerin istismar edilmesi, kin ve garaz damarının harekete geçirilmesi ve insanların evhama düşürülmesi” gibi sıralanabilecek bazı maddeler potansiyel olarak birer aldatma ve kandırma araçlarıdır. Hatta taşıdıkları önemden dolayı ilk sıralarda yer almaktadırlar. Aldatan veya aldatılan kimseler ilahî bildiri ve uyarıları dikate almadıkları için maddî/dünyevî ve manevî/uhrevî müeyyidelerle cezalandırılmışlardır.

Netice itibarı ile bu çalışmada varılan sonuç şudur: İnsanoğlunun baş düşmanı olan İblis/şeytan'ın insanı şaşırtıp doğru yoldan ayırmak için çok sayıda plan ve taktikleri vardır; kişiye göre plan ve taktik geliştirir. Böylece aldatıp kandırmak, azdırıp saptırmak, ilişip vesvese ve evhama düşürmek için bütün nebî ve resuller dâhil, şeytanın uğraşmadığı hiç kimse yoktur. Allah tarafından giderilmiş olsa bile en azından peygamberlerin temennilerine vesveseler karıştırarak ilişmeye çalışmıştır. Söz konusu kişi Hz. Muhammed, (s.a.v.) yaptığı iş Allah'ın (c.c.) kelamı olan Kur'ân'ı okumak bile olsa, yine de onun şeytandan Allah'a (c.c.) sığınması istenmiştir. Allah'ın (c.c.) lütfu ve merhameti olmasa; kimse ondan kurtulamayacaktır. Günaha teşvik etmek, aldatici vaatlerde bulunmak, işlenen günahları hoş göstermek ve sâlih amelden uzaklaştırıp isyana sürüklemek gibi;

şeytanın aldatıcı plan ve taktikleri, kötü telkin ve vesveseleri vardır. Kur’ân’da “*hutuvâtü’ş-şeyâtîn*”¹⁶⁷¹ adıyla yer alan bu adımlar, sapıklık ve azgınlığa sevk etmek için şeytan ve avanelerinin yoğun bir şekilde kullandığı aldatma yöntemleridir. Kur’ân’da pekçok kimseyi bu yöntemlerle aldatıp kandırdığı, dolayısıyla azaba uğrattığı vurgulanan şeytanın aldatma ve kandırmalarından; ancak ilahî uyarı ve bildirileri dikkate alarak ihlâs ve samimiyetle hareket eden kimseler kurtulabilmektedir. Ayrıca şeytanın plan ve tuzaklarından, vesvese ve iğvâlarından korunmak için: “*Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından ve yanımda bulunmalarından sana sığınırım*”¹⁶⁷² şeklinde duada bulunarak manevî yönden de Allah’a (c.c.) sığınmak gerekir. Zira imtihan diyarı olan bu dünya hayatında gereğini yerine getirmeyen kimselerin türlü müeyyidelerle dünya ve ahiret hayatında cezalandırılacakları va’d edilmiştir. Kur’an’da zikri geçen bu va’din zuhur ettiği bazı ibretlik örneklerin; tarih ve arkeolojik gibi beşerî bilimin verileriyle de örtüşüyor olması bilimsel olarak da vuku’unun isbatıdır.

¹⁶⁷¹ Nûr, 24/21.

¹⁶⁷² Mü’minûn, 23/97-98. Ayrıca bkz. A’râf, 7/200.

KAYNAKÇA

Abdulbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li el-Fazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Dârü'l-Hadis, 1422/2001.

Alper, Hülya, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, Rağbet Yay. 2002.

Âlûsî, Ebu'l-Fadıl Şihabuddin es-Seyyid Muhmud el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm Ve's-seb'u'l-mesânî/Tefsîrü'l-Âlûsî*, XXX, Beyrut/Lübnan, Dâru İhyai et-Türasil Arabi, ty.

Arif, Mehmet, *Bin Bir Hadis*, yy. ty.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Bediüzzaman, Saîd Nursî, *Lem'alar*, İstanbul, Şahdamar Yay. 2004.

-Saîd Nursî, *Mektubat*, İstanbul, Şahdamar Yay. 2007.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahih el-Buhârî/el-Cami'ül-Müsnedis-Sahihî'l-Muhtasari Min Umuri Resûlüllahi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem Ve Sünenihi Ve Eyyamihi*, thk. Muhammed Zuheyir b. Nasir en-Nasir, et-Tab'atü'l-Ula, IX, y.y Daru Tevk'in-Necat, 1422 h.

Celâleyn, Mahallî, Celâleddin, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî ve Celâleddin Âbdurrahman b. Ebibekir es-Suyuti, *Tefsirül İmameyn el-Celâleyn*, yy. Daru ibn-i Kesir, ty.

Çetiner, Bebreddin, *Fâtihadan Nas'a Esbab-ı Nüzûl Kur'ân âyetlerinin İnîş Sebepleri*, II, İstanbul, Çağrı Yay. 2006.

Davutoğlu, Ahmet, *Sahihî Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI, İstanbul, Işık Yay. 2013.

Dâremî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behram b. Abdüssamed ed-Dârimî, et-Temimî, es-Semerkindî, *Müsned ed- Dâremî/Sünen ed-Dâremî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Daranî, et-Tab'atü'l-Ula, IV, S.Arabistan, Daru'l-Muğni lin-Neşri vet-Tevziî, 1412-2000.

Ebu Hayyan, Muhammed b. Yûsuf, El-Endülüsî, *Tefsiru Bahri'l-Muhîd*, thk. Eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud vd, et-Tab'atü'l-Ula, VIII, Beyrut/Lübnan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993-1413.

Ebu's-Suûd, b. Muhammed el-Îmadi el-Hanefî, *Îrşadü-l Aklisselim ila Mezaya el-Kitab el-Kerim/Tefsiru Ebi es-Su'ud*, thk. Abdülkadir Ahmed Âta, V, Riyad, Mektebetü er-Riyad el-Hadis, ty.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdî, es-Sicistanî, *Süne'i Ebi Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, IV, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, ty.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsned Ebi Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, et-Tab'atü'l-Ula, XIII, Dimeşk, Darül Mü'min lit-Türas, 1404-1984.

Ebü'l Al'â, Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an / Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, trc. Muhammet Han Kayani vd, 2. Bsk. VII, İstanbul, İnsan Yay. 1991.

El-İsfahanî, Ragib, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Bsk. İstanbul, Çıra Yay. 2012.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Sadeleştirenler İsmail Karaçam vd., X, İstanbul, Zehra Yay. ty.

El-Yesûû, Luvîs Ma'lûf, *el-Müncid fi'l-luga Ve'l-a'lâm*, et-Tab'atü's-Salisu ve's-Selasun, Beyrut/ Lübnan, el-Mektebetü's-Şarkıyyeti (Darül Maşrik), 1994.

Enis, İbrahim vd., *El-Mucemilvesit*, et-Tab'atü'a-Sani, Kahire, Mektebu Neşri's-Sekafeti'l-İslâmî, 1392/1972.

En-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Riyadu's-salihin şerhi Nüzhetül-Muttakin*, trc. Abdulvehhab Öztürk, II, İstanbul, Kahraman Yay. 2010.

Eren, Hasan vd., *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türkçe Sözlük*, yeni bsk. II, Ankara, Milliyet Yay. 1992.

Görmez, Mehmet vd., *Hadislerle İslâm*, 5. Bsk. VII, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2013.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1994.

Hüccetî, Muhammed Bakır, *İblis fil Kur'an'ı vel-Hadis*, Beyrut/Lübnan, Darül-Mücteba, 1992/1413.

İbn-i Atıyye, Ebu muhammed Abdulhak b. Galip El-Endülüsî, *El-Muharrarü'l-Veciz fi Tefsiri el-Kitabi'l Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, VI, Lübnan/Beyrut, Darül kutubil ilmiyye, 2001/1422.

İbn-i Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Ebu Abdillâh Eş-Şeybanî, *Müsned*, (tashihli) et-Tab'atü's-Saniye, IX, Beyrut/Lübnan, Dar-u İhya't-Türasi'l-Arabî, 1414-1993.

İbn-i Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Muhtasar Tefsir İbn-i Kesir*, thk. ve ihtisar, Muhammed Ali es-Sâbunî, et-Taba'tü's-Sabie, III, Beyrut, Dârü'l-Kur'an'el-Kerim, 1981-1402.

-İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsirü'l-Kur'an el-Âzim*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd, et-Taba'tü'l-Ula, XV, Kahire, Mektebetü Evlad eş-Şeyh lit-Türas, 1421-2000.

İbn-i Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen'i İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, II, Kahire, Dar İhya Kutub el-Arabî, 1373-1953.

İzutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. trc. Salahattin Ayaz, 1. Bsk. İstanbul, Pınar Yay. 1984.

Karaman, Fikret vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yay. 2006.

Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, 3. Bsk. V, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2007.

Kılavuz, Ahmet Saim vd., *İlmihal I. İman ve İbadetler*, 7. Bsk. II, İstanbul, Divantaş. Yay. 2000.

Köksal, Mustafa Asım, *İslâm tarihi*, (tashihli ve ilaveli bsk.) XII, İstanbul, Şamil Yay. 1981.

Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir b. Ferh el-Ensarî el-Hazrecî Şemsiddin el-Kurtubi, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân/ Tefsirü'l-Kurtubî*, thk. Ahmed el-Berdunî ve İbrahim Etfiş, et-Tab'atü's-Saniye, X, Kahire, Daru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1964/1384,

Malik b. Enes, b. Malik b. Amir el-Asbahî, el-Medinî, *Muvatta el-İmam Malik*, tsh. Muhammed Fuad Abdulbâki, Beyrut/Lübnan, Dar-u İhya't-Türasi'l-Arabî, 1406-1985.

Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî es-Semarkandî, *Kitabü't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Arutşi, 2. Bsk. Ankara, İSAM. Yay. 2005.

Mevlânâ, Celâleddin Rumi, *Mesnevi*, hazırlayan Adnan Karaismailoğlu, II, Ankara, Akçay Yay. 2004.

Müslim, b. Haccâc, Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî, en-Nisaburî, *el-Cami'u's-Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, V, Beyrut, Dârü İhyai't-Turasi el-Arabî, ty.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasanî, en-Nesâî, *el-Mücteba Min'es-Süneni/es-Sünen'is-Sügra li'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh ebû Gudde, et-Tab'atu's-Saniye, IX, Halep, Mektebü'l-Metbuati'l-İslâmiyy, 1406-1986.

Özlem, Doğan, *Mantık klasik/sembolik mantık, mantık felsefesi*, 7. Bsk. İstanbul, İnkilâp Yay. 2004.

Razî, Muhammed Fahrüddîn b. El-Allame Diyaüddin Ömer, Er-Razî, *Tefsirü'l-Fahrir-Razi/Mefâtîhu'l-gayb/et-Tefsîrü'l-kebîr*, et-Tab'atü'l-Ula, XXXII, Lübnan/Beyrut, Darül fikir, 1401-1981.

Savi, Ahmed, el-Maliki, *Haşiyetu el-Allametu es-Savi Âlâ Tefsiri el-Celâleyn*, IV, yy. ty.

Sâbunî, Muhammed Ali, Es-Sâbunî, *et-Tibyan fi ulumi-l Kur'ân*, et-Tab'ati'l-Ula, Beyrut, Âlemi'l-Kutub, 1985.

-Muhammed Ali, Es-Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, et-Tab'atü'r-Rabia, III, Beyrut, Dârü'l-Kur'ân'il-Kerim, 1981-1402.

Seyyid Kutub, *Fîzilâl-il-Kur'ân*, trc. M. Emin Saraç vd., 3. Bsk. XVI, İstanbul, Hikmet Yay. ty.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kâdir el-Câmi' Beyne'l-Fennî'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsir*, et-Taba'tü'r-Rabia, Beyrut/Lübnan, Dârü'l-Ma'rife, 2007/1428.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevret b. Musa b. Ed-Dahhak et-Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünen et-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Fuad Abdalbâki, et't-Tab'atü's-Saniye, V, Mısır, Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Babî el-Halabî Yay. 1395-1985.

Tuğracı, Pars. *Okyanus Ansiklopedik Türkçe sözlük*, 8. Bsk. VI, İstanbul, ABC Kitapevi Yay. 1995.

Uşşak, Cemal, *Kütüb-i Sitteden Seçme Hadisler*, İstanbul, Nesil Yay. 2011.

Watt, W, Montgomery, *Kur'ân'a Giriş (Bell's Introduction to the Qur'an)*, çeviren Süleyman Kalkan, 2. bsk. Ankara, Ankara okulu yay, 2000.

Zemahşerî, Carullah Ebil Kasım Mahmut b. Ömer, *El-Keşşaf an Hakaiku'l-Ğevamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, thk. Eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud vd, et-Taba'tu'l-Ula, VI, Riyad, Mektebet'u'l-Ubeykan, 1998-1418.

DERGİLER.

Çakan, İsmail Lütfi, “İman+İstikâmet = İslâmiyet”, *Altınoluk dergisi*, Mayıs, Sayı: 243, 2006.

-İsmail Lütfi, “İnsan Şeytanlar ya da Şeytanlaşmış İnsanlar”, *Altınoluk dergisi*, Ocak, Sayı: 011, 1987.

Diyanet, “Müslümanın Varlıkla İmtihanı” *Diyanet Aylık Dergi*, , Kasım, Sayı: 287, 2014.

Eliaçık, Muhittin, Editör, Şamil ÖÇAL, “Bazı Belâgat Kitaplarında Müşâkele sanatının tanım ve tasnifi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Temmuz, Sayı: 2, 2013.

Erdal, Mesut, “Kur'ân'a Göre Ehl-i Kitab'ın Uhrevî Felah ve Kurtuluşu Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 7. 15.06.2002.

Güllüce, Veysel, “Kur’ân-ı Kerim’de Allah’a Müşâkele Yoluyla İsnad Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2006.

ANSİKLOPEDİLER.

Akçay, Mustafa, “zelle” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2013, XLIV.

Alper, Hülya, “münâfik” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXI.

Apaydın, H. Yunus, “fesâd” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XII.

Aydın, Mehmet Akif, “aile” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1989, II.

Bardakoğlu, Ali, “had” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1996, XIV.

Ali, “ceza” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VII.

Biçer, Ramazan, “iğva” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2000, XXI.

Birişik, Abdülhamit, “hizbullah” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1998, VIII.

Çağrı, Mustafa, “cah” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VII.

-Mustafa, “fitne” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1996, XIII.

-Mustafa, “gurur” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1996, XIV.

-Mustafa, “kin” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, TDV. Yay. 2002, XXVI.

-Mustafa, “nemime” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXII.

-Mustafa, “riya” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2008, XXXV.

Çelebi, İlyas, “şeytan” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2010, XXXIX

Çetin, Mustafa, “keyd” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2002, XXV.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “müeyyide” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXI.

Erbas, Ali, “melek” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2004, XXIX.

Gürkan, Salime Leyla, “şeytan” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2010, XXXIX.

Harman, Ömer Faruk, “dalâlet” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII.

Hökelekli, Hayati, “çocuk” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII.

-Hayati, “enaniyet” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XI.

İşık, Emin, “Cin Suresi” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII.

Kara, Mustafa, “havf” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1997, XVI.

Kılavuz, Ahmet Saim, “cin” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII.

Köse, Saffet, “hîle” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1996, XVIII.

Kutluer, İlhan, “fesâd” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XII.

-İlhan, “insan” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2000, XXII.

Özcan, Azmi, “milliyetçilik” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2005, XXX.

Sezikli, H. Ahmet, “münâfık” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXI.

Sinanoğlu, Mustafa, “îman” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2000, XXII.

-Mustafa, “küfür” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, TDV. Yay. 2002, XXVI.

-Mustafa, “seneviyye” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2009, XXXVI.

Şahin, M. Süreyya, “cin” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII.

Topaloğlu, Bekir, “Hâkim” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1997, XV.

-Bekir, “mekr” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, Ankara, TDV. Yay. 2003, XXVIII.

Tunç, Cihat, “dalâlet” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII.

Türker, Ömer, “nefis” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XV.

Uludağ, Süleyman, “ene” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XI.

-Süleyman, “nefis” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2006, XXXII.

Yavuz, Yusuf Şevki, “dalâlet” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1993, VIII.

-Yusuf Şevki, “fâsık” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1995, XII.

-Yusuf Şevki, “kader” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2001, XXIV.

Yıldırım, Suat, “Âlim” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 1989, II.

Yurdağür, Metin, “tâgüt” md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, İstanbul, TDV. Yay. 2010, XXXIX.

WEB ADRESLERİ.

Türk Dil Kurumu Ana Sayfası, <http://www.tdk.gov.tr/> , 7 Ocak 2015.

Avrupa Orçul Birliği Resmi Sitesi, <http://avrobir.com/ezidilik.html> , 10 Ocak 2015.

Karaman, Hayrettin, (164) Din-hukuk ilişkisi, İslam Hukukunun maddî müeyyidesi. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00164.htm>, 20 Nisan 2015.

Özgür ansiklopedi, Endüljans – Vikipedi,

<https://tr.wikipedia.org/wiki/End%C3%BCljans>, 05 Temmuz 2015.